

I KRONIKA 2018 66

66
2018

KRONIKA

kronika.zzds.si

IZDAJA ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

zzds.si

Kronika 2018, letnik 66, številka 1

Odgovorni urednik/ Managing editor:

dr. Miha Preinfalk (Ljubljana)

Tehnična urednica/ Technical editor:

mag. Barbara Šterbenc Svetina (Ljubljana)

Uredniški odbor/ Editorial board:

mag. Sonja Anžič-Kemper (Pforzheim, Nemčija), dr. Aleš Gabrič (Ljubljana),
dr. Stane Granda (Ljubljana), dr. Eva Holz (Ljubljana), dr. Miha Kosi (Ljubljana),
dr. Harald Krahwinkler (Celovec), Irena Lačen Benedičič (Jesenice),
dr. Tomaž Lazar (Ljubljana), dr. Hrvoje Petrić (Zagreb), dr. Vlasta Stavbar (Maribor),
dr. Imre Szilágy (Budimpešta) in dr. Nadja Terčon (Piran)

Za znanstveno korektnost člankov odgovarjajo avtorji.

© Kronika

Redakcija te številke je bila zaključena:

13. februarja 2018

Naslednja številka izide/ Next issue:

junij/ June 2018

Prevodi povzetkov/ Translations of Summaries:

Manca Gasperšič - angleščina (English)

Lektoriranje/ Language Editor:

Rok Janežič

UDK/ UDC:

Breda Pajsar

Uredništvo in uprava/ Address of the editorial board:

Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU / Milko Kos Historical Institute at ZRC SAZU
Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana

Letna naročnina/ Annual subscription:

za posameznike/ Individuals 25,00 EUR

za študente in upokojene/ Students and Pensioners 18,00 EUR

za ustanove/ Institutions 30,00 EUR

Izdajatelj/ Publisher:

Zveza zgodovinskih društev Slovenije

Aškerčeva cesta 2

SI-1000 Ljubljana

Transakcijski račun/ Bank Account:

Zveza zgodovinskih društev Slovenije 02010-0012083935

Sofinancirajo/ Financially supported by:

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije/ *Slovenian Research Agency*

ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa/ ZRC SAZU, Milko Kos Historical Institute

Računalniški prelom/ Typesetting:

Medit d.o.o.

Tisk/ Printed by:

Fotolito Dolenc d.o.o.

Naklada/ Print run:

500 izvodov/ copies

Revija Kronika je vključena v podatkovno bazo/ Kronika is indexed in:

Scopus; Historical Abstracts, ABC-CLIO; MLA International Bibliography; PubMed; ERIH Plus;

Bibliography of the History of Art.

Na naslovni strani/ Front cover: Marija Zavetnica s plaščem, detajl, veliki oltar, osemdeseta leta 17. stol.,
ž. c. Marije Vnebovzete, Prihova / Our Lady of Mercy, detail, high altar, 1680's, parish church of St. Mary
of the Assumption, Prihova (foto / Photo: Blaž Resman).

KAZALO

Razprave

Darja Mihelič:	Po sledih zapisov o preteklosti trte, grozdja in vina na stičišču Alp in Jadrana.....5
Žiga Oman:	Reformacija na Ptuju. Prispevek k zgodovini zgodnjenovoveških evangeličanskih skupnosti v slovenskem Podravju.....23
Ana Lavrič:	Umetnostna dejavnost v konjiški župniji pod župnikom Sebastijanom Glaviničem de Glamoč.....43
Damir Globočnik:	Nagrobni spomenik Simonu Gregorčiču 69
Matevž Šlabnik, Peter Mikša:	»V <i>prhavz</i> smo šli radi živet.« Pregled gradbene zgodovine in stanovanjske kulture v rudniških stanovanjskih blokih v Idriji.....83
Matic Batič:	Vsakdanje življenje v občini Črni Vrh med prvo svetovno vojno 95
Mirjana Kontestabile, Majda Cencič:	Učiteljske Portorož–Koper od ustanovitve leta 1947 do ukinitve leta 1968.....113
Milan Dolgan:	Leposlovje Janeza Evangelista Kreka. Ob stoletnici smrti.....127
Neva Makuc:	Revitalizacija stavb kulturne dediščine preko javno-zasebnega partnerstva: primer Občine Črnomelj.....139

Jubilej

Sedemdeset let Lidije Slana (<i>Miha Preinfalk</i>).....147

Odzivi

Znanstveni posvet ob 300-letnici kronanja podobe Svetogorske Matere Božje (<i>Monika Oswald, Renato Podbersič</i>) 149

Po razstavah

V zaledju soške fronte (razstava in katalog) (<i>Bojana Aristovnik</i>) 153
--

Ocene in poročila

Urbarji na Slovenskem skozi stoletja (uredila Matjaž Bizjak in Lilijana Žnidaršič Golec) (<i>Alojz Demšar</i>)	157
Tadej Trnovšek: Stiški urbarji iz 16. stoletja (<i>Lidija Slana</i>)	159
Pavel Car: Slovenci – junaki avstrijskih armad in njihova odlikovanja: (od 1757 do 1918) (<i>Klemen Kocjančič</i>)	161
Barbara Pečnik: Samo zaradi lakote in žeje gre Slovenec malokedaj v krčmo: podoba ljubljanskih gostišč na prelomu 19. v 20. stoletje (<i>Matic Batič</i>)	162

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 634.8:663.2(497.4)(091)

Prejeto: 3. 10. 2017

Darja Miheličprof. dr., znanstvena svetnica v. p., Murnikova ulica 18, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: mihelic@zrc-sazu.si

Po sledih zapisov o preteklosti trte, grozdja in vina na stičišču Alp in Jadrana

IZVLEČEK

Prispevek predstavlja zapise o sledih vinogradništva in vinarstva v listinah in kodeksih ter v historiografskih in strokovnih delih od zgodnjega srednjega veka do 19. stoletja na prostoru med Alpami in Jadranom. Poudarek je na omembah sortnih vin, zlasti terana in refoška. Ime teran se je v zapisih že pred stoletji uporabljalo za trto in vino, ki so ga pridelovali na Primorskem, Notranjskem in v Istri. Od konca 17. do 19. stoletja se je to ime kot ime sorte umaknilo imenu sorodne trte refošk. O značilnostih, razlikah in sorodnostih obeh sort se mnenja strokovnjakov razhajajo. Pravda za kraški oz. istrski teran zato z vidika vsebinske razlike med trtama in grozdom ostaja nedorečena.

KLJUČNE BESEDE

vinogradništvo na Slovenskem v preteklosti, trta in vino na Slovenskem v preteklosti, trta in vino v zgodovinskih zapisih, teran, refošk

ABSTRACT

FOLLOWING THE TRAIL OF RECORDS ABOUT THE PAST OF VINES, GRAPES, AND WINES AT THE JUNCTURE OF THE ALPS AND THE ADRIATIC

The article presents records that follow the trail of viticulture and winemaking in documents and codices, as well as historiographical and scholarly writings from the early Middle Ages to the nineteenth century in the territory between the Alps and the Adriatic. Emphasis is on references to varietal wines, especially Terrano and Refosco. It was already centuries ago that the name Terrano appeared in records in relation to the vines and wines produced in the Littoral, Inner Carniola, and Istria. From the end of the seventeenth to the nineteenth century, the above-mentioned name as the designation of a vine variety gave way to the name of the similar vine Refosco. There are diverging expert opinions regarding the characteristics, differences and similarities between the two varieties of wine and grape. In terms of their substantial differences, the lawsuit over the Karst or Istrian Terrano thus remains unsettled.

KEY WORDS

viticulture in the Slovenian territory in the past, vines and wines in historical records, Terrano, Refosco

K prvobitnosti trte

Paleontološka odkritja fosilnih ostankov listov trti sorodne rastline dokazujejo, da so starejši od 100 milijonov let. Iz razdobja terciarja (60 do 2 milijona let pr. n. št.) je v Ameriki, Evropi in Aziji dokazan obstoj rodú te rastline, iz katerega izhaja tudi vinska trta. Bila je zelo razprostranjena in je rasla celó visoko na severu. V ledeni dobi (od slabih dveh milijonov do ok. 10.000 let pr. n. št.) se je njeno območje skrčilo – ohranila se je v toplejših, južnejših predelih (Iberski in Apeninski polotok, Grčija, Mala Azija, Kavkaz itd.) –, nato pa se je ob otoplitvi vnovič razširilo.¹

Človek je to rastlino poznal od začetka svojega obstoja. Tudi uporaba in predelava plodov vinske trte ima v človeški prehrani dolgo zgodovino – je le malo mlajša kot uporaba žita –, ki po ugotovitvah arheologov glede na najdene ostanke grozdnih pečk sega v čas mlajše kamene dobe, tj. več tisoč let pr. n. št.: na Srednjem vzhodu, nekaj kasneje v zahodni Aziji, Mezopotamiji, Egiptu in Grčiji. O prvih sledih vinarstva je mogoče sklepati iz najstarejše ohranjene stiskalnice za vino v Armeniji. Radiokarbonska analiza črepij posod za hrambo vina je pokazala na starost dobrih 4000 let pr. n. št.²

Ostanke divje vinske trte, povezane s človekom v Sloveniji iz 4. tisočletja pr. n. št., so odkrili ob izkopavanju kolišča na Ljubljanskem barju.³ Na vinarstvo na naših tleh smemo sklepati tudi po najdbi situle, bronastega vedra (z ročajem) z ornamentami iz 5. stoletja pr. n. št., najdenega v Vačah pri Litiji.⁴ Vedro je služilo za mešanje pijače (najverjetneje vina z vodo in drugimi sestavinami). Na njem je upodobljeno obredno pitje pijače.

Vino je bilo v tesni zvezi z religijo. Stari Grki so častili boga vina Dioniza, Rimljani Bakhusa. Tudi pri kristjanih ima vino pomembno vlogo pri mašnem obredu, ki naj bi ohranjal spomin na poslednjo večerjo, po kateri je Jezus učencem ponudil kelih vina, rekoč: »Vzemite in pijte iz njega vsi; to je kelih moje krvi ...« Gre sicer za simboliko, a glede na barvo krvi bi mogli domnevati, da jim je ponudil rdeče vino; táko je tudi bilo obredno vino v srednjem veku. Šele v drugi polovici 15. stoletja je bilo v ta namen dovoljeno uporabljati belo vino.

V Rimskem cesarstvu je bilo vino priljubljena pijača. Rimski učenjak Plinij starejši v svoji *Naturalis historia* (ok. 77 n. št.) med drugim omenja *vinum pucinum*, ki je uspevalo na obronkih blizu izliva Timava pri Devinu.⁵ Pila ga je Livija, žena cesarja Avgusta,

njegovim zdravilnim učinkom pa so pripisovali visoko starost (85 let), ki jo je dočakala. Špekulacije o tem, za katero vrsto vina (prošek, teran) naj bi pri tem šlo, v zapisih nimajo osnove.

Rimljani so spodbujali in razširjali vinogradništvo na ozemljih, ki so jih obvladovali. V tem pogledu je bil zlasti zaslužen cesar Marcus Aurelius Probus (vladal 276–282). Njegovo načelo je bilo, da naj se vojaki v času miru ukvarjajo z gojenjem vinske trte, pri čemer naj bi izbirali kakovostnejše vrste trt.

Današnje Slovenijo in Istro so Rimljani osvojili v 2. stoletju pr. n. št. in ju obvladovali do prodora novih ljudstev oz. do propada zahodnorimskega cesarstva (476 n. št.). Istre ti politični pretresi niso kdove kako prizadeli. Rimski je tu sledila ostrogotska, po letu 539 pa (do 788) bizantinska oblast. Pretorijanski prefekt, Senator Cassiodor iz Ravenne v pismih in ukazih, zapisanih v imenu ostrogotskega kralja Vitiges (536–540), v tridesetih letih 6. stoletja omenja, da je istrska pokrajina z ugodnim toplim podnebjem polna oljk in obdelanih žitnih polj ter bogata z vinsko trto. Poetično pripoveduje, da v njej vsak sadež zori s trikratno rodovitnostjo.⁶

Ljudstva, ki so od 4. stoletja prehajala ta prostor, vključno s Slovani, ki so se tu naseljevali v zadnjih desetletjih 6. in prvih 7. stoletja, kulture vinske trte niso poznala. Novi naseljenci so jo postopno prevzeli od tukajšnjih romaniziranih in romanskih staroselcev.⁷ Vino omenja zgodovina Langobardov diakona Pavla (iz ok. 800): langobardski kralj Alboin (druga polovica 6. stoletja) je premagal in ubil kralja Gepidov ter se oženil z njegovo hčerko Rosimundo, iz premagančeve lobanje pa je dal izdelati kupo za pitje. Ob neki priložnosti je ženi v njej ponudil vino in jo pozval, naj veselo pije s svojim očetom. Maščevala se mu je tako, da je z njegovim ščitonoscem skovala zaroto in ga dala umoriti.⁸

Krščanski srednji vek je zaradi obrednih potreb spodbujal gojenje vinske trte. Ni slučaj, da omembe vinogradov in vina srečamo tudi v *Capitulare de villis* (zbirka predpisov o opremi in založenosti dvorov, kjer je bival vladar s spremstvom na svojih potovanjih) vladarja frankovske države Karla Velikega iz ok. leta 800.⁹ Predpisi omenjajo tudi trganje grozdja,¹⁰ stiskalnico za grozdje, prepoved tlačjenja grozdja z nogami¹¹ ter prevoz vina na vozovih.¹²

Pojedino, ob kateri se je pilo vino, omenja tudi znameniti spis o spreobrnitvi Bavarcev in Karantancev v krščansko vero iz leta 870 v legendi o domiselnem salzburškem duhovniku Ingu. Ukazal je pripraviti gostijo, na kateri je verujoče sužnje povabil k sebi

¹ Cunja, Prispevek, str. 37–98.

² <http://news.nationalgeographic.com/news/2011/01/110111-oldest-wine-press-making-winery-armenia-science-ucla/>

³ Tolar et al., The oldest macroremains.

⁴ http://www.vace.si/kastelic_situla_si.htm

⁵ Liber XIV, viii/60: http://penelope.uchicago.edu/Thayer/L/Roman/Texts/Pliny_the_Elder/14*.html

⁶ Kos, *Gradivo* I., št. 24.

⁷ Valenčič, Vinogradništvo.

⁸ Diakon, *Zgodovina Langobardov*, str. 40–43, 80–83.

⁹ *Capitulare de villis*.

¹⁰ Prav tam, člen 5., str. 83.

¹¹ Prav tam, člen 48., str. 87.

¹² Prav tam, člen 64., str. 89.

Detajl z vaške situle: veljak in strežajka z vrčem vina in zajemalko (Zakladi Slovenije, str. 92).

za mizo in jim dal postreči v zlatih kupah, pred njihove neverujoče gospodarje pa je dal zunaj kot psom postaviti kruh, meso in vino v umazanih posodah. Na vprašanje, zakaj to počne, jim je pojasnil, da s svojimi neumitimi telesi niso vredni druženja s tistimi, ki so se vnovič rodili v svetem studencu. S tem naj bi jih pripravil do tega, da so se dali krstiti.¹³

V srednjem veku so trto gojili tudi na območjih, ki so bila zanje manj ugodna, pri razvoju vinogradništva in vinarstva pa so imeli pomembno vlogo samostani.

Vino v srednjeveškem in zgodnjenovoveškem pisnem izročilu prostora med Alpami in Jadranom

Romanska tradicija pridelave vina se je med Alpami in Jadranom ohranila še v srednji vek, temu pa sledijo pisne omembe vinogradov, trte in vina, občasno tudi dajatve v vinu v listinah, zlasti v darovnicah

oz. podelitvah ozemlja.¹⁴ Tovrstne zgodnje omembe so ohranjene za Istro, Štajersko in Koroško, od 12. stoletja pa tudi za ostalo slovensko ozemlje.¹⁵

Med zgodnejše zgodnje **dokumente**, ki slika-jo gospodarstvo Istre kmalu po frankovski osvojitvi (788), sodi zapis o sodnem zboru v Rižanu na Koprskem iz leta 804.¹⁶ Njegovo bistvo je dogovor o sožitju istrskih mest in utrjenih krajev s cerkvenimi dostojanstveniki in z vojvodom Janezom kot predstavnikom nove fevdalne ureditve frankovske Istre. Sprte strani so na njem sklenile sporazum, ki je kot merodajne upošteval stare običaje. Zapis je v sloven-

¹³ Wolfram, *Conversio*, str. 68–69.

¹⁴ Npr.: Kos, *Gradivo* II., št. 174 (861, 21. 3., Regensburg: darovnica slovanskega grofa Koclja freisinški cerkvi Matere božje omenja vinograde pri Blatnem jezeru); št. 536 (1000, grad Kamen na Koroškem: darovnica dveh slovanskih kmetij brixenski cerkvi omenja letno dajatev v vinu). O omenbah vinogradništva v zgodnjersrednjeveških hrvaških listinah je pred kratkim pisal Knezović, Loza.

¹⁵ Valenčič, *Vinogradništvo*, str. 288–294.

¹⁶ Krahwinkler, »in loco ...«; Mihelič, *Istrsko gospodarstvo*.

ski historiografiji znan predvsem zato, ker omenja načrtno kolonizacijo Slovanov na kmetijskem ozemlju v zaledju istrskih mest, ki so ga ta po tradiciji obvladovala in uživala. Ponuja pa tudi vpogled v takratno življenje, gospodarstvo in družbo teh mest in njihovega širšega okoliša, kjer se med drugimi kulturami omenjajo vinogradi in stiskalnice (*turculum*).

Od druge polovice 9. stoletja so si Benetke prizadevale okrečiti svoj vpliv v Istri in sklepale dogovore z istrskimi mesti. Leta 932 so se Koprčani beneškemu dožu zavezali, da mu bodo vsako leto ob trgatvi izročili 100 amfor dobrega vina, leta 977 pa je – ker so listine o njem pogorele – prišlo do obnovitve tega dogovora.¹⁷ Leta 1186 je koprski podestat skupaj s konzuli ob soglasju koprške komune vnovič ustanovljeni koprski škofiji podaril 1000 kampov (550 oravov) vinogradov blizu Marezig, Kort in Momjana.¹⁸

Tradicija vodenja notarskih knjig, ki se je na vzhodni obali Jadrana in v Istri uveljavila od 13. stoletja, s številnimi zapisi poslovne narave ponuja vpogled takó v obdelavo vinogradov in pridelavo grozdja kot v sklepanje poslov v zvezi z vinom. V piranskih **notarskih** in kasnejših **vicedominskih knjigah** sledimo omembam vina in vinogradov od prvih zaznamkov o spoštovanju beneških predpisov pri prevozu vina iz Pirana v najstarejši ohranjeni notarski knjigi iz leta 1281¹⁹ ter nato skozi ves srednji in prva stoletja novega veka. Kljub številnim omembam vina pa v teh zapisih od sortnega vina zasledimo le rebulo.²⁰ To vino se pred koncem 13. stoletja omenja tudi v Huminu oz. Furlaniji (o tem kasneje).

Eno najbogatejših pisnih poročil o vrstah vina, ki so jih v srednjem veku poznali na ozemlju beneške republike in Svetega rimskega cesarstva, je **Otokarjeva »Avstrijska (Štajerska) rimana kronika«**.²¹ Pesnik in zgodovinopisec Otokar iz Geule (*Otacher ouz der Geul*) (r. ok. 1265, u. 1319/1321) je izhajal iz rodu zgornještajerskih vitezov Strettweg severno od Judenburga. Služil je plemiški družini Liechtenstein, katere izvorni grad leži na Spodnjeavstrijskem južno od Dunaja. Veliko je potoval v zvezi z diplomatskimi zadolžitvami in se udeleževal vojnih pohodov.²² Njegova v nemščini pisana kronika z več kot 98.000 verzij opisuje zgodovino Svetega rimskega cesarstva ter dežel Avstrije in Štajerske po zgodovinskih in rimanih virih v razdobju od izumrtja Babenberžanov leta 1246 prek vladavine češkega kralja Otokarja II. in prvih desetletij vladavine Habsburžanov do leta 1309. To je tudi *terminus post quem*, leto, po katerem (in pred kronistovo smrtjo med 1319 in 1321, kar predstavlja *terminus ante quem*) je bilo delo zapisano.

Ob opisu poraza Benečanov v spopadu z zvezo zaveznikov oglejskega patriarha Rajmunda v prvi polovici 80. let 13. stoletja kronist med zaseženim plenom premagancev omenja 17 vrst vina, to so: miljsko vino, rebula, grk, teran, muškát, *Vindeplan*, ciprčan, klaret, *schafernac* iz Genove, malvazija, pinela, vino iz Arrasa, vino iz Ancone, briško vino *Ecke*, *Tribian*, vipavec in *Patznaer*.²³ Konkretno geografsko poreklo zaseženega vina v zapisu je razvidno pri miljskem vinu, grku, ciprčanu, *schafernacu* iz Genove, pri vinu iz Arrasa in tistemu iz Ancone, pri briškem vinu *Ecke* ter pri vipavcu, ne pa pri vinih rebula, teran, muškát, *Vindeplan*, klaret, malvazija,²⁴ pinela, *Tribian* in *Patznaer*, čeprav so se rebula, teran, muškát, klaret, malvazija in pinela ob naprednejših načinih pridelave v prostoru med Alpami in Jadrantom ohranili do danes.²⁵

V **gradivu videmskih arhivov** in bibliotek, ki zadeva slovensko zgodovino,²⁶ so od zadnjih desetletij 13. stoletja dalje ohranjeni zaznamki o vinogradih in brajdah pri Čedadu, v Furlaniji, zlasti v Brdih, redko tudi v Istri. Bili so predmet prodaj, zastav in pravn. Sredi 90. let 13. stoletja se omenjata prodaja vinske kleti (*canipa*) v Medani²⁷ in krčma (*taberna*) v Huminu.²⁸ Od takrat dalje si sledijo tudi omembe vina neimenovane vrste, ki je bilo predmet trgovanja in poravnavanja dolgov. Od sortnega vina se največkrat omenja teran (*vinum terranum*), v omenjenem gradivu prvič v zadolžnici iz decembra 1296, sklenjeni v Huminu. Dolžnik se je upniku zavezal do pusta dostaviti v Beljak določeno količino čistega terana (*puri vini terani*).²⁹ Teran je bil predmet nakupov (na kredit); odjemalci, ki so prihajali ponj v Čedad, so bili iz Bovca, Žirov, Loke, Kamnika in Kranja. Služil je kot plačilo, kot sredstvo za poravnavo dolgov in kot jamstvo. Leta 1327 sta v Čedadu dobrega terana nabavila

²³ *Ottokars Reimchronik*, str. 457, verzi 35004–35023: *Man vant dā zuo dem māl / Muglere und Reinval, / kriechisch win und Terran, / Muscatel und Vindeplan, / win von Ciper ouch dā lac, / claret unde schafernac / von Genū und Malvasin: / diu zwoier hande win / daz houbet machent rāz; / Pinol und win von Arrāz, / diu win sint gar stark, / und win von Ancōn der mark, / den wil man für den besten hān, / Ecke unde Tribian; / win von Wippach / und Patzner man dā sach / und ander win genuoc: / die Venediære kluoc / grōzen mark heten dā / datz Semper-Venesiā.*

²⁴ Malvazija in muškát naj bi izvirala iz Grčije, točneje s Krete, prim. Sprandel, *Von Malvasia*, str. 25–26.

²⁵ Alwin Schultz je v delu *Das höfische Leben* (1879) zapisal, da je vipavsko vino s Kranjske znosne kakovosti (str. 297); med južnimi vini je priljubljeno ciprsko vino (str. 300), posebej delikatna je malvazija iz Neaplja in Peloponeza (str. 301). Pinela izvira iz zgornje Italije. Med južna vina sodita muškátel in tribian, ki je iz belega grozdja, raste v ankonški marki in drži kakovost. Otokarjevih sort *Mugler*, *Terrant*, *Vin de Plant* in *Ekke* avtor ne pozna (str. 301). Sklicuje se na delo Hamm, *Das Weinbuch*, prim. spodaj.

²⁶ Otoprec, *Gradivo*. Na objavo me je opozoril Miha Kosi, za kar se mu iskreno zahvaljujem.

²⁷ Prav tam, št. 150, 1295, 29. 1.

²⁸ Prav tam, št. 191, 1296, 26. 7., Humin.

²⁹ Prav tam, št. 204, 1296, 10. 12., Humin.

¹⁷ Kos, *Gradivo* II., št. 380, 462.

¹⁸ Kos, *Gradivo* IV., št. 724.

¹⁹ Mihelič, *Najstarejša*, št. 177–180.

²⁰ Npr.: SI PAK PI 9, vicedominska knjiga 7, folio 18 (1337, 12. 4.).

²¹ *Ottokars Reimchronik*.

²² https://de.wikipedia.org/wiki/Ottokar_aus_der_Gaal

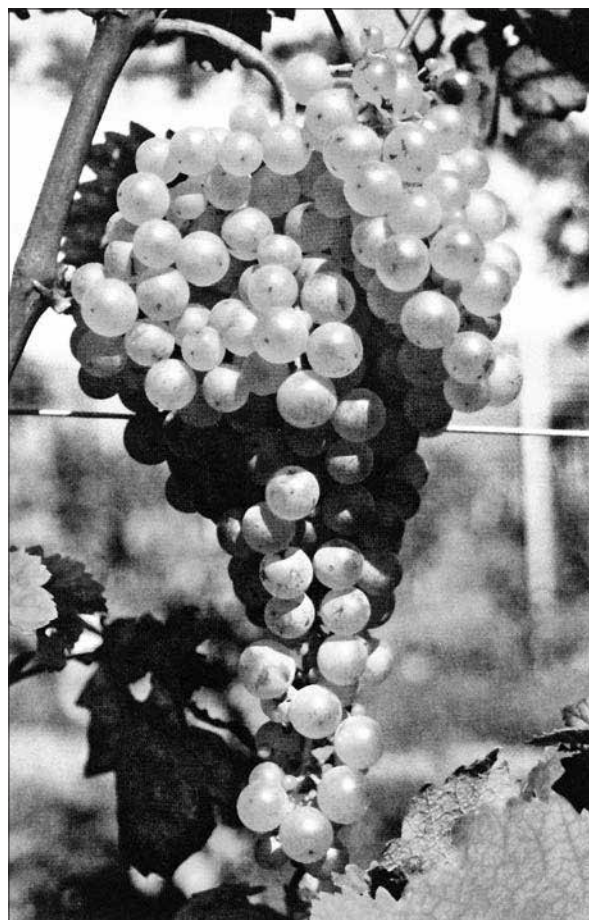
tudi poslanca ortenburškega grofa Alberta (I.) – zanj in za grofico Graumayl.³⁰ Še pred koncem 13. stoletja se v zapisih teranu pridruži tudi rebula. Leta 1299 omenja plačilo za *vinum rabirole* notar Jernej iz Humina (Bartolomeus notarius de Gemona).³¹ Istega leta omenja rebulo v Furlaniji tudi notar Herman iz Humina (Ermanno di Gemona).³² Odjemalec rebule je bil tudi goriški dvor, kot je razvidno iz zapisa iz leta 1326. Čedadčan je 1. maja 1325 v Trbižu grofici Goriške in Tirolske Beatrici izročil rebulo, ki jo je dolgoval njenemu pokojnemu soprogu Henriku (II.), grofu Goriške in Tirolske.³³ Nekaj omemb rebule – v dveh primerih gre za odjemalca po poreklu iz Loke, ki sta rebulo kupovala v Čedadu – je iz leta 1334.³⁴ Posebnost je tudi omemba vina s Krete (*bonum vinum de Creta*) iz leta 1345.³⁵

Omembe sortnih vin se pojavljajo tudi v drugih pisnih virih iz istega okolja, ki jih Otorepčeva objava ni zajela. Zapis iz 13. novembra 1340, Gorica, omenja v Barbani pri Fojani (Collio) gojenje vin *Rabiola* (rebula), *Malvasia* (malvazija), *Terrano bianco e vermiglio* (beli in rdeči teran), *Moscato* (muškat) in *Pignolo* (pinela).³⁶ Zapis iz 14. avgusta 1390, Videm, med stroški za darila cesarskemu ambasadorju ob njegovem obisku v Vidmu navaja, da so mu izročili 20 steklenic (iz keramike ali stekla) *vini terrani* in 12 steklenic *di Malvasia*.³⁷ Zapis iz 13. avgusta 1396, Videm, omenja, da so v Vidmu generala dominikancev obdarili s šestimi steklenicami *di Malvasia* in dvanajstimi *di Terrano bianco e vermiglio*.³⁸ Po zapisu iz 18. marca 1408, Videm, so beneškega ambasadorja, ki je prišel v vlogi posrednika med podložniki patriarha in oglejske cerkve ter avstrijskega vojvode, v Vidmu nagradili z vinom iz Tira, z *vino terrano* in s šestimi steklenicami vina *Romania*,³⁹ ambasadorja avstrijskih vojvod pa so po podatku iz 23. oktobra 1411, Videm, pogostili z neopredeljenim vinom, z dvanajstimi steklenicami vina *Romania* in desetimi vina *Terrano*.⁴⁰ 6. junija 1409 je bil v Čedadu, ki ga je obiskal, da bi v času cerkvenega razkola utrdil svoj položaj, pogostitve, na kateri so pili teran, deležen tudi papež Gregor XII.⁴¹

Raznovrstno vino z območja med Alpami in Jadranom omenjajo tudi srednjeveški **urbarji**. Najstarejši urbarji z omembami vina na Slovenskem so

urbarji freisinške škofije. Pavle Blaznik je v objavi⁴² združil *noticio bonorum de Lonka* iz ok. 1160, urbar loškega gospostva iz 1291, urbar klevevskega gospostva iz ok. 1306, urbar loškega gospostva iz 1318, urbar klevevskega gospostva iz 1318, seznam obveznosti podložnikov v godeški, koroški in gadmarski županiji iz ok. 1360, fevdno knjigo s konca 14. in začetka 15. stoletja, računsko knjigo klevevskega gospostva iz 1395–1396, računsko knjigo loškega gospostva iz 1396–1397, računsko knjigo loškega gospostva iz 1437–1438 in urbar loškega gospostva iz 1501. Razen v *noticii bonorum de Lonka* v vseh besedilih srečamo omembe vina, marsikje tudi vinogradov in vinskih gor, desetine od vina in gornine (dajatev od vinograda), viničarjev, vinske kleti in krčme. Od sortnih vin se v omenjenih objavljenih računskih knjigah loškega gospostva in v urbarju iz leta 1501 omenja rebula.⁴³

Knjiga zapisov (*Notizbuch*) freisinškega škofa Konrada III. za škofjeloško gospostvo pod 11. novembrom 1318 navaja vsa živila, ki jih je ključar Konrad, imenovan Raynisch, ob »primopredaji«

Grozd sorte beli teran (Škvarč, Stare sorte, str. 21).

³⁰ Prav tam, št. 550, 1327, 4. 7., Čedad.

³¹ Prav tam, št. 218, 1299, 26. 4., Humin.

³² Biblioteca civica Vincenzo Joppi, Fondo Joppi »Notariorum«, prim. »Vigneto Friuli«. Tega podatka Otorepec ne navaja.

³³ Otorepec, *Gradiivo*, št. 523, 1326, 1. 10., Čedad.

³⁴ Prav tam, št. 678, 1334, 10. 1., Čedad; št. 681, 1334, 30. 1., Videm; št. 702, 1334, 25. 11., Čedad.

³⁵ Prav tam, št. 1010: 1345, 22. 9., Čedad.

³⁶ »Vigneto Friuli«.

³⁷ *Annali del Friuli*, str. 52.

³⁸ Prav tam, str. 120.

³⁹ Prav tam, str. 185.

⁴⁰ Prav tam, str. 224.

⁴¹ Gualdo, Frammenti, str. 397–481.

⁴² Blaznik, *Urbarji*.

⁴³ Prav tam, str. 272–274, 281, 284, 285, 352.

ključev prejel od svojega predhodnika, župana Avguština.⁴⁴ Poleg raznih žit se v tej zvezi omenja tudi vino: *vinum ribol* (rebula), *vinum Marchianum* (vino iz Slovenske marke), *vinum Wippacense* (vipavec) in kis. Notar Eberlin je novemu ključarju izročil večje količine sira. Jeseni je Konrad prejel še *novum vinum de Marchia* (novo vino iz Slovenske marke) in *mustum wippacense* (vipavski mošt). Konrad de Intyca mu je izročil določeno količino vina *terranum album in Ciuitate emptum* (beli teran, kupljen v Čedadu). To vino iz stare, danes skoraj pozabljene sorte beli teran ni nujno uspevalo v sami okolici Čedada, ampak je morda izviralo iz Brd oz. Furlanije. Sicer pa je 25. aprila 1321 zabeležena vnovična sprememba na položaju loškega ključarja, kjer je Konrada zamenjal Heintzlin. Ob prevzemu ključev je prejel žito, vino: *vinum Marchianum* iz Slovenske marke, *tropfwwein* (podčepina), *rabiol melius* (boljša rebula), *Chvltzerium*, *Wippacense* (vipavec), kis iz vipavca, kis iz rebule, pivo (*ceruisia*) in sir.⁴⁵

Urbarji krške škofije in kapitlja na Koroškem iz razdobja od 1285 do 1502⁴⁶ nekajkrat omenjajo vinograde (tudi opuščenega) in večkrat krčmo (*taberna*), vina pa ne. Pestrejšje in številnejše so omembe v zvezi z vinom v urbarjih benediktinskega samostana Šentpavel na Koroškem iz let 1289/90 in 1371/72.⁴⁷ V njima je veliko omemb gornine, vinogradov, trgatve in vina – a ne sortnega; nekajkrat se omenjajo vinogradniki, stiskalnica (*torcular*),⁴⁸ enkrat krčma (*taberna*)⁴⁹ in nekajkrat zaposleni v gostilni (*chellner*).⁵⁰

Urbarji salzburške nadškofije:⁵¹ za Brežice in Sevnico iz 1309, popis donosa fevdov gospodov iz Podsrede iz 1320, urbar za Ptuj iz 1322 ter urbarja za Sevnico in Brežice iz 1322 med dajatvami oz. prihodki gospodstev omenjajo vino, nekateri od naštetih virov še (neobdelane) vinograde, plačilo gornine in vinske desetine ter lastnika vinograda (gornika), v urbarju za Sevnico iz leta 1448 pa se omenjajo le vinogradi. Sortno vino se ne omenja nikjer.

Ob omembah vina brez opredelitve se v urbarjih vinorodne slovenske Primorske⁵² pogosto omenja teran, redkeje pa rebula. Med goriškimi urbarialnimi dohodki iz leta 1398 se omenjata vini teran (iz Števerjana, Cerova v Goriških brdih, Verse v Furlaniji in Štandreža pri Gorici)⁵³ in rebula (iz Števerjana in Cerova).⁵⁴ Med obveznostmi iz leta 1402 se v Pre-

serjah omenja neplačana dajatev v rebuli in teranu.⁵⁵ Leta 1523 se v Bukovici pri Renčah med obveznostmi v goriškem uradu navaja, da županu od desetine pripada urna terana.⁵⁶ Urbar za Devin iz leta 1494 omenja, da je morala vsaka kmetija za tlako prepejljati voz terana na Sočo.⁵⁷ V Tomaju so številni kmetje dolgovali dajatev v urnah terana.⁵⁸ V urbarju za Devin iz leta 1524 se omenja rebula.⁵⁹ Po urbarju za Vipavo iz leta 1499 se je v župi Slap v teranu plačevala dajatev za pusto kmetijo v Gradišču pri Vipavi,⁶⁰ v župi Šturje pri Ajdovščini pa za prejem kmetije v Ustju pri Ajdovščini;⁶¹ v župi Vrhpolje pri Vipavi se je v teranu plačevalo za pusto kmetijo,⁶² v Budanjah pri Vrhpolju za kmetijo,⁶³ v Zemonu pri Vipavi pa od kleti.⁶⁴ Kmetje v Dupljah pri Vrhpolju so upravniku v župi dolgovali določeno količino terana.⁶⁵ Z vinarstvom so povezane tudi omembe vinskih gor, vinogradov, grozdja, vinskih tropin, vinogradnikov, vinogorskega čuvaja, desetine od vinograda, desetine od vina, gorskega prava, vinskega prava, vinske kleti, krčme in vinske mitnice.

V urbarjih briksenske škofije⁶⁶ – škofijskega gospostva Bled (iz 1253, z začetka 14. stoletja, iz 1306–1309) in prošnje na Blejskem otoku (iz ok. 1330, 1416, 1422, 1431, 1458) – zasledimo skupaj le štiri zaznamke o vinu brez opredelitve vrste.

V registru gornjegrajskega benediktinskega samostana iz leta 1426⁶⁷ je v savinjskem uradu navedena lokacija *Zun/ze Weyngarten*,⁶⁸ na lokaciji *ze laufen* pa se omenjajo kmet *vnder dem Weingarten* in kmetje, ki so kultivirali šest vinogradov (*haben Sechs Wingarten gepaut*).⁶⁹ V uradu sv. Egidija so kmetje dolgovali gornino od vinogradov in činž od vina.⁷⁰ Sortna vina se v besedilu ne omenjajo.

Srednjeveški urbarji (iz 15. stoletja) minoritov in dominikancev na Ptujju,⁷¹ ki leži v vinorodnem okolju, redno omenjajo vinograde, gornino, vinsko desetino, pa tudi mošt, ne poročajo pa o vinskih sortah, ki so uspevale v vinogradih.

Tudi novoveški (15. do 18. stoletje) urbarji za Belo krajino in Žumberk⁷² vsebujejo številne omembe v zvezi z vinom: vinske gorice, vinograde, krčenje

⁵⁵ Prav tam, str. 128–129.

⁵⁶ Prav tam, str. 156.

⁵⁷ Prav tam, str. 212.

⁵⁸ Prav tam, str. 215–216.

⁵⁹ Prav tam, str. 218, 221.

⁶⁰ Prav tam, str. 256.

⁶¹ Prav tam, str. 257.

⁶² Prav tam, str. 258.

⁶³ Prav tam, str. 258–259.

⁶⁴ Prav tam, str. 259.

⁶⁵ Prav tam.

⁶⁶ Bizjak, *Briksenski urbarji*.

⁶⁷ Orožen, *Oberburg*.

⁶⁸ Prav tam, str. 244, 321.

⁶⁹ Prav tam, str. 250.

⁷⁰ Prav tam, str. 299–303.

⁷¹ Pirchegger in Sittig, *Pettau*.

⁷² Kos, *Urbarji*.

⁴⁴ ... *annotacio omnium, quae annotata sunt Chv'nrado clauigero dicto Raynisch in annona, vino et aliis a tempor assignacionis clauium, quod fuit Augustini eiusdem anni usque in presentem diem. Codex diplomaticus Austriaco-Frisingensis*, str. 126–127.

⁴⁵ Prav tam, str. 41–142.

⁴⁶ Wiessner, *Gurker Urbare*.

⁴⁷ Fresacher, *St. Paul, Kärnten*.

⁴⁸ Prav tam, str. 81.

⁴⁹ Prav tam, str. 118.

⁵⁰ Ime mu je bilo Nikel: prav tam, str. 240, 242, 243, 265.

⁵¹ Kos, *Urbarji salzburške nadškofije*.

⁵² Kos, *Urbarji slovenskega primorja*.

⁵³ Prav tam, str. 125, 126.

⁵⁴ Prav tam, str. 125.

in kopanje v njih, mošt, vino, vinogradnike in gorske gospode, dajatev in desetino od vinograda in vina, krčmo, vinske mere, gorski red, gorski zbor itd., vendar sortnih vin ne omenjajo.

Pomemben pisni vir za vinogradništvo, vinarstvo in vino na naših tleh v preteklosti so tudi **računske knjige** s popisi prihodkov in izdatkov zlasti v zemljiškogospodarskih agrarnih okoljih, kjer zadevajo proizvodnjo vina, a tudi v mestnih okoljih, kjer je bilo vino predmet trgovine. Ohranjene računske knjige pokrivajo dele vseh treh slovenskih vinorodnih okolij: Goriška brda, Vipavsko dolino in Kras na Primorskem, dolenska gospostva Mokronog, Klevevž, Štaterberg in Kostanjevico ter vinorodno območje Bizeljskega v Posavju, kakor tudi Vitanje in gospostva ob zgornji Sotli, ki so pripadala vinorodnemu Podravju na Štajerskem. Med vrstami vin poznega srednjega veka se v računih za Goriško omenjata teran in rebula, na Freisinškem rebula in muškat, v Celju pa rebula, malvazija in pinela. Prek Škofje Loke so tržaško rebulo in muškat prevažali proti zgornji Štajerski in naprej. Z vinogradništvom so se na Slovenskem ukvarjali tudi na manj ugodnih območjih Gorenjske: do 13. stoletja na Bledu (gl. zgoraj) in do 16. stoletja na Škofjeloškem.⁷³

V mestnem okolju, kjer je bilo vino predmet blagovno-denarne menjave, računske knjige dajejo predvsem podatke o vrstah vina v obtoku in o njegovih cenah.⁷⁴ Po podatkih računskih knjig iz 16. stoletja je bil cviček⁷⁵ najcenejše vino; služi lahko kot osnova za izračun razmerij cen različnih sortnih vin: črnikalec, prosek, vipavec in najcenejši teran, ki je bil bel in rdeč. Sladka vina (vipavec) so bila bolj cenjena od drugih. V Ljubljani so točili še vermut in tribijanec (stal je toliko kot goriški in furlanski teran). Na prehodu 17. in 18. stoletja so se v omembah vin pojavili še čividin (po kraju Čedad), refošk, rebula in bric (*egkbwein*, ki je bil cenovno izenačen s prosekom), muškatelec (stal je toliko kot črnikalec) in pivo, ki je bilo cenejše od cvička. Magistratni ceniki so maksimalni cene vina in glede na računske knjige zbirali ceno luksuznih vin. Konec 17. stoletja je bila med najdražjimi vini malvazija, med najcenejšimi pa teran, od katerega je bil kis le malo cenejši.

Deželno vino ter malvazijo, pinelo in rebulo srečamo tudi med izdatki celjskih mestnih sodnikov v drugi polovici 15. in prvih dveh desetletjih 16. stoletja.⁷⁶

Imeniten vir ne le za vino, ampak tudi za širšo kulinarično ponudbo poznega srednjega veka so **zapisni** oglejskega kanclerja **Paola Santonina**, ki je v

drugi polovici 80. let 15. stoletja spremljal škofa Pietra Carlja iz Caorla na vizitacijskih potovanjih po pokrajinah Dravske doline, Zilje in južne Štajerske.⁷⁷ Santonino ob pestrih obrokih, s katerimi so uglednim gostom postregli na gradovih, v samostanih, a tudi v meščanskem, redko vaškem okolju, praviloma omenja vino. Včasih opiše njegov okus: da je dobro, odlično, izvrstno, sladko, kislo (npr. v samostanu sv. Jurija v Podkloštru, kjer grozdje zaradi zgodnjega mraza ni dozorelo, ali pa v vasi Pečnica, kjer je bilo belo vino neznanosko kislo), da vonja po kislu in plesni (rdeče vino v vasi Pečnica), da je bistro kot voda, da je lahko ali mlado. Santonino pogosto navaja, da so pili belo ali/in rdeče/črno vino. Na Štajerskem, kjer je bil v Savinjski pokrajini pozoren na vinograde, je zanimiva njegova omemba mešanja vina pri mizi. Geografsko poreklo ali vrsta vina se omenja redkeje: furlansko vino (Dravograd),⁷⁸ na gradu Lengberg so gostom postregli z belim in rdečim vinom iz samostana v Rožacu,⁷⁹ v Dropolah so pri župniku zaradi prebavnih težav pili rdeči salentinec,⁸⁰ pridobljen iz lahkega belega vina, na gradu Rožek pa so jim postregli z belim vinom iz Krmina.⁸¹ Od sortnih vin Santonino omenja rebulo (v Dravogradu⁸² in Lienzu.⁸³). Na gradu Bekštanj so jedli smokve, kuhane v rebuli,⁸⁴ (zelo) sladke rebule so bili deležni v Celju.⁸⁵ V Dravogradu,⁸⁶ Vojniku⁸⁷ in Celju⁸⁸ so pili malvazijo, v Črešnjici pa malvazijo, za katero Santonino pripominja, da so jo pripeljali iz daljnih krajev.⁸⁹

Opisi vinarstva v polihistorijskih in strokovnih delih od 17. do 19. stoletja

V prvi polovici 17. stoletja za beneški del Istre zanimive zgodovinsko-geografske podatke, v katerih omenja tudi vinogradništvo in vinarstvo, nudi dolgoletni škof novigradske dijeceze, polihistor plemiškega rodu **Giacomo Filippo Tommasini** (r. Padova, 1595, u. Benetke, 1655) v svojem delu *De' Commentari storici-geografici della Provincia dell'Istria, libri otto* (1641).⁹⁰ Opisuje vsakodnevno življenje Istranov, njihove običaje, način obdelave tal, verovanje, zna-

⁷⁷ Vale, *Itinerario*; v članku je uporabljen slovenski prevod Santonino, *Popotni dnevniki*, sklici se nanašajo nanj.

⁷⁸ Prav tam, str. 12.

⁷⁹ Prav tam, str. 19.

⁸⁰ Prav tam, str. 27 (... *australis noster ... album vinum leve in rubeum salentinum convertit*: Vale, *Itinerario*, str. 156).

⁸¹ Prav tam, str. 46.

⁸² Prav tam, str. 12.

⁸³ Prav tam, str. 15.

⁸⁴ Prav tam, str. 61.

⁸⁵ Prav tam, str. 89, 90.

⁸⁶ Prav tam, str. 12, 13.

⁸⁷ Prav tam, str. 87.

⁸⁸ Prav tam, str. 89–90.

⁸⁹ Prav tam, str. 85.

⁹⁰ Tommasini, *Commentari*; delo je izšlo tudi v slovenskem prevodu: Tommasini, *Zgodovinski komentarji*; prim. še Darovec, *Vinogradništvo in vinarstvo*, str. 135–140.

⁷³ Bizjak, *Medieval Account books*, str. 124–143; Bizjak: *Srednjeveški obračuni*.

⁷⁴ Vilfan, *Mestne računske knjige*, str. 19–20.

⁷⁵ Verjetno gre tu za priljudno slovenjenje imena *March-Wein* ali *Marbwein*, vina iz Slovenske marke, ki pa ni povsem ustrezno; prim. Granda, *K zgodovini cvička*, str. 299.

⁷⁶ Bizjak in Žižek, *Knjiga obračunov*.

čilnosti pokrajine itd. V XXXIII. poglavju⁹¹ opisuje način obdelave tal, vinogradov in oljčnih nasadov ter raznolikost grozdja in poljedelskih načinov. V Istri omenja dve vrsti trt: stare nizke⁹² in visoke nasade na steblih (brajde), ki so jih v okolici Buj pri Sv. Petru vpeljali casinski menihi. V Istri so poznali tri vrste nizkih trt bele sorte grozdja, to so bile: *pelosa* (kosmatica), ki so ji Pirančani pravili *calcionesa*, *ribolla*, ki je dajala močnejše vino, ter *pirella*, ki je po kakovosti presegala prejšnji sorti. Med visokimi trtami je bila glavna črna sorta *refosco*, ki so ga imenovali *terran grande* (veliki teran). Po kakovosti mu je sledilo grozdje *cropella* in *rdeča chernatizza* (hrvatica), od belih pa *cividin* in *tribiano*; tam je uspevalo še številno drugo grozdje: *moscato*, *malvasie*, *imperatoria* in drugo. Na brajdah so gojili predvsem črno grozdje. Različni načini, ki so bili v rabi za pripravo vina, so opisani v XXXIV. poglavju.⁹³ Grozdje so z lupinami vred čez noč dali v vinsko kad, zjutraj so iztisnili mošt in ga prelili v sode, čez tropine pa nalili vodo in pripravili drugo vino, imenovano *zonta* (žonta). V Momjanu so mošt takoj nalili v sode, v Završju in Oprtlju pa so ga sedem ali osem dni vreli na tropinah. Niso delali *zonte*, ampak so za družino pripravili vino z vodo, imenovano *scavezino*. Bilo je zelo dobro in sladko, imenovali so ga vino *alla lombarda*, vendar je bilo poleti slabo obstojno in se je ponekod, npr. v Bujah, skisalo. V Motovunu so pustili grozdni sok vreti ves čas trgatve. Sodom so v ta namen odstranili zgornje dno in ga po končanem vretju ponovno namestili. Ta vina so bila močna in dobra. V Izoli, kjer so imeli dobre rebule (*ribuole*), so po prvi *zonti* z uporabnimi jagodami pripravili še drugo. Iz obeh so spomladi pridobili zelo močan kis, kar so pripisovali tamkajšnji vodi. V Kopru so delali dobre muškate, ki so uživali ugled na tujem. Bili so sladki kot kretske. Plemenite muškate so delali tudi drugod v Istri. Grozdje so za kak dan položili na deske ali slamo, nato pa so ga stisnili. Belo vino so pokrili s tropinami in ga pustili poldrugi dan vreti. Vino iz izbranega grozdja je pridobilo muškatov vonj in sladkost. V Bujah so na dvanajst sodov vina dodali sedm muškatovega mošta. Januarja ali februarja so vino pretočili v sode iz jelovine. V XXXV. poglavju⁹⁴ je govora o kakovosti in značilnostih istrskih vin, ki so bile različne. V preteklosti je bilo najbolj cenjeno vino iz Proseka, ki ga je po Tommasinijevem mnenju pila rimska cesarica Livija, Rimljani pa so ga imenovali *Pucino*. Proseškemu vinu je po kakovosti sledil koprski muškat, včasih pa ga je celó prekosal. Koprski muškat iz čistega mošta je bil zelo sladek. V Trstu je bilo znano *vino del rè* (kraljev-

sko vino).⁹⁵ Po kakovosti so sledile sladke in blage rebule (*ribolle*) iz Izole in Milj. Slaven je bil *tribbiano* iz Pazinščine, v številnih krajih pa so poznali sladek ali mlad črni refošk (*refosco nero*). Piran je imel precej belega in črnega vina ter vino s Savudrije (*del Carso*). Podobno je bilo z Umagom, kjer so bila cenjena bela vina. V Novigradu so proizvajali močno črno vino, belo vino pa so plemenitaši uživali doma. Ta trta je rasla na brajdah. V novejšem času so začeli gojiti tudi muškat in refošk. Obilo močnega vina so imeli tudi na Poreškem. Močno vino iz Rovinja poleti ni bilo obstojno, zato so pogosto pili vino iz okolice Vrsarja in iz predelov blizu Pulja. V Bujščini so uspevala bela vina; če bi grozdje trgali kasneje, pa bi bila prva v deželi. Tovorili so jih v Ljubljano in Kranj. Momjan, Grožnjan, Završje in Motovun so imeli več vin, tudi zelo dobra. Proti Oprtlju in Buzetu so bila vina bolj lahka, ker grozdje zaradi hladu ni dozorelo. V okolici Svetvinčenta so redka vina zdržala do poletja. Nekaj istrskega vina so izvozili, večino pa so popili v deželi.

V drugi polovici 18. stoletja je koprski razsvetljenec, gospodarstvenik, pisec in zgodovinar **Gian Rinaldo Carli** skušal dokazati, da je na istrskih tleh mogoče gojiti tudi izbrana vina. V svojih vinogradih nad Bertoki je vzgajal tokaj, *Carmignano*, *Montepulciano*, *Liatico* (aleatico) in druga toskanska vina. Književnik Alessandro Gavardo je Carliju posvetil pesnitev *La Rinaldeide*, kjer v šaljivem kontekstu opisuje hrano in pijačo, s katerima je Carli gostil prijatelje. Deležni so bili vin: *Malvagia* (malvazija), *Borgogna* (borgonja), *Montepulciano*, *Claretto* (klaret), *Trebbiano*, *Montalcino*, *Picolitto* (pikolit), *Refosco* (refošk)⁹⁶ in *Moscadello* (muškat).⁹⁷ Dolgoročni uspeh Carlijevih vinarskih prizadevanj ni znan.

Omembe vina v osrednji Sloveniji in kranjskem delu Istre so v drugi polovici 17. stoletja našle precej prostora v znamenitem delu *Slava vojvodine Kranjske* kranjskega polihistorja **Janeza Vajkarda Valvasorja**.⁹⁸ Omenja rdeče in belo vino, v Istri tudi črno. Večkrat mu daje laskave pridevke. Vinorodne okoliše na Kranjskem obravnava predvsem v drugi knjigi. Pri opisu tal, dolin in polj na Dolenjskem (XXVI. poglavje)⁹⁹ je omenjenih več lokacij z vinogradi, ki se jim posebej posveča XXIX. poglavje.¹⁰⁰ Tamkajšnje vino se je imenovalo *Marhwein* (vino iz Slovenske marke), iz katerega so kuhali žganje.

LIII. poglavje¹⁰¹ govori o prebivalstvu Notranjske (*Inner-Crain*). Že naslov napoveduje, da bo govora o vipavskih vinogradih, okusnem (*köstlich*) kraškem

⁹¹ Prav tam, str. 96–99.

⁹² Omenja jih že Marin Sanudo leta 1483: *Stari krajepisi Istre*, str. 31. Nizke trte omenja tudi poročilo koprskega podestata in kapitana konec 16. stoletja; prim. Darovec, Vitam viti, str. 14.

⁹³ Prav tam, str. 99–100.

⁹⁴ Prav tam, str. 100–103.

⁹⁵ *Vino da' Rè* v zvezi z vasjo Podpeč (*Monte de' Popicchi*) pod kraškimi robom omenja tudi koprski škof Paolo Naldini v delu Naldini, *Corografia ecclesiastica*, str. 368–369.

⁹⁶ Pesnitev omenja refošk, ne pa terana.

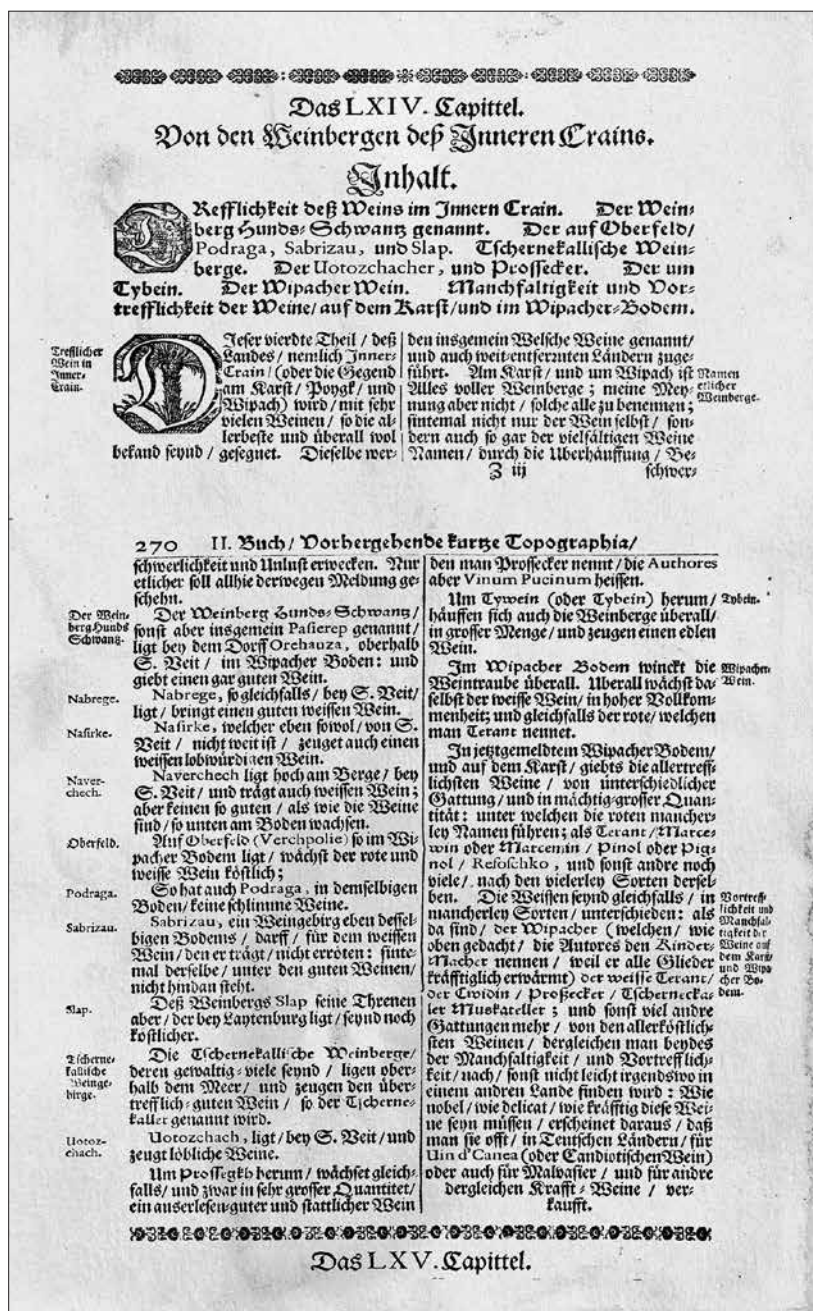
⁹⁷ Ziliotto, *La Rinaldeide*, str. 268 (32), 318–320 (82–84); Darovec, *Vitam viti*, str. 14–15.

⁹⁸ Valvasor, *Die Ebre*.

⁹⁹ Prav tam, str. 184–188.

¹⁰⁰ Prav tam, str. 192–194.

¹⁰¹ Prav tam, str. 255–256.

Poglavje o vinogradih in vinih na Notranjskem (Valvasor, Die Ehre II, str. 269–270).

vinu in tovorjenju (olja in) vina prek dežele. Tudi LIX. poglavje¹⁰² o tukajšnjih tleh in dolinah v naslovu omenja plemenito (*edel*) kraško vino, v besedilu pa rdeča in bela vina vseh sort najboljše vrste.¹⁰³ Tudi opis vipavskih tal omenja slovita rdeča in bela vina, med slednjimi najbolj znanega *Kindermacherja*.¹⁰⁴ LXIV. poglavje¹⁰⁵ je namenjeno vinogradom

in vinom na Notranjskem, ki jih avtor našteva tudi v naslovu. V besedilu omenja posamezne vinorodne okoliše, med njimi tudi vipavskega. Tam uspeva zelo kakovostno belo vino, pa tudi rdeče vino, ki ga imenujejo *Terant*. Na Vipavskem in na Krasu gojijo različna vina različnih vrst visoke kakovosti,¹⁰⁶ med katerimi imajo rdeča razna imena: *Terant, Marcewin* ali *Marcemin, Pinol* ali *Pignol* in *Refosco*. Tudi bela

¹⁰² Prav tam, str. 262–266.

¹⁰³ Prav tam, str. 263.

¹⁰⁴ Prav tam, str. 265.

¹⁰⁵ Prav tam, str. 269–270.

¹⁰⁶ Sto let kasneje se Alwin Schultz o vipavskem vinu ni izrazil laskavo, temveč je zapisal, da gre za vino znosne kakovosti: Schultz, *Das Höfische leben*, str. 279.

vina se razlikujejo po sortah: vipavec (*Wipacher*) ali *Kindermacher*, beli teran (*der weisse Terant*), *Civudin*, *Prosecker*, *Tscherneckaler*, *Muskateller* in še druge vrste. Ta vina so močna, v nemških deželah jih prodajajo kot kretsko vino ali kot malvazijo (*Malvasier*). LXXI. poglavje¹⁰⁷ opisuje prebivalstvo Istre.¹⁰⁸ Omenja, da so bili pri delu v vinogradih v veliki meri udeleženi duhovniki. Poseben je bil tudi potek in način trgatve (trte so rasle po drevju, grozdje so trgali stojé na lestvah). Istrsko vino je bilo močno in prijetno, kupce je našlo v oddaljenih deželah. Razprostranjenost vinogradov v različnih okoliših je razvidna tudi iz LXXVI. poglavja¹⁰⁹ o tleh in dolinah v Istri. LXXIX. poglavje¹¹⁰ je namenjeno vinogradom v Istri in Liburniji, kjer se cedita olje in vino. Slednje je kar najbolj okusno (*köstlichst*). Največ je rdečega vina, ki ga cenijo tudi na tujem. Pri Bršču so vina bolj črna kot rdeča, zato se je tega vina, ki ga imenujejo *Berschetscher Wein*, prijeló ime *Wein-Dinte*. Ta vina so sladka, gosta in nasitna. Vinogradi so bili tudi pri Pazinu, Boljunu, Gradini, Kršanu, Moščenicah, Pazu (*Paßperg*), Vepincu in Cepiču. Kršansko vino se je imenovalo *Kerschanner*, tisto iz Paza *Paßperger*, sladko rdeče vino iz Čepiča pa *Zepitscher Wein*.

K vinu se Valvasor vrne tudi v peti knjigi,¹¹¹ kjer skuša razvozlati lokacijo mesta *Pucinum*, ki ga je Plinij Starejši omenil v svoji *Naturalis historia* v zvezi s poreklom vina, ki ga je pila cesarica Livija, žena cesarja Avgusta. V polemiki z Janezom Ludvikom Schönlebnom zavrača njegovo mnenje, da naj bi šlo za Črni kal in črnikalec; ugotavlja, da ne prideta v poštev niti bršeško in kastavsko vino in *Wein-Dinte*, ampak da je vino izviralo iz zaledja tržaškega zaliva, tj. iz okolice Proseka ali Devina. V enajsti knjigi, ko govori o Novem mestu, Valvasor omenja, da v njegovi rodovitni okolici uspeva vino, ki ga na splošno imenujejo *March-Wein*.¹¹² Tudi v zvezi z gradom in gospostvom Socerb omenja izborna okoliška vina črnikalec in neprekosljivo slastni *Marzamíner*.¹¹³

Vinarstvu in vinu je pozornost namenil tudi deželni zdravnik za Goriško pokrajino **Anton Muznik**. V delu *Goriško podnebje*¹¹⁴ (1781) je opisal podnebje, rastje, živalstvo in druge značilnosti dežele, način življenja ter značaj in bolezní ljudi. V Kanalski dolini sta v njegovem času rasla trta in sadno drevje, vendar je bilo vino precej trpko. Vinogradi, sadovnjaki, polja in travniki so se razprostirali tudi na rodovitnem območju od izvira Vipave do Gorice. Trto in sadno drevje omenja tudi na Krasu. Pohvali vino, medtem

ko pivo uvažajo iz Ljubljane. Bogati pijejo tuja vina: ciprska, španska in francoska.

Deseto poglavje¹¹⁵ svoje knjige je Muznik namenil vinu, ki je bilo poleg svile pomembno trgovsko blago. Opisuje način odbiranja (rdečega in belega) grozdja. Več vrst grozdja naj bi skupaj dajalo boljše vino, ker je mogoče sok slabšega grozdja popraviti z moštom boljše vrste. Pri grozdju kot muškat, garganja, pikolit, pinjol, pergolin, rebula, cevedin, refošk in trivian, kjer ima vsaka vrsta svoje odlike in lastnosti, pa se pri takem postopku lahko dobra kakovost več vrst grozdja pokvari s slabo lastnostjo ene vrste. Črno vino se pripravlja tako, da se nabrano, odbrano in očiščeno grozdje spravi v kadi, kjer se razkroji. Zmehča se mesnati del grozdov, da se sok laže iztisne. Rdečkasta ali črnkasta barva se izluži iz kožic in primeša moštu. Začetek vrenja se spozna po šumenju. Tedaj pripelje oskrbnik v vinsko klet najete delavce, ki v kadi bosí tlačijo grozdje, da se mesnati deli še bolj zmehčajo in se okrepi rdeča barva. Naslednji dan odstranijo peclje, iztisnejo sok in ga precedijo v večjo posodo. Odstranjene pečke, kožice in peclje spet vržejo v prvo kad in z njimi ponovijo postopek, dokler se ne iztisne ves sok in ostanejo grozdne tropine skoraj suhe, nato pa jih še mehanično stisnejo v stiskalnici. Sok, imenovan mošt, shranijo v sode, da v njih vre. Iz grozdja rebula, cevedin, pikolit, garganja, prosek, roženplac itd. se pridobivajo vina, ki so po lastnostih podobna španskim, grškim in celo tokajcu. Refošk je podoben burgundskemu vinu, vino iz navadnega črnega grozdja pa je podobno vinu Montepulciana. Lastnosti pokrajine so namreč enake kot v deželah, kjer uspevajo omenjena kakovostna vina. Vina, ki jih tu pridelujejo, so črna in bela, navadna in kakovostna. Navadnega črnega vina pridobivajo zelo veliko. Po kakovosti in obstojnosti se razlikuje glede na lego zemljišča. Vino s hribovitega terena je finejše in slajše, a manj obstojno, tisto, ki raste v ravnici, pa je gostejše in trpknejše ter se ohrani tudi dve leti. Drugo črno vino je refošk,¹¹⁶ ki je bolj ali

¹¹⁵ Prav tam, str. 129–147.

¹¹⁶ Muznik pozna sorto refošk, teran pa ne. Giovanni Panjek ugotavlja, da je *terrano* v furlanskih dokumentih splošno ime za lokalno vino, medtem ko je refošk sortno vino, ki izhaja iz kategorije teranov. To ponazori s kontekstom zapisa iz leta 1590, ki (v pridevniški obliki) omenja: *gl'altri vini terrani, o garbi, o dolci, o rafoschi, o d'altra qualsivoglia qualità e bontà* (druga lokalna vina, kislá, sladka, rafoška ?/ ali druge, kakršne koli že kakovosti). Refošk kot sortno vino (v samostalniški rabi) omenja Panjek k letu 1639: *vini di monte et rafoschi dolci* (hribovska vina in sladki refoški): Panjek, *La vite*, str. 71. V beneškem narečju je *Vin teran* pomenil *Vino nostrano o nostrale, che nasce da noi*, njegovo nasprotje pa je bilo *Vino navigato*; prim. Boerio, *Dizionario*, str. 717. Da je *Terrant* izvedenka latinske oznake (*vinum terre, terrestre, rurale*) in pomeni lokalno oz. deželno vino (*Landwein*), meni tudi (Rolf) Sprandel, *Von Malvasia*, str. 45. S tako interpretacijo se na podlagi konteksta zapisa o procesu iz leta 1619 strinja tudi Aleksander Panjek (Panjek, *Pravda*, str. 295), ki se mu zahvaljujem za omenjene reference. Pripomnimo, da od sortnih vin Boerio pozna malvazijo, rebule in refoška pa ne.

¹⁰⁷ Prav tam, str. 285–288.

¹⁰⁸ Gre za del osrednje Istre (Pazinsko grofijo/knežijo), ki je spadal h Kranjski.

¹⁰⁹ Prav tam, str. 291.

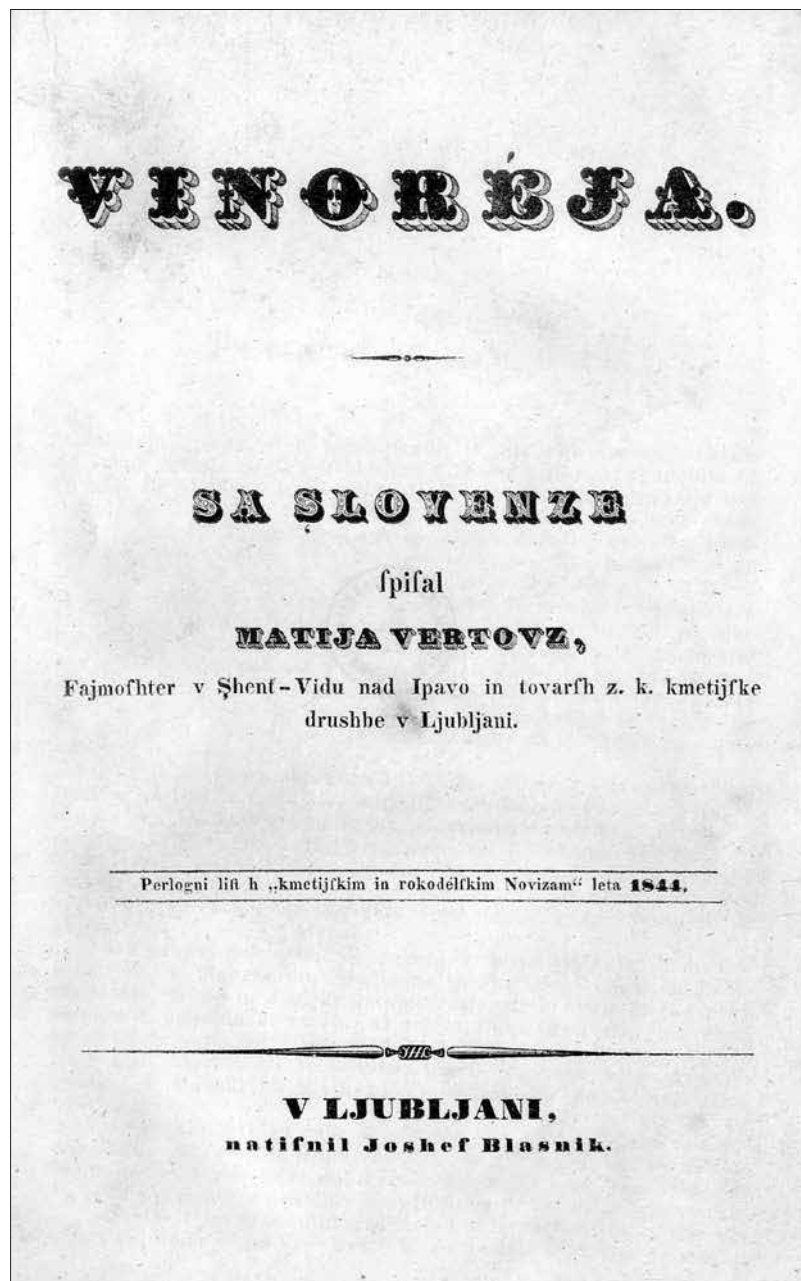
¹¹⁰ Prav tam, str. 293–294.

¹¹¹ Prav tam, str. 243–245.

¹¹² Prav tam, str. 489.

¹¹³ Prav tam, str. 524.

¹¹⁴ Musnig, *Clima goritiense*; v članku je uporabljen in citiran prevod Muznik, *Goriško podnebje*.

Naslovna stran Vertovec, Vinoréja.

manj sladek – odvisno od lege zemljišča in letine. V primerjavi z navadnim vinom ga je malo. Iz grozdja refošk pripravljajo tudi kakovostni refošk, ki postaja vse svetlejši, čim dlje ga hranijo, to pa je lahko več let. Najboljše belo vino pridobivajo iz grozdja pikolit, ki ne zaostaja za tokajcem. Na splošno pijejo tu črna vina; ne gredo hudo v glavo, so sladka, lahka, prijetna, redilna in diuretična.

Učitelj vipavskih vinogradnikov **Matija Vertovec** je leta 1844 objavil prvi slovenski priročnik za vinarje.¹¹⁷ V njem opisuje porekla, vrste, sajenje in gojenje

trt, skrb pred nepravilnostmi in škodljivci, obdelavo vinogradov (od okopavanja in gnojenja do redčenja trt, cepljenja in trganja ter priprave mošta in vina), vpliv vina na zdravje, načine kletarjenja, vzdrževanje vin, neprijetne pojave pri vinih, domača in tuja žlahtna vina ter razne plati kupčevanja z vinom, ki pripeljejo tudi do zlorab.

Popisal je trtne sorte, ki so jih gojili Vipavci do Soče, Brežani in Brici. Ob splošnem opisu značilnosti trt navaja tudi podsorte.¹¹⁸ Med žlahtnejšimi belimi vrstami omenja rebulo (ena njenih podvrsti je

¹¹⁷ Vertovec, *Vinoréja*; Malnič, Pričevanje.

¹¹⁸ Vertovec, *Vinoréja*, str. 20–31.

zelenika), (tržaško) grganjo, v Brdih imenovano tudi šterjána, muškat(éljko), ki ima tudi podvrst z rdečim grozdem, muškateľjko cibebo, malvazijo, grganjo v Brdih in okoli Črnič, imenovano tudi podgorska grganja, v Gorici pa rebula, belino ali bolnó, čedajc iz okolice Čedada, ki daje vino cividin, ena podsor-ta pa daje črno grozdje, ovčji répič, pinjélo, laško (v Proseku), pikolit, iz katerega so začeli delati suha (likerska) vina, lipovšico, sivko, zelén, rdečo pétljó, črni ošip, kostenico, rjávko ter sipo ali osipko (podvrst je črna sipa). Kot manj žlahtne bele vrste Vertovec opredeljuje: gl(j)ero, iz katere so izšle brežanka, pro-sékar in rebula, dve podsorti se v Braniku imenuje-ta gljera špička, dalje volóvno ali volóvnik, v Brdih drénik (podsorti sta bela in črna volóvna), belopopko, dišečko, ki jo v Brdih imenujejo tudi sevšica, laško dišečko, ki ji ponekod pravijo smrdoduška, rečiglo, ošip ali cúndro, klaro mejo, vertenco ali rogátko, dolgo pétljó, brščino, egiptarco, ki ji na Brégu rečejo bolunska, marvinj (tudi javornik, glavačica, rjava gla-vačica, rumenják), belo glavačico, meskljer, pérgolo in auguštáno. Rdeča sorta je rumenija, črni ali črnovijo-lični pa sta oberfelder z Vrhpolja nad Vipavo in refošk, ki je žlahtna italijanska vrsta; iz njene podvrste z drobnim grozdem Tržačani pripravljajo svoje slo-veče teráne,¹¹⁹ nekateri goriški Furlani pa »zadušena« (neodvreta) vina. V to skupino sodijo še refoškát ali žúžovna, bersamin ali mersamin, rášpica (v Bregu rastrešenka), sladkočrn, penjel, penjélc, gnjet(íca) (v Ricmanju rešara, v Furlaniji kordovat), kisilc, tudi kurbín ali črnína in črna pergola. Vertovec omenja tudi prizadevanja za presajanje tujih sort: iz Tokaja na Ogrskem, renska rizling in traminec, peteršiljko ali špansko, portugalko in jakobšco.

V dodatku (*Pristavik*) Vertovec našteva še trte, ki so bile tedaj zasajene na Dolenjskem, imena ne-katerih tujih trt, »kranjsko«-hrvaška imena trt na Kranjskem ob hrvaški meji in na Hrvaškem ter popis trtnih vrst, ki so jih gojili ali so bile vsaj znane na Štajerskem.

Na Dolenjskem so uspevale: belina, javor, ipavšina (tudi lipavšina, vipavšina), kavčnja, keržatna, ker-žovatna, rdeča in črna kraljevina, kratkopecel, kozji ses, (pod)lipec, lipina (rumena, zelena in črna), mo-zlevina, muškatelj (beli in črni), peles(ovna) (zelena in črna), podbelec, primoršina, rumenija, zelenika, želodna, šipnja, špatna, škljina, tičina (bela, rumena, zelena in črna), črnina (volovna) in češplevna.

»Kranjska« imena trt ob hrvaški meji in na Hrvaškem so bila: belina, belica, bobek, žuta dolgopetka, imbrina, javor, kavčina (črna), kraljevina (rdeča, siva), lipéc, lipovina, črna masnica, muškatelj (beli, črni), mučnik, okroglina, peles (rdeči, črni), podbel, rani-na, raninec, raša, smetnika, šipulina, zelenika (bela, črna, žuta), žuta žepelina, žlahtnina, tepenka, tepka,

črna volovna in črnina. Na Hrvaškem so se razen omenjenih pojavljali še kozji sesec, rusa, malvazija in jakobšica.

Trte na Štajerskem so imele slovenska in nemška imena, slovenska so imela tudi drugače, izpeljane iz imen lokacij, kjer so uspevale. Vertovec je trtne vr-ste za Štajersko razporedil glede na grozdje in obliko jagod, za vsako je podal opis značilnosti in navedel podvrste. Okrogle in debele jagode sta imeli volov-na in moršina. Okrogle in srednje debele jagode so bile značilne za gosjong, rabulino, zeleníko, pelésov-no, brenkovo rdečino, javor, belino, plavec, tokajo-vic, španjol, javšovec, tičino, lutenberšino, kadárko, muškat, hapšovino, gospinšico (pinot), vranek, sipo, krljikovec, drobní refošk, debelí refošk (dolcedo), lipovšino, mavrovno (portugalka), mušico (silvanec), za zamurčka in modro laško. Okrogle drobne jago-de so imele sorte cigan, pikolit, kavka, rivček (laški rizling), burgunder, šampanjer, šilher, klešic, hrustec in muhovnik. Med vrste s podolgovatimi in debeli-mi jagodami so se uvrščale tantovina, šopatna, kozji sesec, šipon in horvatovšak. Srednje debele podolgo-vate jagode so bile značilne za moslovino (veltlinec) in topolovino. Drobne podolgovate jagode so rasle na sortah postič, traminec in žlahtna mušica, moč-no podolgovate jagode pa na trtnih vrstah damascen, kozjak, ciprion in risaga.

Vertovec posamezne sorte trt, grozdja in vina piše z veliko začetnico. Omembe terana, ki mu sicer pri-znava sloves in kakovost, so zapisane z malo začet-nico, navadno v množinski obliki, ne kot posebno sortno vino. Vertovec izrecno navaja, da se tovrstna kakovostna vina pripravljajo iz grozdja podvrsti trte refošk.¹²⁰

Nekdaj ugledni nemški strokovnjak za kmetij-stvo **Wilhelm Hamm** je leta 1865 objavil knjigo o vinu,¹²¹ v kateri je opisal značilnosti številnih vin, ki so jih proizvajali in pili širom sveta. Med avstrijskimi vini omenja tudi vina na Koroškem, Kranjskem,¹²² Primorskem¹²³ in Štajerskem.¹²⁴ Ugotavlja, da je na Kranjskem: na Krasu, Dolenjskem, Kočevskem, v Beli krajini in Žumberku s središči v Vipavi, Metli-ki, Novem mestu in Ljubljani stanje vinarstva slabo tako glede vinogradništva kot kletarjenja. Na dunaj-ski razstavi vin leta 1857 so se ta vina izkazala za najbolj kislá in z najmanj buketa v monarhiji – v tem pogledu so jih prekašala le koroška vina. Kdor bi že-lel na Kranjskem piti kaj boljšega od domače kislice, naj bi posegel po štajerskih vinih iz Slovenske marke (*Marchweine*), ki so bila nekoliko boljša od kranjskih. Hamm omenja, da je na Dolenjskem cenjeno doma-če vino *Stadtburger* (trškogorec) – *Neustadtler* (novo-

¹²⁰ Dejansko je obratno, refošk je plemenita sorta iz vrste tera-nov.

¹²¹ Hamm, *Das Weinbuch*.

¹²² Prav tam, str. 143–145.

¹²³ Prav tam, str. 145–146.

¹²⁴ Prav tam, str. 154–156.

¹¹⁹ Besedna zveza kaže, da Vertovec – v skladu s Panjekovim mnenjem – šteje teran oz. terane za lokalno vino.

meščan), ki pa je kislo. V kranjskem delu Istre opisuje sladko vino pikolit, ki izvira iz domačih vinskih sort; to so *Ribola* (rebula), glera, *Shippa* (beli vipavec), *Disbera* in volovna. Kot najboljšo od njih ocenjuje rebulo. Navaja, da je Vipava središče glavnega kranjskega vinorodnega območja. Tam je najbolj cenjeno vino *Oberfelder Kindermacher* iz Vrhpolja pri Vipavi, ki pa je povprečno, kislo vino.

Ugotavlja, da so na Primorskem v Istri tla apnenčasta. Klima in morje sta naklonjena vinogradništvu. O številnih tamkajšnjih vinih v tujini niti ne slutijo. V okolici Kopra, Poreča, Pirana, Milj, Rovinja, Pulja in Labina so tedaj gojili predvsem opojna in prijetna rdeča vina, ki pa so jih slabo kletarili. Namizna vina so imela splošna imena: *vino tinto* (črno vino) in *vino rosso* (rdeče vino). Boljša vina z ugodnejših južnejših leg proti morju so že prehajala od namiznih k liker-skim vinom. Sortna vina so bila sladka rdeča vina refošk, prošek in pikolit ter beli vini rebula in *Cibedin* (cividin).¹²⁵ Imena so imela po grozdju, iz katerega so bila pridelana, pogosto v povezavi z grozdem *Dolcedo*. Posebno priljubljeni vini sta bili temni pikolit in refošk, ki sta bili težki, opojni in polni ter sta vsebovali tanin. Bela vina so bila mnogo manj priljubljena, bila pa so močna, suha in kisla.

V zvezi s štajerskimi vini Hamm omeni pozitivne posledice prizadevanj avstrijskega nadvojvode Janeza¹²⁶ za uvajanje plemenitih vrst trte, kot so rizling, traminec in rulandec. Kot boljše trte štajerskih vinogradov navaja *Kleinriesling* (renski rizling), *Welsche* (laški rizling), *Klavner* (klevner), *rothe Portugieser* (portugalka), *Sylvaner* (silvanec), *blaue Bodenseetrauben*, *blaue Franken* (modra frankinja), *Zierfabnerl*, *Veltliner* (veltlinec) itd. Od manj znanih sort je na Konjiškem uspevala modra *Kavka* (kavka), ki je dajala dobro, dišeče rdeče vino *Vinarier* (konjiško vino, črna kavka); zaradi osvežujočega svetlo rdečega soka je bila priljubljena modra *Wildbacherska* trta,¹²⁷ ki so jo gojili na žitnih poljih. Na splošno so bila štajerska vina kisla namizna, pogosto nekoliko suha in rezna, kljub temu pa močna in obstojna; plemenititi jih je bilo mogoče s skladiščenjem. Na Štajerskem je bilo dosti ugodnih vinogradniških leg, vina pa so pogosto privzela njihovo ime. Od belih vin so v mariborskem okolišju gojili rizling, rulandec in traminec, v okolici Kerschbacha je uspeval *Radkersburger* (radgončan), v okolici Ljutomera pa *Grünauer* (zelenika) in vino pozne trgatve *Allerheiligenwein*, *Friedauer* (ormožan), *Altenberger*, *Brebronik*, *Eisenthürer* in *Nachtigall*, v okolici Radgone pa *Murberger* in *Rosenberger*. Hamm našteva še vina *Schützenberg-Untersteiner*, *Gonobitzer* (konjičan), *Marburg-Tresternitzer* (mariborsko-bresterniški), *Koloszer*, *Weigelsberger*, *Schillerweine* (*Schilcher*) (schiller): *Stainzer*, *Ligister*, *Ligist-*

burger in *Wildbacher*. Rdeča vina so bila: *Sausaler*, *Gonobitzer* (konjičan): *Clävner* (klevner), *Vinarier* (konjiško vino, črna kavka), *Marburger* (mariborčan), *Tresternitzer* (bresterničan), *Rittersberger* in *Verie-Vinarier*. Štajerska vina so bila bolj kot druga avstrijska primerna za izdelavo penecih vin, ki so jih proizvajali v tovarni v Gradcu (*«Crème de Stirie» blanche in rose, »bela in rdeča štajerska smetana«*). Na Štajerskem je bilo leta 1855 ustanovljeno trgovsko združenje štajerskih proizvajalcev vina. Štajerska vina so našla odjemalce na Češkem, Moravskem, v Šleziji, Galiciji, na Beneškem in Primorskem, pa tudi na severu in vzhodu.

Pravda za teran

Pisni zapisi nedvomno kažejo, da se je ime teran že pred stoletji uporabljalo za vino, ki so ga pridelovali na Primorskem, Notranjskem in v Istri. Znana sta bila rdeči in beli teran. V zapisih od srednjega veka do 17. stoletja – sodeč po kontekstih omemb – ime teran označuje sortno vino, kot npr. imena rebula, malvazija, muškati in pinela. Sorodno kakovostno vino z imenom refošk se v obravnavanem prostoru omenja šele v 17. stoletju. Zdi se, da od takrat do 19. stoletja ime refošk postane ime žlahtne sorte, vzdevek teran pa splošno »generično« ime za njeno razširjeno sorodnico. Morda je prav razširjenost vplivala na (začasno) »degradacijo« pomena vzdevek teran. V 20. stoletju se ime teran ponovno uveljavi kot ime za ugledno trto in vino (gl. spodaj). Toliko o imenu; kaj pa moremo (nestrokovnjaki na tem področju) iz poljudne in strokovne agronomske literature izvedeti o vsebini – značilnostih in razlikah trte, grozdja in vina sort teran in refošk?

Definicija terana po slovenski Wikipediji je: »Teran je slovensko avtohtono rdeče vino. Pridelujejo ga na Krasu iz trte refošk.« O trti refošk Wikipedija piše: »Številni zgodovinski viri temeljijo na tem, da je refošk ena od številnih avtohtonih trtnih vrst Furlanske krajine. Natančneje izvira z območja med Krasom in Koprskim primorjem.« Hrvaška Wikipedija pa teran opredeljuje takole: »Teran je autohtona istarska vinska sorta grožda i crno vino koje se iz nje proizvodi. Iako je istog imena kao vino na Krasu u Sloveniji (kraški teran), radi se o dva potpuno različita vina.«

Značilnost kraškega terana – kar pove že njegovo ime – je, da uspeva na Krasu. To je po Wikipediji kamnito ozemlje, kjer vpliv vode na apnenec ustvarja posebne površinske oblike, jame in značilna podzemeljska pretakanja voda. Klasični Krás je mednarodno geografsko območje, ki zajema Južno Primorsko, del Notranjske in Tržaško pokrajino v Italiji. Razprostira se med Tržaškim zalivom, Soško ravnino, Vipavsko dolino, gornjo Pivko, Brkini in Socerbsko planoto. Kraška ozemlja se ne nahajajo samo v Sloveniji in Evropi, pač pa so razširjena skoraj povsod po

¹²⁵ Terana Hamm ne pozna.

¹²⁶ Pulko, Razvoj vinogradništva.

¹²⁷ Pri Vrtovcu: silher.

svetu. Razen Slovenije je tudi vsa obala Balkanskega polotoka iz apnenca, od notranjskih planot in Istre do Albanije in Grčije, s skupnim imenom Dinarski kras. Domovina kraškega terana, vina kraškega vinorodnega okoliša, pa leži med Tržaškim zalivom in Vipavsko dolino.

Slovenija, ki je pred Hrvaško postala polnopravna članica Evropske unije, je ime teran zaščitila kot unikatno za vino iz grozdja trte refošk, ki uspeva na klasičnem Krasu, Hrvaška pa je po svojem vstopu v unijo pri Evropski komisiji dosegla izjemo uporabe imena teran za trto, grozdje in vino iz hrvaške Istre.

Tudi laik okusi, da sta vini med seboj različni; kaj pa trti in grozdje? Za odgovor na to vprašanje so poklicani agronomi. Njihove ugotovitve glede podobnosti/različnosti sort pa se razhajajo.

Slovenski vinogradniški strokovnjak Tit Dobršek je pred štirimi desetletji zapisal, da so sopomenke za trto refošk: teran, Refosco, Dolcetto nero, Teran noir, Bignone in Teran blauer. Njegovo poreklo izvira s slovenskega Krasa in iz Istre. Razen na slovenskem Krasu je trta razširjena v Istri, Dalmaciji in Italiji. Vino te sorte imenujemo kraški teran, v Istri istrski teran, pa tudi istrski refošk.¹²⁸

Strokovnjaka Primož Plahuta in Zora Korošec-Koruza, profesorica na Biotehniški fakulteti, med vinskimi trtami na Slovenskem navajata teran Istra¹²⁹ in sladki teran, ki je rdeča sorta s sinonimom pristavski teran, katere trse je še mogoče najti v starih istrskih vinogradih.¹³⁰ Omenjata tudi briško glero kot redko belo sorto, doma v Goriških brdih in Vipavski dolini. Njene sopomenke so beli teran, beli refošk, teran bijeli, Terrano bianco grosso, rafošk bijeli, Refosco bianco in Solinovac.¹³¹

Andreja Škvarč, Darja Marc in Davor Mrzlić med starimi primorskimi sortami trt¹³² omenjajo sladki teran in ugotavljajo, da ga je mogoče najti v starih vinogradih slovenske Istre. Po zunanosti spominja na refošk. Spodnja stran lista je gladka. Taka trta raste v Pregari, Topolovcu in okoliških zaselkih, tudi na Hrvaškem. Pripominjajo, da je Vido Vivoda sorto z golim listom imenoval refošk.¹³³ Opišejo tudi beli refošk, ki raste v slovenski Istri. Podoben mu je beli teran. Je sinonim za sorto vitovska grganja.¹³⁴ Omenijo pa tudi beli teran, ki raste na krasu in je (tudi) sinonim za vitovsko grganjo, od katere se razlikuje po dlakavosti spodnje strani lista, ki je pri grganji gladka. Kot identične naštejejo sorte glera, prosecco, briška glera in števerjan. Avtorji navajajo, da Viktor

Vitolović¹³⁵ meni, da je to sorta, ki je znana tudi pod imeni rafošk bijeli, belina, sovinjak, solinovac, refosco bianco in terrano bianco.¹³⁶

Za vpogled v značilnosti trt in grozdja teran in refošk ter njune podobnosti in razlike sta zgovorni zlasti dve študiji: diplomsko delo (visokošolski strokovni študij – 1. stopnja) Manuele Štrakl iz leta 2016¹³⁷ in dvajset let starejša knjiga Vida Vivode *Teran i refošk u Istri* iz leta 1996,¹³⁸ ko je Slovenija šele vložila prošnjo za članstvo v Evropski uniji in še ni bilo ne duha ne sluha o zamisli, da bi na območju unije uveljavljala ekskluzivno pravico uporabe imena teran za svoje geografsko zaščiteno vino s Krasa.

Štraklova je primerjala številne značilnosti sort refošk, teran, sladki teran, teran Istra in beli teran, pri čemer je na osnovi podobnosti v zaključku ugotovila, da gre pri sortah refošk in teran Istra za isto sorto. Vivodova objava je kompleksnejša; posega tudi v zgodovino prvih omemb obeh sort in kakovosti njunega vina ter navaja razširjenost terana v Istri (v 19. stoletju, pred pojavom trtne uši, je na teran odpadlo kar 4/5 istrske proizvodnje vina, v začetku 20. stoletja 2/3, sredi 20. stoletja pa 18,5 %). Omenja razhajajoča se mnenja številnih strokovnjakov glede istovetnosti in različnosti terana in refoška, znotraj katerih se pojavljajo tudi niansirane podvrste. Razhajanja stroke v identifikacijah sort so se jasno izrazila v referatih na posvetu vinogradnikov Istre, Kvarnerja in Slovenskega primorja v Portorožu leta 1960. Vivoda v svojem delu navaja kar 71 z referencami opremljenih sinonimov, ki so jih različni avtorji – ne le na omenjenem posvetu – uporabljali za teran, delu pa dodaja tudi obsežen seznam relevantne literature. Za informacijo in vtis povzemimo sinonime za teran, ki jih našteva:¹³⁹ Bignone, Cagnina, Crodarina, Dolcetto, Dolcetto nero, Dolcino nero, Galizza, Gallizia, Gallizio, Istranin, Istrijanac, Istrijanka, Magnacan, Rafošk, Refasco, Refosco, Refosca, Refoscare, Refosco, Refosco a raspo bianco, Refosco a raspo rosso, Refosco a raspo verde, Refosco blauer, Refosco d'Isola, Refosco d'Istria, Refosco dolce, Refosco Magnacan, Refosco minuto, Refosco nero, Refosco rondondo, Refoscone, Refoscone del Friuli, Refoscone di faedis, Refoscone grosso, Refošk, Refošk crni, Refošk Istarski, Refošk kraški, Refošk crno, Refošk veliki, Rifosco, Rothsteiliger, Taran, Taranac, Tarin, Teran, Teran Black, Teran blau, Teran blauer, Terančić, Teranica, Teran crni, Teran drobno zrno, Teran crvenih peteljčica, Teran Istarski, Teran Kraški, Teran malog zrna, Teran noir, Terrano a raspo bianco, Terrano a raspo rosso, Terrano a raspo verde, Terrano del carso, Terrano di Canfanaro, Terrano di Corridico, Terrano d'Istria, Terrano mezzano, Terrano Pignoletto, Teran

¹²⁸ Dobršek, *Vinogradništvo*, str. 128.

¹²⁹ Plahuta in Korošec-Koruza, *2x100 vinskih trt*, str. 281. Na to in na zgornjo objavo me je opozoril dr. Miha Seručnik, za kar sem mu iskreno hvaležna.

¹³⁰ Prav tam, str. 283.

¹³¹ Prav tam, str. 95.

¹³² Škvarč, *Stare sorte*.

¹³³ Prav tam, str. 159.

¹³⁴ Prav tam, str. 19.

¹³⁵ Vitolović, *Vinogradarstvo Istre*.

¹³⁶ Prav tam, str. 21.

¹³⁷ Štrakl, *Ampelografska okarakterizacija*.

¹³⁸ Vivoda, *Teran i refošk*.

¹³⁹ Prav tam, str. 22–25.

veliki, Teran velikog grozda, Teran veliko zrno in Teran zelenih peteljčica.

Med različnimi referenti, katerih mnenja povzema Vivoda, se zdi prepričljivo izvajanje H. Vouka, ki je v referatu Reonizacija vinogradarske proizvodnje i sistem gajenja na području Krasa zastopal stališče: »Danas nema više nikakve sumnje, da je po ampelografskom obilježju refoškova loza, koja daje na Krasu kraški teran, u Istri istarski refošk, a u Furlaniji izvršni furlanski crnjak – jedna i ista. Tipičnost kraškom teranu daje dakle, krško tlo i podneblje.«¹⁴⁰

Vivoda sam pa v zaključku izrazi drugačno lastno prepričanje. Teran in refošk sta po njegovem mnenju stari, avtohtoni sorti grozdja v skupini črnih sort Istre. Loči teran z jagodami z rdečim pecljem, teran z jagodami z zelenim pecljem in refošk, ki se v vseh lastnostih povsem razlikuje od klonov terana, a ga kakovostno presega; je polnega, skladnega okusa, medtem ko je teran kisel in oster. S tem v zvezi še pripomnimo, da je bila konec prejšnjega stoletja izražena pobuda, da bi refošk (!) iz slovenske Istre zaščitili kot vino z geografskim poreklom.¹⁴¹

Imen trt in grozdja ter sinonimov zanje je očitno več kot samih različnih sort trt, strokovnjaki pa so pri njihovi uporabi precej neenotni. Zato pogosta prekrivanja poimenovanj ne presenečajo. Med trtami in njihovimi plodovi obstajajo razlike. Vendar pa bi laika zanimalo konkretno: kolikšne in kakšne morajo biti razlike med dvema primerkoma trte in grozdja, da ju smemo opredeliti za različni/isti sorti?

Zdi se, da je pravda kraški teran (refošk) in istrski teran z vidika vsebinske razlike med trtami in grozdem bolj zapletena, kot je videti na prvi pogled. Slovenski ugovori na odločitve Evropske komisije, da Hrvaški dopusti izjemo za rabo imena teran za vino iz hrvaške Istre, se morejo naslanjati predvsem na pravno osnovo – legalno pridobljeno pravico Slovenije do izključne rabe imena teran za njeno vino, na geografsko poreklo slovenskega vina teran in na gospodarske posledice, ki jih bo za kraške vinarje imela bruseljska odločitev o dopustitvi izjeme v rabi imena teran tudi za vino iz hrvaške Istre.

Konec koncev pa gre pri tej zgodbi predvsem za kupca/odjemalca, ki ga ne zanima samo ime trte in vina, ampak njegov okus, učinek in cena, mar ne?

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

Biblioteca civica Vincenzo Joppi
Fondo Joppi »Notariorum«.

SI PAK PI – Pokrajinski arhiv Koper, enota Piran
Vicedominska knjiga 7, folio 18 (1337, 12. 4.).

LITERATURA IN OBJAVLJENI VIRI

Annali del Friuli ossia raccolta delle cose storiche appartenenti a questa regione. Vol. VI. (1388–1797) (compilati dal Francesco di Manzano). Udine: Giuseppe Seitz, 1868.

Bizjak, Matjaž: *Briksenski urbarji. Urbarji briksenske škofije. 1253–1464. Srednjeveški urbarji za Slovenijo* 5. Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2006 (Thesaurus memoriae Fontes 3).

Bizjak, Matjaž: Srednjeveški obračuni freisinske škofije = Die mittelalterlichen Abrechnungen des Hochstifts Freising. 1. *Obračuni gospodstev Škofja Loka in Klevevž 1395–1401* = 1. *Abrechnungen der Herrschaften Škofja Loka und Klevevž 1395–1401. Loški razgledi*, 52, 2005, str. 11–14; 2. *Obračuni gospodstev Škofja Loka 1399–1401 in Klevevž 1395–1400* = 2. *Abrechnungen der Herrschaften Škofja Loka 1399–1400 und Klevevž 1395–1400. Loški razgledi*, 53, 2006, str. 315–368; 3. *Obračuni gospodstva Škofja Loka 1437–1439* = 3. *Abrechnungen der Herrschaft Škofja Loka 1437–1439. Loški razgledi*, 54, 2007, str. 353–380; *Srednjeveški obračuni freisinske škofije = Medieval accounts of the Freising Diocese*. 4. *Obračuni gospodstva Škofja Loka 1439–1442* = 4. *Accounts of the Škofja Loka estates 1439–1442. Loški razgledi*, 55, 2008, str. 435–458; 5. *Obračuni gospodstva Škofja Loka 1441–1478* = 5. *Accounts of the Škofja Loka estates 1441–1478. Loški razgledi*, 56, 2009, 435–462; 6. *Obračuni gospodstva Škofja Loka 1477–1487* = 6. *Accounts of the Škofja Loka estate 1477–1487. Loški razgledi*, 57, 2010, str. 385–412; 7. *Obračuni gospodstva Škofja Loka 1486–1491 in Klevevž 1486–1487* = 7. *Accounts of the Škofja Loka estate 1486–1491 and Klevevž estate 1486–1487. Loški razgledi*, 59, 2012, str. 409–442.

Bizjak, Matjaž: *Medieval Account Books as a Source for Environmental History. Man, Nature and Environment Between the Northern Adriatic and the Eastern Alps in Premodern Times* (ur. Peter Štih, Žiga Zwitter). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2014 (Zbirka Zgodovinskega časopisa 48), str. 124–143.

Bizjak, Matjaž in Aleksander Žižek: *Knjiga obračunov celjskih mestnih sodnikov 1457–1513*. Celje: Zgodovinski arhiv, Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 2010.

Blaznik, Pavle: *Urbarji freisinske škofije. Srednjeveški urbarji za Slovenijo*. Zvezek četrti. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1963 (Viri za zgodovino Slovencev. Knjiga četrta).

¹⁴⁰ Prav tam, str. 20.

¹⁴¹ Prim. Klenar, Refošk.

- Boerio, Giuseppe: *Dizionario del dialetto veneziano*. Venezia: Tipi di Andrea Santini e figlio, 1829.
- Capitulare de villis. IV. Karoli Magni Capitularia. 32. *MGH. Capitularia regum Francorum I.* (ed. Alfredus Boretius). Hannoverae: Impensis bibliopolii Hahniani, 1883, str. 82–91.
- Codex diplomaticus Austriaco-Frisingensis. Sammlung von Urkunden und Urbaren zur Geschichte der ehemals freisingischen Besitzungen in Österreich.* Wien: Historische Commission der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, 1871 (Fontes rerum Austriacarum. Oesterreichische Geschichts-Quellen. Zweite Abtheilung. Diplomataria et acta. XXXVI. Band).
- Cunja, Radovan: Prispevek arheologije k zgodovini vinske trte in vina. *Dežela refoška*, Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko (ur. Darko Darovec), 1995 (Knjižnica Annales 10), str. 37–98.
- Darovec, Darko: Vinogradništvo in vinarstvo kot pglavitna gospodarska panoga v severni Istri v obdobju Beneške republike. *Dežela refoška. Vinogradništvo in vinarstvo slovenske Istre* (ur. Darko Darovec). Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 1995 (Knjižnica Annales 10), str. 121–140.
- Darovec, Darko: Vitam viti. *Kozarec sonca. Dežela refoška II. Vinogradništvo in vinarstvo Slovenske Istre* (ur. Darko Darovec). Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije Koper, 2000 (Knjižnica Annales 22), str. 9–16.
- Diakon, Pavel (Paulus Diaconus): *Zgodovina Langobardov (Historia Langobardorum)*. Maribor: Založba Obzorja, 1988.
- Dobršek, Tit: *Vinogradništvo*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1978.
- Fresacher, Walther: *Österreichische Urbare. III. Abteilung. Urbare geistlicher Grundherrschaften. 3. Band. Die mittelalterlichen Stiftsurbare Kärntens. II. Teil. Die mittelalterlichen Urbare des Benediktinerstiftes St. Paul in Kärnten. 1289/90 und 1371/72.* Wien: Hermann Böhlhaus Nachf., 1968.
- Granda, Stane: K zgodovini cvička. *Ad fontes. Otoprečev zbornik* (ur. Darja Mihelič). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2005, str. 281–301.
- Gualdo, Germano: Frammenti di storia veneta nei sommari di registri perduti di Alessandro V (1409–1410). *Miscellanea G. G. Meersseman. I.* Padova: Antenore, 1970 (Italia sacra: Studi e documenti di storia ecclesiastica XV), str. 397–481.
- Hamm, Wilhelm: *Das Weinbuch. Wein, Cultur und Wirkung des Weins. Statistik und Characteristik sämmtlicher Weine der Welt. Behandlung der Weine im Keller.* Leipzig: Verlagsbuchhandlung von J. J. Weber, 1865.
- Klenar, Iztok: Refoški z geografskim poreklom. *Kozarec sonca. Dežela refoška II. Vinogradništvo in vinarstvo slovenske Istre* (ur. Darko Darovec). Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije Koper, 2000 (Knjižnica Annales 22), str. 263–302.
- Knezović, Marin: Loza, vinogradi i vino u ranosrednjovjekovnim hrvatskim ispravama. *Ekonomika i ekohistorija*, 12, 2016, št. 1, str. 101–107.
- Kos, Dušan: *Urbarji za Belo krajino in Žumberk (15.–18. stoletje) I, II* (Novejši urbarji za Slovenijo. Prvi zvezek). Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, 1991 (Viri za zgodovino Slovencev. Trinajsta knjiga).
- Kos, Franc: *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku*. Prva knjiga (l. 501–800). Ljubljana: Leonova družba, 1902.
- Kos, Franc: *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku*. Druga knjiga (l. 801–1000). Ljubljana: Leonova družba, 1906.
- Kos, Franc: *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku*. Četrta knjiga (1101–1200). Ljubljana: Leonova družba, 1915.
- Kos, Milko: *Urbarji salzburske nadškofije* (Srednjeveški urbarji za Slovenijo. Zvezek prvi). Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1939 (Viri za zgodovino Slovencev. Knjiga prva).
- Kos, Milko: *Urbarji slovenskega primorja*. Drugi del (Srednjeveški urbarji za Slovenijo. Zvezek tretji). Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1954 (Viri za zgodovino Slovencev. Knjiga tretja).
- Krahwinkler, Harald: »... in loco qui dicitur Riziano ...«. *Zbor v Rižani pri Kopru leta 804 = Die Versammlung in Rižana, Risano bei Koper, Capodistria im Jahre 804*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 2004 (Knjižnica Annales 40).
- Malnič, Andrej: Pričevanje Matije Vertovca o vinu iz Vinoreje za Slovence. *Goriški letnik. Zbornik Goriškega muzeja*, 24, 1997, str. 23–34.
- Mihelič, Darja: *Najstarejša piranska notarska knjiga. (1281–1287/1289)*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1984 (Viri za zgodovino Slovencev. Knjiga sedma), št. 177–180.
- Mihelič, Darja: Istrsko gospodarstvo v luči rižanskega zbora. *Acta Histriae*, 13, 2005, št. 1 (XIX). *Istra med vzhodom in zahodom. Ob 1200-letnici rižanskega zbora*, str. 97–112.
- Musnig, Antonio: *Clima goritiense*. Goritiae: Valerii de Valeriis, 1781.
- Muznik, Anton: *Clima Goritiense = Gorisko podnebje*. Prevedel Silvester Kopriva. Ljubljana: Inštitut za zgodovino medicine Medicinske fakultete, Znanstveno društvo za zgodovino zdravstvene kulture Slovenije, 2000.
- Naldini, Paolo: *Corografia ecclesiastica o' sia descrizione della citta, e della diocesi di Giustinopoli Detto*

- volgarmente Capo d'Istria*: Venetia: Girolamo Albrizzi, 1700.
- Orožen, Ignaz: *Das Bisthum und die Diözese Lavant. Th. 2. 1, Das Benediktiner-Stift Oberburg*. Marburg: Selbstverlag, 1876.
- Otorepec, Božo: *Gradiivo za slovensko zgodovino v arhivih in bibliotekah Vidma (Udine) 1270–1405*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, 1995 (Viri za zgodovino Slovencev. Štirinajsta knjiga).
- Ottokars *Österreichische Reimchronik nach den Abschriften Franz Liechtensteins* (Hg. Joseph Seemüller). Hannover: Hahnsche Buchhandlung, 1890 (MGH. Deutsche Chroniken und andere Geschichtsbücher des Mittelalters 5/1).
- Panjek, Aleksander: Pravda o spornem hramu. Običaj ustne kupoprodaje nepremičnin med kmeti na Krasu (Tomaj, 1819–20). *Zgodovinski časopis*, 70, 2016, št. 3–4, str. 290–312.
- Panjek, Giovanni: *La vite e il vino nell'economia friulana. Un rinnovamento frenato. Secoli XVII–XIX*. Torino: G. Giappichelli, 1992.
- Pirchegger, Hans in Wolfgang Sittig: Die mittelalterlichen Urbare der Minoriten und Dominikaner in Pettau. *Die mittelalterlichen Stiftsurbare der Steiermark*. I. Teil. Seckau, Pettau. Wien: Hermann Böhlau Nachf., 1955, str. 227–319 (Österreichische Urbare. III. Abteilung. Urbare geistlicher Grundherrschaften. 4. Band.).
- Plahuta, Primož in Zora Korošec-Koruza: *2x100 vinskih trt na Slovenskem*. Ljubljana: Prešernova družba, 2009.
- Pulko, Borut: Razvoj vinogradništva na Štajerskem od časa nadvojvode Janeza do danes. *Agricultura*, vol. 9, suppl. 1, 2012, str. 21–30.
- Santonino, Paolo: *Popotni dnevniki*. Prevedel Primož Simoniti. Celovec, Dunaj, Ljubljana: Mohorjeva založba, 1991.
- Schultz, Alwin: *Das höfische Leben zur Zeit der Minnesänger*. Erster Band. Leipzig: Verlag von Hirzel, 1879.
- Sprandel, Rolf: *Von Malvasia bis Kötzschenbroda. Die Weinsorten auf den Spätmittelalterlichen Märkten Deutschlands*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1998 (Vierteljahresschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte. Beihefte Nr. 149).
- Stari krajepisi Istre* (ur. Darko Darovec). Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije Koper, Pokrajinski muzej Koper, 1999 (Knjižnica Annales Majora).
- Škvarč, Andreja (ur.): *Stare primorske sorte vinske trte = Varietà antiche dei viti della Primorska*. Nova Gorica: Kmetijsko gozdarska zbornica Slovenije, Kmetijsko gozdarski zavod, 2015.
- Štrakl, Manuela: *Ampelografska okarakterizacija žlahatne vinske trte (Vitis vinifera L.) sort 'refoš' in 'teran'* (Oddelek za agronomijo Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani). Ljubljana, 2016.
- Tolar, Tjaša, Jernej Jakše in Zora Korošec-Koruza: The oldest macroremains of Vitis from Slovenia. *Proceedings of the 14th Symposium of the International Work Group for Palaeoethnobotany, Krakov 2007* (Vegetation history and archaeobotany, vol. 17, suppl. 1 (Dec. 2008)). Berlin, Heidelberg: Springer, 2008, str. S93–S102.
- Tommasini, Giacomo Filippo: *De' Commentari storici-geografici della Provincia dell'Istria, libri otto con appendice. Archeografo Triestino*, 4, 1837.
- Tommasini, Giacomo Filippo: *Zgodovinski komentari o Istri*. Ljubljana: Založba Kres, 1993 (prevod: Sergij Šlenc).
- Vale, Giuseppe: *Itinerario di Paolo Santonino in Carinthia, Stiria e Carniola negli anni 1485–1487*. Città del Vaticano: Biblioteca Apostolica Vaticana, 1943 (Studi e testi 103).
- Valencič, Vlado: Vinogradništvo. *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog I*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1970, str. 279–308.
- Valvasor, Johann Weichard: *Die Ehre des Herzogthums Krain*. Laibach, Nürnberg: Wolfgang Moritz Endter, 1689.
- Vertovec, Matija: *Vinoreja za Slovenze*. Ljubljana: Josef Blasnik, 1844.
- »Vigneto Friuli« dalle origini al 1500 (a c. di Claudio Fabbro). *Ducato vini friulani trent'anni di storia*, Udine, 2002.
- Vilfan, Sergij: Mestne računke knjige kot zgodovinski vir. *Zbornik ob devetdesetletnici Arhiva*. Ljubljana: Zgodovinski arhiv Ljubljana, 1988 (Gradiivo in razprave. Zgodovinski arhiv Ljubljana 8), str. 14–36.
- Vitolović, Viktor: *Vinogradarstvo Istre*. Beograd: Savez poljoprivrednih inženjera i tehničara FNR Jugoslavije, 1960.
- Vivoda, Vido: *Teran i refošk u Istri*. Zagreb: Hrvatsko agronomsko društvo, 1996.
- Wiessner, Hermann: *Österreichische Urbare. III. Abteilung. Urbare geistlicher Grundherrschaften. 3. Band. Die mittelalterlichen Stiftsurbare Kärntens. I. Teil. Gurker Urbare (Bistum und Kapitel). In Auswahl aus der Zeit von 1285 bis 1502*. Wien: Verlag Adolf Holzhausens Nachfolger, 1951.
- Wolfram, Herwig: *Conversio Bagoariorum et Carantanorum. Das Weißbuch der Salzburger Kirche über die erfolgreiche Mission in Karantanien und Pannonien*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Zveza zgodovinskih društev Slovenije; Klagenfurt: Auslieferung Hermagoras, 2012 (Dela, Razred I, 38; Zbirka Zgodovinskega časopisa 44).
- Zakladi Slovenije*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1979.
- Ziliotto, Baccio: »La Rinaldeide« di Alessandro

Gavardo e la giovinezza di Gianrinaldo Carli (1720–1765). *Archeografo Triestino*, 59–60, 1946, str. 237–368 (1–132).

SPLETNE STRANI

<http://news.nationalgeographic.com/news/2011/01/110111-oldest-wine-press-making-winery-armenia-science-ucla/>

https://de.wikipedia.org/wiki/Ottokar_aus_der_Gaal

http://www.vace.si/kastelic_situla_si.htm

http://penelope.uchicago.edu/Thayer/L/Roman/Texts/Pliny_the_Elder/14*.html

S U M M A R Y

Following the trail of records about the past of vines, grapes, and wines at the juncture of the Alps and the Adriatic

Grape vines have been around for as long as humanity. The use and processing of their fruits for human consumption have a long history as well. The remnants of wild grape vines used by humans from the fourth millennium BC were discovered by archaeologists in the Ljubljana Marshes. Viticulture was widespread in the Roman Empire and after their settlement in the area, the predecessors of the Slovenes adopted the culture from both the Romanized and Roman natives. The written tradition – charters and codices – of the territory between the Alps and the Adriatic contain mentions of vineyards and wine from the early Middle Ages onwards. In Istria, wine is mentioned in a record on the judicial Assembly of Rižana dating to 804; Venice had the right to collect annual tributes in wine from Koper from the tenth century onwards. Since the thirteenth century, wine is mentioned in notary and vicedominus' codices. Ottokar's »Austrian Rhymed Chronicle« from the second decade of the fourteenth century states no fewer than seventeen different varietal wines, known in the territory of the Venetian Republic and the Holy Roman Empire. The variety of wines in the area between the Alps and the Adriatic is also mentioned in medieval records from the interior parts of the continent, primarily *urbaria* and account books. A splendid source not only for wines but also for a wider culinary offer of the late Middle Ages is the itinerary

by the Aquileian Chancellor Paolo Santonino, who in the second half of the 1480s accompanied Bishop Pietro Carli from Caorle on his visitations through the provinces of the Drava Valley, Gail and southern Styria. The predominant varieties of wine mentioned in medieval sources are Ribolla, Malvasia, and Terrano, followed by Moscato and Pinella, and there are also references to wine from the Slovenian March. Viticulture and winemaking are also described by the seventeenth-century polymaths Giacomo Filippo Tommasini and Johann Weichard Valvasor. In the second half of the eighteenth century, wine and wine-making were studied by the provincial physician for Gorizia, Antonio Musnig. In the nineteenth century (1844), Matija Vertovec published a manual for Slovenian winemakers, mentioning a great number of wines and their characteristics. Crucial to the knowledge of varietal wines in the nineteenth century was *Das Weinbuch* [*The Book of Wine*], written by a German authority on agriculture Wilhelm Hamm and containing descriptions of numerous wines that were produced and consumed around the world, including the territory of present-day Slovenia. Terrano was featured frequently in sources and among wines until the seventeenth century, when the first mentions appeared of similar Refosco. In the eighteenth and nineteenth centuries, Refosco became a recognised name for the variety of vine, grape and wine, and the label Terrano became a »generic« name for its widespread relative. The twentieth century, again, distinguished and emphasised the differences between the two varieties, which have yet to be clearly defined.

As a side note to the winemakers' and political lawsuit over the (non)exclusive right to use the name Terrano in reference to the variety of wine from the Karst (and Istria), it may be established that the name Terrano in reference to the vine and wine produced in the Littoral, Inner Carniola, and Istria had already appeared in records centuries ago. From the end of the seventeenth to the nineteenth century, the name Terrano as the designation of a vine variety gave way to the name of the similar vine Refosco.

There are diverging expert opinions regarding the characteristics, differences and similarities, even the authenticity of these two varieties of vine and grape, and numerous synonyms that they inconsistently use in reference to them overlap. The lawsuit over the Karst Terrano (Refosco) and Istrian Terrano seems to be very complex and unsettled in terms of the substantial difference between the two varieties of vine and grape. Nevertheless, the said question concerns more the seller or buyer, who does not care as much about the name of the vine and wine as its taste, effect and, most certainly, price.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 274:272(497.412)"15/16"

Prejeto: 25. 10. 2017

Žiga Oman

asist. mag., mladi raziskovalec, Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru, Koroška cesta 160, SI-2000 Maribor
E-pošta: zigaoman@gmail.com

Reformacija na Ptuj

**Prispevek k zgodovini zgodnjenovoveških evangeličanskih skupnosti
v slovenskem Podravju**

IZVLEČEK

Prispevek prinaša vpogled v reformacijsko dogajanje in zgodnjenovoveško evangeličansko skupnost na Ptuj, ki pa je zaradi zelo fragmentarno ohranjenega arhivskega gradiva precej bežen. Vendar tudi redki viri pričajo, da ptuj-ska skupnost augsburške veroizpovedi v mestu vsaj v zadnjih desetletjih 16. stoletja ni bila marginalna, prav tako je protireformacijske udarce, ki so Ptuj leta 1587 zadeli kot prvo od štajerskih mest, uspela preživeti v prva desetletja 17. stoletja. Vmes je skupnost dala več mestnih svetnikov in drugih mestnih uradnikov, na protestantskih univerzah je študiralo več Ptujčanov. Obenem je duhovno zaslobo imela tudi v gospodih Stubenbergih z Vurberka oziroma vsaj v njihovem zadnjem predikantu Georgu Lautenschlagerju.

KLJUČNE BESEDE

Ptuj, Vurberk, Dravsko polje, protestantizem, reformacija, protireformacija

ABSTRACT

*REFORMATION IN PTUJ
A CONTRIBUTION TO THE HISTORY OF EARLY MODERN PROTESTANT COMMUNITIES
IN THE SLOVENIAN DRAVA REGION*

This article sheds light on the Reformation period and the early modern Protestant community in Ptuj, although the insight it provides is rather cursory due to the highly fragmented archival sources. Nonetheless, even the scant sources attest to the fact that the Ptuj community of the Augsburg Confession was not insignificant, at least not during the final decades of the sixteenth century. The community also managed to withstand the Counter-Reformation well into the first decades of the seventeenth century, despite Ptuj being the first Styrian town targeted by it in 1587. Furthermore, several town councillors and other town officials, as well as a number of students enrolled at Protestant universities, came from the community's ranks. Concurrently, the community's spiritual needs were provided for by the Lords of Stubenberg from Vurberk or, rather, at least by their final preacher Georg Lautenschlager.

KEY WORDS

Ptuj, Vurberk, Dravsko Polje, Protestantism, Reformation, Counter-Reformation

Reformacija in evangeličanska skupnost na Ptuju do leta 1587

Raziskave¹ zgodnjenovoveškega Ptuja močno ovira pomanjkanje arhivskega gradiva,² zato tudi pričujoči prispevek ne more nuditi kompleksne študije verskega ter političnega dogajanja na Ptuju v času reformacije, temveč je nujno omejen na poskus podaje okvirnega vpogleda v ptujsko evangeličansko skupnost konec 16. in na začetku 17. stoletja.

Podatki o uveljavljanju idej Martina Luthra in njegovih sodobnikov na Ptuju so izjemno skopi. Prve informacije o pojavu novih idej za večino župnij v vojvodini Štajerski sicer nudi zapisnik deželno knežje vizitacijske komisije iz leta 1528, ki pa Ptuja ni vizitirala.³ Najverjetneje je šlo za posledico vpliva mestnega župnika dr. Jakoba Radkersburgerja in sporov o pristojnosti deželno knežjih vizitatorjev v mestu, ki je do leta 1554⁴ sodilo pod nadškofijo Salzburg.⁵ Kljub temu vizitacijski zapisnik beleži, da se je gvardijan ptujskega minoritskega samostana, Evzebij Friedenreich,⁶ v mariborski župnijski cerkvi enkrat pred vizitacijo sprl z nekim mojstrom Hansom iz prav tako nevizitirane in salzburške Lipnice (Leibnitz), ker naj bi ta v cerkvi imel »lutrovsko«⁷ pridigo.⁷ Tudi zapisnik deželno knežje vizitacije iz let 1544 in 1545 ne nudi nobenih podatkov o morebitnem uveljavljanju reformacijskih idej na Ptuju. Vizitirana sta sicer bila dominikanski in minoritski samostan v mestu, vizitacije mestne župnije pa salzburški nadškof ni dovolil.⁸

V času med obema vizitacijama je bila leta 1530 oklicana augsburška veroizpoved (A. V.), ki je kmalu

prevladala tudi med evangeličani na Štajerskem. Reformacijske ideje so že prej v deželo prihajale zlasti z duhovniki, trgovci, študenti ter izobraženci (kirurgi, inženirji) v vrstah v Vojno krajino potujočega vojaštva. Zlasti po letu 1549, ko so se štajerski deželni stanovi razglasili za stanove A. V., pa tudi z deželno-stanovskimi uradniki.⁹ Enako je veljalo za Ptuj, kjer se je nova veroizpoved do leta 1563 uveljavila do te mere, da je pisar kranjskega ograjnega sodišča Matija Klombner razmišljal tudi o pošiljki evangeličanskih tiskov na Ptuj, morda tudi slovenskih.¹⁰ Nov član je ptujska skupnost A. V. nedvomno prejela v letih 1585–1588, ko so deželni stanovi v mestu dali zgraditi proviantno hišo, zaradi katere je v mesto prišlo številnejše deželno-stanovsko uradništvo, vsaj večidel gotovo evangeličansko. Čeprav ni moč neizpodbitno dokazati, da so evangeličani na Ptuju kdaj prevladali do te mere, da bi si uspeli pridobiti večino v mestnem svetu, kot je to od sredine 16. stoletja naprej večkrat uspelo njihovim sovnikom v Mariboru,¹¹ en podatek le govori temu v prid.¹²

Leta 1572 je namreč funkcijo mestnega sodnika na Ptuju opravljal Benedikt Totting,¹³ ki je sicer šele osemnajst let kasneje izpričan kot evangeličan, kar pa ne pomeni, da je to postal šele proti koncu življenja. Vsekakor bi že lahko bil rojen v A. V. ali pa jo sprejel ob poroki. Bodisi leta 1556, ko se je oženil z Urško, hčerko Blaža Fintza iz zgornještajerskega trga Eisenerz, bodisi ob naslednji poroki z Ano Strusinger.¹⁴

Naj je Totting leta 1572 bil evangeličan ali ne, mestne oblasti Ptuja v začetku leta niso oklicale za mesto A. V., kot je to storilo 14 drugih štajerskih mest in trgov, vključno z Mariborom in Eisenerzom, niti tega, kot kaže, niso resno načrtovale.¹⁵ Je pa bil Ptuj ob Radgoni (Bad Radkersburg) in Mariboru eno od mest, ki so jih deželni stanovi, po izbruhu neke kužne bolezni v Gradcu, predlagali za izvedbo konfesionalno odločilnih generalnih stanov leta

¹ Članek je razširjen avtorjev prispevek »Reformacija in Ptuj: nekaj drobtinic k zgodovini mesta v 16. in na začetku 17. stoletja«, ki je bil predstavljen na znanstvenem simpoziju ob 500-letnici izdaje drugega ptujskega statuta. Simpozij z naslovom *Ptuj v stoletju izdaje drugega mestnega statuta* je 25. oktobra 2013 potekal v Zgodovinskem arhivu na Ptuju.

² V Štajerskem deželnem arhivu (Steiermärkisches Landesarchiv) v Gradcu (Graz) je v Starem deželno-stanovskem arhivu (Landschaftliches Archiv-Antiquum) v fondu Reformacijski dokumenti (XI. Reformatioakten) le okoli dvajset na reformacijo na Ptuju bolj ali manj neposredno nanašajočih se dokumentov. Sodeč po objavah v treh knjigah monumentalnega dela Johanna Losertha za zgodovino protireformacije v Notranji Avstriji (Loserth, *Acten 1578–1590*; Loserth, *Akten 1590–1600*; Loserth, *Akten 1600–1637*), je gradiva nekoč moralo biti več, vendar, kot kaže, ne gre za posledico izgub leta 1945 (Posch, *Gesamtinventar*, str. 132). Zgodovinski arhiv Ptuj reformacijo neposredno zadevajočega gradiva ne hrani, kar je tudi posledica zelo hudi izgub gradiva zaradi še nepjasnejših razlogov enkrat med letom 1815 in sredo 19. stoletja (Zadravec, *Ptujski meščani*, str. 10–13).

³ Ne 15. junija 1528 (prim. Mlinarič, *Ptujska župnija*, str. 53; Slekovec, *Škofija in nadduhovnija*, str. 67), ko se je mudila v Seckau (Albrecher, *Die Visitation von 1528*, str. 219), ne sicer.

⁴ Hernja Masten, *Prispevek h gospodarski zgodovini*, str. 28–29.

⁵ Albrecher, *Die Visitation von 1528*, str. 67.

⁶ Mlinarič, *Ptujska župnija*, str. 53.

⁷ Albrecher, *Die Visitation von 1528*, str. 326.

⁸ Amon, Liebmann, *Kirchengeschichte*, str. 143; Höfer, *Die Visitation in den Jahren 1544/1545*, str. 69–73, 163 in 285.

⁹ Amon, Liebmann, *Kirchengeschichte*, str. 143.

¹⁰ Klombner je želel zaposliti nekega mladega knjigoveza iz Kranja, da bi jih vezal, nakar bi tiske pošiljali v Metliko, na Ptuj in Reko (Rijeka) (Žontar, *Zgodovina mesta Kranja*, str. 182).

¹¹ Oman, *Reformacija na Dravskem polju*, str. 350–352, 357 in 361.

¹² Hernja Masten, *Urbar gosposčine Gornji Ptuj*, str. 27–28; Mlinarič, *Ptujska župnija*, str. 53 in 58.

¹³ Tudi Thoting, Todting oziroma Tottyngh. Bil je eden najpremožnejših ptujskih meščanov, ki si je lahko privoščil nakup gosposčine Majšperk in s tem v začetku leta 1590 (Zadravec, *Ptujski meščani*, str. 292) tudi poplemenjenje. Ugled si je pridobil tudi v Varaždinu (Hozjan, *Zapisniki uprave mesta Varaždina*, str. 221–225). Znan je še en Totting s Ptuja, Andrej, ki se je 10. maja 1596 vpisal na protestantsko univerzo v Tübingenu, skupaj s še tremi študenti in njihovim učiteljem Leonhardom Brunom iz Neuburga, vendar ni znano, iz katerega točno (Hermelink, *Die Matrikeln der Universität Tübingen*, str. 727). Andrejeva sorodstvena povezava z Benediktom ni znana.

¹⁴ Zadravec, *Ptujski meščani*, str. 292

¹⁵ Iz današnje slovenske Štajerske se je zgolj Maribor oklical za mesto A. V., oklic pa so načrtovali še Celje, Slovenska Bistrica in trg Laško (Dedic, *Protestantismus in Steiermark*, str. 47).

Reliefna plošča (1565) nekdanje hiše Jurija Willenrainerja sr., posvečena njegovi pokojni ženi Neži. Slovenski trg 5, Ptuj (foto: Damjan Lindental, 2016).

1578, saj se je stanovom Bruck na Muri (Bruck an der Mur), ki ga je predlagal deželni knez, zdel neprimeren.¹⁶ Čeprav je evangeličane tudi tedaj pričakovati v ptujskih mestnih oblasteh, njihove premoči v slednjih zgolj ta predlog ne dokazuje. Prav tako ostaja vprašanje, koliko je k selitvi sedeža ptujске župnije iz cerkve sv. Jurija v cerkev sv. Ožbalta sredi 16. stoletja res pripomogla rast evangeličanske skupnosti v mestu.¹⁷ Slednja naj bi kot svoj bogoslužni prostor sicer uporabljala nekdanjo cerkev Vseh svetih,¹⁸ ki se je kot »evangeličanska« bojda še dolgo ohranila v spominu mesta.¹⁹

Redki zgodnjenovoveški viri za Ptuj onemogočajo sklepe o velikosti in pomenu skupnosti A. V. v mestu; vsekakor ni mogla biti povsem marginalna. Eden najzgodnejših virov, ki nudijo podatke o posameznih

ptujskih evangeličanih, so matice protestantskih univerz. Prvi s Ptuja in njegove okolice znani študent na protestantski univerzi je bil Andrej Büchler,²⁰ ki je v matice univerze v Tübingenu prvič vpisan 16. junija 1562, zadnjič pa 14. marca 1569. Leto zatem, 16. maja 1570, se je na isto univerzo vpisal²¹ ptujski me-

²⁰ V univerzitetnih maticah zapišan še kot Bichler, Büchlerus oziroma Byler. Morda je bil sorodnik Benedikta Püchlerja (Puchler), ki je v letih 1551, 1554 in 1556 izpričan kot (morda evangeličanski?) ptujski mestni sodnik (Zadravec, *Ptujski meščani*, str. 234) ali pa sorodnik ptujskega mesarja Jurija Püchlerja (Pichler), umrlega pred letom 1572 (prav tam, str. 218). Že od 15. stoletja je meščanska družina z enakim primkom znana tudi v Mariboru. V 16. stoletju so tam izpričani krojač Matej Püchler, kovač Matjaž Puchler ter mesar in večkratni mestni svetnik Rupert Pichler (Weiss, *Die Bürger*, str. 59–61 in 102–103).

²¹ Vpisan je skupaj s še devetimi študenti, večinoma plemiči. Z njimi je na univerzo prišel tudi njihov učitelj Johann Meinhard iz Haidenheima (Hermelink, *Die Matrikeln der Universität Tübingen*, str. 426 in 503), bodisi današnjega mesta v nemški zvezni deželi Baden-Württemberg (Haidenheim an der Brenz) bodisi iz današnjega trga v nemški zvezni deželi Bavarski.

¹⁶ Loserth, *Die Reformation*, str. 253.

¹⁷ Mlinarič, *Ptujska župnija*, str. 54; Slekovec, *Škofija in nadduhovnija*, str. 70.

¹⁸ Šlo je za nekdanjo ptujsko sinagogo. Stavba je stala približno na današnjem naslovu Jadranska ulica 9.

¹⁹ Winkelmann, *Zur Geschichte*, str. 105.

ščan Sigmund Leuzendorfer,²² ki se je 22. junija 1575 vpisal še na univerzo v Wittenbergu. Na prav tako protestantsko univerzo Basel je že pred tem Büchler, verjetno kot njen domači učitelj, spremljal brata Danijela in Franca gospoda Stubenberga z Vurberka, ki sta bila imatrikulirana 30. aprila 1572. Z Büchlerjem, znova verjetno kot domačim učiteljem, se je 4. junija 1579 na univerzo v Wittenbergu vpisal še Jakob Leuzendorfer,²³ Sigmundov brat.²⁴

Od srede osemdesetih let 16. stoletja podatke o evangeličanih in evangeličankah na Ptujju prinašajo tudi predvidoma²⁵ evangeličanski nagrobniki na zunanjih stenah ptujske župnijske cerkve sv. Jurija. Od skupaj desetih ali enajstih²⁶ je šest domnevno evangeličanskih posvečenih umrlim v omenjenem desetletju oziroma pred letom 1600. Dva pripadata rodbini Ritzschanski: starejši Korduli,²⁷ 13. januarja 1580 v 11. letu starosti umrli hčerki mestnega pisarja Martina Ritzschanskega, mlajši pa slednjemu, umrlemu 15. marca 1585.²⁸ Kronološko sledeči nagrobniki pripadajo Andreju Mosconu,²⁹ umrlemu 3. aprila

1585, mestnemu svétniku Mateju Haseju,³⁰ umrlemu 11. februarja 1587, nekdanjemu rentnemu mojstru gosposčine Gornji Ptuj Andreju Kharnerju,³¹ umrlemu 5. aprila 1588, in prvi ženi njegovega brata³² Mateja,³³ 7. septembra 1588 umrli Heleni, roj. Rospacher. Prav tako je 24. decembra enkrat v osemdesetih letih 16. stoletja (zapis je poškodovan) umrla Katarina Praunfalk (Prawnialch).

Še en nagrobnik ptujskega evangeličana je ohranjen na zunanji steni Marijine cerkve na Vurberku, in sicer 15-letnega Jurija Willenrainerja ml., umrlega 23. septembra 1586. Evangeličan je bil že njegov iz Maribora izviraajoči istoimenski oče,³⁴ ki je na Ptujju dal leta 1565 zgraditi ali vsaj prezidati hišo na današnjem naslovu Slovenski trg 5. Na hiši se še zmeraj nahaja spominski relief z datumom 11. november 1565, posvečen njegovi ženi Neži, roj. Raucher. Jurij sr. je najkasneje leta 1559 postal ptujski meščan, leta 1574 pa mestni svétnik.³⁵

Deset let kasneje je kot mestni svétnik izpričan še en evangeličan, lekarnar Sebastijan Grübner (Griebner, Gruebner),³⁶ o katerem več v nadaljevanju. Med evangeličani, ki so tedaj živeli na Ptujju, je morda že od leta 1574 bil tudi deželno stanovski fizik (zdravnik) dr. Janez Homelius ml. oziroma *Secundus*. Leta 1585 je na Ptujju, kjer je sicer izpričan že pet let poprej,³⁷ do-

²² Tudi Lutzendorffer, Lenzendorffer oziroma Leozendorfer (Zadravec, *Ptujski meščani*, str. 169). Sigmund je bil sin Janeza Leuzendorferja s Ptujja ter brat Jakoba in Martina (Mert), ki sta prav tako izpričana kot evangeličana. Martin je postal mariborski meščan in mestni svétnik (Weiss, *Die Bürger*, str. 361–362).

²³ Pred tem je študiral na Dunaju (1574), po Wittenbergu pa še v Padovi (Padua) (1582) in Bologni (1583). Brez dvoma je v Italiji, kjer se nekatoliških študentov iz »nemških« dežel Svetega rimskega cesarstva v praksi ni posebej problematiziralo, študiral pravo, saj je kasneje deloval kot prokurator štajerskega ograjnega sodišča v Gradcu. Umril je 7. decembra 1601 v Steyru, v deželi Avstriji nad Anizo (Matschinegg, *Österreich als Universitätsbesucher*, str. 16 in 462).

²⁴ Hermelink, *Die Matrikeln der Universität Tübingen*, str. 426 in 489; *Album Academiae Vitebergensis*, str. 255 in 283; Matschinegg, *Österreich als Universitätsbesucher*, str. 579.

²⁵ Pri nekaterih sicer znanih evangeličanih zgolj na podlagi njihovih epitafov namreč ni moč sklepati o njihovi veroizpovedi, prav tako pa so tudi primeri, kjer je znano, da so ljudje umrli kot katoliki, njihovih nagrobniki pa so videti evangeličanski. Tako tudi ni vse nagrobno kiparstvo, ki odseva duha reformacije, nujno evangeličansko (Cevc, *Kiparstvo na Slovenskem*, str. 82).

²⁶ Najstarejši je posvečen Gregorju Regallu iz Rač, umrlemu 12. avgusta 1546. Regalli, nekdanji ptujski meščani, so bili dotlej že poplemeniteni in lastniki gosposčine Rače. Napis na Gregorjevem nagrobniku nakazuje, da je morda bil evangeličan (prav tam, str. 77–79; Pickl, *Pomen Ptujja*, str. 474).

²⁷ Po zapisu na njem sodeč, je evangeličanski (Cevc, *Kiparstvo na Slovenskem*, str. 124–125).

²⁸ Tudi Rischansky oziroma Rizansky. Martin je leta 1574, skupaj z mestnim svétnikom Štefanom Kochom, izpričan kot eden od štirih skrbnikov zapuščine po ptujskem evangeličanu Juriju Willenrainerju sr. Martina sta preživel žena Kuniunda, roj. Henttz, in ena hči (Zadravec, *Ptujski meščani*, str. 252).

²⁹ Rodbina je na Ptuj prišla na začetku 16. stoletja iz Beneške republike in je bila poplemenitena še pred sredino stoletja (Valentinitsch, *Italienische Kaufmannsfamilien*, str. 105). Nagrobnik je dala izdelati Andrejeva vdova Marjeta, roj. Schauer. V zakonu sta imela pet otrok, štiri sinove (razbrati je moč imena Peter, Bernard, Janez) in hči Ano Marijo. Peter je edini od sinov preživel očeta in je kasneje prevzel ptujsko poštno službo, njegova sestra pa se je poročila s ptujskim poštnim

mojstrom Antonom pl. Zetscherjem (Zadravec, *Ptujski meščani*, str. 199).

³⁰ Tudi Hass oziroma Haas. Mestni svétnik je bil vsaj leta 1587. Ime njegove žene na nagrobniku ni izpričano, v zakonu pa sta imela osem otrok: Jurij, Mihael, Štefan, še en Jurij, Sebastijan (Wastl), Elizabeta, Justina in Marija. Očeta so preživel Mihael, Štefan, Sebastijan, Justina in Marija. Justina se je poročila s ptujskim meščanom Kristofom Füreerjem, Štefan pa se je preselil v Maribor, kjer se je kasneje spreobrnil v katoliško veroizpoved in postal mestni sodnik, njegova vdova Barbara in sin Matej pa sta, kot kaže, ostala evangeličana. Barbara je v mestu verjetno ostala do svoje smrti leta 1628, tri leta zatem pa ji je gotovo izseljeni sin dal postaviti nagrobnik, ki se danes nahaja na zunanji steni mariborske stolnice (Zadravec, *Ptujski meščani*, str. 103; Oman, *Evangeličanski Maribor*, str. 13).

³¹ Tudi Kärner, Karns oziroma Karneriand. Rentni mojster gosposčine je bil vsaj v letih 1580–1581 in 1584. Prvi zakon je sklenil z Ano, roj. Pisk, s katero sta imela otroke Karla, Franca in Sofijo. Ana je umrla 4. decembra 1583. Drugič se je Matej poročil z Evo, roj. Messmar, ki mu je rodila hčerki, znano je le ime ene: Elizabeta (Zadravec, *Ptujski meščani*, str. 133). O rojstvu otrok v posameznem zakonu kaže sklepati po postavitvi oseb na nagrobniku.

³² ZAP, Arhiv mesta Ptujja, šk. 9, ov. 24, 2a in 2b.

³³ V zakonu se jima je rodila hči. Matejev drugi zakon z Marjeto, roj. Nouter, je, kot kaže, ostal brez otrok (Zadravec, *Ptujski meščani*, str. 133).

³⁴ Tudi Willenrainer. Jurij Willenrainer sr. je bil sin znanega mariborskega mestnega sodnika Kristofa Willenrainerja, organizatorja obrambe Maribora med osmanskim obleganjem leta 1532, in njegove žene Lucije. Jurij je bil dvakrat poročen. Prvič z Nežo, s katero je imel sina in hčer, drugič pa z Uršulo (priimek neznan), s katero je imel sina Jurija. Jurij sr. je umrl pred 6. majem 1574. V rodbini je bilo več evangeličanov (Mlinarič, *Turki in Maribor*, str. 265–269).

³⁵ Cevc, *Kiparstvo na Slovenskem*, str. 109–110; Zadravec, *Ptujski meščani*, str. 316.

³⁶ Zadravec, *Ptujski meščani*, str. 96.

³⁷ Prav tam, str. 119.

Nagrobnik Andreja Moscona († 1585) na južni zunanji steni cerkve sv. Jurija na Ptuju (foto: Damjan Lindental, 2016).

končno nasledil umrlega deželnega fizika dr. Jakoba Schoberja in v mestu ostal do leta 1588, ko se je preselil v Maribor. Dotlej je na Ptuju vodil tudi lekarno.³⁸

Čeprav je Jurij Willenrainer sr. prvi dokazljivo iz-

³⁸ V deželnoštansko službi bil od leta 1564, leta 1572 pa postal deželnoštanski fizik, kar je ostal do svoje smrti leta 1600. Bil je eden najdejavnejših članov Dravskopoljskega okraja A. V. in leta 1598, skupaj z Mihaelom Näglitschem iz Maribora, začasno prevzel njegovo vodenje po smrti Klemna Welzerja pl. Ebersteina. Ob protireformaciji januarja 1600, malo pred svojo smrtjo, naj bi prestopil v katoliško vero. Poročen je bil dvakrat, prvič z Rozino, hčerjo mariborskega mestnega svetnika Sigmunda Willenrainerja, s katero sta imela sina Ehrenreicha. Ehrenreich se je pod latiniziranim imenom Honorius leta 1598 vpisal na univerzo v Jeni, kjer je najverjetneje še leta 1600 študiral medicino. Po Rozinini smrti se je Janez poročil z Elizabeto, roj. Khrundtner, s katero je imel dva sinova. Njegov istoimenski oče je bil sodobnik in pristaša znamenitega Paracelzija, ki mu je zapustil tudi nekaj svojih spisov. Janez *Secundus* jih je predal Johannesu Huserju, ki je Paracelzijeva dela leta 1616 prvi izdal, zanje pa se štajerskemu deželnemu fiziku zahvalil v predgovoru (Oman, *GZM* 38/3, str. 19, op. 48; Mentz, Jauernig, *Die Matrikel der Universität Jena*, str. 165; Oman, *Evangelicanski Maribor*, str. 19; Predin, *Mariborski lekarnarji*, str. 29–31).

pričan evangeličan v ptujskih avtonomnih mestnih oblasteh, gre z veliko gotovostjo enako sklepati že za mestnega sodnika Benedikta Totinga dve leti po prej. Slednje seveda pomeni, da Jurij zagotovo ni bil prvi pristaša A. V. v ptujskih mestnih oblasteh.

Protireformacijska vizitacija Ptuja leta 1587

Več je o ptujski evangeličanski skupnosti znane- ga šele s konca leta 1587. Tistega decembra je bila na Ptuju izvedena bojda sploh prva deželnoknežja protireformacijska vizitacija katerega od štajerskih mest. Vizitacijska komisija je v ptujskem mestnem svetu »naletela« na vsaj tri, verjetno pa štiri evangeličane in v Gradec poročala, da so Ptujčani redno hodili k »predikantu Franca gospoda Stubenberga« na dvorec Ravno polje. Omenjeni mestni svetniki so bili Sebastijan Grübner,³⁹ Hans Schlatter⁴⁰ in Baltazar Ladislaus,⁴¹ kaže pa, da tudi Gregor Rentz.⁴² Evangeličan je bil tudi Krištof Schauer,⁴³ proš čerkve Vseh svetih, ki je služila kot evangeličanski bogoslužja v poznih osem- desetih letih 16. stoletja najverjetneje vsaj občasno opravljal (tudi?) predikant vurberške veje gospodov Stubenbergov, morda že Georg Lautenschlager,⁴⁴ h

³⁹ StLA, LAA, XI/46 Pettau, Prošnja Sebastijana Grübnerja poverjenikom dežele Štajerske za podelitev pobiranja čepnine na Ptuju, s.d. [pred majem 1590].

⁴⁰ Tudi Schlatterer, Schlatterer oziroma Slatter. Hans je umrl pred letom 1602 (Zadravec, *Ptujski meščani*, str. 267). Njegova žena Ana je bila hči mariborskega meščana in krojača Andreja Storch sr. in sestra Marjete, žene Sebastijana Grübnerja. Tudi Anin in Marjetin brat Andrej ml. je bil evangeličan (Weiss, *Die Bürger*, str. 502), enako gotovo tudi njihov oče.

⁴¹ Erich Winkelmann je ob priimku zapisal vprašaj (Winkelmann, *Die Regierung Karls*, str. 170).

⁴² Tudi Renser, Reenß oziroma Rens. Zlatar, umrl pred 1. aprilom 1595 (Zadravec, *Ptujski meščani*, str. 248). Leta 1591 je omenjen kot odstavljene evangeličanski mestni svetnik (Winkelmann, *Die Zwischenregierung*, str. 88), zelo verjetno odstavljen prav med protireformacijo leta 1587.

⁴³ Tudi Schauer naj bi bil enkrat pred letom 1590 mestni svetnik, poštne službe pa, kot kaže, le ni opravljal (Hozjan, *Ptuj – vojnoinformacijsko in vojnopoštno križišče*, str. 535–556; prim. Mlinarič, *Ptujska župnija*, str. 62). Njegov sin Jožef, nekdanji ptujski mestni uradnik, je bil kljub svoji starosti z ženo in otrokom vred zaradi veroizpovedi izgnan iz dežele, bojda leta 1601. Ptujski mestni uradniki so bili tudi Jožefovi bratje (StLA, LAA, XI/46 Pettau, Prošnja Jožefa Schauerja poverjenikom dežele Štajerske za priporočila ob njegovem izgonu iz dežele, s.d. [arh. pripis 1601]), le Hans je postal vojak (Winkelmann, *Der Geheimprotestantismus*, str. 48), še pred letom 1636 pa morda tudi katolik (Mlinarič, *Ptujska župnija*, str. 64).

⁴⁴ Rojen leta 1563 v danes bavarskem mestu Lauingen, tedaj v palatinski kneževini Neuburg. Svojo poklicno pot je verjetno začel na Vurberku, kamor je najverjetneje prišel že leta 1587, potem ko ga je kot primernegega odobrilo deželnoštansko cerkveno ministrstvo v Gradcu. Na Štajerskem je zaposlitev gotovo prejel tudi zaradi slovesa knežje šole v domačem kraju. Kje je študiral, ni znano. Poročil se je dvakrat, obakrat s hčerama meščanov iz Lauingena: leta 1593 z Mario Senfft, v zakonu s katero sta imela vsaj sina Georga, leta 1602 pa s Katharino Lang, s katero sta imela sina Hansa Georga. Štajersko je predikant zapustil aprila 1602 in se vrnil v domačo

kateremu so Ptujčani sicer odhajali na Ravno polje. O le enem predikantu gospodov Stubenbergov,⁴⁵ bratov Franca, Jurija Sigmunda, Danijela in Hansa, je namreč smiselno govoriti zato, ker so finančni škripci, v katerih je tedaj vurberška veja plemiške rodbine že bila, brez dvoma onemogočali vzdrževanje več kot enega predikanta. Sploh pa to na njenih dveh zelo blizu drug drugega ležečih sedežih, Vurberku in Ravnem polju, tudi ne bi imelo smisla. Tezi v prid govori tudi delilna pogodba med brati konec leta 1589, ki je določala, da brez konsenza predikanta niso smeli odpustiti ali zaposliti novega.⁴⁶ Dokaj zgodnja protireformacija v mestu je tako bila posledica sicer obstoječe evangeličanske skupnosti, ki pa le ni bila dovolj močna, da bi ji uspelo prevladati na mestnih vodstvenih funkcijah, kot denimo tistima v Radgoni⁴⁷ ali v Mariboru, da bi se lahko uspešneje upirala pritisku župnika, katoliških someščanov. Predvsem pa deželnega kneza, ki si je prvi branik⁴⁸ tega dela Štajerske prizadeval imeti čim bolj pod nadzorom.⁴⁹

V kontekstu politične šibkosti ptujske evangeličanske skupnosti in strateškega pomena Ptuja, najverjetneje velja iskati vzroke za bojda prvo protireformacijo v katerem od štajerskih mest. Predvidevanje, da bo skupnost zlahka ukročena, če ne kar zatrta, je namreč gotovo botrovalo izbiri tarče, ki pa je za propagandni učinek le morala biti dovolj prominentna. Zatrtje skupnosti kakšnega ducata evangeličanov nekje v zakotju bi namreč zagotovo ne odmevalo enako močno.

Kakršna koli že je dotlej bila ptujska evangeličanska skupnost, konec leta 1587 je doživela svoj prvi znani resni udarec. Deželnoknežja protireformacijska vizitacija pod vodstvom visokega dvornega uslužbenca dr. Wolfganga Jöchlingerja in Camilla Guarda je delovala podobno kot komisije, ki so drugod v deželi sledile v naslednjih letih, zlasti pa na prelomu stoletja. Ptujski meščani so bili leta 1587 izprašani po svoji veroizpovedi, nakar je bil iz tistih katolikov, ki so se komisiji zdeli najbolj zaupanja vredni, sestavljen nov, povsem katoliški mestni svet, najvišja oblast v mestu pa predana mestnemu župniku Sebastijanu

kneževino, kjer je prevzel župnijo Schwennenbach in tam leto zatem umrl. Predikanta sta bila tudi oba njegova brata, Caspar in Johann (Oman, *GZM* 37/13, str. 28; Seitz, *Die Gebrüder*, str. 257–263).

⁴⁵ Novo vero naj bi na Vurberk zanesla že Franc – ded naštetih bratov – in Ambrož gospod Stubenberg. Evangeličani naj bi tedaj vurberškega katoliškega duhovnika celo vrgli skozi okno ter razdejali župnišče in si prisvojili cerkev ter župnijske dohodke, iz cerkve pa odnesli vse kipe in podobe (Slekovec, *Vurberg*, str. 27–29). Pri domnevni defenestraciji gre skoraj brez dvoma zgolj za evokacijo (druge) praške defenestracije, s strani avtorja zapisa, bruskega arhidijakona Jožefa Maksimilijana Heipla iz 18. stoletja (prim. prav tam, str. 28). Zapisi o prisvojitvi dohodkov in »ikonoklazmu« (prim. Cevc, *Kiparstvo na Slovenskem*, str. 81) pa so morda verodostojni.

⁴⁶ Loserth, *Geschichte*, str. 215–218.

⁴⁷ Winkelmann, *Zur Geschichte*, str. 102.

⁴⁸ Hozjan, *Ptuj in deželna oblast*, str. 14–15; Pickl, Pomen Ptuja, str. 475.

⁴⁹ Winkelmann, *Die Regierung Karls*, str. 169–170.

Coblu (Boštjan Kobelj) in ptujskemu glavarju Juriju Callausu *vulgo* Watzlerju.⁵⁰ Meščani so morali podati katoliško meščansko prisego, zavrnitev katere pa (še) ni pomenila izгона iz mesta, temveč (le) prepoved opravljanja mestnih funkcij. S teh so bili odstavljene mestni svetniki Grübner, Schlaitter ter Ladislaus, verjetno tudi Rentz in prošt Schauer. Grübner, dotlej tudi mestni rentni mojster, je moral hkrati odpustiti svojega domačega evangeličanskega učitelja, otroke pa poslati v mestno, tj. katoliško šolo. Komisija je hkrati ukazala predajo vseh evangeličanskih tiskov v mestu v sežig. Vendar pred 22. decembrom 1587 nič od naštetega, razen odpustitve Grübnerjevega

Nagrobnik ptujskega mestnega svetnika Mateja Haseja († 1587) na južni zunanji steni cerkve sv. Jurija na Ptuju (foto: Damjan Lindental, 2016).

⁵⁰ Hernja Masten, *Prispevek h gospodarski zgodovini*, str. 33.

domačega učitelja, še ni bilo izvršeno, zato je na Ptuj pritiskal še nižjeavstrijski tajni svet. Tudi župnik ni od Schauerja prejel cerkvenega inventarja, niti mu ta ni pojasnil, kaj se je zgodilo z dragocenostmi cerkve Vseh svetih, ki je očitno prenehala biti evangeličanski bogoslužni prostor. Tudi prepovedani tiski še niso bili izročeni, pa tudi Schlaitter ter Ladislaus še kar nista bila zamenjana s katolikoma, Hieronimom Zunkhom in Mihaelom Diviakhom. Prav tako so ptujski evangeličani še naprej obiskovali bogoslužja predikanta gospodov Stubenbergov.⁵¹

Decembra 1588 so o protireformacijskem dogajanju na Dravskem polju tamkajšnji gospodje in deželani pisali poverjenikom dežele Štajerske v Gradec. O Ptujju so zapisali le, da so mestne oblasti od deželnega kneza prejele ukaz za izgon predikanta iz mesta, torej ga je ta, verjetno Lautenschlager, še kar obiskoval. Poročilo je natančneje glede preprečevanja evangeličanskih pogrebov na katoliških pokopališčih. Med drugim poroča, da je bil v Vidmu pri Ptujju oskrunjen grob Andreja Mutschengrädta, uslužbenca plemiške družine Székely:⁵² pokojnikovo truplo so izgrebli in vrgli čez pokopališki zid v jarek, ki je tekel pod njim. Mutschengrädtove posmrtno ostanke so naposled morali pokopati na majhnem družinskem pokopališču gospodov Stubenbergov na Vurberku. Tam so svoje zadnje počivališče našli še nekateri drugi evangeličani, med njimi v Mariboru umrla Hans Avguštin pl. Sigersdorf in neimenovana žena Jurija Adama Regalla.⁵³

Ptuj in Dravskopoljski okraj augsburške veroizpovedi

Protireformacija na Ptujju leta 1587 je sovpadala z nastopom protireformacijsko delujočega vikarja Antona Manicorja v Mariboru ter preprečevanjem evangeličanskih bogoslužij in pogrebov po cerkvah oziroma na pokopališčih po celotnem Dravskem polju. Spremembe so v naslednjih letih narekovala in privedle do vzpostavitve evangeličanskega verskega središča pri dvorcu Betnava južno od Maribora. S tem je lokalna verska občina, Dravskopoljski okraj augsburške veroizpovedi (*Traavelder gezirk der Augspurger Confession*), svoje središče dobila pri Mariboru, v katerem je živel tudi Klemen Welzer pl. Eberstein, bet-

navski cerkveno-šolski inšpektor in vsaj *de facto* vodja okraja. Z vzpostavitvijo betnavskega pokopališča leta 1589 je bil razbremenjen Vurberk, s postavitvijo lesene kapelice oziroma molilnice (*Auditorium*) na Betnavi leto kasneje pa je deloma upadel še pomen dvorca Ravno polje. Tamkajšnja kapelica je po letu 1587, kot kaže, postala osrednji bogoslužni kraj za evangeličane s ptujskega konca, hkrati pa je vse do leta 1590 še bila v igri kot bogoslužni prostor za celoten okraj. Vendar je bilo zemljišče na Betnavi, od leta 1589 deželno stanovsko, pod neprimerno manjšim pritiskom deželnega kneza kot posamezni plemiški sedeži, ki bi oziroma so dovoljevali obisk evangeličanskih bogoslužij meščanom in podložnikom. To se je pokazalo v praktično nemotenem delovanju betnavskega središča do leta 1600, v primerjavi z zelo zgodnjimi pritiski na lastnika gosposčine in dvorca Betnava, Wolfa Viljema barona Herbersteina. Vendar z vzpostavitvijo verskega središča na Betnavi ptujski evangeličani niso bili na slabšem. Na Vurberku in v Ravnem polju je še zmeraj deloval predikant gospodov Stubenbergov, Georg Lautenschlager, ki je, vsaj skrivoma, po potrebi prišel tudi v mesto, ne glede na župnikove ali deželno knežje ukaze. Še en predikant, Sigmund Lierzer, pa je deloval tudi na malce bolj oddaljeni Betnavi. Sele z njegovo odpustitvijo poleti 1593, so bili ptujski in okoliški evangeličani glede duhovne oskrbe odrinjeni na stranski tir, saj ga je zamenjal prav Lautenschlager, ki je odtlej bival in deloval z Betnave. Welzerju ga je kot zamenjavo za Lierzerja predlagal⁵⁴ Franc gospod Stubenberg z Vurberka.⁵⁵

Med redkimi člani okraja s ptujskega konca, ki so redno prispevali denar za središče na Betnavi, je bil Kristof Schauer edini ptujski meščan. Ostali so bili plemeniteni meščani ter plemiči, med njimi nekdanji ptujski meščani Regalli in Aleks Moscon, leta 1589 izpričan kot imetnik gradu Slivnica pri Mariboru. Od Regallov je denar redno prispeval zgolj Ehrenreich, po enkrat pa Jurij Adam, Franc in Tobija. V svoji oporoki je denar za središče volil še tedaj tudi že plemeniteni Benedikt Totting, izplačevala pa ga je njegova vdova Ana. Z letom 1594, ko je na Betnavi že deloval Lautenschlager, sta denar začela prispevati tudi Jurij sr. in Jurij Sigmund gospoda Stubenberga z Vurberka, v letih 1596–1597 pa še Tomaž (Toman) St(r)eibl z Draneka. Denar so zgolj po enkrat prispevali Andrej Leuzendorfer s Ptujja (1588) ter ormoška barona Jurij⁵⁶ (1588) in Karel (1594) Székely.⁵⁷

⁵¹ StLA, LAA, XI/46 Pettau, Prošnja Sebastijana Grübnerja poverjenikom dežele Štajerske za podelitev pobiranja čepnine na Ptujju, s.d. [pred majem 1590]; Winkelmann, *Die Regierung Karls*, str. 169–170.

⁵² Spori podložnikov z gosposčino so se vlekli, vsaj odkar je Jakob Székely (u. 1583) prevzel imenja, bili pa so tudi konfesionalne narave. Jakob, ki je bil reformirane veroizpovedi oziroma kalvinec, je v videmski cerkvi, nad katero je imel patronat, po letu 1565 namreč za vikarje nastavljal kalvince iz Hrvaške, ki pa so se zaradi grobega ravnanja podložnikom zelo zamerili (Slekovec, *Die Szekely*, str. 56–58). Slekovecovo delo sicer velja jemati z zrnom soli (prim. Hozjan, *Vojak na krajini*, str. 227, op. 1).

⁵³ Mlinarič, *GZM 34*, (pred 1588, december 17.), str. 85.

⁵⁴ StLA, LAA, XI/51 Windenau, Pisanje Klemna Welzerja in Kristofa pl. Praga štajerskemu deželno stanovskemu cerkveno-šolskemu ministrstvu glede zaposlitve predikanta Georga Lautenschlagerja, 23. avgust 1593.

⁵⁵ Oman, *Reformacija*, str. 353–358.

⁵⁶ Leta 1587 je Wolfu Viljemu baronu Herbersteinu prodal gosposčino Betnava, leta 1588 pa njegovemu bratu Juriju Kristofu grad Borl in gosposčino Viltuš (Slekovec, *Die Szekely*, str. 62–63).

⁵⁷ Mlinarič, *GZM 34*, Obračunska knjiga 1588–1598 (1600), str. 4–6, 9–12, 15–27; prav tam, 1588, februar 1., Muretinci,

Po protireformacijskih ukrepih konec leta 1587 je praznik sv. rešnjega telesa leta 1589 pomenil novo priložnost, ko je lahko župnik Cobel preveril konfesionalno pripadnost ptujskih meščanov. Čiščenju mesta in »krašenju hiš z zelenimi drevesci« (*grüne Bäume an die Häuser zu stellen*) ob prazniku se je, kot kaže, uprl le deželno stanovski rubežnik in ptujski meščan Jurij Khuen,⁵⁸ ki je ulico pred svojo hišo sicer počistil, uprl pa se je »brezboštvu« postavljanja zelena pred njo. Odpor ga je dan po praznični procesiji spravil v mestno ječo.⁵⁹

Khuen je že 2. junija, ko je bil poklican pred župnika in ptujske mestne oblasti in očitno vedel, da ga čaka arest, poverjenike dežele Štajerske prosil za zaščito, pri tem pa se skliceval tako na svojo deželno stanovsko službo kot na »versko svobodo«. Poverjeniki so se zganili pet dni kasneje, ko je Khuen posebej prosil poverjenika Hansa Sigmunda barona Herbersteina, naj se zavzamejo zanj. Za obetano si posredovanje je baronu v dar poslal petdeset pomaranč. Poverjeniki so od ptujskih mestnih oblasti zahtevali, naj Khuena izpustijo iz zavora, češ da niso pristojne za kaznovanje deželno stanovskih uslužbencev, a neuspešno.⁶⁰

Tako je 10. junija Khuen znova pisal poverjenikom in že tretjemu baronu Herbersteinu po Hansu Sigmundu in Hansu Frideriku (prošnja ni ohranjena). To pot je za posredovanje prosil brata Wolfa Viljema z Betnave in Hansa Friderika s Hrastovca,⁶¹ Sigmunda Friderika. Šele 19. junija so ptujske mestne oblasti naposled odgovorile poverjenikom. Mestni sodnik in svet sta se najprej izgovarjala, da ne vesta, zakaj je bil Khuen sploh zaprt, nato pa le priznala, da zaradi kršenja meščanske prisege, od katere ga tudi deželno stanovska služba ni odvezovala, sploh pa da glede Khuena čakata ukaze deželnega kneza oziroma župnika. Tri dni kasneje se je Khuenu obetala izpustitev iz zavora, hkrati pa tudi izgon iz mesta.

str. 75; prav tam, 1588, april 21., Ptuj, str. 78; prav tam, 1588, april 8., 1588, Ptuj; Mlinarič, *GZM* 35, 1594, januar 1., str. 109; prav tam, 1594, januar 1., str. 110; prav tam, 1594, januar 1., str. 111; Loserth, *Geschichte*, str. 217–218.

⁵⁸ Sin leta 1564 umrlega ptujskega meščana Mateja. Zapis na njegovem nagrobniku (*Got welle vnns allen ein froliche avferstebung verleben durch Iesvm Christum, vnnsern herrn*) morada kaže, da je bil evangeličan.

⁵⁹ Winkelmann, *Die Regierung Karls*, str. 170–171.

⁶⁰ StLA, LAA, XI/46 Pettau, Prošnja Jurija Khuena poverjenikom dežele Štajerske za zaščito ob njegovem zaprtju s strani ptujskih mestnih oblasti, 2. junij 1589, Ptuj; prav tam, Prošnja štajerskega deželno stanovskega rubežnika Jurija Khuena poverjeniku dežele Štajerske Hansu Sigmundu baronu Herbersteinu glede njegovega zaprtja s strani ptujskih mestnih oblasti, 7. junij 1589, Ptuj; prav tam, Pisanje Hansa Sigmunda barona Herbersteina poverjenikom dežele Štajerske glede na Ptuj zaprtega deželno stanovskega uslužbenca Jurija Khuena, 7. junij 1589, Ptuj; prav tam, Pisanje poverjenikov dežele Štajerske ptujskemu mestnemu sodniku in svetu glede zaprtja deželno stanovskega uslužbenca Jurija Khuena, 7. junij 1589, Gradec.

⁶¹ Kumar, *Geschichte*, str. 75–80.

Poverjeniki so mu obljubili zaposlitev in nastanitev v Gradcu, s čimer je bila zadeva očitno zaključena.⁶²

Avgusta 1589 se je Cobel znova znašel v sporu z deželnimi stanovni, tedaj zaradi prodaje evangeličanskih tiskov na Ptuj. Že pred tem je župnik deželno stanovskega knjigotiskarja Mathesa Mayrja posvaril pred prodajo na mestni tržnici, kar je Mayr, kot kaže, nalašč vzel dobesedno in prodajo prepustil deželno stanovskemu uslužbencu Hansu Schmidu (Schmidt, Schmitt). Cobel se je brž spravil nadenj, nakar se je Schmid pritožil pri poverjenikih, ki so župnika 14. avgusta neposredno pozvali k pomiritvi z njim. Zadeva se je vlekla do konca meseca, a se Schmid ni uklonil ne Coblu ne mestnim oblastem. Medsebojno zmerjanje se je nadaljevalo, četudi se je župnik poverjenikom naposled izgovoril, da ni vedel, da se prička z deželno stanovskim uslužbencem. Več o sporu ni znanega.⁶³

Vsekakor Cobel ni miroval. Kot naslednji se je v njegovem vizirju (znova) znašel nekdanji mestni svetnik in rentni mojster Sebastijan Grübner, ki so ga deželni stanovi leta 1589 znova (prvič 1584) zaposlili kot svojega lekarnarja na Ptuj. Deželno stanovsko službo je, kot kaže, prejel po odhodu dotdanjega fizika in lekarnarja dr. Homeliusa v Maribor. Nadlegovanja s strani ptujskih mestnih oblasti deželno stanovska služba ni preprečila, Grübnerju so, denimo, zvišali davek na njegovi hiši v mestu. Zaradi povečanih izdatkov je poverjenike v prvi polovici leta 1590 prosil za predajo pobiranja čepnine v mestu, kar so mu 1. maja tudi odobrili.⁶⁴

Župnik, ki mu je iz mesta uspelo pregnati že enega deželno stanovskega uslužbenca, je Grübnerja že 2. maja citiral predse oziroma pred mestne oblasti in mu ukazal v mesecu dni prestopiti v katoliško veroizpoved ali pa zapustiti nižjeavstrijske dežele. Grübner je pomoč ter zaščito iskal pri deželnih stanovih in poverjenikom potožil, da je rok za izselitev prekratek. Lekarne, ki jo je uredil doma ter v njej zaposloval še dva pomočnika, naj ne bi želel nihče odkupiti, četudi bi jo želel prodati, pa je ni, in čeprav je bila dobro založena, kar naj bi lahko potrdila deželna fizika dr. Homelius in na Ptuj delujoči dr. Marsilij

⁶² StLA, LAA, XI/46 Pettau, Prošnja Jurija Khuena poverjenikom dežele Štajerske za zaščito ob njegovem zaprtju s strani ptujskih mestnih oblasti, 10. junij 1589, Ptuj; prav tam, Prošnja Jurija Khuena Sigmundu Frideriku baronu Herbersteinu glede njegovega zaprtja s strani ptujskih mestnih oblasti, 10. junij 1589, Ptuj; prav tam, Pisanje ptujskega mestnega sodnika in sveta poverjenikom dežele Štajerske glede zaprtja deželno stanovskega uslužbenca Jurija Khuena, 19. junij 1589, Ptuj; Pisanje poverjenikov dežele Štajerske Juriju Khuenu glede njegovega zaprtja s strani ptujskih mestnih oblasti, 22. junij 1589, Gradec; prim. Mlinarič, *Ptujska župnija*, str. 57.

⁶³ Winkelmann, *Die Regierung Karls*, str. 106.

⁶⁴ StLA, LAA, XI/46 Pettau, Prošnja Sebastijana Grübnerja poverjenikom dežele Štajerske za podelitev pobiranja čepnine na Ptuj, s.d. [pred majem 1590]; Zdravec, *Ptujski meščani*, str. 96.

Posarello.⁶⁵ Tudi svojih hiš, še posebej Pönljeve,⁶⁶ in zemljišč, ki jih je kupil z denarjem, podedovanim od staršev, mu v mesecu dni naj ne bi uspelo prodati. Hkrati je bil odgovoren tudi za štiri skrbništva. Poverjenikom je še potožil, da se tudi nima kam izseliti, saj da so vsi njegovi sorodniki v čez »sto milj« oddaljeni domovini, kot kaže, v tedaj saškem mestu Jena,⁶⁷ že umrli. Prav tako je 9. januarja 1590 umrla njegova žena Marjeta in je bil primoran »sam« (brez dvoma je zanje skrbela kakšna služkinja) skrbeti za svojih pet otrok, od katerih jih je najstarejši, Andrej,⁶⁸ štel šele enajst let. Ptujске mestne oblasti naj bi obenem že trikrat prosil, da mu predajo prepis deželno knežjega ukaza, ki je zahteval njegovo spreobrnitev oziroma izgon, a neuspešno. Poverjeniki so 7. maja sprožili akcijo za ohranitev Grübnerja na Ptuj, kar kaže na velik pomen lekarnarja v neposredni bližini Vojne krajine, kot so tudi izpostavili v vseh štirih pisanih tistega dne, omenili pa tudi njegov pomen pobiralca čepnine v mestu. Za Grübnerja so poverjeniki istega dne intercedirali pri deželnem knezu, za posredovanje pri ptujskih mestnih oblasteh prosili kranjskega deželnega glavarja in dr. Posarella, mestne oblasti pa pozvali naj ga prenehajo nadlegovati.⁶⁹

Prava mala ofenziva pisanj, ki pa ni prinesla uspeha. Deželni knez je ponovil, da v svojih mestih in trgih ne bo trpel druge veroizpovedi kot katoliške,

Približna lokacija nekdanje cerkve Vseh svetih, ki je v 16. stoletju služila tudi kot evangeličanski bogoslužni prostor. Jadranska ulica 9, Ptuj (foto: Dejan Zadravec, 2017).

⁶⁵ Omemba Posarella (Posirell) kot ptujskega deželnostanovskega predikanta je pomota (prim. Hozjan, *Ptuj in deželna oblast*, str. 23), je pa povsem verjetno, da bi lahko bil evangeličan.

⁶⁶ Morda kakšne hiše, ki je bila v lasti družine Pondl (prim. Zadravec, *Ptujski meščani*, str. 225).

⁶⁷ Engel, *Christliche Leich-Predigt*, fol. 16r-17r. Za posredovanje kopije pogrebne pridige se zahvaljujem Gunterju Mayu.

⁶⁸ Leta 1590 je družino na Ptuj obiskal mag. Caspar Griebner, sin Sebastijanova tedaj že pokojnega brata Konrada, pastora v nekdanjem češkem mestu Přísečnice. Caspar (r. 1564) je strica obiskal po končanem študiju medicine v Jeni. Na univerzi v očitno rodnem mestu je, kot kaže, bil leta 1564 imatrikuliran tudi Sebastijan. Caspar je po poletju na Ptuj, ki naj bi ga preživel kot nadzornik stričeve lekarne, študij nadaljeval v Padovi. Na univerzo ga je spremljal Andrej, ki je bil tam imatrikuliran 6. februarja 1591. Sebastijan je tri leta študij v Italiji sofinanciral tudi nečaku. Andrej je v Padovi postal doktor medicine, službo pa dobil v Chemnitzu, kjer je od leta 1595 do smrti štirideset let kasneje deloval tudi njegov sorodnik Caspar (prav tam; Mentz, Jauernig, *Die Matrikeln der Universität Jena*, str. 131; Matschinneg, Osterreichischer als Universitätsbesucher, str. 388).

⁶⁹ StLA, LAA, XI/46 Pettau, Prošnja Sebastijana Grübnerja poverjenikom dežele Štajerske za zaščito pred nadlegovanjem s strani ptujskih mestnih oblasti, s.d. [med 2. in 7. majem 1590]; prav tam, Prošnja poverjenikov dežele Štajerske pri nadvojvodu Karlu za ptujskega lekarnarja Sebastijana Grübnerja, 7. maj 1590, Gradec; prav tam, Prošnja poverjenikov dežele Štajerske kranjskemu deželnemu glavarju za zavzetje za deželnostanovskega lekarnarja na Ptuj, 7. maj 1590, Gradec; prav tam, Pisanje poverjenikov dežele Štajerske Ptujčanom glede njihovega nadlegovanja deželnostanovskega lekarnarja Sebastijana Grübnerja, 7. maj 1590, Gradec; prav tam, Prošnja poverjenikov dežele Štajerske dr. Marsiliju s Ptuja za zavzetje za deželnostanovskega lekarnarja Sebastijana Grübnerja, 7. maj 1590, Gradec.

kranjski deželni glavar pa želel, da njegov odgovor poverjenikom ostane tajen, čeprav jim je želel pomagati. Dodal je še, da so mu deželno knežji svétniki pisali, da naj bi se Grübner žaljivo vedel do mestnih oblasti.⁷⁰

Grübner, gotovo naveličan nadlegovanja, je, kot kaže, namreč res vzkipel in ozmerjal ptujске mestne svétnike, v besu naj bi celo dejal, da bo sam odšel do deželnega kneza.⁷¹ Vendar je nenadna smrt nadvojvoda Karla II. preprečila, da bi Grübnerja doletela enaka usoda kot Khuena. V mestu je ostal še več let in vodil lekarno, vsaj do leta 1594 pa je tudi pobiral čepnino. Leta 1593 naj bi znova postal mestni svétnik,⁷² leta 1591 pa mu je za zelo kratek čas uspelo prevzeti še ptujsko vojnopoštno postajo.⁷³

⁷⁰ StLA, LAA, XI/46 Pettau, Odgovor deželnega kneza nadvojvoda Karla poverjenikom dežele Štajerske glede ptujskega meščana in lekarnarja Sebastijana Grübnerja, 13. maj 1590, Laxenburg; prav tam, Odgovor kranjskega deželnega glavarja poverjenikom dežele Štajerske glede Sebastijana Grübnerja, 13. maj 1590.

⁷¹ Winkelmann, *Die Regierung Karls*, str. 171.

⁷² Hozjan, *Ptuj in deželna oblast*, str. 22.

⁷³ StLA, LAA, V/219, RE 1590, fol. 108r in 292r; prav tam, V/220, RE 1591, fol. 51r, 61r, 68r in 291r-v; prav tam, V/222, RE 1593, fol. 13v, 256v, 297r in 328v; prav tam, V/223, RE 1594, fol. 28v-29r in 257v; Hozjan, *Ptuj – vojnoinformacijsko in vojnopoštno križišče*, str. 545; Winkelmann, *Der Geheimprotestantismus*, str. 44.

Nagrobnik Benedikta Tottinga (*Thoting*) († 1591),
s pokopališča na Betnavi
(brani Pokrajinski muzej Maribor).

Pred nadvojvodovo smrtjo, ki je za skupnosti A. V. v njegovih deželah prinesla znatno olajšanje, je na Ptuju kazen grozila še dvema evangeličanoma. Benediktu Tottingu že vsaj od 23. aprila 1590 izgon, a tudi oster ukaz deželnoknežjih svetnikov ptujskim mestnim oblastem ni zalegel. Morda res zato, kot je razmišljal Erich Winkelmann, ker so bile opogumljene z Grübnerjevim primerom. Vsekakor je bila zadeva s Karlovo smrtjo potisnjena ob stran, nakar je Totting leto kasneje umrl in bil pokopan na Betnavi.⁷⁴ Tudi Krištofu Schmittu naj bi zaradi evangeličanskega pogreba svojega sina grozila kazen v višini kar 500 goldinarjev.⁷⁵

A tako visoke kazni velja jemati zlasti kot

Subi pečat Georga Lautenschlagerja (vir: *StLA*).

zastraševanje,⁷⁶ tako da jo je Schmitt gotovo odnesel neprimerno ceneje, če je sploh kaj plačal.

Nadvojvodova smrt je, kot kaže, konfesionalni pritisk ptujskih mestnih oblasti začasno prenesla z evangeličanov na katolike, zato so se slednji 6. novembra 1591 obrnili na regenta nadvojvoda Ernesta ter Karlovo vdovo, nadvojvodinjo Marijo.⁷⁷ Odzvala sta se z napatitvijo verske komisije v mesto, ki pa naj bi ji Ptujčani zaprli mestna vrata, navajajoč *clausula Petri*,⁷⁸ »da je treba biti Bogu bolj poslušen kot človeku,« tako da se je morala vrniti, ne da bi opravila svoje delo. Po uspešnem odbitju komisije so Ptujčani za mestna svetnika znova nastavili že odstavljena evangeličana Gregorja Rentza in Hansa Schlaittererja, še štiri mesta v svetu pa so bila sproščena; eno od njih je morda zasedel Grübner. Katoliki so tako izgubili večino v mestnem svetu, ostal pa jim je mestni sodnik Hieronim Zunkho, verjetno zato, ker je bil z evangeličani pripravljen sodelovati.⁷⁹

Kaže, da je najkasneje proti koncu leta 1591 Ptuj sledil primeru Maribora, kjer so bili evangeličani v mestnih oblasteh utrjeni že več desetletij. Vendar je v času regenstva za ptujske evangeličane sledila tudi prva resnejša izguba, ko je Lautenschlager, dotlej predikant gospodov Stubenbergov, poleti leta 1593 postal deželnostanovski oziroma predikant Dravskopoljskega okraja ter se z Vurberka oziroma Ravnega polja preselil na Betnavo. S tem je duhovna oskrba za Ptujčane A. V. postala še malce bolj oddaljena, začeti so morali jezdit in se voziti na Betnavo ali pa v Radgono, predikanta pa je še redkeje zaneslo v mesto.

Vendar čeprav so Lautenschlagerjevi odhodi na Ptuj s preselitvijo na Betnavo postali še redkejši, niso bili Coblu in deželnoknežjim oblastem nič manjši trn v peti. O tem priča edini znani vir, ki se neposredno nanaša na predikantov obisk mesta. Regent nadvojvoda Maksimilijan je zaradi Lautenschlagerja, ki ga je videl na plačilni listi Wolfa Viljema barona Herbersteina, lastnika dvorca Betnava, le-temu 9.

⁷⁴ Cevc, *Kiparstvo na Slovenskem*, str. 134; Orožen, *Das Bisthum*, str. 37.

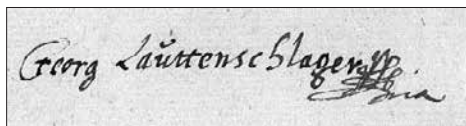
⁷⁵ Winkelmann, *Die Regierung Karls*, str. 106.

⁷⁶ Winkelmann, *Der Geheimprotestantismus*, str. 48.

⁷⁷ Loserth, *Akten 1590–1600*, št. 58, str. 28.

⁷⁸ Strohmeyer, *Svoboda politike*, str. 176.

⁷⁹ Winkelmann, *Die Zwischenregierung*, str. 88–89.

Lastnoročni podpis Georga Lautenschlagerja
(vir: StLA).

februarja 1595 ukazal, naj svojemu (*sic*) predikantu prepreči odhode na Ptuj in v njegovo pomirje, kjer da se s svojim »prepovedanim nekatoliškim delovanjem« vmešava v ptujskemu župniku »zaupane krščanske ovčice«. Če pa bi s tem nadaljeval, naj Herberstein predikanta kaznuje, sicer ga bo dal kaznovati sam.⁸⁰

Opozoriti velja, da je praktično neverjetno, da regent ne bi vedel, da sta tako predikant kot versko središče na Betnavi deželno stanovanjska, čeprav je zemljišče, na katerem je središče stalo, do leta 1589 res bilo Herbersteinova last.⁸¹ Prej je šlo za (demonstrativno) jezen odziv, ki (hote ali nehote) ni našel pravega naslovnika. Nad poverjenike dežele Štajerske si Maksimilijan očitno ni želel iti, za Welzerja, ki bi bil kot betnavski cerkveno-šolski inšpektor boljši naslov, pa morda, vsaj v tej funkciji, res ni vedel.

Vendar je na pisanje v pismu poverjenikom z dne 25. februarja odgovoril prav Welzer. Iz pisma je razvidno, da je Lautenschlager na Ptuj v tistem času odšel vsaj štirikrat, od tega dvakrat z Welzerjevo privolitvijo. Obakrat, da je umirajočemu plemiču podelil poslednje zakramente, in sicer Davidu pl. Idunspengu ter Sigmundu pl. Tattenbachu. V ostalih dveh primerih je na Ptuj odšel, ne da bi Welzer to vedel oziroma odobril. Tedaj je odšel krstiti otroka Karla Székelya, a so mu po župnikovem ukazu vstop v mesto preprečili, otroka⁸² ptujskega zdravnika dr. Krištofa Wexiusa⁸³ pa mu je uspelo krstiti, ko so ga v mesto, z vednostjo oziroma pristankom mestnega sodnika, prepeljali skritega na vozu. Welzer je poudaril, da ljudje svoje duhovne potrebe večidel zadovoljujejo z obiski Betnave in tam tudi pokopavajo svoje rajnike, kar se je vsekakor moralo nanašati tudi na ptujske evangeličane. Glede regentovega pisma Herbersteinu se Welzer ni razburjal, ampak le zapisal, da predikant ni baronov temveč deželno stanovanjski, zato naj nadvojvoda pritožbo pošlje poverjenikom. Lau-

tenschlager pa je vsaj do julija 1596 še naprej občasno odhajal na Ptuj.⁸⁴

Najkasneje tedaj, v času vrnitve nadvojvoda Ferdinanda II. v nižjeavstrijske dežele, so bili ptujski evangeličani dokončno primorani odhajati k bogoslužjem na Betnavo ali v Radgono. Proti koncu stoletja pa so v mestu začele krožiti govorice, da je bogoslužja po domovih začel opravljati kar nekdo od prebivalcev mesta, namreč deželni fizik dr. Wexius. Čeprav je obtožbe katolikov, češ da si želi postati predikant, ostro zavrnil in so se zanj zavzeli tudi poverjeniki, je bil leta 1599 izgnan iz mesta. Odšel je v Gradec, kjer je nadaljeval z delom kot deželno stanovanjski zdravnik.⁸⁵

Na tem mestu si velja zastaviti vprašanje o resničnosti podanih obtožb. Zagotovo niso bile povsem iz trte izvite, a so zagotovo bile prenapihnjene. Obiski zdravnika na domu so bili namreč povsem običajni in čeprav ni moč preveriti, kaj se je tedaj dogajalo za zaprtimi vrati, kaj več kot par besed tolažbe namenjenih bolnim ter umirajočim in njihovim družinam, podprtih s kakšnim izrekom iz Sv. pisma, verjetno tudi ne. O tem, kako podobne so si v teh primerih bile tolažilne besede zdravnika in predikanta pa je moč bolj kot ne zgolj ugibati.

Še pred zdravnikovim izgonom sta izpričana še dva ptujska študenta na protestantski univerzi: leta 1598 sta bila v Jeni imatrikulirana Maksimilijan Plesch⁸⁶ in že omenjeni Ehrenreich (Honorius) Homelius.⁸⁷

Protireformacija leta 1600

Izgonu Wexiusa so jeseni 1599 sledila nadaljnja prizadevanja znova (enkrat po nastopu nadvojvoda Ferdinanda II.) povsem katoliških ptujskih mestnih oblasti za izgon čimveč evangeličanov. Mestni sodnik Janez Schwarz je vsaj 17. septembra in 12. novembra predse citiral več meščanov in od njih zahteval, naj se izrečejo glede veroizpovedi. Za augsburško se je novembra, kot kaže, opredelil zgolj trgovec Jurij Sorger. Dali so mu štirinajst dni časa, da se spreobrne in mu, ker se ni, zaprli prodajalno ter odvzeli trgovsko pravico. Slednje ali vsaj protireformacija je zalegla, saj je v letih 1605–1606 izpričan kot ptujski mestni sodnik,⁸⁸ seveda katoliški. Tudi Danijel Himelstei-

⁸⁰ StLA, LAA, XI/51 Windenau, Ukaz nadvojvoda Maksimilijana Wolfu Viljemu baronu Herbersteinu glede odhodov dravskopoljskega predikanta na Ptuj, 9. februar 1595, Gradec.

⁸¹ Oman, *GZM* 38/10, str. 31.

⁸² Morda Wolfganga Friderika Vexiusa s Ptujja, ki se je v poletnem semestru leta 1606 vpisal na študij na protestantski univerzi v Leipzigu (Erler, *Matrikel der Universität Leipzig*, str. 481).

⁸³ Tudi Vuexio. Kaže, da je njegovo polno ime bilo Janez Krištof. Za deželnega fizika na Ptujju je bil imenovan spomladi 1593, pri tem pa je bilo lekarnarju Grübnerju naloženo, naj mu ob nastopu službe pomaga (StLA, V/222, RE 1593, fol. 292v in 297r).

⁸⁴ Loserth, *Akten 1590–1600*, št. 196 in 281, str. 130–131 in 203; Mlinarič, *GZM* 35, 1596, julij 2., Maribor, str. 129; Winkelmann, *Die Zwischenregierung*, str. 89.

⁸⁵ StLA, LAA, V/67, E 1599, fol. 136r; Loserth, *Akten 1590–1600*, št. 701 in 724, str. 539 in 556; Winkelmann, *Die Zwischenregierung*, str. 89–90.

⁸⁶ Morda v sorodu s klobučarjem Lukom Plöschom (Plesch) iz sredine 16. stoletja, z Matejem Plöschom (Plesch) iz poznega 16. stoletja ali z leta 1626 umrlim Vidom Pleuschom (Zadavec, *Ptujski meščani*, str. 220 in 222).

⁸⁷ Mentz in Jauernig, *Die Matrikel der Universität Jena*, str. 165 in 240.

⁸⁸ Kaže, da je bil poročen z Ano, katere priimek ni znan. Leta 1618 je izpričan kot mestni svétnik in cerkveni ključar pri

ner⁸⁹ pri nekih volitvah ni želel priseči kot katolik, vendar je bil pripravljen obiskovati cerkev, če bi mu le obhajilo podeljevali pod obema podobama, nakar je bil napoten na pogovor k župniku. Mestne oblasti so že tudi preverjale veroizpoved tistih, ki so se na Ptuj želeli nastaniti.⁹⁰

Temu uvodu je kmalu sledila prva protireformacijska vizitacija v mestu po letu 1587, in sicer med 15. in 20. januarjem 1600, po vizitaciji Maribora in uničenju verskega središča na Betnavi. Odpora tudi na Ptuj ni bilo. Mestni sodnik in svet sta (proti)reformacijsko komisijo pričakala na dravskem mostu in njenemu predstojniku, sekovskemu škofu in salzburškemu generalnemu vikarju Martinu Brennerju, predala ključje mesta. Komisija je med 17. in 20. januarjem izvedla običajne ukrepe proti evangeličanom v mestu in za obnovo katoliškega verskega življenja. Med zaslišanjem meščanov in meščank po njihovi veroizpovedi so komisarji sicer našli kar 60 ljudi, ki so jih spoznali kot povsem ali »delno luteranske«, a jih je škofu uspelo »prepričati« v spreobrnitev in h katoliški meščanski prisegi, le nekatere ženske so še vztrajale v A. V. Kljub temu jim je Brenner dovolil ostati v mestu, tudi svoji gostiteljici Marjeti Marenzi, ženi trgovca z voli Bernarda, nekdanjega katoliškega mestnega sodnika.⁹¹ Iz mesta so bili tako zvečine izgnani le nekateri plemeniteni meščani, ki so odločno javno vztrajali v svoji veri, med ostalimi redki izgnanci pa je bil tudi Jožef Schauer z družino.⁹² Spremembe v mestnih oblasteh niso bile potrebne, le župnik Cobel je postal mestni odvetnik, tj. zastopnik deželnega kneza v mestnem svetu. Prav tako ni na Ptuj umanjkal demonstrativni sežig prepovedanih evangeličanskih tiskov.⁹³

Ptujska protestantska skupnost v zgodnjem 17. stoletju

Vsled števila 60 (odraslih) evangeličanov in evangeličank na Ptuj na začetku leta 1600, čeprav se jih je večina spreobrnila, relativno dolgo vztrajanje⁹⁴

sicer vse manjše ptujske evangeličanske skupnosti v zgodnje 17. stoletje ne preseneča. Že zato, ker je več evangeličankam nadaljnje bivanje v deželnoknežjem mestu dovolil sam salzburški generalni vikar. Podobno stanje je bilo v sosednjem Mariboru, kjer pa je bilo meščanov in meščank A. V. vsaj leta 1595 predvidoma trikrat⁹⁵ več kot pet let kasneje na Ptuj.

Dve leti po vizitaciji, ki je brez dvoma bila vrhunec njegovih dvajset let trajajočih protireformacijskih prizadevanj, je župnik Cobel umrl in jeseni leta 1602 je ptujsko župnijo prevzel Janez Ripscher oziroma Ripser.⁹⁶ Konec istega leta je prišlo tudi do formalne samorazpustitve Dravskopoljskega okraja augsburške veroizpovedi, že aprila pa je predikant Georg Lautenschlager vzel slovo od Štajerske. Natančneje od Vurberka, kamor se je vrnil kmalu po uničenju Betnave (tedaj se je zatekel k Offu baronu Teuffenbachu v Rače), potem ko se je najprej zadrževal nekje na Ptujem polju.⁹⁷ Povsem verjetno je, da so njegova vnovična bogoslužja na Vurberku spet obiskovali tudi ptujski evangeličani in evangeličanke. Kasneje si je skupnost morala pomagati sama ali obiskovati bogoslužja na sosednjem Madžarskem, čeprav je to bilo prepovedano že leta 1603.⁹⁸ Najverjetneje so k bogoslužjem odhajali v Prekmurje, morda tudi v Međimurje.⁹⁹ Zgolj v letih 1627–1628 je na Dravskem polju izpričano delovanje kriptopredikanta, nekega Georga, bojda Šlezijca, ki se je izdajal za krojača.¹⁰⁰ Poročil o njegovem delovanju na Ptuj ni, a možnosti ne kaže povsem izključiti, saj je majhna evangeličanska skupnost v mestu izpričana tudi kasneje.

Nasploh je lahko bil izgon že enega samega evangeličana zelo dolgotrajen proces, kot kaže primer deželnotanovskega lekarnarja Sebastijana Grübnerja. Še leto dni po vizitaciji je vztrajal v mestu ter deželi in si 18. januarja 1601 od deželnih stanov izprosil prenos lekarne v Varaždin,¹⁰¹ deželnega kneza pa prosil, naj mu zato dovoli na Ptuj ostati še pet ali šest tednov. Prošnja je bila zavržena, a Grübner je še

mestni župnijski cerkvi sv. Jurija (Zadravec, *Ptujski meščani*, str. 278).

⁸⁹ Tudi Himbelsteiner oziroma Himelstainer, leta 1607 izpričan kot deželni poštar na Ptuj. Umrl je leta 1638 (Zadravec, *Ptujski meščani*, str. 116).

⁹⁰ Slekovec, *Škofija in naddubovnja*, str. 87–88.

⁹¹ Družina Marenzi oziroma Marenzo, Marenz ali Morenz je izvirala iz Bergama in je najkasneje od sredine 16. stoletja sodila k največjim veletrgovcem na Ptuj. Marjetin mož Bernard je bil v devetdesetih letih 16. stoletja že katolik in tudi plemeniten. Mestni sodnik je bil leta 1596 (Pickl, *Pomen Ptuja*, str. 476 in 480; Slekovec, *Škofija in naddubovnja*, str. 91; Valentinič, *Italijenske Kaufmannsfamilien*, str. 104).

⁹² StLA, LAA, XI/46 Pettau, Prošnja Jožeta Schauerja poverjenikom dežele Štajerske za priporočila ob njegovem izgonu iz dežele, s.d. [arh. pripis 1601].

⁹³ Winkelmann, *Vernichtung*, str. 94–95.

⁹⁴ Pri zapisu, da so Ptujčani dali še leta 1602 na nov zvon cerkve sv. Jurija narediti podobe Luthra, Kalvina in Melanchtona, gre za Slekovečvo nekritično povzemanje Johanna (Jako-

ba) Rosolenz (prim. Slekovec, *Škofija in naddubovnja*, str. 91–92), prošta v Stainzu. Rosolenz je zvon namreč omenil v polemiki na poročilo Davida Rungiusa, profesorja Sv. pisma v Wittenbergu, iz leta 1601 o »tiranskem papističnem preganjanju sv. evangelija na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem« (*Bericht und Erinnerung von der Tyrannischen Bapstischen Verfolgung des heil. Evangelii in Steyermark, Kärnten und Krain*), pri čemer je del (proti)obtožb moral Rosolenz kasneje pred štajerskimi poverjeniki prekljcati (Ilwof, *Rosolenz*, str. 505–506). Ptujski »evangeličanski zvon« je tako le (proti)propagandna fikcija, pri čemer je bila na Ptuj gotovo umeščena le zato, ker je bilo mesto v Svetem rimskem cesarstvu od vseh nižjeavstrijskih morda najbolj znano.

⁹⁵ Oman, *Reformacija*, str. 357.

⁹⁶ Mlinarič, *Ptujska župnija*, str. 56.

⁹⁷ Oman, *Evangeličanski Maribor*, str. 18.

⁹⁸ Strohmeier, *Svoboda politike*, str. 176.

⁹⁹ Slekovec, *Škofija in naddubovnja*, str. 95.

¹⁰⁰ Winkelmann, *Der Geheimprotestantismus*, str. 42–43.

¹⁰¹ V Varaždinu je lekarno *K' zlatnom angjelu* (Pri zlatem angelu) odprl najkasneje leta 1603 in jo vodil do leta 1611 (Piasek in Piasek, *Varaždinsko zdravstvo*, str. 29).

precej dlje vztrajal v mestu oziroma, verjetneje, v njegovi okolici, kjer je imel posest. Tako je 15. maja 1604 izšel deželnoknežji ukaz, naj Grübnerja zaradi vstopa na Ptuj aretirajo in mu zasežejo posest, a je ostal brez haska. Nadvojvoda Ferdinand II. je dva tedna kasneje ukaz ponovil in okreplil z grožnjo 500 dukatov kazni. Do aretacije je nato prišlo, ko je Grübner hitel k smrtni postelji svoje (druge) žene. Vendar v mestni ječi ni preždel pet mesecev, kot je zapisal Erich Winkelmann, saj je bil izpuščen še pred 12. julijem 1604, saj si je izprosil izpustitev, da bi lahko obiskal svojega umirajočega sina, sicer katolika. Deželni knez mu je nato dal mesec dni časa, da zapusti mesto, a je Grübner še leta 1610 vztrajal vsaj v ptujski okolici, pa tudi kazen so mu znižali na 50 tolarjev.¹⁰²

Drug trn v peti katolikov je na Ptujju bila zasebna dekliška šola gospe Ane Totting z Majšperka, v kateri je potekal tudi evangeličanski pouk, tj. verouk. Šolo je vodil neki Wagmeister, katerega je nadvojvoda 20. junija 1603 župniku Ripscherju in ptujskemu glavar-

Nagrobnik Andreja Praunfalka († 1610) na južni zunanji steni cerkve sv. Jurija na Ptujju (foto: Damjan Lindental, 2016).

ju Hansu Sigmundu Aichhornu ukazal kaznovati z 10 ali 20 dukati, če bi imel posest oziroma z osmimi dnevi zavora ob kruhu in vodi, če bi bil brez nje. Neuspešno, šola je bolj ali manj naskrivaj (*Winkelschule*) delovala še vrsto let.¹⁰³

Tudi Brennerjeva vizitacija štajerskih župnij polti 1607 ni mogla mimo ostankov evangeličanske skupnosti na Ptujju ter njenih grobov pri in v župnijski cerkvi. Vizitacija leto kasneje pa je v ptujski župniji naštel 18 oseb, ki bi lahko bile A. V.¹⁰⁴

Kljub temu je ptujaska evangeličanska skupnost do leta 1610 imela pred deželnim knezom, kot kaže, bolj ali manj mir. K ukrepanju ga je vzpodbudilo šele anonimno¹⁰⁵ poročilo o neurejenih verskih in političnih zadevah v mestu, ki jih je 11. februarja ukazal urediti, na Ptuj pa poslal komisijo, ki naj bi ureditev razmer nadzirala. Sprva naj bi bili predstavniki ptujskih mestnih oblasti zgolj citirani na zagovor v Gradec, a so se razmere izkazale za preresne. Še pred prihodom komisije je moral dvoru 16. aprila poročati tudi župnik Ripscher. Med drugim je poročal, da je v mestu ter okolici še živelo nekaj izpričanih evangeličanov: izven mesta živeči sin Krištofa Schauerja, Hans, ki naj bi kot »nemiren heretik« slabo vplival na ostale, Tomaž St(r)eibl, lastnik Draneka in Trnovca pri Slovenski Bistrici,¹⁰⁶ ki je v mestu preživel zime, gospa Ana Totting, ki je »več deklet lutrovsko vzgajala, med njimi mnoge meščanske hčere s Ptujja«, iz Gradca pregnantna proviantni mojster Zacharias Schmidt ter njegov svak, vojaški računovodja Waltersdorfer, ki naj bi v proviantni hiši tudi pridigala, in drugi. Moških naj bi bilo ob naštetih le še dva ali trije, žensk pa čez dvajset, od katerih naj bi se jih več občasno vozilo k bogoslužjem na Madžarsko, ena pa je kljub odločnemu vztrajanju v A. V. obiskovala ptujsko župnijsko cerkev.¹⁰⁷

A težave je Ripscher imel zlasti s katoliki. Tako je poročal, da naj na Ptujju ne bi bilo več kot petnajst ljudi, ki so redno hodili k spovedi in se držali postnih dni, čeprav se je kasneje izkazalo, da je bila številka vsaj enkrat višja. Poseben uspeh tudi to ni bil. Obenem anonimno poročilo tudi o župniku ni imelo dosti lepih besed. Čeprav naj bi bil pobožen mož, naj bi ljudem tudi marsikaj spregledal. Zlasti kršitve posta, glede katerih je Ripscher poročal, da se Ptujčani mesu niso bili pripravljene odpovedati, enako kot ne trgovanju ob nedeljah in ostalih praznikih, kar naj bi tudi mestne oblasti mirno dopuščale. Tudi mestni svétniki naj bi se le redko udeleževali bogoslužij, ko pa so se jih, niso sedeli na svojih častnih

¹⁰³ Loserth, *Akten 1600–1637*, št. 1494, str. 284; Winkelmann, *Der Geheimprotestantismus*, str. 44, 47 in 49.

¹⁰⁴ Mlinarič, *Ptujaska župnija*, str. 60–61.

¹⁰⁵ Morda je avtor bil kak ptujski kaplan ali beneficiat, morda pa ptujski zdravnik mag. Matija Astius (prav tam, str. 63).

¹⁰⁶ Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 102; Slekovec, *Škofija in naddubovnja*, str. 90 in 95.

¹⁰⁷ Winkelmann, *Der Geheimprotestantismus*, str. 44–46.

¹⁰² Loserth, *Akten 1600–1637*, št. 1416 in 1518, str. 238 in 348; Winkelmann, *Der Geheimprotestantismus*, str. 44 in 48.

mestih v kornih klopeh, temveč so se »skrivali po kotih« in zmerjali čez (pravoverne) katolike. Med njimi mestni svetnik in suknostriznik Matej Krabath,¹⁰⁸ ki naj bi dejal, da so romarji v Mariazell norci, papež pa antikrist. Ripscher je poročilo lahko le resignirano zaključil z *in summa, pessimus status in omnibus*.¹⁰⁹

V odgovor nanj je iz Gradca 10. maja prišel ukaz Ferdinandovega brata, deželnega namestnika nadvojvoda Maksimilijana Ernesta, naj se kršiteljem da čas do praznika sv. rešnjega telesa, da se popravijo. Po zaslišanju naj bi kaznovali le tiste, ki so kršili post, politične razmere na Ptujju pa naj bi uredila komisija v mestu samem. Hkrati je bilo zabeleženo, da je v mestu 14 izpričanih evangeličanov in evangeličank. Med njimi je morda bil tudi gostilničar in trgovec Rupert Herbst.¹¹⁰ Vendar je bila komisija sestavljena šele 5. junija, potem ko so Ptujčani očitno odreagirali povsem pišmeuhovsko, in sicer iz deželnoknežjih svetnikov Janeza Kristofa barona Tattenbacha, sina že omenjenega Sigmunda, ter dr. Christoph Breitingerja (Preitinger), mariborskega vikarja Jurija Pileatorja in ptujskega glavarja Aichhorna.¹¹¹

V mesto je komisija prispela 18. avgusta in se najprej lotila izpričanih evangeličanov ter evangeličank in jih natančno izprašala po enotnem obrazcu: če so meščani, s katero obrtjo se ukvarjajo, če so bili prisotni ob vizitaciji leta 1600, kako so se izrekli tedaj, zakaj niso držali svojih obljub, če hodijo k predikantom na Madžarsko, zakaj se ne držijo posta, če so v političnih zadevah poslušni, kdo jih odvrča od spreobrnitve, na kakšen način, za katero veroizpoved se izrekajo sedaj, če v času bogoslužij poslušajo, če berejo evangeličanske knjige ali jim jih prebirajo drugi, kdo jim jih prebira, ter če sploh imajo takšne knjige. Po tem obrazcu so med 19. in 24. avgustom najprej izprašali 25 izpričanih evangeličanov, nato 80 tistih, ki niso hodili k spovedi, nazadnje pa še podobno število ljudi z drugimi prekrški.¹¹²

Od izprašanih evangeličanov so štiri vdove izjavile, da želijo za zmeraj ostati pri svoji veroizpovedi, le vdova Marenzi, ki je kljub posesti evangeličanskega molitvenika za vse praznike hodila k maši, je dejala, da jo je od spreobrnitve v katolištvo odvrčalo zgolj srce. Podobno so izjavile tudi druge ženske, ki so močno prevladovale med izprašanimi. Med njimi sta bili tudi Magdalena Schauer in ena s priim-

kom Dilanzi.¹¹³ Več žensk je priznalo, da obiskujejo bogoslužja na Madžarskem, le ena, ki se je pisala Tillmann,¹¹⁴ je dejala, da ji je to predalec in da zato hodi v ptujsko cerkev. Spreobrniti se je bila pripravljena zgolj ena, ki pa je o tem najprej želela povprašati ljudi, ki jim je zaupala. Moški, javno izpričani pripadniki augsburške veroizpovedi, so bili medtem zgolj trije ali štirje.¹¹⁵ Od teh je bil računovodja Waltersdorfer že na smrtni postelji in ko je 31. avgusta umrl, so komisarji pikro zapisali, da je »že iz sveta odšel v pekel«. Tudi njegov svak, proviantni upravitelj Zacharias Schmidt, se ni zglasil pred komisijo niti prišel v mesto, saj je sodil pod krajiško upravo. Enako je bilo s Hansom Schauerjem, ki se ni zglasil, ker je bil vojak in bojda še poplemeniten. Kazni, ki so sledile, so bile zvečine izgon. Tako je morala vdova Marenzi v roku treh dni zapustiti mesto, v dveh tednih pa nadvojvodove dežele. Osemnajstim drugim ženskam je bilo danih šest tednov in trije dnevi za spreobrnitev, štirim pa do novega leta, da so za navset lahko povprašale svoje može ali druge ljudi. Tudi Schauer je bil izgnan iz mesta, pozabili niso tudi na Grübnerjevo denarno kazen.¹¹⁶

Denarna kazen 10 do 20 tolarjev je bila predvidena tudi za posest evangeličanskega tiska, ki pa ga komisija prav veliko ni našla. Tudi njegovo uničenje je bilo nekonvencionalno, saj sta dr. Breitinger in župnik Ripscher košaro s knjigami z mostu vrgla v Dravo, namesto da bi tiske dala sežgati. Med njimi je bilo tudi Sv. pismo, ki ga je namesto svojega bolnega moža Avgušтина komisiji predala Ana Türk, za posest pa so jo oglobili s kar 40 tolarji.¹¹⁷ Komisija je bila opozorjena tudi na deklisko šolo Ane Totting, in sicer s strani mestnega učitelja Tobija Krabatha. Ker pa se je Wagmeister, ki je šolo upravljal, izkazal kot pravoveren katolik, jo je komisija zgolj ukazala preurediti v javno, njega pa pustila, da jo vodi. O Ani Totting komisija ni zapisala ničesar. Je pa odstavila Krabathovega (domnevnega) sorodnika v mestnem svetu, ki je zmerjal čez romarje ter papeža, in ga zamenjala z Janezom Krstnikom Lampertitschem.¹¹⁸

Pred odhodom s Ptuja 3. septembra je komisija izdala tudi novi (proti)reformacijski red. Vsakdo se je moral odslej kot pravoverni katolik izkazati s spovednim lističem, v času bogoslužij so morala biti vsa mestna vrata zaprta, vse delo in trgovanje ustavljeno. Kdor bi v tem času nakupoval izven mesta, so mu

¹⁰⁸ Joseph von Zahn je menil, da je bil morda Wagmaistrov (priženjeni) sorodnik (Zahn, *Zur Geschichte*, str. 21). Umrl je leta 1618 (Zadravec, *Ptujski meščani*, str. 148).

¹⁰⁹ Winkelmann, *Der Geheimprotestantismus*, str. 45.

¹¹⁰ Če to drži, je kasneje postal predan katolik, saj je leta 1627 financiral gradnjo novega oltarja v ptujski župnijski cerkvi sv. Jurija, cerkvi sv. Janeza na Humu pri Ormožu pa je v oporoki volil sliko sv. rešnjega telesa. Rupert je v zakonu z Dorotejo, roj. Pikhärdi, imel vsaj hči Magdaleno (Zadravec, *Ptujski meščani*, str. 115).

¹¹¹ Winkelmann, *Der Geheimprotestantismus*, str. 45–46.

¹¹² Prav tam, str. 46; Loserth, *Akten 1600–1637*, št. 1904, str. 590–591.

¹¹³ Mlinarič, *Ptujska župnija*, str. 65. Morda je bila v sorodu z Jurijem Dillanzom, roj. ok. leta 1572 (Zadravec, *Ptujski meščani*, str. 59).

¹¹⁴ Oziroma, verjetno, Thielman. Morda je bila v sorodu z Janezom Ignacem († 1630), Petrom († 1646) ali Pavlom (roj. ok. 1609) Thielmanom (prim. prav tam, str. 291).

¹¹⁵ Morda tudi Tomaž St(r)iebl (Slekovec, *Škofija in naddubovnja*, str. 97).

¹¹⁶ Winkelmann, *Der Geheimprotestantismus*, str. 46–47.

¹¹⁷ Mlinarič, *Ptujska župnija*, str. 65.

¹¹⁸ Winkelmann, *Der Geheimprotestantismus*, str. 47; Zadravec, *Ptujski meščani*, str. 160.

morali zaseči nakup. Omejena je bila tudi prodaja mesa, ključavničarji in skrinjarji pa so morali ustanoviti bratovščini in si za procesije narediti prapor s križem. Njihove pritožbe, češ da je to zaradi njihove maloštevilnosti¹¹⁹ predrago, je komisija zavrnila. Njenemu odhodu je sledila kopica prošenj in pritožb čez njene odločitve.¹²⁰

V Gradec so pritožbe prispele, še preden je deželni namestnik 13. oktobra prejel poročilo komisije. Tudi o dogajanju na Ptujju so mu morali ustno poročati še preden je komisija mesto sploh zapustila, namreč 23. ali 24. avgusta. Z delom komisije nižjeavstrijska vlada ni bila zadovoljna in je imela ravnanje komisije za pretirano. Iz vladnih zadržkov je razvidno, zakaj so se evangeličani, zlasti pa evangeličanke, v mestih in trgih sploh lahko obdržali. V Gradcu so bili namreč še posebej nenaklonjeni temu, da bi poročene evangeličanke same izgnali iz mesta in dežele, zato so od komisije zagrožene kazni preklicali, Ripscherju in Aichhornu pa pojasnili, da je bil izgon mišljen kot zastraševalno sredstvo, da bi ženske čim prej spreobrnil v katolištvo. Prav tako je vlada vdovam rok za spreobrnitev podaljšala do velike noči. Posebno pozornost je posvetila zlasti stari vdovi Schauer, morda res Kristofovi vdovi, kot je menil Erich Winkelmann, ki da sploh ni več nikamor mogla. Vlada je znižala tudi denarne kazni, čeprav so jih mnogi meščani že plačali. Med njimi še kar ni bilo Grübnerja, ki pa so mu kazni le znižali na desetino prvotne. Povsem drugače je bilo glede evangeličanskih tiskov, zaradi katerih je vlada grajala komisijo, ker jih je dala vreči v reko namesto (za večji psihološki učinek) sežgati. Je pa bil kazni 40 tolarjev za posest prepovedane izdaje Sv. pisma oproščen Avguštín Türk, ki je bil hkrati spoznan za pravovernega katolika. Biblijo naj bi v njegovo hišo spravil neki lekarnarski (verjetno Grübnerjev) pomočnik še v času bolezni njegove prve žene.¹²¹ Očitno je torej bila vsaj ona evangeličanka, najverjetneje pa vsaj nekoč tudi Avguštín. Vlada je ptujskim mestnim oblastem ukazala na miru pustiti tudi Hansa Schauerja, saj je kot vojak že osemnajst let služil v spopadih z Osmani in Benetkami.¹²²

A tudi dekreti komisije, ki jih vlada ni preklicala, dolgo niso bili spoštovani, brez dvoma prav zaradi vladnega posredovanja. Posledično je 17. maja 1611 nastalo še eno pismo, v katerem je avtor (ali več njih) tožil tudi, da se je na Ptuj vrnilo kršenje posta in siceršnje pomanjkljivo obhajanje praznikov. Do župnika nihče ni kazal spoštovanja, mimo njega so nastavili tudi špitalskega mojstra. Vendar ne gre spregledati, da Ripscherja komisija tudi ni nastavila za mestnega odvetnika, kot je bilo v navadi, temveč je

funkcijo opravljal Hermann Aichhorn. Z župnikom sta 20. decembra 1611 deželnoknežjim oblastem pojasnjevala dogajanje okoli dekliške šole, kar bi sicer morala storiti že, ko je 13. septembra izšel prvi tozadnevni ukaz. V šoli je očitno tako še vsaj do konca leta 1611 potekal pouk (tudi) za evangeličanske mestne hčere, od katerih sta bili dve v skrbništvu gospe Ane Totting. Potem ko so deželnoknežje oblasti enkrat pred 26. februarjem 1612 ukazale njen izgon s Ptujja, se je gospa Totting zgolj umaknila v Majšperk, omenjeni dekleti pa morda vzela s seboj.¹²³

Konec leta 1615 ali v začetku naslednjega je v Gradec s Ptujja prispelo novo poročilo o neurejenih političnih in verskih zadevah v mestu. Med kršitelji posta ter tistimi, ki niso hodili k spovedi, sta bila tudi Rupert Herbst in Avguštín Türk. Poročilo je hkrati izpostavilo več izpričanih evangeličank, in sicer en zakonski par, trinajst poročenih žena in dve vdovi, skupaj šestnajst žensk in enega moškega. Dve naj bi bili poleti 1615 pri spovedi pri predikantu na Madžarskem. Poimensko so izpričane le tri evangeličanke: Barbara, žena lekarnarja Jerneja Zimmermanna,¹²⁴ Magdalena Schauer in vdova Marenzi. Poročilo je še posebej izpostavilo Magdaleno Schauer, v kateri naj bi evangeličanke v mestu imele celo svojo pridigarico – seveda ne v istem smislu, kot je bil deželnostanovski predikant Georg Lautenschlager.¹²⁵

Ripscher je 22. februarja 1616 navedbe poročila v celoti potrdil, a pred veliko nočjo ni želel ukrepati, da bi morda dotlej še kdo prenehal s kršitvami. Seznam kršiteljev posta in tistih, ki niso hodili k spovedi, se je res bistveno zmanjšal, evangeličank pa nadaljnja ohranjenost komunikacija med vlado in mestom ni več omenjala. Šele 16. novembra 1616 je iz Gradca za župnika in mestnega odvetnika prišel ukaz, da morajo mestne oblasti gospo Ano Totting ob plačilu desetega denariča izgnati s Ptujja, če se ne bo že enkrat spreobrnila. Ker se to še kar ni zgodilo, je 26. januarja 1617 sledil vnovični ukaz za njeno spreobrnitev ali izgon, a je še isto leto umrla. Kot pokojna je Ana Totting omenjena 26. septembra, ob pripisu, da je »po vsem svetu znano«, da je do smrti na Ptujju in v Majšperku vodila »seksaške« *exercitia*, tj. evangeličanski pouk za dekleta.¹²⁶

V naslednjih letih so evangeličanke in evangeličani na Ptujju omenjeni le še parkrat, najprej le posredno. Leta 1622 se je tako v mestu pojavil Jakob Greif iz Nürnberga, trgovec z evangeličanskimi tiskami, ki ga je vlada ukazala zajeti in spraviti v Gra-

¹²³ Prav tam, str. 49.

¹²⁴ Loserth, *Geschichte*, str. 237. Jernej Zimmerman († 1625) je vodil lekarno *Pri zlatem jelenu*, za službo je štajerske deželne stanove zaprosil leta 1609. Z Barbaro sta imela vsaj tri otroke, ki so Jerneja preživeli: Jurij Andrej, Matija in Marija Elizabeta. Leta 1612 je Jernej izpričan kot mestni sodnik (Zadavec, *Ptujski meščani*, str. 326), torej je najkasneje dotlej že moral (vsaj navzven) sprejeti katoliško vero.

¹²⁵ Winkelmann, *Der Geheimprotestantismus*, str. 49 in 52.

¹²⁶ Prav tam, str. 49–51.

¹¹⁹ Mlinarič, *Ptujjska župnija*, str. 65.

¹²⁰ Winkelmann, *Der Geheimprotestantismus*, str. 47–48.

¹²¹ Zahn, *Zur Geschichte*, str. 21.

¹²² Winkelmann, *Der Geheimprotestantismus*, str. 48.

Nagrobnik Jurija Andreja barona Herbersteina († 1628) na južni zunanji steni cerkve sv. Jurija na Ptujju (foto: Dejan Zadavec, 2017).

dec. Dne 23. maja 1623 pa so neimenovani dediči družine Schauer prosili za oprostitev plačila desetega denariča in sprostitev zasežene dediščine po, kot kaže, evangeličanskih sorodnikov, morebiti Hansu ali Magdaleni. Novo poročilo o stanju na Ptujju je bilo iz mesta vladni poslano leta 1626. Čeprav se razmere še kar niso izboljšale, poročilo evangeličank ne omenja več. Poročilu je sledil vnovičen prihod komisije, ki je meščanom naložila novo reformacijsko odredbo ter odstavila nesposobnega mestnega odvetnika Aichhorna.¹²⁷

Na tem mestu velja omeniti še (predvidoma) evangeličanske nagrobnike, ki se nahajajo na zunanjih stenah cerkve sv. Jurija, in so nastali v 17. stoletju: dveh mestnih svetnikov, Andreja Praunfalka,¹²⁸ umrlega 24. maja 1610, ter Jurija Tradnerja,¹²⁹ umr-

lega 9. septembra 1612, in Jurija Andreja barona Herbersteina,¹³⁰ umrlega 8. februarja 1628.

V letu Herbersteinove smrti se je tudi na Štajerskem začel izgon evangeličanskega plemstva.¹³¹ Med izgnanimi plemiči so se znašli tudi člani vurberške linije gospodov Stubenbergov, ki je gosposčino in grad Vurberk sicer prodala že leta 1616, z izjemo kapelice in pokopališča.¹³² Na Štajerskem, na ptujskem Spodnjem dvoru, je ostal le še (vsaj navzven) v katoliško veroizpoved spreobrnjeni Franc,¹³³ ki je dotlej že sklenil mezalianso z lekarnarjevo vdovo Barbaro Zimmermann,¹³⁴ ki je najkasneje leta 1616 še omenjena kot evangeličanka. Otrok nista imela, Barbara pa je vnovič ovdovela 9. junija 1636.¹³⁵

Pred tem sta se morda udeleževala skrivnih evangeličanskih bogoslužij, ki so najkasneje jeseni leta 1631 še potekala v hiši, ki jo je na Ptujju imel Wolf Sigmund baron Herberstein, nečak¹³⁶ Wolfa Viljema z Bentave. Poleti in jeseni leta 1631 sta namreč cesarski tajni svet (štajerskemu deželnemu upravitelju) in ptujski župnik Ripscher (salzburškemu nadškofu) poročala o »javnem« branju »sektaških« pridige ter petju »lutrovskih« pesmi v hiši. Očitno je pritožbo čez ta *excessum*, ki naj bi jezil tudi baronove sosedo, prvi poslal župnik, verjetno vladi v Gradec. Pridige (najverjetneje s strani koga od prisotnih) in petje naj bi v gospodinjstvu potekalo le v času baronove odsotnosti. Pridig in petja pa se ni udeleževala zgolj hišna služinčad, temveč tudi drugi, tako moški kot ženske. Med slednjimi je župnik izpostavil »eno zelo zoprno in zlo krivoverko« z vzdevkom Kalminicerka (*Kalminizerin*), ki naj bi tudi druge odvrčala od »prave vere«. Od Wolfa Sigmunda je Ripscher (*via* nadškof) zahteval boljši »katoliški red« v hiši ter mu očital, da je »katolik zgolj po imenu«, kar naj bi se kazalo pri neustreznem obhajanju oziroma neobhajanju verskih praznikov, pa tudi pri spovedi in obhajilu naj bi baron ne bil, vse odkar se je vrnil z Dunaja. Prav tako je cesarski tajni svet od deželnega upravitelja zahteval,

rediti njegova druga žena Sabina. Zapis imena njegove prve žene je preveč poškodovan, prav tako kot zapisi imen Jurijevih štirih otrok, dveh hčera in sinov.

¹³⁰ Najmlajši sin Wolfa Viljema barona Herbersteina, lastnika gradu Betnava, iz njegovega drugega zakona, z Elizabeto, roj. pl. Seenuß. Jurij Andrej je umrl v tujini, v braunschwejski vojaški službi med tridesetletno vojno (Kumar, *Geschichte*, str. 90).

¹³¹ Amon, Liebmann, *Kirchengeschichte*, str. 162.

¹³² Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 78.

¹³³ Leta 1606 vpisan na protestantsko univerzo v Jeni (Mentz, Jauernig, *Die Matrikel der Universität Jena*, str. 324). Ne gre za istega Franca, ki je Welzerju za novega predikanta na Betnavi predlagal Lautenschlagerja, saj je umrl še pred 29. oktobrom 1599 (Oman, *GZM 38/59*, str. 108).

¹³⁴ Umrla je leta 1639, pokopali so jo zraven njenega drugega moža, v grobnico v cerkvi minoritskega samostana na Ptujju (Zadavec, *Ptujski meščani*, str. 326).

¹³⁵ Winkelmann, *Der Geheimprotestantismus*, str. 52.

¹³⁶ Kumar, *Geschichte*, str. 75 in 90. V letih 1619–1627 je bil Wolf Sigmund lastnik gosposčine Vurberk (Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 78).

¹²⁷ Prav tam, str. 51.

¹²⁸ Po smrti žene Katarine, umrla v osemdesetih letih 16. stoletja, se je poročil z Marjeto, ki ga je preživela. Njuna deklška priimka nista znana. Z eno od njiju, najverjetneje s Katarino, je Andrej imel sina Kristofa, ki je očeta preživel (Zadavec, *Ptujski meščani*, str. 228).

¹²⁹ Oziroma Tratner (prav tam, str. 295). Nagrobnik je dala na-

naj baronu ukaže pridige in petje končati, sicer bodo proti njemu ukrepali, vendar se med koncem avgusta in koncem oktobra 1631 ni zgodilo nič, zato je Ripscher (znova?) poročal salzburškemu nadškofu.¹³⁷

Za dogajanjem v hiši je očitno stala Suzana baronica Herberstein, podobno kot njena svakinja, žena¹³⁸ Janeza Jakoba barona Herbersteina v Slivnici vsaj leto poprej.¹³⁹ Cesarski tajni svet je leta 1630 preko štajerskega deželnega upravitelja bratoma ukazal iz »nekatoliške« družbe in krajev domov poklicati tudi njune¹⁴⁰ sinove.¹⁴¹ Kljub protireformaciji je tudi na Ptuj in v njegovi okolici augsburška veroizpoved torej še kar nekaj časa vztrajala v nekaterih plemiških in meščanskih družinah.

Da so veroizpoved prvenstveno ohranjale ženske, ne preseneča. Ne le da se jih ni spodobilo samih poditi iz dežele, kot drugod po Evropi namreč niso igrale izpostavljene javne in politične vloge, v kateri bi lahko ogrozile vladarjeve konfesionalne načrte.¹⁴²

Zadnja znana omemba evangeličanov na zgodnjenovoveškem Ptuj je iz leta 1655, ko je 16. junija eden od mestnih svetnikov poročal, da naj bi se v mestu »pred kratkim zadrževal heretik in tam zapeljeval ljudi«. Moža po imenu Schwarz so sicer nemudoma izgnali, vendar se je kmalu znova pojavil na Ptuj, pri sebi pa naj bi ga skrival mestni svetnik Wolf Lovrenc Lampertitsch, kar je ta zanikal. Vendar so svetnika istega leta oglobili, ker naj bi na jurjevo kršil post in kahal žganje, njegova žena pa naj bi izjavila, da sv. Jurij ni bil noben apostol.¹⁴³

¹³⁷ StLA, LAA, LR 382/2, Dekret cesarskih tajnih svetnikov štajerskemu deželnemu upravitelju glede lutrovskih pridig v hiši Wolfa Sigmunda barona Herbersteina na Ptuj, 28. avgust 1631; prav tam, Dekret cesarskih tajnih svetnikov štajerskemu deželnemu upravitelju glede lutrovskih pridig v hiši Wolfa Sigmunda barona Herbersteina na Ptuj, 8. oktober 1631; prav tam, Poročilo ptujskega župnika Janeza Ripscherja salzburškemu nadškofu zaradi sektaških pesmi in pridig v hiši Wolfa Sigmunda barona Herbersteina na Ptuj, 30. oktober 1631, Ptuj.

¹³⁸ Helena, roj. baronica Schiffer, ali pa že Katarina Salome, roj. pl. Starchenberg (Kumar, *Geschichte*, str. 77).

¹³⁹ StLA, LAA, LR 382/1, Dekret notranjeavstrijske vlade štajerskemu deželnemu upravitelju glede lutrovskih pridig pri Hansu Jakobu baronu Herbersteinu, 13. maj 1630, Gradec; prav tam, Ukaz slivniškemu župniku glede lutrovskih pridig pri baronici Herberstein, 15. maj 1630, Gradec.

¹⁴⁰ Wolf Sigmund je imel s Suzano, roj. pl. Teuffenbach, sinova Janeza Krištofa in Jurija Ahaca, Janez Jakob pa s svojo prvo ženo Heleno sina Janeza Ernsta (Kumar, *Geschichte*, str. 76–77).

¹⁴¹ StLA, LAA, LR 382/1, Dvorni dekret cesarskih tajnih svetnikov štajerskemu deželnemu upravitelju glede sinov bratov Wolfa Sigmunda in Hansa Jakoba baronov Herbersteinov, 22. maj 1630.

¹⁴² Asch, *Europäischer Adel*, str. 103–104.

¹⁴³ Lampertitsch je v Gradcu študiral pravo, vendar študija ni zaključil. Kljub temu je leta 1660 postal krvni sodnik deželnskega sodišča Hrastovec, kjer se je pokazal za zelo krutega preganjalca t. i. čarovnic (Hernja Masten, *Upravna dejavnost*, str. 231; Zadravec, *Ptujski meščani*, str. 161).

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

StLA – Steiermärkisches Landesarchiv (Štajerski deželni arhiv)

LAA – Landschaftliches Archiv-Antiquum

V. Registratur

XI. Reformationsakten

XIII. Landrecht

ZAP – Zgodovinski arhiv na Ptuj

Arhiv mesta Ptuja

OBJAVLJENI VIRI IN LITERATURA

Albrecher, Anton: *Die landesfürstliche Visitation und Inquisition von 1528 in der Steiermark: Edition der Texte und Darstellung der Aussagen über die kirchlichen Zustände*. Quellen zur geschichtlichen Landeskunde der Steiermark, XIII. Band. Graz:

Historische Landeskommision für Steiermark, 1997.

Album Academiae Vitebergensis ab a. Ch. MDII usque ad a. MDCII, volumen secundum. Halle: Maximilian Niemeyer, 1894.

Amon, Karl in Maximilian Liebmann: *Kirchengeschichte der Steiermark*. Graz, Wien, Köln: Verlag Styria, 1993.

Asch, Ronald G.: *Europäischer Adel in der Frühen Neuzeit: Eine Einführung*. Köln, Weimar, Wien: Bohlau Verlag, 2008.

Cevc, Emilijan: *Kiparstvo na Slovenskem med gotiko in barokom*. Ljubljana: Slovenska matica, 1981.

Engel, Christian: *Christliche Leich-Predigt Bey dem Begräbnis Des weiland Ehrenvesten, Großachtbarn vnd Hochgelahrnten Herrn Caspari Griebneri, Medicinæ Doctoris vnd vber die 40. Jahr wolbestallten vnd wolverdienten Stadt Physici zu Kempnitz [...]*. Leipzig: Henning Koler, 1635.

Erler, Georg (ur.): *Die jüngere Matrikel der Universität Leipzig 1559–1809 als Personen und Ortsregister bearbeitet und durch Nachträge aus den Promotionslisten ergänzt, I. Teil: die Immatrikulationen vom Wintersemester 1559 bis zum Sommersemester 1634*. Leipzig: Giesecke & Devrient, 1909.

Hermelink, Heinrich (ur.): *Die Matrikeln der Universität Tübingen, Erster Band: Die Matrikeln von 1477–1660*. Stuttgart: Druck und Verlag von W. Kohlhammer, 1906.

Hernja Masten, Marija: Prispevek h gospodarski zgodovini Ptuja v 16. stoletju. *Statut mesta Ptuj iz leta 1513 – Das Stadtrecht von Ptuj aus dem Jahre 1513: Mednarodni simpozij Ptujsko mestno pravo v srednjeevropskem prostoru – Internationales Symposium Das Stadtrecht von Ptuj (Pettau) im mittel-europäischen Raum, Ptuj, 5.–7. november 1997* (ur.

- Marija Hernja Masten et al.). Ptuj: Zgodovinski arhiv Ptuj, 2003, str. 27–45.
- Hernja Masten, Marija: Upravna dejavnost mestnega sveta Ptuj v času 1653–1655. *Studia Historica Slovenica: Mlinaričev zbornik I*, 5, 2005, str. 215–233.
- Hernja Masten, Marija: *Urbar gosposčine Gornji Ptuj 1597: arhivska obdelava vira in njegova znanstvena uporaba*. Ptuj: Zgodovinski arhiv Ptuj, 2008.
- Höfer, Rudolf K.: *Die landesfürstliche Visitation der Pfarren und Klöster in der Steiermark in den Jahren 1544/1545: Edition der Texte und Darstellung zu Nachrichten über das kirchliche Leben*. Quellen zur geschichtlichen Landeskunde der Steiermark, XIV. Band. Graz: Historische Landeskommision für Steiermark, 1992.
- Hozjan, Andrej: Ptuj – vojnoinformacijsko in vojno-poštno križišče štajerskega Podravja v 16. stoletju. *Ptujski zbornik VI/1* (ur. Bojan Terbut et al.). Ptuj: Zgodovinsko društvo Ptuj, 1996, str. 535–556.
- Hozjan, Andrej: Ptuj in deželna oblast: prispevek o odnosih med mestno in deželno upravo v 16. stoletju. *Statut mesta Ptuj iz leta 1513 – Das Stadtrecht von Ptuj aus dem Jahre 1513: Mednarodni simpozij Ptujsko mestno pravo v srednjeevropskem prostoru – Internationales Symposium Das Stadtrecht von Ptuj (Pettau) im mitteleuropäischen Raum*, Ptuj, 5.–7. november 1997 (ur. Marija Hernja Masten et al.). Ptuj: Zgodovinski arhiv Ptuj, 2003, str. 13–25.
- Hozjan, Andrej: Vojak na krajini: prispevek k biografiji Luke Kövendi Székelyja/Zekela, barona ormoškega (1500–1574). *Ormož skozi stoletja V/1* (ur. Marija Hernja Masten et al.). Ormož: Občina Ormož, 2005, str. 227–245.
- Hozjan, Andrej: Zapisniki uprave mesta Varaždina in slovenski prostor. *Zbornik soboškega muzeja* 4, 1995, str. 221–225.
- Ilwof, Franz; Rosolenz, Johannes R. *Allgemeinde Deutsche Biographie*, 53. Band: Paulitschke–Schets. Leipzig: Duncker & Humblot, 1907, str. 504–507.
- Kumar, J[oseph] A[ugust]: *Geschichte der Burg und Familie Herberstein in drei Theilen: Dritter Theil – Die jüngeren, von Andreas von Herberstein und Ursulen von Teufenbach entsprossen, Linien*. Wien, 1817.
- Loserth, Johann: *Acten und Correspondenzen zur Geschichte der Gegenreformation in Innerösterreich unter Erzherzog Karl II. (1578–1590)*. Fontes Rerum Austriacarum, Diplomataria et Acta, Band L. Wien: Historische Commission der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien, 1898.
- Loserth, Johann: *Akten und Correspondenzen zur Geschichte der Gegenreformation in Innerösterreich unter Ferdinand II. Erster Theil: Die Zeiten der Regentschaft und die Auflösung des protestantischen Schul- und Kirchenministeriums in Innerösterreich 1590–1600*. Fontes Rerum Austriacarum, Österreichische Geschichts-Quellen, Diplomataria et Acta, Band 58. Wien: Historische Kommission der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien, 1906.
- Loserth, Johann: *Akten und Correspondenzen zur Geschichte der Gegenreformation in Innerösterreich unter Ferdinand II. Zweiter Theil: Von der Auflösung des protestantischen Schul- und Kirchenministeriums bis zum Tode Ferdinands II. 1600–1637*. Fontes Rerum Austriacarum, Österreichische Geschichts-Quellen, Diplomataria et Acta, Band 59. Wien: Historische Kommission der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien, 1907.
- Loserth, Johann: *Die Reformation und Gegenreformation in den innerösterreichischen Ländern im XVI. Jahrhundert*. Stuttgart: Verlag Cotta, 1898.
- Loserth, Johann: *Geschichte des altsteirischen Herren- und Grafenhauses Stubenberg*. Graz, Leipzig: Verlag von Ulr. Moser's Buchhandlung (J. Meyerhoff), 1911.
- Matschinegg, Ingrid: *Österreicher als Universitätsbesucher in Italien (1500–1630): Regionale und soziale Herkunft – Karrieren – Prosopographie* (doktorska disertacija, tipkopis). Graz: Geisteswissenschaftliche Fakultät der Karl-Franzens-Universität Graz, 1999.
- Mentz, Georg in Reinhold Jauernig (ur.): *Die Matrikel der Universität Jena: Band I: 1548 bis 1652*. Jena: Verlag von Gustav Vischer, 1944.
- Mlinarič, Jože: *Evangeličanska postojanka pri gradu Betnava pri Mariboru 1588–1600, I*. Gradivo za zgodovino Maribora, XXXIV. zvezek. Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor, 2009.
- Mlinarič, Jože: *Evangeličanska postojanka pri gradu Betnava pri Mariboru 1589–1602, II*. Gradivo za zgodovino Maribora, XXXV. zvezek. Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor, 2010.
- Mlinarič, Jože: Ptujska župnija v času reformacije ter protireformacije in katoliške preнове. *Statut mesta Ptuj iz leta 1513 – Das Stadtrecht von Ptuj aus dem Jahre 1513: Mednarodni simpozij Ptujsko mestno pravo v srednjeevropskem prostoru – Internationales Symposium Das Stadtrecht von Ptuj (Pettau) im mitteleuropäischen Raum*, Ptuj, 5.–7. november 1997 (ur. Marija Hernja Masten et al.). Ptuj: Zgodovinski arhiv Ptuj, 2003, str. 47–73.
- Mlinarič, Jože: Turki in Maribor v prvi polovici 16. stoletja ter družina Willenrainerjev. *Melikov zbornik: Slovenci v zgodovini in njihovi srednjeevropski sosede* (ur. Vincenc Rajšp et al.). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2001, str. 251–271.
- Oman, Žiga: *Dokumenti o reformaciji in protireformaciji v Mariboru 1589–1607: kritična objava arhivskih dokumentov*. Gradivo za zgodovino Maribora, XXXVII. zvezek. Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor, 2012.
- Oman, Žiga: *Evangeličanska postojanka pri gradu*

- Betnava pri Mariboru 1582–1600, III.: kritična objava arhivskih dokumentov.* Gradivo za zgodovino Maribora, XXXVIII. zvezek. Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor, 2013.
- Oman, Žiga: *Evangelicanski Maribor – mesto in njegova okolica v času reformacije: besedilo razstave = Evangelisches Maribor – Die Stadt und ihre nähere Umgebung in der Reformationszeit: Ausstellungstext = Evangelical Maribor – The Town and its Surroundings in the Reformation Period: Exhibition Text.* Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor, 2012.
- Oman, Žiga: Reformacija na Dravskem polju: zgodnjenovoveške skupnosti augsburške veroizpovedi med Mariborom in Ptujem. *Stati inu obstatu: revija za vprašana protestantizma* 19–20, 2014, str. 348–365 in 442–443.
- Orožen, Ignaz: *Das Bisthum und die Diözese Lavant: Theil 1. Das Bisthum, das Domkapitel und die Dekanate Marburg, Mährenberg, Jaring, St. Leonhard in W. B., Kötsch und Zirkowitz.* Margburg [Maribor]: Verlag des F. B. Lavant. Ordinariates, 1875.
- Piasek, Gustav in Martina Piasek: Varaždinsko zdravstvo u 17. stoljeću. *Arhiv za higijenu rada i toksikologiju* 55, 2004, št. 1, str. 25–34.
- Pickl, Othmar: Pomen Ptuja kot mednarodnega trgovskega mesta od 14. do 17. stoletja. *Ptujski zbornik VI/1* (ur. Bojan Terbuc et al.). Ptuj: Zgodovinsko društvo Ptuj, 1996, str. 463–490.
- Pirchegger, Hans: *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülten, Städte und Märkte.* München: Verlag R. Oldenburg, 1962.
- Posch, Fritz: *Gesamtinventar des Steiermärkischen Landesarchives.* Graz: Steiermärkisches Landesarchiv, 1959.
- Predin, Štefan: *Mariborski lekarnarji skozi stoletja.* Maribor: Mariborske lekarne Maribor, 1994.
- Seitz, Reinhard H.: Die Gebrüder Georg, Caspar und Johann Laut(t)enschlager – drei evangelische Pfarrer der Zeit um 1600 aus Lauingen. *Jahrbuch des Historischen Vereins Dillingen an der Donau* 112, 2011, str. 257–270.
- Slekovec, Matej: *Die Szekely oder Zekel von Kevent, Freiherren von Friedau: Genealogische und biografische Skizze.* Maribor, 1894.
- Slekovec, Matej: *Škofija in nadduhovnija v Ptuiju: zgodovinska črtica.* Maribor, 1889.
- Slekovec, Matej: *Vurberg: krajepisno-zgodovinska črtica.* Maribor, 1895.
- Strohmeyer, Arno: *Swoboda politike in moč vere: Študije o politični kulturi deželnih stanov habsburške monarhije v času verskih vrenj (ok. 1550–ok. 1650).* Ljubljana: Založba /^{*}cf, 2011.
- Valentinitich, Helfried: Italienische Kaufmannsfamilien in Ptuj im 16. und 17. Jahrhundert. *Ptujska župnijska cerkev sv. Jurija: zbornik znanstvenega simpozija ob praznovanju 1150. obletnice posvetitve mestne cerkve in 850. obletnice »Konradove cerkve«* (ur. Slavko Krajnc). Ptuj: Minoritski samostan sv. Viktorina, Župnija sv. Jurija, 1998, str. 98–112.
- Weiss, Norbert: *Die Bürger von Marburg an der Draubis 1600: Prosopographische Untersuchung, Katalogteil.* Graz: Geisteswissenschaftliche Fakultät der Karl-Franzens-Universität Graz, 1998.
- Winkelmann, Erich: Zur Geschichte des Lutherthums im untersteirischen Mur- und Draugebiet. II. Die Zeit der beschränkt geduldeten öffentlichen Religionsübung, A. Die Regierung Karls. *Jahrbuch der Gessellschaft für die Geschichte des Protestantismus im ehemaligen und im neuen Österreich* 55, 1934, str. 155–172.
- Winkelmann, Erich: Zur Geschichte des Lutherthums im untersteirischen Mur- und Draugebiet, II. Die Zeit der beschränkt geduldeten öffentlichen Religionsübung, B. Die Zwischenregierung nach dem Tode Karls II. *Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus im ehemaligen und im neuen Österreich* 56, 1935, str. 88–119.
- Winkelmann, Erich: Zur Geschichte des Lutherthums im untersteirischen Mur- und Draugebiet, Vernichtung des lutherischen Kirchenwesens unter Ferdinand II. *Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus im ehemaligen und im neuen Österreich* 57, 1936, str. 79–116.
- Winkelmann, Erich: Zur Geschichte des Lutherthums im untersteirischen Mur- und Draugebiet, Der Geheimprotestantismus. *Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus im ehemaligen und im neuen Österreich* 58, 1937, str. 35–69.
- Winkelmann, Erich: Zur Geschichte des Lutherthums im untersteirischen Mur- und Draugebiet. *Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus im ehemaligen und neuen Österreich* 54, 1933, str. 98–117.
- Zadravec, Dejan: *Ptujski meščani do uničujočega požara leta 1684: biografsko-prosopografski priročnik.* Ptuj: Zgodovinski arhiv na Ptuju, 2017.
- Zahn, Joseph von: Zur Geschichte von Pettau in der Zeit der Gegenreformation. *Mittheilungen des Historischen Vereins für Steiermark* XXXII, 1884, str. 3–22.
- Žontar, Josip: *Zgodovina mesta Kranja.* Ljubljana: Muzejsko društvo za Slovenijo, 1939.

S U M M A R Y

Reformation in Ptuj. A Contribution to the History of early modern Protestant Communities in the Slovenian Drava Region

Research on the Reformation period in Ptuj is made very difficult due to the highly fragmented archival sources. Nonetheless, it is possible to extract quite a bit of data on Ptuj's Protestant community in the early modern period, which supports the thesis that the community was not insignificant, either numerically or in terms of their impact on town politics. There are records of students from Ptuj enrolled at Protestant universities, as well as of Ptuj town councillors and of probably at least one town judge that were of the Augsburg Confession. Until the end of 1587, the community also used the former All Saints' Church as its place of worship and its spiritual needs were provided for by Georg Lautenschlager,

the final preacher of the Lords of Stubenberg from Vurberk. In 1587, the Land Sovereign undoubtedly perceived the community as prominent enough to have it serve as precedent for Counter-Reformatory visitations at the turn of the century. The regency period brought a time of respite and a heyday, albeit brief, of the Protestant community in Ptuj. In the same period, the centre of Protestant religious life in the Dravsko Polje was established next to the Betnava mansion near Maribor. In 1593, the preacher Lautenschlager, who until then had also worked in Ptuj, had begun his service at Betnava. Although sidetracked by Lautenschlager moving to Betnava, the Ptuj community remained vital enough that even during the Counter-Reformation of 1600 some sixty burghers had declared themselves adherents of the Augsburg Confession, although more than half of them soon converted to Catholicism. The rest managed to withstand Counter-Reformatory pressure for at least another three decades, when the community was mostly composed of and, consequently, also led by women.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 726:27-526.2(497.4Slovenske Konjice)"16"

Prejeto: 20. 12. 2017

Ana Lavrič

dr., znanstvena svetnica v. p., Gorenjska cesta 15, SI-4202 Naklo
E-pošta: lavric@zrc-sazu.si

Umetnostna dejavnost v konjiški župniji pod župnikom Sebastijanom Glaviničem de Glamoč

IZVLEČEK

Prispevek na osnovi dokumenta iz leta 1690, najdenega v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu, obravnava umetnostno dejavnost v konjiški župniji pod župnikom Sebastijanom Glaviničem (1669–1690). Seznam izvedenih del obsega devetnajst cerkva, ki so bile v tem času obnovljene ali so dobile novo opremo oziroma inventar; kar deset jih je dobilo po enega ali več novih (zlatih) oltarjev. Gre za pomembno pričevanje o času, ki ga podpira le skromno ohranjeno spomeniško gradivo. Med tem izstopajo pribovski oltarni nastavki, zlasti in situ ohranjeni veliki oltar, ki spada med najbogatejše primerke zlatih oltarjev na Slovenskem. Na kratko je predstavljena tudi Glaviničeva umetnostna dejavnost v času, ko je vodil senjsko-modruško škofijo (1690–1697).

KLJUČNE BESEDE

Sebastijan Glavinič (1632–1697), župnija Slovenske Konjice, 17. stoletje, arhitektura, zlati oltarji, ikonografija, Marija Žavetnica s plaščem, Pribova, Koritno, Maribor

ABSTRACT

ARTISTIC ACTIVITIES IN THE PARISH OF KONJICE UNDER PARISH PRIEST SEBASTIAN GLAVINIČ DE GLAMOČ

Based on a document of 1690, found in the Styrian Provincial Archives in Graz, the article presents artistic activities in the parish of Konjice under parish priest Sebastian Glavinič (1669–1690). The list of accomplishments comprises nineteen churches that were renovated or obtained new furnishings or inventories during the said period; no fewer than ten had one or several new (golden) altars erected. The list provides a crucial source of information about the time to which only scarcely preserved memorial materials bear witness. Particularly noteworthy among these are the altar retables from Pribova, especially the high altar preserved in situ, which is one of the richest examples of golden altars in Slovenia. The article also briefly describes Glavinič's artistic activities during the period in which he led the Diocese of Senj-Modruš (1690–1697).

KEY WORDS

Sebastian Glavinič (1632–1697), parish of Slovenske Konjice, seventeenth century, architecture, golden altars, iconography, Our Lady of Mercy, Pribova, Koritno, Maribor

Na področju sakralne umetnosti so zmeraj imeli pomembno vlogo umetnostno razgledani naročniki. Odločujoče so posegali nanj zlasti župnijski upravitelji in cerkveni dostojanstveniki, ki so se zavedali verskega in vzgojno-spodbudnega pomena umetnosti in jo zato na svojem pastoralnem območju zavzeto gojili. Med takšne zaslužne može nedvomno sodi konjiški župnik, pozneje senjsko-modruški škof Sebastijan Glavinič.¹ Po svoji široko zastavljeni gradbeni in umetnostni dejavnosti izstopa celo iz vrste drugih prizadevnih konjiških dušnih pastirjev, med katerimi se s pozidavo župnijskega dvorca ponaša Marko Gonan, z olupšavo dvorca (strop) in postavitvijo nove, lepo poslikane rožnovenske kapele v župnijski cerkvi pa Janez Boltežar Renzenberg.² Glaviničevo skrb za obnovo in lepšanje cerkva v konjiški župniji je poudaril že cerkveni zgodovinar Jernej Voh, ki je o njem pisal, prvi med Slovenci, konec 19. stoletja.³ Njegova spoznanja je povzel in v topografski popis konjiške dekanije vključil Avgustin Stegenšek.⁴ Šele v drugi polovici 20. stoletja je Glaviničev rod, življenje in delo natančneje raziskal Jakob Richter,⁵ izsledke pa sta strnila Maks Šah v prispevku za biografski leksikon⁶ in Anton Ožinger v zgodovinskem orisu konjiške župnije.⁷ Glaviničevo biografijo in dejavnost v času, ko je vodil senjsko-modruško škofijo, je v zadnjih desetletjih podrobneje osvetlil Mile Bogovič.⁸

Sebastijan Glavinič, rojen 18. januarja 1632 v Pičnu, je izhajal iz rodbine gospodov »de Glamoch«, ki se je v Istro preselila iz Glamoča, potem ko so Bosno zasedli Turki.⁹ Po temeljni formaciji, ki jo je pridobil na Trsatu in na Reki,¹⁰ ki je bila tedaj pomembno središče glagoljaštva, je nadaljeval s študijem filozofije in teologije v Gradcu, na Dunaju in v Trnavi. V duhovnika je bil posvečen 20. marca 1660. Življenjska pot ga je nato vodila na dunajski dvor, kjer je postal dvorni kaplan, obvladanje starocerkvenoslovanščine pa mu je odprlo pot tudi v Rusijo: leta 1661 je kot tolmač za ruski jezik s posebno cesarsko delegacijo

potoval v Moskvo. O potovanju in poldrugem letu bivanja v Rusiji je za cesarja sestavil zanimivo poročilo (*Relatio de rebus Moscoviticis cum epistola ad Leopoldum I. imperatorem*) o geografskih značilnostih ter o gospodarskih in verskih razmerah v deželi ter občuteno opisal tamkajšnja doživetja.¹¹ Leopoldu I. je podaril tudi eno ali več ikon, ki jih je prinesel s popotovanja, in mu obenem razložil njihov pomen.¹² Pod senjsko-modruškim škofom Ivanom Smoljanovičem (1667–1678) je bil kratko obdobje modruški arhidiakon, nato je leta 1669 ali 1670 nastopil službo župnika v Slovenskih Konjicah,¹³ kjer je po Richterjevih besedah »preživel svoja najlepša moška leta.«¹⁴ Dne 19. aprila 1689 ga je cesar Leopold imenoval za senjskega škofa, papeževu imenovanje in potrditev pa sta sledila 8. maja 1690.¹⁵ Začetek njegove škofovske službe sovпада z osvoboditvijo širokega območja Like in Krbave, ki ga je ob dotedanjem škofijskem teritoriju dobil v upravo in je zahtevalo posebno pastoralno skrb, velike težave pri vodenju škofije pa so mu povzročali predvsem upravitelji zaplenjenih zrinjskih in frankopanskih posesti, ki so se vmešavali v zadeve Cerkev in si prilaščali njene prihodke.¹⁶ Usoda je Glavniča ob koncu življenja spet pripeljala v Konjice, kjer je 5. decembra 1697 umrl; na njegovo željo so ga pokopali v župnijski cerkvi v kapeli Rožnovenske Matere Božje.¹⁷ Smrt naj bi ga bila dohitela na poti na Dunaj,¹⁸ iz dokumentov pa je bolj videti, da se je

¹ V slovenski literaturi najdemo tudi v celoti ali deloma slovenjeno obliko imena, in sicer Boštjan Glavinič ali Boštjan Glavinič.

² Prim. Ožinger, *Zgodovinski oris*, str. 42, 44–45.

³ Voh, *Škof Sebastijan Glavinič*, str. 142–146.

⁴ Stegenšek, *Konjiška dekanija*, str. 48–49.

⁵ Richter, *Boštjan Glavinič*, str. 22–36.

⁶ Šah, *Glavinič Boštjan*, str. 424–425.

⁷ Ožinger, *Zgodovinski oris*, str. 42–44.

⁸ Mdr. zlasti: Bogovič, *Trsatsko svetišče*, str. 1–16; Bogovič, *Restauracija*, str. 103–118; Bogovič, *Senjsko-modruška ili Kravavska biskupija*, str. 135–155; Bogovič, *Moji predšasnici*, str. 107–109.

⁹ Datum rojstva in imeni staršev (oče Nikola, im. Sfožer, mati Margareta, roj. Veljan) navaja Bogovič, *Moji predšasnici*, str. 107, ki s tem korigira v starejši literaturi uveljavljeno letnico 1630. Plemstvo Glaviničev se je verjetno opiralo le na znatnejše družinsko premoženje, Sebastijanu ga je cesarski dvor priznal leta 1668, gl. Richter, *Boštjan Glavinič*, str. 24.

¹⁰ Glavinič je v letih 1646–1650 obiskoval šolo na Reki in verjetno bival pri prastricu na Trsatu, gl. Bogovič, *Trsatsko svetišče*, str. 3, 5; prim. Šah, *Glavinič Boštjan*, str. 424–425.

¹¹ Glaviničevo poročilo, ki razkriva piščevo ostro oko in sposobnost dobrega opazovanja (kljub zanimivemu podajanju ni primerljiv s Herbersteinovim iz leta 1549), je podrobno predstavil Richter, *Boštjan Glavinič*, str. 25–26, 29–35.

¹² Richter, *Boštjan Glavinič*, str. 34. Glavinič je cesarju pojasnil, da imajo v Rusiji polno takih slik po svetiščih in domovih. Slikane niso samo na platno, temveč tudi na les. Hiša brez ikone je po njihovem mišljenju brez Boga. Pred ikonami se križajo in molijo. Ko vstopi v hišo tujec, se mora najprej ozreti na ikono in se prekrizati, šele nato pozdravi gospodarja. Iz Glaviničevega opisa ni jasno razvidno, ali je podaril cesarju več ikon ali morda prenosni oltar z več prizori, kakor je sklepal Stegenšek, *Konjiška dekanija*, str. 48.

¹³ Stegenšek, *Konjiška dekanija*, str. 48; Richter, *Boštjan Glavinič*, str. 26.

¹⁴ Richter, *Boštjan Glavinič*, str. 27.

¹⁵ Senjska in modruška škofija sta bili združeni v osebi istega škofa, pri čemer je Rim cesarju priznaval imenovanje senjskega, modruška škofija pa je imela status »liberae collationis«. Glavinič, s strani Svetega sedeža imenovan maja 1690, naj bi določene posle v škofiji opravljal že pred tem, gl. Bogovič, *Moji predšasnici*, str. 105, 107. Škofija je spadala v ostrogonsko metropolijo, gl. Bogovič, *Senjsko-modruška ili Kravavska biskupija*, str. 139.

¹⁶ Bogovič, *Moji predšasnici*, str. 108–109.

¹⁷ Glavinič je v oporoki, zapisani 2. decembra 1697, sam izrazil željo, da ga pokopljejo v rožnovenski kapeli: *!...! den todtten leichnamb aber dem geweihten Erdreich in die alhiesige Pfarr-Kirchen S. Georgii in der Roßenkranz-Capellen begraben zu werden, akwo auf der Seithen in einen Stain ein weniges Denkmabl Einzubauen*, gl. Voh, *Škof Sebastijan Glavinič*, str. 144; Stegenšek, *Konjiška dekanija*, str. 27; Richter, *Boštjan Glavinič*, str. 22, 23.

¹⁸ Voh, *Škof Sebastijan Glavinič*, str. 143; Stegenšek, *Konjiška dekanija*, str. 49; Glavinič je v Konjicah zbolel in umrl na posestvu žusemskega beneficija, ki ga je bil na njegovo pri-

*Epitaf Sebastijana Glaviniča, po 1697,
ž. c. sv. Jurija, Slovenske Konjice (foto: Franci Pečnik).*

v svojo nekdanjo župnijo pravzaprav zatekel, potem ko se je s protesti zapletel v neugoden spor z vlado in mu je cesar celo ponudil apanažo, če bi odstopil, kar je odločno odklonil.¹⁹ S seboj je v Konjice odnesel nekaj škofijskih dragocenosti, ki jih je naslednik, škof Martin Brajković, po njegovi smrti terjal nazaj.²⁰

V Konjicah so Glaviniču v skladu z njegovo oporoko postavili kamnit epitaf, ki pa je precej preprost kamnoseški izdelek. Belomarmorna plošča ima na zgornjem poglobljenem polju vklesan njegov škofovski grb,²¹ na spodnjem pa kratek biogram in

poročilo dobil njegov nečak Sebastijan Glavinič, gl. Richter, Boštjan Glavinič, str. 24. Od nečakov, ki sta se šolala na gimnaziji v Rušah, je Sebastijan Glavinič postal doktor medicine in se leta 1717 poročil v Slovenskih Konjicah, Nikolaj Sebastijan Glavinič pa je deloval kot vikar v Ločah in Čadramu, kot župnik pa pri Sv. Križu pri Slatini, kjer je leta 1729 umrl, gl. Orožen, *Das Bisthum*, str. 66–67; Stegenšek, *Konjiška dekanija*, str. 49.

¹⁹ Glavinič je pri graški komori in cesarju protestiral zoper nove oblastnike, ki so njegovi škofiji povzročali krivice, gl. Richter, Boštjan Glavinič, str. 28, 29; Ožinger, *Zgodovinski oris*, str. 44.

²⁰ Bogović, *Moji predšasnici*, str. 108.

²¹ V grbovnem ščitku je upodobljeno poslopje s stolpi, nad njim se dviga lev s sabljo, na katero je nataknjena človeška glava,

zapis o mašni ustanovi pri Marijinem oltarju: *SVB HOC EPITAPHIO / LACET SEPULTVS RMVS ET ILLVSTRISSIMVS / DOMINVS SEBASTIANVS GLAVINICH DE SLOVACIS ISTRIANVS PETINENSIS CAESAREAE AVLAE PLVRIBVS ANNIS SACELANVS, HVIVS PAROCHIAE GONNOVICENSIS IN VIGESIMVM ANNVN DIRECTOR LEGATIONIS MOSCOVITICAE EX AVLA / CESAREA ADIVNCTVS ET INTERPRES: 16 AN[N]IS, / EPISCOPVS SEGNIENSIS ET MADRVSIE[N]SIS, / IN NOVEM ANNOS, QVI PRO MEMORIA ET ANIMAE SVae SALVTE ET ANIMARVM ALLARVM / SOLATIO: QVALIBET HEBDOMADA TRES MISSAS / PER VICARIVM LOCI IN HOC ALTARI B. M. V. IN PER/PETVVM CELEBRARI TESTAMENTO RELIQVIT, / OBIIT IN DOMINO DIE 5. DECEMBRIS ANNO / MD-CXCVII.*²²

***

Kar dve desetletji je Sebastijan Glavinič služboval v konjiški župniji, ki je v tistem času obsegala skoraj vso sedanjo dekanijo (brez Stranic in Skomarja). Zaradi lažjega upravljanja obsežnega območja je ustanovil samostojna vikariata v Zrečah (1675) in Ločah (1689), zavzemal pa se je tudi za vikariat v Čadramu. Kot ljubitelj umetnosti, ki ga je, kot rečeno, že v Rusiji pritegnil čar ikon, je, čeprav je bil večkrat odsoten, ker so ga na dunajskem dvoru potrebovali za tolmača, poskrbel za vzdrževanost in lepoto cerkva ter njihove opreme. Sledovi njegovega prizadevanja so še danes zaznavni; neposredno se kažejo na spomenikih, ki jim je prizanesel čas, vednost o drugih nam posredujejo arhivski viri. Pisci o Glaviniču so doslej poznali predvsem dela, ki jih z njim konkretno povezujejo posvetilni oziroma spominski napisi,²³ več o njegovi gradbeni in umetnostni dejavnosti pa nam pove seznam, ki ga je sestavil sam ob odhodu iz Konjic, 17. julija leta 1690. Dokument, hranjen v graškem Deželnem arhivu,²⁴ je zaradi umanjkanja konjiškega župnijskega arhiva še posebno dragocen.²⁵ Seznam obsega vse tiste cerkve, pri katerih so v letih Glaviničevega župnikovanja (tudi ob sodelovanju njegovih kooperatorjev in vikarjev) izvedli razna gradbena, obnovitvena in olepševalna dela oziroma priskrbeli novo opremo in inventar. Nove pridobitve so navedene v kratkih točkah za vsako cerkev posebej. Ker je zapis lapidaren, so podatki v marsičem pomanjk-

nad ščitkom je krona, ki jo drži orel, obdajajo pa ga škofovske insignije.

²² Voh, Škof Sebastijan Glavinič, str. 143; Stegenšek, *Konjiška dekanija*, str. 36; Curk, *Topografsko gradivo*, str. 15–16.

²³ Prim. Voh, Škof Sebastijan Glavinič, str. 145–146; Stegenšek, *Konjiška dekanija*, str. 48; Richter, Boštjan Glavinič, str. 27.

²⁴ StLA, 501 A., gl. Prilogo.

²⁵ Richter, Boštjan Glavinič, str. 27, pripominja, da za vpogled v Glaviničevo dejavnost manjka glavni vir, konjiški župnijski arhiv, ki je med zadnjo vojno izginil.

ljivi in zato ostaja tudi njihova interpretacija tu in tam nekoliko ohlapna, dokument pa je kljub temu zanimiv, saj nam razkriva več doslej neznanih dejstev o umetnostnih spomenikih in hkrati omogoča korrigiranje nekaterih v stroki doslej uveljavljenih trditev. Glaviničeve navedbe so bile preverjene na terenu, gotovo pa bi jih dodatno osvetlilo tudi širše primerjalno spomeniško in arhivsko gradivo, ki na tej stopnji v raziskavo ni bilo pritegnjeno.

Posebno pozornost je Glavinič posvečal župnijski cerkvi **sv. Jurija v Konjicah**.²⁶ V seznamu navaja, da je dal polovico stavbe tlakovati z marmorjem, napraviti kripto in kanal za njeno odvodnjavanje. Postavil je novo kamnito menzo velikega oltarja, oltarnega nastavka pa ne omenja. Na podlagi zapisa v Konjiški kroniki (*Liber memorabilium*), ki jo je leta 1868 začel zapisovati nadžupnik Jožef Rozman,²⁷ so raziskovalci menili, da je nastavek naročil Glavinič, pri čemer so se sklicevali tudi na štiri ohranjene baročne kipe z nekdanjega velikega oltarja, ne da bi bili opazili njihovo slogovno neskladnost z njegovim časom.²⁸ Na to neskladje je opozoril Sergej Vrišer, ki je kipe pripisal Janezu Juriju Mersiju in jih datiral v sredino 18. stoletja, seveda pa ni zanikal možnosti, da bi Mersijev oltar imel predhodnika iz Glaviničevega časa.²⁹ Zanika jo sestavlja seznam sam, ker o tem molči, medtem ko natančno poroča o nekaj popravljenih in dveh novih relikviarjih ter o treh novih stranskih oltarjih: oltar sv. Katarine je bil v času zapisa že pozlačen, Florijanov je bil pravkar dokončan, vendar ga še ni krasila pozlata, oltar sv. Janeza Krstnika pa je bil na novo narejen in pozlačen na stroške župnika Glaviniča, ki je užival tamkajšnji beneficij.³⁰ Dostavek o pozlati je pomemben del poročila, ker je šlo za zlate oltarje in temu primerno velik strošek. Njihove sledi je zabrisal čas, ohranjeni portatile (z napisom, da ga je leta 1684 za oltar sv. Janeza Krstnika priskrbel Sebastijan Glavinič), ki se zdaj nahaja v Ločah, pa navaja na misel, da je bil tja zelo verjetno prenesen tudi nastavek.³¹ Poleg navedenega je Glavinič poskrbel za razširitev osarija na pokopališču, pokopališko obzidje pa je nekoliko povišal in na novo prekril. Nakupil je tudi potrebne cerkvene paramente in drugo opremo. Naj dodamo, da graški seznam ne podpira domneve nekaterih piscev, da je Glavinič v župnijski cerkvi po-

Oltar sv. Družine, pred 1652, pozlata 1681, p. c. sv. Barbare, Malahorna (foto: Blaž Resman).

stavil kapelo Rožnovenske Matere Božje; ta je očitno obstajala že pred njim.³²

Zelo podjetnih posegov se je konjiški župnik lotil na čadramskem območju (*ex parte Tschadram*). Pri podružnični cerkvi **sv. Barbare v Malahorni**,³³ ki jo je oskrbel s potrebnimi parametri, je z marmornim tlakom prekril polovico stavbe.³⁴ Leta 1681 je dal pozlatiti oltar sv. Jožefa (sv. Družine), izjemno pretanjeno umetniško delo, ki ga je bil pred letom 1652 postavil njegov predhodnik Janez Pavel Baselli. Njegov in svoj prispevek je dal Glavinič ovekoveti na predeli oltarja z napisom: *AETERNAE / AC TEMPORALI IESUS XRI : / GENERATIONI IO: PAVL, BASSELLI TH. / D: R: PROT APOSCUS CAN: OLOMVCENSIS / ET PAROCH GONOVICIS SACRAVIT PAROCHIAE / GONOVICENSIS RECTORE SEBASTIANO / GLAVINICH TE GLAMOTSCH SACELLANO / CASAREO FIT HAEC SACR ARA / TEAVRATA ANO VERO*

²⁶ Gl. Prilogo, *Erstlichen bey der Pfaarr Kirchen S. Georgij zu Gönobiz*.

²⁷ Voh, Škof Sebastijan Glavinič, str. 142. Rozman je o Glaviniču zapisal: *Existit ab eo missarum fundatio et sub eo altare maius erectum fuit*.

²⁸ Stegenšek, *Konjiška dekanija*, str. 32, 48, je kipe datiral v drugo polovico 17. stoletja, zlog »Glau« na knjigi enega od kipov pa je hipotetično razrešil v »Glau-nič«; prim. Curk, *Topografsko gradivo*, str. 16, 17.

²⁹ Vrišer, *Baročno kiparstvo*, str. 223, z datacijo Mersijevega oltarja v leto 1757; Vrišer, O konjiških oltarjih, str. 188–190.

³⁰ Vsi trije oltarni titularji se omenjajo v vizitacijah še sredi 18. stoletja, gl. Ožinger, *Vizitacije*, str. 167–168, 403.

³¹ Iz seznama del se zdi oltar sv. Janeza Krstnika povezan z osarjem.

³² Prim. Richter, Boštjan Glavinič, str. 22, 23, 27. Za opis cerkve gl. Stegenšek, *Konjiška dekanija*, str. 24–41; Curk, *Topografsko gradivo*, str. 10–21; Curk, O umetnostni podobi, str. 200–201.

³³ Gl. Prilogo, *Bey der filial Kirchen S: Barbarae*.

³⁴ Kamniti tlak je v ladijskem delu še ohranjen.

Kapela Škapulirske Matere Božje, slavolok, 1689, p. c. sv. Barbare, Malahorna (foto: Blaž Resman).

MDCLXXXI.³⁵ Nastavek je, kot se je ta čas pogosto dogajalo, čakal na pozlato skoraj tri desetletja. Slogovno se navezuje na severnorenesančno rezbarsko tradicijo³⁶ in z minucioznim oblikovanjem okrasja spominja na dragocene zlatarske izdelke. Vsebinsko je osredotočen na oltarni naslov in donatorja Basellija, na katerega aludira relief Savlovega spreobrnjenja v atiki, nanj pa se bržčas navezujejo tudi jezuitski svetniki na oltarnih krilih; slednje naj bi po mnenju nekaterih raziskovalcev dodal šele Glavinič,³⁷ kar pa ni verjetno, saj je oltar povsem enovita rezbarska celota.

V letu 1689, ko je bil že imenovan za senjskega

³⁵ Za različice prepisa gl. Somrek, *Umetnost in oltar*, str. 348; Stegenšek, *Konjiška dekanija*, str. 125; Curk, *Topografsko gradivo*, str. 43. Napake v napisu na predeli so bržčas nastale pri nespretnem retuširanju črk.

³⁶ Stegenšek, *Konjiška dekanija*, str. 126–128, z natančnim opisom oltarja; Vrišer, *Baročno kiparstvo*, str. 12, 14, 16. V zagovor renesanse kot sloga cerkvene umetnosti je oltar sv. Družine kot odličan primerek predstavil in podrobno opisal Somrek, *Umetnost in oltar*, str. 312, 347–352.

³⁷ Stegenšek, *Konjiška dekanija*, str. 127, 128, z razlago, da jezuitski svetniki izstopajo iz vsebinskega konteksta in bi utegnili biti izraz »hvaležnega jezuitskega učenca Glaviniča (?)«. Med njimi naj bi bil upodobljen Stanislav Kostka, beatificiran šele leta 1670, kar seveda zastavlja nekaj (tudi ikonografskih) vprašanj, ki jih bo treba še razrešiti; prim. Šerbelj, *Umetnostni spomeniki*, str. 201.

Kapela Škapulirske Matere Božje, zunanjščina, 1689, p. c. sv. Barbare, Malahorna (foto: Blaž Resman).

škofa, skrbi za konjiško župnijo pa še ni opustil, je Glavinič skupaj s kooperatorjem Matijem Kalčičem cerkvi sv. Barbare na severni strani prizidal veliko kapelo Škapulirske (Karmelske) Matere Božje, o čemer govori besedilo, vklesano v napisnem polju pod profilirano preklado arkade: *RECTORE PAROCHIAE GONOVICENSIS SEBASTIANO GLAVINICH DE GLAMOTSCH SACELLANO PERPETUO AUGUSTI CESARIS LEOPOLDI I^{MI} / NEC NON NOMINATO EPISCOPO SEGNIENSI COOPERATORE VERO DNO MATTHIA CALCICZ LITHOPOLITANO SACELLUM HOC VENERATIONI MATRIS DIVAE VIRGINIS DE MONTE CARMELO ERRECTUM FVIT MDCLXXXIX*. Renesanci slavolok, ki se odpira v kapelo, je razčlenjen z diamantnim nizom v poglobljenih pravokotnih poljih, segmenta na vrhu pa zapolnjujeta operutničeni angelski glavici (podobnega krilatca, tudi z enakim obeskom na ogrlici, srečamo npr. na prekladi portala iz leta 1662 v cerkvi sv. Duha v Ločah). Kapela je tristrano zaključena in ima banjast obok s parom sosvodnic. Na zunaj jo členijo talni in venčni zidec, naslikani vogalni pilastri in za čas nastanka posebno značilno okroglo okno v poglobljenem pravokotnem polju v severni steni.³⁸

³⁸ Za opis cerkve gl. Stegenšek, *Konjiška dekanija*, str. 123–129; Curk, *Topografsko gradivo*, str. 41–45; Curk, *O umetnostni podobi*, str. 203–204.

Marija Zavetnica s plaščem, veliki oltar, osemdeseta leta 17. stol., ž. c. Marije Vnebovzete, Prihova (foto: Blaž Resman).

Podružnično cerkev **sv. Janeza Krstnika v Čadramu**³⁹ je Glavinič tlakoval z marmorjem, zgradil je novo zakristijo in nakupil potrebne paramente, pokopališko obzidje okrog cerkve pa obnovil in na novo prekril. Stegenšek je s cerkvijo povezoval oltarje sv. Janeza Krstnika iz leta 1684, sv. Roka iz 1684 in sv. Boštjana iz 1685, ki naj bi jih bili po njegovem mnenju ob povečanju čadramske stavbe leta 1765 predstavili v podružnico sv. Miklavža v Koritnem.⁴⁰ Njegove hipoteze ni mogoče brez zadržkov potrditi, saj Glaviničevo poročilo za Čadram ne omenja novih oltarjev, ne velikega in ne stranskih, iz vizitacijskih zapisnikov pa tudi ni razvidno, da bi bila tamkajšnja stara cerkev med titularji oltarjev imela sv. Roka in sv. Boštjana,⁴¹ ki sta izpričana na Prihovi. Tudi oltar sv. Janeza Krstnika je z navedenim časom nastanka mo-

goče ustrežneje locirati v Konjice kakor v Čadram; medtem ko naj bi bil konjiški zelo verjetno prešel v Loče, pa bi čadramski veliki oltar (ki očitno ni nastal pod Glaviničem) res utegnil pristati v Koritnem.⁴²

Svetišču **Naše ljube Gospe na Prihovi**⁴³ se je Glavinič posvetil z veliko zavzetostjo. Graški arhivski dokument poroča, da je bila cerkev, ki je popolnoma pogorela, pod njim na novo pozidana, medtem ko Stegenšek ugotavlja, da so staro stavbo v 17. stoletju obokali na novo pozidanih notranjih slopih, ne govori pa o novogradnji;⁴⁴ kot takšno je v resnici ne moremo označiti, čeprav je šlo za obsežen gradbeni poseg. K temu je sodila tudi postavitve nove zakristije, opremljene z omaro in potrebnimi paramenti. Zaradi božjepotne namembnosti je dal Glavinič opremiti cerkev s kar petimi novimi pozlačenimi oltarji. Potem ko so cerkev v 18. stoletju spet predelali in povečali, so sledovi Glaviničevega časa na zidovju komaj še zaznavni, močno pa ga razglašča veliki oltar.

Veliki oltar je ostal v prihovski cerkvi vse do današnjih dni in sodi med najlepše rezbarske izdelke 17. stoletja na slovenskih tleh. Sredi 18. stoletja ga je sicer nekoliko povečal in z dodatnimi kipi dopolnil konjiški mojster Franc Zamlik,⁴⁵ vendar prvotna oblika nastavka s tem ni bila bistveno okrnjena. Gre za tip zlatega oltarja, na katerem se je ob ornamentiki uveljavila tudi figura in v razmerju do arhitekture stopila v ospredje. Vrišer ga je povezal s skupino pred letom 1680 nastalih oltarjev, ki po izrazu spominjajo na nekdanji mariborski veliki oltar, tega pa naj bi bili postavili v mestni župnijski (zdaj stolni) cerkvi v petdesetih letih 17. stoletja (od konca 19. stoletja se nahaja v Heiligenkreuzu am Waasen na avstrijskem Štajerskem).⁴⁶ Natančnejša primerjava mariborskega oltarja s prihovskim pokaže tolikšno sorodnost v strukturi, elementih, členitvi in (prvotno) barvi arhitekture (rjavo pobarvani prihovski oltar naj bi bil sprva črn),⁴⁷ ne nazadnje tudi v ornamentiki in figurah, da bi ju lahko pripisali ne samo ožji delavniški povezavi, ampak kar isti delavnici, v kateri je sodelovalo več kiparskih rok. Navedeno govori in prid dataciji mariborskega oltarja v tretjo četrtino 17. stoletja, kakor jo zagovarjajo avstrijski strokovnjaki⁴⁸ in v raz-

⁴² Za opis cerkve gl. Stegenšek, *Konjiška dekanija*, str. 115–117; Curk, O umetnostni podobi, str. 202.

⁴³ Gl. Prilogo, *Bey der filial Kirchen Vnser Lieben Früauen zu Prihova*.

⁴⁴ Stegenšek, *Konjiška dekanija*, str. 142. Stavba z notranjimi oporniki se je prilagodila regionalnim značilnostim.

⁴⁵ Vrišer, *Baročno kiparstvo*, str. 249.

⁴⁶ Za mariborski oltar gl. Kohlbach, *Steirische Bildbauer*, str. 451–452; Vrišer, *Baročno kiparstvo*, str. 20–21, 23, 25; Vrišer, *Jožef Holzinger*, str. 7–8; Resman, *Die Grundströmungen*, str. 95; Vidmar, *Baročni oltarji*, str. 591–597.

⁴⁷ Črno pobarvan je bil tabernakelj, iz tega pa je mogoče sklepati, da je bila prvotno takšna celotna oltarna arhitektura, gl. Krajnc, *Župnijska cerkev*, str. 76.

⁴⁸ Rabensteiner, Biedermann, *Plastik und Stuck*, str. 156. Na avstrijsko datacijo je opozorila Polona Vidmar, *Liturgična oprema*, str. 260.

³⁹ G. Prilogo, *Bey der filial Kirchen St. Ioannis Baptistae in Tschadram*.

⁴⁰ Stegenšek, *Konjiška dekanija*, str. 116, 120. Stegenška je k domnevi navedla precejšnja višina oltarnih nastavkov, ki si jih je mogel zamisliti le v primeru velikega čadramske cerkvi. Hipotezo so za njim povzeli tudi drugi avtorji, prim. Šerbelj, *Umetnostni spomeniki*, str. 202.

⁴¹ Prim. Ožinger, *Vizitacije*, str. 168.

Marija Zavetnica s plaščem, detajl s škofom (levo) in detajl z aziatom (desno), veliki oltar, osemdeseta leta 17. stol., ž. c. Marije Vnebovzete, Prihova (foto: Blaž Resman).

pon katere se v literaturi postavlja tudi prihovski nastavek, če nista oba še celo nekoliko mlajša, medtem ko komparacija z nekdanjim petrovskim oltarjem (zdaj pri Sv. Ani na Vrheh pri Teharjah) iz leta 1651 razkriva manj vzporednic; slednji je predvsem v ornamentiki bolj ploskovito obravnavan in ne utemljuje zgodnejšega nastanka mariborskega.⁴⁹ Prihovski oltar, v literaturi doslej datiran bodisi v čas okoli 1660, bodisi pred leto 1680,⁵⁰ moramo na osnovi graškega dokumenta umestiti v obdobje Glaviničevega župnikovanja med letoma 1669/70 in 1689/90, pri tem pa se z ozirom na opažanja, predstavljena v nadaljevanju, zdi bližja zgornja časovna meja. Če ta drži, bi utegnil biti mariborski oltar njegov predhodnik, v tem primeru pa tudi vzor in spodbuda Glaviniču, da se je odločil za naročilo. Avtorsko sta oltarja še neraz-

rešena. Za prihovskega ni konkretnih predlogov, za mariborskega pa se kot možna avtorja navajata Janez Gerčič in Adam Niederl, oba dokumentirana mdr. tudi v Mariboru;⁵¹ prvi (omenjen leta 1647) bi prišel v poštev predvsem, če bi oltar nastal sredi 17. stoletja, ker pa je mlajši, je verjetnejši drugi (omenjen 1641 in 1688), čigar delovanje se časovno dobro ujema tudi s prihovskim oltarjem.

Po ornamentiki je prihovski oltar še bogatejši in živahnejši od mariborskega; na njem se prepletajo hrustančevje, fruktoni, angelske figurice in operutničene glavice, školjke ter biserni, listni, palmetni in diamantni nizi, izstopa pa vinska trta z grozdem, ki ovija svedraste stebre ob nišah v centralnem delu in v atiki. Figure so plastične, z izrazitim kontrapostom, in bogato drapirane. Posebno kvalitetna sta velika kipa sv. Joahima in sv. Ane med stebri ob osrednji niši, ki ju po likovnem učinku in gubanju draperije lahko vzporejamo z mariborskimi cerkvenimi očetmi. Srce oltarja je kiparska skupina Marije Zavetnice s

⁴⁹ Za primerjavo mariborskega in petrovškega oltarja gl. Vidmar, Baročni oltarji, str. 594; Pavlič, The former high Altar, str. 40.

⁵⁰ Stegenšek, *Konjiška dekanija*, str. 146, z domnevo, da ga je morda naročil Baselli (ok. 1650); Petrič, *Slovenske božje poti*, str. 308, z datacijo v ok. 1650; Curk, O umetnostni podobi, str. 206, z datacijo v leto 1660; Vrišer, *Baročno kiparstvo*, str. 21, v čas pred 1680; Lavrič, Bratovščine, str. 503–504, v čas pred 1680; Šerbelj, *Umetnostni spomeniki*, str. 202, v čas Glaviničevega župnikovanja.

⁵¹ Za vprašanje avtorstva mariborskega oltarja gl. Kohlbach, *Steirische Bildbauer*, str. 452; Vrišer, *Josef Holzinger*, str. 8; Vidmar, Baročni oltarji, str. 594; Pavlič, The former high Altar, str. 41. Adam Niederl je dokumentiran tudi v Judenburgu in Gradcu.

*Sv. Joahim, veliki oltar, osemdeseta leta 17. stol.,
ž. c. Marije Vnebovzete, Prihova (foto: Blaž Resman).*

plaščem v tronu, ki se zgleduje po milostnem reliefu s Ptujске Gore, vendar je njen koncept samostojno preoblikovan in združen s sugestivno, skoraj drastično ljudsko pripovednostjo.⁵² Marijin kip je v proporcijah nekoliko nesorazmeren, nekaj neskladja pa je zaznati tudi med različno velikimi in neenako koncipiranimi figurami molilcev pod njenim plaščem, kar kaže med drugim na več kiparskih rok. Gre za predstavnike obeh spolov in vseh družbenih stanov, ki med seboj niso strogo ločeni, po osnovnem pravilu motiva pa jim načeljujeta papež na Marijini desnici in svetni vladar na njeni levici. Ob papežu je zbrana večja skupina cerkvenih oseb, in sicer dva škofa, kardinal, frančiškan in dve nuni, za vladarjem klečeči jezuit pa sledi aktualni spremembi ptujskogorskega reliefa, ki so ga jezuiti ob prevzemu uprave tamkajšnje cerkve dopolnili s figuro svojega predstavnika.⁵³ Pozornost pritegujejo zastopniki preprostega ljudstva in brkati aziat, ki zbuja asociacijo na Glaviničevo potovanje v Rusijo, ne nazadnje tudi okroglolični škof z

*Sv. Ana, veliki oltar, osemdeseta leta 17. stol.,
ž. c. Marije Vnebovzete, Prihova (foto: Blaž Resman).*

brki, nad katerim teatralično izteza roko frančiškan, saj ob njem spontano pomislimo na Glaviniča, ki je bil aprila 1689 imenovan za senjskega škofa; če ga je umetnik dejansko ovekovečil med molilci kot škofa, potem moramo tudi dokončanje oltarja postaviti v to leto.

Prihovske stranske oltarje so v 18. stoletju nadomestili s poznobaročnimi nastavki,⁵⁴ od starih pa dva, kot smemo z veliko verjetnostjo domnevati, preselili k Sv. Miklavžu v Koritno.⁵⁵ Za tamkajšnja oltarja sv. Katarine in sv. Andreja, na katerih napisa na predeli razkrivata, da sta bila včasih posvečena sv. Roku in sv. Boštjanu, najdemo potrditev v poročilih vizitatorjev, ki ju omenjajo kot titularja oltarjev v prihovski cerkvi že pred zamenjavo s sedanjimi nastavki.⁵⁶ Katarinin, nekdanj sv. Roku posvečeni oltar iz leta 1684 zaznamuje napis: *RECTORE PAROCHIAE / FABIANO*

⁵⁴ Najprej sta prišla na vrsto slavoločna oltarja sv. Roka in sv. Boštjana, ki ju je sredi 18. stoletja izdelal Franc Zamljak, gl. Vrišer, *Baročno kiparstvo*, str. 240.

⁵⁵ Stegenšek, *Konjiška dekanija*, str. 120, je provenienco koritniških stranskih oltarjev iskal v Čadramu (kot možne kraje je sicer navedel tudi Konjice, Zreče in Loče), kar so za njim prevzeli tudi drugi pisci.

⁵⁶ Ožinger, *Vizitacije*, str. 168.

⁵² Stegenšek, *Konjiška dekanija*, str. 146, opozarja na razlike med kipi in ugotavlja, da je Marijin delo druge roke.

⁵³ Za dopolnitev ptujskogorskega reliefa in za opis prihovske Marije Zavetnice gl. Lavrič, Bratovščine, str. 503–504.

*Sv. Marija Magdalena, oltar sv. Katarine
(prej sv. Roka), 1684, p. c. sv. Miklavža, Koritno
(foto: Blaž Resman).*

*Sv. Rozalija, oltar sv. Andreja (prej sv. Boštjana),
1685, p. c. sv. Miklavža, Koritno
(foto: Blaž Resman).*

*Oltar sv. Katarine (prej sv. Roka), 1684,
p. c. sv. Miklavža, Koritno (foto: Blaž Resman).*

*Oltar sv. Andreja (prej sv. Boštjana), 1685,
p. c. sv. Miklavža, Koritno (foto: Blaž Resman).*

SEBASTIANO / GLAVINICH DE GLAMOTSCH / ET VICARIO ANDREA SGOSNIK H[A]JEC / ARA HONORI DIVI ROCHI ERRECTA FVIT / MDCLXXXIV. Prav tak napis, le z drugim titularjem in letnico 1685, najdemo na nekdanjem Boštjanovem, zdaj Andrejevem oltarju: *RECTORE PAROCHIAE / FABIANO SEBASTIANO / GLAVINICH DE GLAMOTSCH / ET VICARIO ANDREA SGOSNIK H[A]JEC / ARA HONORI DIVI SEBASTIANI ERRECTA FVIT MDCLXXXV*. Za potrditev prvotne lokacije nastavkov pa vendarle ostaja odprto vprašanje, zakaj je na obeh nastavkih omenjen Andrej Zgošnjik, ki naj bi bil po Stegenšku v letih 1684–1685 vikar v Čadramu.⁵⁷

Nastavka, katerih osrednjo nišo obstopata ornamentirana stebra, imata v segmentni atiki upodobljeni svetnici, ki sta ikonografsko zelo zanimivi. Stegenšek je v njej prepoznal predstavnika Sedmerih spečih mladeničev iz Efeza,⁵⁸ vendar pa njegova mikavna razlaga, prek katere bi v likih mogli zasluhtiti odmev Glaviničevega srečanja z rusko umetnostjo, kjer je bil motiv pogostejši kot na zahodu, ne drži. V atikah sta namreč nedvomno upodobljeni ženski, ki pa sta zaradi pomanjkljivih atributov težje prepoznavni. Prikazani sta kot speči oziroma mrtvi v skalni votlini: na oltarju sv. Roka (Katarine) bi v svetnici po križu v roki kot najverjetnejšo prepoznali sv. Rozalijo, zavetnico zoper kugo, ki ustreza vsebinskemu kontekstu, v oltarju sv. Boštjana (Andreja) pa po palmovi veji in prstih, ki naj bi (če se z opazovanjem detajlov zares potrudimo) ponazarjali znamenje sv. Trojice, mučenko sv. Cecilijo. Če pa koritniška nastavka vzporedimo z Zamlikovima na Prihovi, potem je ikonografska identifikacija nekoliko drugačna. Tudi na Zamlikovih oltarjih namreč sv. Roka in sv. Boštjana v atikah spremljata ženski svetnici, upodobljeni kot spokornici pred pečino – kar dodatno podpira domnevo o prihovski provenienci koritniških –, in sicer prvega sv. Marija Magdalena s knjigo, križem, lobanjo in bičem, drugega sv. Rozalija (ki jo na Prihovi zdaj napačno prepoznavajo za

sv. Cecilijo)⁵⁹ s cvetličnim vencem, šopkom, lobanjo in knjigo. Ker so bile podobe na oltarjih povezane tudi s posebnim liturgičnim spominom upodobljenih svetnikov, so jih na Prihovi tedaj gotovo poznali in jih ob zamenjavi nastavka najbrž niso spreminjali. Medtem ko si torej koritniško svetnico s križem vendarle lahko razložimo kot sv. Magdaleno, ne nazadnje tudi zaradi razgaljene desne rame, pa je pri drugi, ki si z desnico podpira glavo, kar je v resnici značilna drža sv. Rozalije v votlini, moteča palmova veja; ta označuje mučeništvo in bi se še najbolj skladala s sv. Cecilijo, zato je vprašanje, ali ne gre za pozneje dodan atribut, ki je nadomestil Rozalijin križ.⁶⁰ Obravnavana nastavka sta nastala v osemdesetih letih 17. stoletja, torej v desetletju, v katerega postavljamo tudi veliki oltar.

Cerkev **sv. Jošta v Vinarju**⁶¹ je pod Glaviničem dobila sodobno opremo: na novo so bili narejeni in pozlačeni vsi trije oltarji, izdelana je bila nova zakri-

Zvonik ž. c. sv. Ilja, Zreče, zunanjsčina
(foto: Blaž Resman).

⁵⁷ Stegenšek, *Konjiška dekanija*, str. 120. Andrej Zgošnjik (Gošnik) je dokumentiran kot vikar v Celju in pozneje župnik v Gotovljah, podatek, da je bil v letih 1684–1685 vikar v Čadramu, pa se zdi oprt predvsem na napisa na koritniških oltarjih.

⁵⁸ Stegenšek, *Konjiška dekanija*, str. 121. Na motiv Sedmerih spečih mladeničev, zazidanih v votlini, ga je očitno navedla nenavadna skalnata kuliserija v atikah. Legenda govori o mladeničih, ki so se pred Decijevega preganjanjem zatekli v votlino blizu Efeza, kjer so jih leta 251 zazidali. Iz spanja so se prebudili pod Teodozijem II. in nato spet čez šeststo let. Najzgodnejše pripovedi o mladih pastirjih srečamo v sirskem svetu, različice pa so se širile v islamu, pri Koptih in Armenci. Center njihovega češčenja je bil v Efezu (Panajir-Dagh). Najstarejše upodobitve kažejo mladeniče, ki spe v votlini v različnih pozah spanja, najdemo pa jih tako v bizantinski umetnosti kot tudi na zahodu (npr. Rotthof na Bavarskem). Na ruskih ikonah se prizoru pridružuje Kristus na oblakih, gl. Lechner, Squarr, Siebenschläfer, stp. 344–348.

⁵⁹ Krajnc, *Župnijska cerkev*, str. 84, 85.

⁶⁰ Možno bi bilo tudi, da je umetnik Rozalijino cvetlično vejo nespretno oblikoval in je bila zato nerazumljena, vendar se dozdeva, da bi sprememba svetnice v Cecilijo mogla biti namerna, povezana z namestitvijo muzicirajočih angelov, ki jih Stegenšek povezuje z velikim oltarjem, gl. Stegenšek, *Konjiška dekanija*, str. 121.

⁶¹ Gl. Prilogo, *Bey der filial Kirchen des H: Jošti*.

Obok kapele sv. Fabijana in Boštjana (zdaj sv. Cirila in Metoda), zadnja tretjina 17. stol., ž. c. Ilja, Zreče (foto: Blaž Resman).

stijska omara, cerkvi pa so priskrbeli tudi paramente. Zlate oltarje so v 18. stoletju nadomestili z novimi, kakšna je bila usoda stare opreme, pa ni znano.⁶²

Filiala **sv. Mohorja in Fortunata v Lačni Gori**⁶³ je pridobila nov, popolnoma pozlačen oltar sv. Matije, novo zakristijsko omaro in potrebne paramente; v spremembah stavbe in opreme se je sled za njimi izgubila.⁶⁴

Večjih gradbenih posegov je bila deležna podružnična cerkev **sv. Marjete na Keblju**.⁶⁵ Umetnostnozgodovinska stroka je doslej ugotavljala, da so proti sredini 17. stoletja cerkev razen zvonika že drugič podrli ter zgradili sedanjo obokano stavbo z zakristijo vred,⁶⁶ graški vir pa to trditev korigira in časovno precizira: gradbena dela so izvedli v času Glaviničevega pastirovanja, šlo pa naj bi dejansko za nadzidavo celotne stavbe razen zvonika. Potemtakem moramo v današnji še iskati jedro stare cerkve, ki jo je na zunanjščini mogoče le deloma zaslutiti. O opremi, ki

je datirana v sredo in drugo polovico 17. stoletja, v poročilu ni nobenih omemb.⁶⁷

Tudi na zreškem območju (*ex parte Retschab*) so pod Glaviničem poskrbeli za liturgične potrebe in lepoto cerkva. Pri cerkvi **sv. Ilja v Zrečah**,⁶⁸ kjer je bil leta 1675 ustanovljen vikariat (v poročilu se navaja kot podružnica), so napravili pokopališče in kostnico. Nadaljevali so tudi z gradbenimi deli na cerkveni stavbi; kot nakazuje letnica 1662 nad vhomom v zakristijo, so se ta začela že pod predhodnikom, ko so posodobili prezbiterij in ob tem domnevno deloma prezidali korni zvonik.⁶⁹ Glavinič je dal zvonik povišati (času ustrezajo zvonikove dvojne line), pri cerkvi pa zgraditi klet in na novo pozidati kapelo v čast sv. Fabijanu in Boštjanu, ki sta bila njegova osebna zavetnika.⁷⁰ Patrona sta v 19. stoletju zamenjala sv. Ciril in Metod, kapela z banjastim obokom s sosvodnica-

⁶² Za cerkev gl. Curk, O umetnostni podobi, str. 206–207; Krajnc, *Cerkev sv. Jošta*, str. 5–12.

⁶³ Gl. Prilogo, *Bey der filial Kirchen S: S: Hermagorae et Fortunati*.

⁶⁴ Za opis cerkve gl. Curk, O umetnostni podobi, str. 202.

⁶⁵ Gl. Prilogo, *Bey der filial Kirchen St: Margarethen*.

⁶⁶ Stegenšek, *Konjiška dekanija*, str. 132; ŪIFS, Curk, *Zapiski mariborske topografije*, 1959; prim. Šerbelj, *Umetnostni spomeniki*, str. 199; Curk, O umetnostni podobi, str. 204.

⁶⁷ Za opis cerkve gl. Stegenšek, *Konjiška dekanija*, str. 132–136; Šerbelj, *Umetnostni spomeniki*, str. 199; Curk, O umetnostni podobi, str. 204–205.

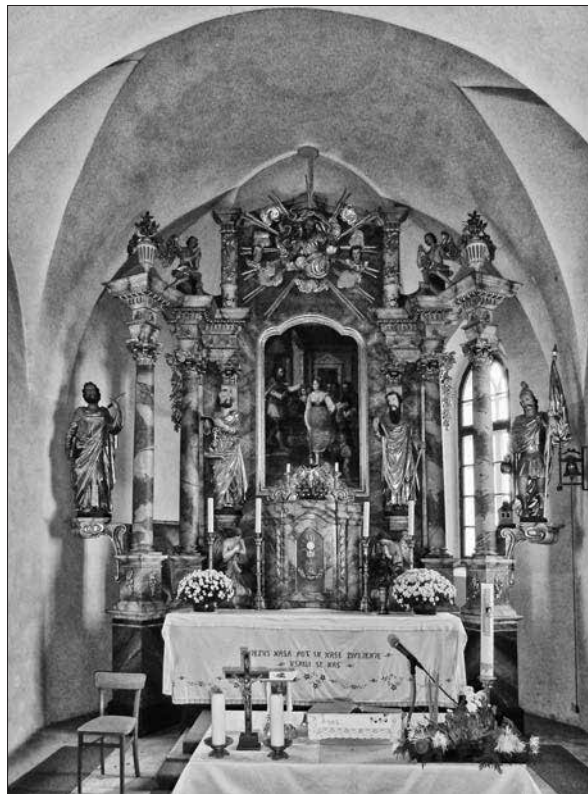
⁶⁸ Gl. Prilogo, *Bey der filial Kirchen St: Aegidij*.

⁶⁹ Zadnikar, *Romanika*, str. 402–404.

⁷⁰ Vizitacije iz zgodnjega 18. stoletja, ki jih hrani Štajerski deželni arhiv v Gradcu, omenjajo v cerkvi oltar sv. Fabijana in Boštjana, ki tedaj še ni bil posvečen. V 19. stoletju so z novim nastavkom zamenjali tudi titularja, gl. Stegenšek, *Konjiška dekanija*, str. 83.

Prezbiterij p. c. sv. Martina, Sv. Martin nad Zrečami, notranjščina, 1686 (foto: Blaž Resman).

Prezbiterij ž. c. sv. Kunigunde, Gorenje (foto: Blaž Resman).

Zunanjščina p. c. sv. Martina, Sv. Martin nad Zrečami (foto: Blaž Resman).

mi ter s štukom poudarjenim temenskim okrasnim poljem in okroglim sklepnikom pa ohranja lokalne značilnosti Glaviničevega časa. Seznam med pridobitvami našteva tudi nov veliki zvon, zakristijsko omaro in cerkvene paramente.⁷¹

Pri cerkvi **sv. Martina nad Zrečami**⁷² so v Glaviničevem času zgradili nov prezbiterij in nov zvonik, ladjo pa razširili, kar najbrž pomeni, da so jo že takrat nekoliko podaljšali s širšim prizidkom. Gradbeni posegi so datirani z letnico 1686, vsekano na preklado portala, ki vodi iz prezbiterija v zakristijo pod zvonikom, pokrito s križnim obokom. Prezbiterij je nerazčlenjen, pokriva pa ga banjast obok s sosvodnicami, ki so v tristranem zaključku poglobljene. Za čas zidave je značilno okroglo okno s kvadratnim okvirjem v zaključni steni prezbiterija.⁷³

Obsežna gradbena dela so bila opravljena tudi pri podružnični cerkvi **sv. Kunigunde v Gorenju** nad Zrečami,⁷⁴ kjer so zgradili nov prezbiterij, kapelo Device Marije in zakristijo. Prezbiterij s tristranim

⁷¹ Za opis cerkve gl. Stegenšek, *Konjiška dekanija*, str. 82–84; Curk, *Topografsko gradivo*, str. 68–71; Curk, O umetnostni podobi, str. 208–209.

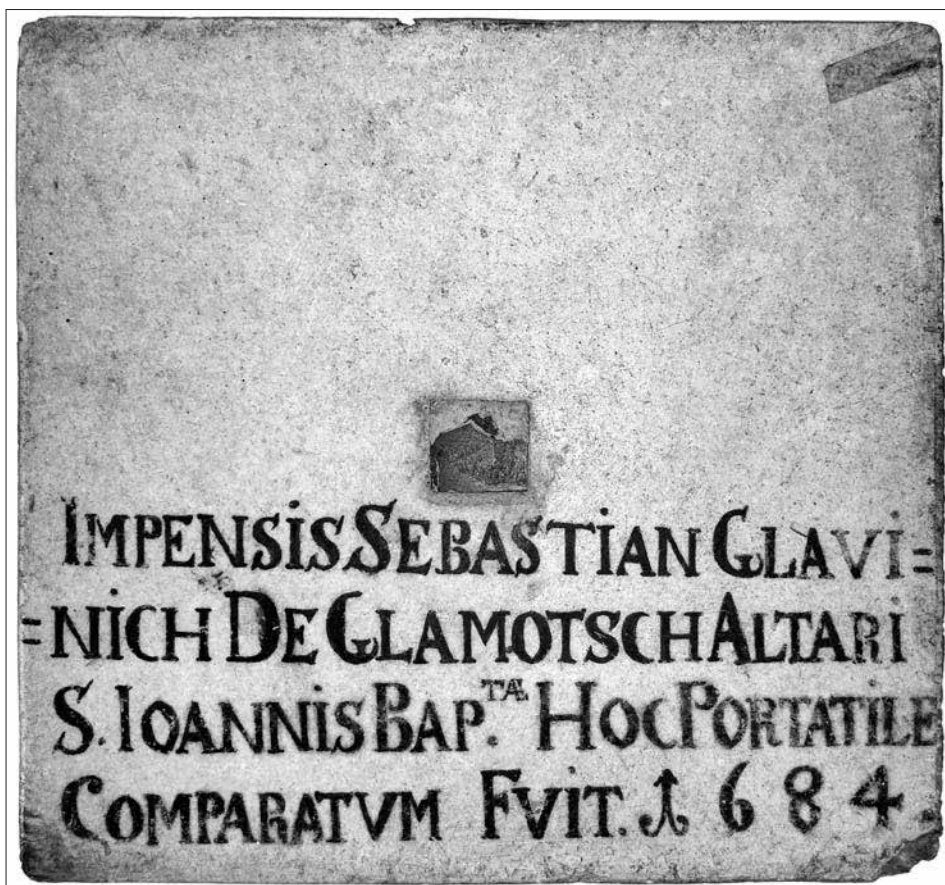
⁷² Gl. Prilogo, *Bey der filial Kirchen St: Martini*.

⁷³ Za opis cerkve gl. Stegenšek, *Konjiška dekanija*, str. 89–90; Curk, *Topografsko gradivo*, str. 51–52; Curk, O umetnostni podobi, str. 209–210.

⁷⁴ Gl. Prilogo, *Bey der filial Kirchen St: Cunigundis*.

Obok Marijine kapele, ž. c. sv. Kunigunde, Gorenje (foto: Blaž Resman).

Portatile na menzi velikega oltarja, 1684, ž. c. sv. Duha, Loče (foto: Blaž Resman).

zaključkom ima banjast obok s parom sosvodnic in poudarjenimi robovi, ki jih povezuje okrogel štukiran sklepnik. Predirajo ga ostroločna okna s stopničastim ostenjem. Zakristija ob ladji, pokrita z banjo s sosvodnicami, je skozi preprost portal povezana z Marijino kapelo, v kateri je preprost banjast obok, križno razporejeni sosvodnici pa spenja okrogel sklepnik iz štuka. Notica v seznamu korigira doslej uveljavljene datacije; po strokovni literaturi naj bi bili namreč kapelo prizidali k cerkvi že okoli leta 1550, obokanje prezbiterja pa v celoti izvedli v drugi polovici 16. ali na začetku 17. stoletja.⁷⁵ Od opreme se v seznamu omenjata nov pozlačen oltar za kapelo, ki je bil gotovo soroden drugim rezbarskim izdelkom v konjiški župniji, in nova omara za zakristijo. Zunaj cerkve je bilo v tem času urejeno pokopališče oziroma postavljeno obzidje, kar je bilo bržčas povezano z izravnavanjem okoliškega terena,⁷⁶ pozidana pa je bila tudi podkletena hiša.⁷⁷

Za filialo **sv. Jakoba v Resniku**,⁷⁸ ki nikoli ni bila posebno bogata, je Glavinič priskrbel le nov zvon in cerkvene paramente.⁷⁹

Na loški strani (*ex parte S. Spiritus*) prav tako niso držali križem rok. **Cerkev sv. Duha v Ločah**,⁸⁰ kjer je bil leta 1689 ustanovljen vikariat (v viru navedena kot podružnica), je v ladji dobila nov rumeno pobarvan lesen strop (*obrige Kirchen Poden*). Na novo sta bila narejena in pozlačena oltar sv. Miklavža in prižnica, kupili pa so tudi zvon⁸¹ in bandero. Pokopališče so razširili in njegovo obzidje na novo prekrili.⁸² V Loče so pozneje prenesli portatile, ki je bil leta 1684 kupljen na Glaviničeve stroške za oltar sv. Janeza Krstnika (z napisom: *IMPENSIS SEBASTIAN GLAVINICH DE GLAMOTSCH ALTARI / S. IOANNIS BAPTAE HOC PORTATILE / COMPARATUM FUIT 1684*), z njim pa najbrž tudi celoten nastavek. Po Stegenškovi domnevi naj bi portatile izhajal iz cerkve sv. Janeza Krstnika v Čadramu, medtem ko naj bi tamkajšnji nastavek preselili k Sv. Miklavžu v Koritno.⁸³ Ker pa

Prezbiterij ž. c. sv. Petra in Pavla, zunanjščina, Veliko Tinje (foto. Blaž Resman).

je, kot že rečeno, Glavinič kot beneficiat na svoje stroške postavil nov oltar sv. Janeza Krstnika v Konjicah, se zdi konjiška provenienca verjetnejša in bolj smiselna.⁸⁴ Leta 1688 je Sebastijan Glavinič cerkvi v Ločah podaril krstno knjigo,⁸⁵ kar je mogoče povezovati z ustanovitvijo tamkajšnjega vikariata.⁸⁶

Pri **Sv. Petru v Žičah**⁸⁷ so sezidali novo pokopališko obzidje, pokrito s streščico. Tudi del cerkve so na novo prekrili, postavili so nov pozlačen veliki oltar in kupili bandero.⁸⁸

⁷⁵ Stegenšek, *Konjiška dekanija*, str. 102; Curk, *Topografsko gradivo*, str. 47, 48; Curk, O umetnostni podobi, str. 208.

⁷⁶ Stegenšek, *Konjiška dekanija*, str. 101, 102; Curk, *Topografsko gradivo*, str. 46. Teren okoli cerkve so izravnali leta 1671, s to letnico pa se v literaturi napačno označuje tudi portal, v resnici datiran 1651, ki naj bi ga bili v Gorenje pripeljali iz Žič.

⁷⁷ Za opis cerkve gl. Stegenšek, *Konjiška dekanija*, str. 101–104; Curk, *Topografsko gradivo*, str. 46–48; Curk, O umetnostni podobi, str. 208.

⁷⁸ Gl. Prilogo, *Bey der filial Kirchen St. Iacobi*.

⁷⁹ Za opis cerkve gl. Stegenšek, *Konjiška dekanija*, str. 104–106; Curk, *Topografsko gradivo*, str. 30–31; Curk, O umetnostni podobi, str. 208.

⁸⁰ Gl. Prilogo, *Bey der filial Kirchen S. Spiritus*.

⁸¹ V Glaviničev čas sodi srednji zvon z napisom: *Spiritus Sancte Deus miserere nobis. An. 1688*, gl. Kuret, *Slovensko Štajersko*, str. 180.

⁸² Za opis cerkve gl. Stegenšek, *Konjiška dekanija*, str. 152–153; Curk, *Topografsko gradivo*, str. 26–28; Curk, O umetnostni podobi, str. 205–206.

⁸³ Stegenšek, *Konjiška dekanija*, str. 116. Glaviničev portatile je vzidan v menzo velikega oltarja, katerega poznejši nastavek

je leta 1765 napravil Jožef Holzinger, predelali pa so ga leta 1856.

⁸⁴ Richter, Boštjan Glavinič, str. 27, navaja, da je oltar sv. Janeza Krstnika stal prvotno v Konjicah v kapeli žusemske ustanove, ki naj bi bila opuščena pod nečakom dr. Sebastijanom Glaviničem.

⁸⁵ Kuret, *Slovensko Štajersko*, str. 181, navaja zapis v krstni knjigi: *Pro memoria. Hunc librum dono obtulit Ecclesiae St. Spiritus in Lotsche F. Sebastianus Glaunich d'Glamotsch /.../ Signatum 24. Januarii 1688.*

⁸⁶ V literaturi se kot leto ustanovitve vikariata v Ločah pojavljata letnici 1681 (npr. Richter, Boštjan Glavinič, str. 27) in 1689 (npr. *Krajevni leksikon*, str. 560).

⁸⁷ Gl. Prilogo, *Bey der filial Kirchen St. Petri*.

⁸⁸ Za opis cerkve gl. Stegenšek, *Konjiška dekanija*, str. 166–167; Curk, *Topografsko gradivo*, str. 72–74; Curk, O umetnostni

Ladja p. c. sv. Urha, notranjščina, Sv. Urh na Pohorju
(foto: Blaž Resman).

Rožnovenska kapela, p. c. sv. Urha, Sv. Urh na Pohorju
(foto: Blaž Resman).

Podružnico **sv. Jerneja pri Ločah**⁸⁹ so lepšali s tremi novimi pozlačenimi oltarji.⁹⁰ Kupili so bandero, v zakristiji napravili nova okna in zgradili novo hišo (mežnarijo).⁹¹

Nekaj novosti moremo omeniti tudi na tinjski strani (*ex parte Teinach*). Vikariatno cerkev **sv. Petra in Pavla na Velikem Tinju**⁹² so v Glaviničevem času obokali, prezbiterij in zakristijo pa na novo pozidali. Letnico 1692, ki se običajno navaja kot leto obokanja ladje, si morda lahko razložimo kot čas zaključka del ali pa že prvega podaljšanja ladje, ki so jo nato v 19. stoletju še enkrat podaljšali. Postavili so tudi pokopališko obzidje in kupili veliki zvon.⁹³

podobi, str. 210–211. Zvon v cerkvi je datiran z letnico 1689, vendar pa v Glaviničevem seznamu ni naveden.

⁸⁹ Gl. Prilogo, *Bey der filial Kirchen St. Bartholomaei*.

⁹⁰ Šlo je za oltarje sv. Jerneja, sv. Marjete in sv. Ahacija, ki jih omenjajo vizitacije zgodnjega 18. stoletja (v graškem Deželnem arhivu), iste titularje pa navaja v vizitacijah tudi Attems, gl. Ožinger, *Vizitacije*, str. 402.

⁹¹ Za opis cerkve gl. Stegenšek, *Konjiška dekanija*, str. 150–151; Curk, *Topografsko gradivo*, str. 49–50; Curk, O umetnostni podobi, str. 207.

⁹² Gl. Prilogo, *Bey der Vicariat Kirchen zu Teinach*.

⁹³ Za opis cerkve gl. Šerbelj, *Umetnostni spomeniki*, str. 200; Curk, O umetnostni podobi, str. 211.

Pri filiali **sv. Treh kraljev na Pohorju**⁹⁴ so obnovili zvonik in popravili cerkveno zidovje.⁹⁵

Večjih gradbenih del so se lotili pri **Sv. Urhu na Pohorju**;⁹⁶ poročilo pravi, da so na novo zgradili kar polovico stavbe in kapelo ter kupili zvon, ustanovili pa so tudi Marijino bratovščino. Židavo naj bi izvedli okoli leta 1680; ladjo s prizidano kapelo so poenotili z banjastim obokom s sosvodnicami, ki je na temenu okrašen s štukiranim okrasnim poljem, in ob tej priložnosti posodobili obok prezbiterija. Enoten, za čas značilen videz je dobila tudi zunanjščina cerkve; členijo jo stopničasto poglobljena pravokotna in okrogla okna ter niša in line na fasadnem zvoniku. Kapelo so gotovo že v Glaviničevem času opremili z oltarjem, ki pa ga seznam ne omenja, ker je zanj bržčas poskrbela novoustanovljena bratovščina. V nekoliko predelanem oltarju ohranjena prvotna kipa sv. Dominika in sv. Frančiška Asiškega dokazujeta,

⁹⁴ Gl. Prilogo, *Bey der filial Kirchen S: S: Trium Regum*.

⁹⁵ Za opis cerkve gl. Curk, O umetnostni podobi, str. 212; Šerbelj, *Sveti Trije Kralji*, str. 397, ki kot možno leto obokanja ladij omenja letnico 1675, vendar pa v Glaviničevem poročilu o tem ni podatkov.

⁹⁶ Gl. Prilogo, *Bey der filial Kirchen S: Vdalrici*.

Zunanjščina p. c. sv. Urba, Sv. Urb na Pohorju
(foto: Blaž Resman).

da je bila bratovščina posvečena Rožnovski Materi Božji.⁹⁷

Pri **Sv. Venceslavu na Zgornji Ložnici**⁹⁸ so zgradili pokopališko obzidje in zakristijo ter napravili dva nova oltarja. Obsežnejšo predelavo ladje, ki ne sodi več v obdobje Glaviničevega župnikovanja, so izvedli leta 1693.⁹⁹

Vikariatna in priljubljena božjepotna cerkev **Naše ljube Gospe v Črešnjicah**,¹⁰⁰ ki so jo že pred Glaviničem podaljšali proti zahodu in obokali, je v njegovem času dobila novo opremo: postavili so dva nova pozlačena oltarja, velikega in stranskega, in prikrbeli paramente.¹⁰¹

***

Seznam, ki ga je Glavinič zapisal kot zaključno poročilo o svojem delovanju že kot senjsko-modruški škof in ga hrani Štajerski deželni arhiv v Gradcu, je

⁹⁷ Za opis cerkve gl. Šerbelj, Umetnostni spomeniki, str. 200; Curk, O umetnostni podobi, str. 211–212.

⁹⁸ Gl. Prilogo, *Bey der filial Kirchen St. Wenceslaij*.

⁹⁹ Za opis cerkve gl. Šerbelj, Umetnostni spomeniki, str. 200; Curk, O umetnostni podobi, str. 212.

¹⁰⁰ Gl. Prilogo, *Bey der Vicariat Kirchen Vnser Lieben Fräuen in Kirchstötten*.

¹⁰¹ Za opis cerkve gl. Šerbelj, Umetnostni spomeniki, str. 200; Curk, O umetnostni podobi, str. 212.

bil v zgodovinopisju doslej prezrt. Zaradi poznejših predelav cerkvenih stavb in opreme ter le deloma ohranjenega spomeniškega in arhivskega gradiva predstavlja pomembno pričevanje o dveh desetletjih živahne umetnostne dejavnosti pri farni, vikariatnih in podružničnih cerkvah takrat teritorialno zelo obsežne konjiške župnije. Cerkevne stavbe so bile večinoma obnovljene, nekatere tudi nadzidane, razširjene oziroma povečane, dopolnjene s prizidanimi kapelami in zakristijami ali z na novo zgrajenim prezbiterijem in zvonikom, obokane ali preobokane, na novo pokrite in tlakovane, urejena je bila njihova okolica (popravljen pokopališke ograje in kostnice), marsikatera pa je dobila tudi novo oltarno in bogoslužno opremo, zakristijsko omaro, paramente, inventar in zvonove. Seznam zajema devetnajst cerkva, od katerih jih je kar deset dobilo po enega ali več (prihovska kar pet) novih oltarjev.

Arhitektura kaže tipične značilnosti dobe in je po kvaliteti povprečen izdelek lokalnih gradbenih mojstrov. Označujejo jo preprosti banjasti bokali s sosvodnicami, z bolj ali manj poudarjenim štukaturnim grebenjem, in značilna okrogla okna (volovsko oko)¹⁰² v kvadratnem okvirju ali pravokotna okna s stopničastim ostenjem. Prvotne karakteristike ohranjajo npr. prizidana kapela Škapulirske Matere Božje pri Sv. Barbari nad Čadramom, razširjena ladja z novim prezbiterijem in zakristijo pri Sv. Martinu nad Zrečami, novi prezbiterij pri Sv. Kunigundi na Pohorju, povečana ladja s prizidano kapelo Rožnovske Matere Božje pri Sv. Urhu na Pohorju.

Umetnostno bolj dovršena je bila cerkvena oprema, kakor je mogoče sklepati iz žal le maloštevilnih ohranjenih oltarnih nastavkov, ki se vsi uvrščajo v tip zlatih oltarjev in se vežejo na Marijino cerkev na Prihovi. Izjemen je zlasti *in situ* ohranjeni veliki oltar, ki spada med najbogatejše primerke zlatih oltarjev na Slovenskem; s sugestivno kiparsko skupino Marije Zavetnice s plaščem (med molilci naj bi bil upodobljen tudi Glavinič) je na Prihovo privabljal številne romarje. Ikonografsko zanimiva sta tudi nekdanj prihovska, pozneje v Koritno prenesena stranska oltarja sv. Roka in sv. Boštjana (popularizacija svetnika je povezana tudi s tem, da je bil Glaviničev patron) s pečima oziroma mrtvima svetnicama Marijo Magdaleno in Rozalijo v atikah.

Dela slogovno kažejo na več rok in so avtorsko še vedno anonimna. Pogojno jih je mogoče povezati z lokalnimi mojstri, delujočimi tako na konjiškem kot na slovenjebistriškem koncu (na obeh straneh je za širše časovno obdobje izpričanih več imen,¹⁰³ konkretnih podatkov o sodelovanju pa iz doslej znanih virov nimamo), izjemna sorodnost prihovskega veli-

¹⁰² Volovsko oko (*oeil-de-boeuf*) je okroglo ali ovalno okno, značilno zlasti za baročno arhitekturo, nameščeno bodisi v steni bodisi na oboku, v kupoli ali na strehi, pojmovano tudi kot stavbni okras.

¹⁰³ Šerbelj, Umetnostni spomeniki, str. 200, 204, 208, 210.

kega oltarja z nekdanjim mariborskim (zdaj v Heiligenkreuzu am Waasen na avstrijskem Štajerskem) pa kaže, da se je Glavinič obračal tudi na umetnike, delujoče v Mariboru. Za mariborski oltar se kot možna, vendar še ne potrjena avtorja navajata Janez Gerčič in Adam Niederl (v poštev bi glede na datacijo prišel zlasti slednji); avtorstvo obeh nastavkov ostaja odprto in ga bo treba v prihodnosti razreševati vzporedno.

***

Odnos Sebastijana Glaviniča do umetnosti in lepote bogoslužnih prostorov se je nedvomno oblikoval pod vplivom njegovega prastrica, ki je poskrbel za mladeničevo šolanje in vzgojo, zato v nadaljevanju na kratko predstavljamo tudi njegove biografske podatke in kulturna prizadevanja. Franjo Glavinič (1585, Kanfanar–1652, Trsat), izobražen in razgledan frančiškan, nabožni pisatelj in zgodovinar, je dolga leta deloval na Trsatu (gvardijan samostana je bil v letih 1632–1639, 1643–1648 in 1651–1652) in bil trikrat izvoljen za provinciala bosansko-hrvaške redovne province sv. Križa (1610–1613, 1616–1619, 1619–1622). Kot gardijan je nekaj let vodil tudi samostana pri Sv. Lenartu v Kotarih (1628–1632) in na Sveti

Portret Franja Glaviniča, frančiškanski samostan, Trsat (foto: Ana Lavrič).

Gori pri Gorici (1639–1642). Dejaven je bil tudi na kulturnem področju. Pod škofom Ivanom Agatičcem je prevzel skrb za ustanovitev glagolske tiskarne na Reki in v ta namen v Gradcu pridobil opremo konfiscirane protestantske tiskarne, vendar jo je na zahtevo Kongregacije za širjenje vere (Sacra Congregatio de Propaganda Fide) moral odposlati v Rim. Z nakupi knjig v Italiji in Španiji je obogatil trsatsko samostansko knjižnico, ki pa je leta 1629 s samostanom vred pogorela.¹⁰⁴ Požaru so sledila obsežna gradbena dela: obnovo in povečavo samostanskega poslopja, ki jo je zasnoval in zastavil provincial Mihael Kumar pl. Kumberg, je Glavinič izpeljal v letih 1632–1639. Z denarno podporo Nikole Frankopana je leta 1644 nadaljeval še z deli na cerkvi, ki ji je ogenj sicer v celoti prizanesel, ker jo je želel v duhu protireformacije in prodirajočega baroka reprezentativno urediti in olepšati. Prvih posegov na njej se je lotil že pred tem, v drugem desetletju 17. stoletja, ko je preuredil prezbiterij po zgledu Svete nazareške hiše v Loretu in prizidal zakristijo, tokrat pa je dobil možnost, da je cerkev podaljšal in razširil, jo generalno obnovil in deloma tudi na novo opremil.¹⁰⁵ Med umetniki, s katerimi je sodeloval, izstopa frančiškanski brat Serafin Schön, doma iz Menzingna v švicarskem kantonu Zug.¹⁰⁶ Bil je odličen slikar – Glavinič ga imenuje *pictor excellentissimus*¹⁰⁷ –, ki je pretanjeno združeval beneško tradicijo z baročnim misticizmom. Na Trsat je prišel pod provincialom Kumarjem¹⁰⁸ in v dobrem desetletju s svojim mojstrskim čopičem okrasil samostan in cerkev. Glavnina njegovih del je nastala, ko je samostan vodil Glavinič, ki je gotovo sodeloval pri njihovem vsebinskem konceptu; po mnenju Paškala Cvekana naj bi bil vplival na vsebinsko zasnovno ikonografsko in likovno izjemne upodobitve

¹⁰⁴ Za Franja Glaviniča gl. zlasti Cvekan, *Trsatsko svetišče*, 26, 27, 84–90, 95–97, 109–116, 106, 206–207; *Zbornik radova o Franji Glaviniču*, passim; v slovenščini mdr. Lisac, Glavinič, str. 425–426; Škofljanec, *Observanti*, str. 4, 28, 29, 31, 86, 93–95, 103–106, 108, 118, 192, 199, 212, 236, 240, 245, 248, 257, z navedbo literature. Franjo Glavinič se je šolal v Ljubljani, Cremoni, Piacenzi in Bologni.

¹⁰⁵ O usodnem požaru gl. mdr. Hajnšek, *Marijine božje poti*, str. 509; Cvekan, *Trsatsko svetišče*, str. 84–85, 125–126, 223; O obnovi samostana in cerkve gl. Lisac, Glavinič, str. 425; Cvekan, *Trsatsko svetišče*, str. 26, 51, 88–90, 111–116, 126–127, 148, 151, 154, 161–162, 164, 178; Matejčić, *Crkva Gospe Trsatske*, str. 5–7, 11, 31, 97–99; Hoško, *Splet predaje*, str. X; Bogović, *Moji predšasnici*, str. 100.

¹⁰⁶ Za Schöna gl. mdr. Wyrubal, *Pictor*, str. 89–100; Hoško, *Dva Franjevca*, str. 2–3; Matejčić, *Barok*, str. 527–530; Cvekan, *Trsatsko svetišče*, str. 210–211; Matejčić, *Crkva Gospe Trsatske*, str. 20–25; Kudiš, *Ikonografski sadržaji*, str. 108–113; Kudiš, *Novosti*, str. 81–90; Kudiš Burić, *Slikarstvo*, str. 53–63; Hoško, *Fra Serafin Schön*, passim.

¹⁰⁷ Cvekan, *Trsatsko svetišče*, str. 211.

¹⁰⁸ Schöna je za delo na Trsatu pridobil tedanji provincial Mihael Kumar, ki je pozneje postal ljubljanski pomožni škof. Slikarja je priporočil ljubljanskemu škofu Otonu Frideriku Buchheimu, zbiralcu in ljubitelju umetnosti, ki ga je želel zaposlit pri svojih načrtih, a je umetnik že pred tem umrl. gl. Lavrič, *Umetnostna dejavnost*, str. 65.

Mistična večerja sv. Družine v letnem refektoriju,¹⁰⁹ z izbiro motivov pa naj bi sodeloval tudi pri freskah iz cikla *Marijino življenje* v samostanskem hodniku idr.¹¹⁰ Da bi bil slikar svojega predstojnika tudi portretiral, se sicer zdi verjetno, vendar je avtorstvo portreta, ki mu je bil v strokovni literaturi pripisan, vprašljivo.¹¹¹ Med knjigami izpod Glaviničevega peresa sta z zgodovinskega vidika posebno dragoceni deli o Trsatu (*Historia Tersattana*, 1648) in o zgodovini frančiškanske province (*Origine della provincia Bosna Croatia*, 1648),¹¹² ker ju je napisal na podlagi poznavanja arhivskih virov, uničenih ob požaru knjižnice. Bakrorez s podobo Marije Matere milosti in devetimi prizori iz zgodovine trsatskega svetišča, ki ga je dal izdelati leta 1641, je posvetil cesarju Ferdinandu III.¹¹³ Ta ga je zaradi velikih zaslug leta 1649 imenoval za senjsko-modruškega škofa, vendar je skromni frančiškan imenovanje v duhu redovnega ustanovitelja odločno odklonil.¹¹⁴

***

Potem ko je Sebastijan Glavinič postal senjsko-modruški škof in se je poslovil od konjiške župnije, kjer je bil umetnostno zelo dejaven, se njegov interes za umetnost ni zmanjšal, omejile pa so se njegove finančne zmožnosti. Pri tem so mu velike težave povzročali zlasti upravitelji zaplenjenih zrinjskih in frankopanskih posesti, ker so Cerkvi odtegovali prihodke, ki jih je nekoč uživala. Kot škof je Glavinič večinoma bival na Trsatu, v župnišču pri cerkvi sv. Jurija,¹¹⁵ ne pa v Bakru, kjer so rezidirali njegovi predhodniki od Ivana Smoljanovića (1667–1678) naprej.¹¹⁶ Ti so namreč v Senju po tem, ko je postal

vojno oporišče proti Turkom, le še redko bivali, za obnovo tamkajšnjega škofijskega dvorca, ki je začel propadati, pa Glavinič ni imel sredstev; obnovil ga je šele njegov naslednik Martin Brajković (1698–1703), ki je prekinil dolgo tradicijo bivanja škofov zunaj Senja.¹¹⁷

Razmere na ozemlju pod njegovo jurisdikcijo, ki jih je spoznaval na vizitacijah, je Glavinič popisal v obširnem poročilu o stanju škofije, ki ga je leta 1695 poslal Apostolskemu sedežu v Rim.¹¹⁸ Omenil je, da je bilo pod Zrinjskimi in upravitelji njihovega premoženja več svetišč podrtih oziroma spremenjenih v skladišča in delavnice, cerkveni prihodki pa odtujeni.¹¹⁹ Sicer se je lahko pohvalil tudi z nekaj obnovljenimi stavbami,¹²⁰ poudaril pa je, da bi se okras cerkva njegove škofije pomnožil, ko bi gosposka tako ne stiskala ubogega ljudstva in duhovščini ne preprečevala gorečnosti za božjo hišo.¹²¹ Poleg trsatskega svetišča z Marijino milostno podobo je v poročilu izpostavil tudi božjepotno Marijino cerkev na Sveti Gori pri Gorici. Omenil je tudi po čudežih slovečo cerkev v Ošterijah, kjer je pred prihodom Turkov rezidiriral modruški kapitelj, in razpadajočo cerkev v Modrušu, kjer so nekdanj rezidirali škofje in za obnovo katere se je na vizitaciji še posebej zavzel z namenom, da bi se na tem območju okrepilo katolištvo.¹²² Zaradi revščine in slabih pogojev je Glaviniču primanjkovalo izobrazjenih duhovnikov, tako da niti škofijskega vikarja ni imel in je moral za vse skrbeti sam.¹²³ Za podporo je prosil papeža, skušal pa je pridobiti tudi

ljeno v Bakar, gl. NŠAL, ŠAL/Šk. prot., fasc. 10, št. 17, 18, 7. 12. 1693–9. 2. 1694.

¹¹⁷ Senjska škofija je bila v začetku 17. stoletja enakopravno združena z modruško (tj. krbavsko), in sicer pod upravo škofa, ki je imel sedež v Senju. Po dolgi odsotnosti škofov se je v Senj vrnil Martin Brajković, gl. Bogović, *Moji predšasnici*, str. 5, 98, 109.

¹¹⁸ Po Glaviničevem poročilu je senjska škofija imela štiri župnije in tri filiale, okoli sedem tisoč katoličanov, deset kanonikov in šest do sedem škofijskih duhovnikov, osem frančiškanov in pet pavlincev, modruška škofija pa 23 župnij, 24 tisoč katoličanov, 24 kanonikov in okoli 24 škofijskih duhovnikov, 30 frančiškanov (Trsat) in šest do sedem pavlincev. Na novo pridobljenem območju Like in Krbave, kjer je bilo okoli tri tisoč katoličanov (starih in konvertitov), so ustanovili župnije v Ličkom Novom (1690), Perušiću (1690), Donjem Kosinju (1692), Gornjem Kosinju (1692) in Klancu (1698). Celotno območje pod Glaviničevo upravo je štel torej okoli 34 tisoč vernikov. Leta 1695 se je iz Dalmacije v Liko preselilo 80 pravoslavni družin, gl. Bogović, *Senjsko-modruška ili Krbavska biskupija*, str. 135–155; Bogović, *Moji predšasnici*, str. 108–109.

¹¹⁹ Bogović, *Senjsko-modruška ili Krbavska biskupija*, str. 143–146.

¹²⁰ Prav tam, str. 149, kjer navaja obnovljene podružnice v župniji Moravice.

¹²¹ Prav tam, str. 148.

¹²² Prav tam, str. 149, 151–152. Cerkev v Modrušu je imela malo prihodkov, saj ljudje niso oddajali desetine, ker so živeli le od tistega, kar so rešili pred Turki.

¹²³ Prav tam, str. 153, 155. Kongregacija, ki je prejela poročilo, je Glaviniča podprla in informacije posredovala odgovornim osebam in institucijam.

¹⁰⁹ Cvekan, *Trsatsko svetišče*, str. 95, 97; za sliko gl. Matejčić, *Barok*, str. 529.

¹¹⁰ Hoško, *Fra Serafin Schön*, str. 76–79, 115–116; Cvekan, *Trsatsko svetišče*, str. 116–117.

¹¹¹ Portret je kot Schönovo delo objavila Matejčić, *Crkva Gospe Trsatske*, str. 21.

¹¹² Slovenski prevod tega dela je pripravil p. Bruno Korošak, gl. Glavinič, *Opis*.

¹¹³ Cvekan, *Trsatsko svetišče*, str. 207–208.

¹¹⁴ Gl. mdr. Lisac, Glavinič, str. 425–426; Cvekan, *Trsatsko svetišče*, str. 27; prim. Hoško, Čuvar svetišča, str. 2–3. V literaturi se, podobno kot za leto rojstva, tudi za leto škofovskega imenovanja pojavljajo različne letnice.

¹¹⁵ Sebastijan Glavinič je v poročilu Svetemu sedežu leta 1695 zapisal, da je župnišče ob cerkvi sv. Jurija na Trsatu primeren kraj za trajno bivanje škofa, da mu tako ni treba bivati na Reki, ki pripada puljski škofiji, gl. Bogović, *Senjsko-modruška ili Krbavska biskupija*, str. 137, 148. Hranil se je pri frančiškanih v trsatskem samostanu, gl. Bogović, *Trsatsko svetišče*, str. 5.

¹¹⁶ Ker je moral iz Bakra pobegniti njegov predhodnik Hiacint Dimitri (1680–1686), se Glavinič tam ni poskušal nastaniti, gl. Bogović, *Senjsko-modruška ili Krbavska biskupija*, str. 147, 148. Duhovščina v Bakru je svojim škofom od nekdanj povzročala velike preglavice pri zemljiški gospodi, gl. Bogović, *Senjsko-modruška ili Krbavska biskupija*, str. 146–147. Z njo povezan je bil tudi Glaviničev spor s prezbiterom Ivanom Cernichem, ki je v letih 1693–1694 zabeležen v ljubljanskih škofijskih protokolih, ker naj bi zaslišanje prič po odločtvi nuncija potekalo v Ljubljani, vendar je bilo pozneje predstav-

vladarja, pri katerem je v obrambi pravic Cerkve zašel v težave.¹²⁴

Posebna Glaviničeva skrb je bila usmerjena na Liko in Krbavo, ki sta bili od leta 1527 pod turško oblastjo, leta 1689 pa ju je osvobodila krščanska vojska in ju je kmalu po prevzemu škofije, maja 1691, dobil v upravo.¹²⁵ Na opustošenem ozemlju so bila številna naselja razdejana, utrdbe, dvorci in cerkve v razvalinah, maloštevilni katoličani, ki so še ostali, pa neuki in brez organiziranih cerkvenih skupnosti.¹²⁶ Glavinič je tja poslal duhovnike in misijonarje, ki so začeli rekatolizirati prebivalstvo in ustanavljati župnije, osebno pa teh krajev ni obiskal.¹²⁷ Najzaslužnejši za restavracijo Katoliške cerkve v Liki in Krbavi je bil brinjski župnik Marko Mesić, ki se je nastanil v Mušaluku blizu mesta Perušića, kjer se je dalo krstiti in je sprejelo katolištvo največje število muslimanov.¹²⁸ Utrjeno mesto z razvalinami plemiških dvorcev in sledovi številnih cerkva, ki je stalo dotlej na meji Osmanskega cesarstva, je postalo pomembna postojanka rekatolizacijskega delovanja. Perušićani so za bogoslužje preuredili džamijo, nekdanjo srednjeveško cerkev, ki je tako spet služila prvotnemu namenu, nameravali pa so postaviti novo cerkev v čast sv. Križu, kot znamenje zmage križa nad polmesečem; zanj je Glavinič leta 1696 iz sredstev rimske Kongregacije za širjenje vere dal naslikati podobo sv. Križa, ki se zdaj nahaja v tamkajšnjem župnišču.¹²⁹ Nekdanje džamije so uporabljali za maševanje tudi v Budaku, Bilaju in Ribniku. Glavinič je odredil, da v Budaku postavijo novo cerkev sv. Jožefa ter v Ribniku cerkev sv. Petra in Pavla (leseni postavljeni do leta 1700), da v Bilaju preuredijo mošejo in jo poimenujejo po sv. Leopoldu (zraven nje so leta 1700 začeli graditi novo cerkev sv. Jakoba) in da Mesić v Mušaluku postavi kapelo sv. Marka (zgrajena v čast sv. Duhu leta 1700). Z njegovim dovoljenjem so postavili cerkve tudi na območju naslednjih novoustanovljenih župnij: v Novem v čast sv. Boštjanu, Roku

Portret senjsko-modruškega škofa Sebastijana Glaviniča, Sakralna baština, Senj (foto: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=22232>, stanje 20. 1. 2018).

in Rozaliji (posvetili so jo sv. Antonu, kot je razvidno iz poročila iz leta 1700) skupaj z lesenima podružnicama v Brušanih in Smiljanu, ki sta nadomestili podrti predhodnici, v Klancu Marijinemu vnebovzetju (leta 1700 se omenja kot nova), v Donjem Kosinju sv. Antonu Padovanskemu in v Gornjem Kosinju sv. Hieronimu. Nova svetišča so večinoma postavljali na temelju ali v bližini starih, srednjeveških cerkva.¹³⁰

Kot nadpastir je Glavinič dopolnil portretno galerijo senjsko-modruških škofov s svojo podobo, ki po Vohovem opisu kaže moža »s krepkimi brki, kakoršne še dandanes nosijo 'franjevci' v Bosni, Hercegovini in na Turškem«. ¹³¹ Cerkvni dostojanstvenik v dopasnem izrezu v rahlem zasuku v svojo levo stran stoji pred temačnim interierjem, ki ga ob strani zastira zavesa. Levico opira na mizo, prekrito z rdečim prtom, na katero so položene škofovske insignije, z desnico se dotika dragocenega naprsnega križa z dvojno prečko. Nosi modno črno obleko, ki jo poživljajo bel rabat in bele manšete, in črno čepico, izpod katere mu na ramena segajo rahlo osiveli valoviti lasje. Ima ovalen obraz z okroglo brado, polnimi ustnicami, širokim nosom in navzgor zavihanimi brki. Videti je sangviničnega značaja in kljub bližajočim

¹²⁴ Svojo pritožbo na svetno gospodo je Glavinič zapisal v 32 točkah. Namenjena je bila najbrž cesarskemu dvoru, gl. prav tam, str. 147, 154, 155.

¹²⁵ Lika in Krbava sta bili Glaviniču dani v upravo 4. maja 1691, gl. Bogović, Restauracija, str. 108.

¹²⁶ Bogović, *Senjsko-modruška ili Krbavska biskupija*, str. 142. Leta 1693 je Pavel Ritter Vitezović pisal papežu, da v Liki in Krbavi še ni ne cerkva in oltarjev in ne duhovnikov, gl. Bogović, Restauracija, str. 109, 110.

¹²⁷ Glaviniču so pripisovali popis Like in Krbave, ki pa po ugotovitvah Mileta Bogovića ni njegov. O popisu in Glaviničevi pastoralni skrbi za to območje gl. Bogović, Restauracija, str. 103–118; Bogović, *Senjsko-modruška ili Krbavska biskupija*, str. 141; Bogović, *Moji predšasnici*, str. 108.

¹²⁸ Bogović, Restauracija, str. 105, 107, 110.

¹²⁹ Horvat, *Između gotike i baroka*, str. 319–320, navaja, da je slika sv. Križa z napisom *SVMP. CONGRE de Propag. Fide Sebastianus Glavinich Seniensis Pingi curavit 1696* perušički cerkvi leta 1853 podaril Ivan Pöck, polkovnik v Liki. Ob njeni slabi kvaliteti avtorica izpostavlja kot zanimivost, da je kot takšna lahko zadovoljila Glaviniča; Bogović, Restauracija, str. 110, z navedkom, da je Glavinič sliko nabavil v Rimu.

¹³⁰ Bogović, Restauracija, str. 111–114, 116.

¹³¹ Voh, Škof Sebastijan Glavinič, str. 142.

Oltar sv. Mihaela, 1701, frančiškanska c. Matere Milosti, Trsat (foto: Blaž Resman).

se ali že dopolnjenim šestim križem še precej vitalen. Slika nima posebnih umetniških ambicij, je pa likovno zadovoljiva in dovolj efektna. Zdaj je, skupaj s portreti Glaviničevih predhodnikov in naslednikov, vključena v stalno razstavo cerkvene umetnosti v okviru »Sakralne baštine Senja«.¹³²

Po podatkih v literaturi naj bi Glavinič za frančiškanski samostan na Trsatu dal naslikati portret svojega prastrica Franja Glaviniča,¹³³ česar pa ni mogoče brez pomislekov potrditi. Zagotovo drži, da je dal portret zaslužnega sorodnika na hrbtni strani opremiti s kratkim biogramom, ali pa ga je dal tudi sam naslikati, je vprašljivo, kajti na platno naknadno dodani napis tega ne sporoča.¹³⁴ Njegovemu naročilu v prid sicer govorijo škofovske insignije, s katerimi se skromni frančiškan, ki jih je bil odklonil, gotovo

ne bi ponašal, saj se z njimi simbolno uvršča v zgodovinsko vrsto senjskih škofov. Po drugi strani pa se upodobljenec, ki deluje živo in realistično, zdi slikan po modelu ali vsaj posnet po izvirnem portretu, kar podoba, ki jo je Radmila Matejčić pripisala Schönou, dejansko postavlja z njim v neposredno ali vsaj posredno zvezo¹³⁵ (živ pogled trsatskega frančiškana nas spomni sicer tudi na portret njegovega ljubljanskega sobrata Antona Lazarija, ki je pogojno atribuiran slikarju Almanachu).¹³⁶ Podoba je zdaj nameščena v zimskem refektoriju samostana, kjer ohranja spomin na učenega in delavnega redovnika, ki si je pridobil številne zasluge ne le za obstoj in rast bosansko-hrvaške frančiškanske province, temveč z barokizacijo trsatske cerkve in samostana tudi za sakralno umetnost.¹³⁷

Tako kot več njegovih predhodnikov¹³⁸ je tudi Sebastijan Glavinič kot senjsko-modruški škof želel biti pokopan na Trsatu in je v ta namen v oporoki volil denar za epitaf v Marijini cerkvi.¹³⁹ Ker pa je umrl v Slovenskih Konjicah in so ga tam tudi položili k večnemu počitku, so na Trsatu iz sredstev njegovega volila leta 1701 postavili in leta 1706 posvetili nov, marmornat nastavek oltarja sv. Mihaela, ki se formalno zgleduje po pendantu, oltarju sv. Katarine, izklesanem v marmorju leta 1694.¹⁴⁰ Oltar je izdelala goriška delavnica Pacassi, s starega nastavka pa so v njegovem tronu ohranili Schönovo sliko sv. Mihaela z angeli iz leta 1631. Na darovalca spominjajo kip njegovega zavetnika sv. Boštjana na vrhu atike (med kipoma angela in Marije v prizoru Oznanjenja na segmentnih lokih), njegov grb nad oltarno nišo in napis, vklesan v kartuši na predeli oltarja (*POSITUM MUNIFICENTIA REVERENDISSIMI DOMINI D[OMI]NI D[OMI]NI SEBASTIANI GLAVINICH / E[PISCO]PI SEGN[ENSIS] ET MODRUS[ENSIS] / M.D.C.C.I.*).¹⁴¹

¹³⁵ Prav tam.

¹³⁶ Za Lazarijev portret gl. Klemenčič, Portret, str. 139.

¹³⁷ Matejčić, Barok, str. 471–473. Hajnšek, *Marijine božje poti*, str. 511, navaja, da na Trsatu hranijo dve sliki Franja Glaviniča, eno v provincialatu in drugo v obednici. Cvekan, *Trsatsko svetišče*, str. 200, beleži en portret, in sicer v zakladnici (olje na platno, 100 x 73 cm). Če je na Trsatu kdaj obstajal tudi drugi portret, potem je šlo gotovo za kako mlajšo kopijo, morda tisto, ki je objavljena v slovenskem prevodu Glaviničevega opisa samostanov bosansko-hrvaške province, Glavinič, *Opis*, str. 2.

¹³⁸ Vsi senjsko-modruški škofje 17. stoletja so bili zelo navezani na trsatsko svetišče in večina jih je tam tudi pokopana (Agatič, Mariani, Smoljanović in Cikulin), gl. Bogović, *Moji predšasnici*, str. 105.

¹³⁹ Glavinič je trsatski cerkvi zapustil 400 fl za maše in 500 fl za spominski epitaf pri oltarju sv. Mihaela, gl. Cvekan, *Trsatsko svetišče*, str. 133; Bogović, *Trsatsko svetišče*, str. 5.

¹⁴⁰ Za oltar sv. Katarine gl. Cvekan, *Trsatsko svetišče*, str. 132–133; Matejčić, *Crkva Gospe Trsatske*, str. 99; Sourek, *Altarističke radionice*, str. 44, 45.

¹⁴¹ Za oltar in atribucijo Pacassijevi delavnici gl. Cvekan, *Trsatsko svetišče*, str. 133–134; Matejčić, *Crkva Gospe Trsatske*, str. 6; Sourek, *Altarističke radionice*, str. 44, 45, oltar povezuje z Giovannijem Pacassijem ml. in domneva sodelovanje Pa-

¹³² Portret je mdr. objavljen na: https://sl.wikipedia.org/wiki/Bo%C5%A1tjan_Glavini%C4%87_de_Glamo%C4%8D (stanje 18. 1. 2018). O razstavi gl. Bogović, *Moji predšasnici*, str. 98, 100.

¹³³ Richter, Boštjan Glavinič, str. 22–23.

¹³⁴ Glavinič je dal na koncu kronograma zabeležiti: *De Hoc Viro eximio plura praeclara gesta in Provinciae suae annalibus alibique notata reperiuntur. Et haec gratae memoriae titulo Pro-nepos Sebastianus Glavinich Episcopus Segnensis, & Modrusensis, Sacrae Caesar: Regiaeque Maestatis Consiliarius ex Iustria Imperiali Petina oriundus curavit annotari*, gl. Matejčić, *Crkva Gospe Trsatske*, str. 21.

Oltar sv. Mihaela, Glaviničev grb v atiki, 1701, frančiškanska c. Matere Milosti, Trsat (foto: Ana Lavrič).

Delovanje Sebastijana Glaviniča na območju senjske-modruške škofije še ni bilo deležno celovite umetnostnozgodovinske obravnave. Pregled upošteva le dela, ki so v strokovni, zlasti zgodovinski literaturi sporadično že predstavljena. Ob navedenih bi gotovo našli še več pomnikov njegovih umetnostnih prizadevanj, a najpomembnejši se nedvomno vežejo na njegovo konjiško obdobje in, četudi močno razredčeni, še vedno bogatijo obsežno območje nekdanje konjiške župnije.¹⁴²

squaleja Lazzarinija, ob kipih pa opozarja na slogovno bližino delavnici beneškega mojstra Paola Callala.

¹⁴² Najprisrčneje se zahvaljujem kolegu dr. Blažu Resmanu, brez čigar nesebične pomoči, terenske podpore, fotografskih posnetkov in dragocenih nasvetov članek, zastavljen že pred več kot dvema desetletjema, nikoli ne bi ugledal belega dne. Za prijazen sprejem na terenu se zahvaljujem župnikom in upraviteljem obravnavanih cerkva, posebej tudi frančiškonom na Trsatu, s katerimi me je povezal dr. Jože Škofljanec, ki mu prav tako izrekam zahvalo. Zahvaljujem se tudi kolegu mag. Andreju Furlanu za računalniško obdelavo fotografskih posnetkov. Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa *Slovenska umetnostna identiteta v evropskem okviru* P6-0061 in raziskovalnega projekta *Umetnostna reprezentacija plemstva: naročništvo na Štajerskem v zgodnjem novem veku* J6-7410 (B), ki ju sofinancira Javna Agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

Priloga¹⁴³

Dat. : den 17: Julij 1690

Verzäichnuß was sub Sebastiano Glaunich alß Khay: Pfaarrer zu Gonobiz, so woll bey der Pfaarr: alß bey denen incorporierten filial Kirchen, wie dan auch bey der Pfaar selbsten vor eine meliorierung beschehen seindt, alß volgt.

1.mo Erstlichen bey der Pfaarr Kirchen S. Georgij zu Gonobiz ist ein neuer Altar Stäin bey den grossen Altar ganzer vndt vnuerlezter eingelegt worden. 2.do Mehr etliche Reliquias repariert, vndt zwäy neue gemacht worden. 3.io Die helffte der Kirchen mit Märbl Stäin gepflastert worden. 4.to Item ein grufften in der Kirchen bey wellicher zu außführung des Wassers ein Canal gemacht werden mues. 5.to Das Coemiterium von neuen etwas übrbäuth vnnndt völlig von neu bedekht worden. 6.to Fehrer ist dz ossarium erweiteret, S: Ioannis Baptistae Altar von neu auß des Herrn Pfaarers spesa gemacht, vndt übrguldzt worden. 7.mo Item S: Catharinae Altar von neu völlig gemacht, vnnndt übrguldzt worden. S. Floriani Altar ist der Zeit von neu gemacht, aber

¹⁴³ StLA, 501 A.

annoch vnuergultet. Leztlichen andere vill Kirchen Paramenta seindt von neu wanß vonnethen gewesen ist, geschafft worden. /.../.

Ex Parte Tschadram

1.mo Bey der filial Kirchen S: Barbarae ist ein neue Cäpelle Vnser lieben fräuen Scapulier aufgebäuet worden. 2.do Mehr die helffte der Kirchen mit Märbl Stäin gepflastert worden. 3.io Item St: Iosephi Altar völli von neu übrgoldt. 4.to Andere nottwendige Kirchen Paramenta seindt geschafft worden. /.../.

1.mo Bey der filial Kirchen St: Ioannis Baptistae in Tschadram ist die Kirchen mit Märblstain gepflastert worden. 2.do Item die Sacristay von neu aufgebäuth. 3.io Mehr dz Coemeterium renouiert, vndt neu gedekht worden. 4.to Die notwendige Kirchen Paramenta seindt geschafft worden. /.../.

1.mo Bey der filial Kirchen Vnser Lieben Fräuen zu Prichoua ist die völliige Kirchen, massen sye völliig abgebrunen gewesen, von neu aufferbäuth, fünff Altär darinnen von neu gemacht, vndt vergultet worden. Die Sacristay von neu gebäuth, ein neuer Chasten hinein gemacht worden. 2. Alle nothwendige Kirchen Paramenta seindt von neu geschafft worden. /.../.

1.mo Bey der filial Kirchen des H: Josti seindt alle drey Altär von neu gemacht, vndt verguldt worden. 2.do Item ein neuer Chasten in der Sacristay gemacht worden. 3.io Die nottwendige Paramenta hat man auch geschafft. /.../.

1.mo Bey der filial Kirchen S: S: Hermagorae et Fortunati ist ein Altar S: Matthiae von neu gemacht vndt völliig übrguldt worden. 2.do Mehr ein neuer Casten in die Sacristay gemacht worden. 3.io Item andere nottwendige Kirchen Paramenta seindt geschafft worden. /.../.

1.mo Bey der filial Kirchen St: Margarethen, ist die völliige Kirchen ohne des Thurnß von neu übrbäuth worden. /.../.

Ex Parte Retschah

1.mo Bey der filial Kirchen St. Aegidij ist dz ossarium von neu gemacht, der freythoff völliig von neu aufgebäuth worden. 2.do Mehr ein neuer Kheller bey der Kirchen aufgebäuth, vndt der Kirchen Thurn erhöcht worden. 3.io Item ein neue grosse gloggen erkhäufft, dan ein neuer Chasten cum caeteris paramentis Ecclesiasticis in der Sacristay gemacht worden. 4.to Dan ein neue Cäpellen St: Fabiani vndt Sebastiani von neu aufferbäuth worden. /.../.

1.mo Bey der filial Kirchen St: Martini ist der Thurn, Chorus, völliig von neu auferbäuth, dan die Kirchen erweitert worden. /.../.

1.mo Bey der filial Kirchen St: Cunigundis, ist erstlichen Chorus, Capella B: V: M:, Coemeterium, vndt dz Kirchen Häuß, sambt einen tieffen Kheller, vndt Sacristay von neu auffgebäuth worden. 2.do Item ein neuer Altar in der Capellen ist gemacht vndt vbrgoldt worden. 3.io Fehrer ein neuer Casten in der Sacristay gemacht worden. /.../.

1.mo Bey der filial Kirchen St: Jacobi, ist ein neue gloggen cum caeteris Ecclesiasticis paramentis procuriert vndt erkhäufft worden.

Ex Parte S. Spiritus

1.mo Bey der filial Kirchen S: Spiritus, ist der freythoff von neu erweitert vndt gedekht worden. 2.do Item S: Nicolaij Altar sambt einer Predig Canzl von neu gemacht vndt vbrgoldt worden. 3.io Mehr ein neue Gloggen vndt ein Pfanen Creuz erkhäufft, der obrige Kirchen Poden von neu gemacht, vndt gelb vbrstrichen worden. /.../.

1.mo Bey der filial Kirchen St: Petri, ist dz Coemeterium von neu völliig gebäuth vndt gedekht, der grosse Altar S: Petri von neu gemacht, vndt völliig vbrgoldt, auch die Kirchen an einem Theill von neu gedekht, vndt neue Pfanen Creuz erkhäufft worden. /.../.

1.mo Bey der filial Kirchen St: Bartholomaei, seindt alle drey Altär von neu gemacht, vndt übrgoldt, auch in der Sacristay neue fenster gemacht, vndt ein Kirchen Häuß von neu aufgebäuth, vndt die Creuz Pfanen erkhäufft worden. /.../.

Ex Parte Teinach

1.mo Bey der Vicariat Kirchen zu Teinach, ist die Kirchen von neu gewelbt vndt die Sacristay, Item Chorus, dan dz Coemeterium von neu aufgebäuth, vndt ein gloggen erkhäufft worden. /.../.

1.mo Bey der filial Kirchen S: S: Trium Regum ist der Thurn vndt die Kirchen Mäur repariert. /.../.

1.mo Bey der filial Kirchen S: Vdalrici, ist die helffte der Kirchen vndt ein Cäpellen von neu aufgebäuth, ein gloggen erkhäufft, vndt die Bruederschaft B: M: V: procuriert worden. /.../.

1.mo Bey der filial Kirchen St: Wenceslaj ist dz Coemeterium vndt die Sacristay von neu aufgebäuth, vndt zwey neue Altär gemacht worden.

1.mo Bey der Vicariat Kirchen Vnser Lieben Fräuen in Kirchstötten seindt 2 neue Altär alß der grosse vnd ein ander von neu gemacht, vndt vbrgoldt worden. 2.do Item andere Kirchen Paramenta procuriert worden. /.../.

VIRI IN LITERATURA

VIRI

NŠAL – Nadškofijski arhiv Ljubljana,
ŠAL/Šk. prot., fasc. 10, št. 17, 18.

StLA – Steiermärkisches Landesarchiv
501 A.

UIFS – Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta
Steleta ZRC SAZU
Curk, Jože: Zapiski mariborske topografije, 1959
(tipkopis).

LITERATURA

- Bogović, Mile: Moji predšasniki biskupi – u Senju, Otočcu, Krbavi, Modrušu, Vinodolu i Rijeci. *Senjski zbornik. Prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu*, 42–43, 2015, str. 5–198.
- Bogović, Mile: Restauracija Katoličke Crkve u Lici i Krbavi nakon oslobođenja od Turaka godine 1689. *Senjski zbornik. Prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu*, 20/1, 1993, str. 103–118.
- Bogović, Mile: *Senjsko-modruška ili Krbavska biskupija. Izvješća biskupa Svetoj stolici (1602.–1919.)*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2003 (Croatica christiana – fontes).
- Bogović, Mile: Trsatsko svetište i krbavski te senjsko-modruški biskupi. *Dometi. Znanstveno-kulturna smotra. (Prošlost i sadašnjost trsatskog svetišta)*, 24/1–3, 1991, str. 1–6.
- Curk, Jože: O umetnostni podobi nekdanje konjiške pražupnije. *Konjiško. 850 let pražupnije 1146–1996* (ur. Anton Ožinger in Ivan Pajk). Slovenske Konjice: Nadžupnijski urad, 1996, str. 197–216.
- Curk, Jože: *Topografsko gradivo. 4. Sakralni spomeniki na območju občine Slovenske Konjice*. Celje: Zavod za spomeniško varstvo, 1967.
- Cvekan, Paškal: *Trsatsko svetište Majke Milosti i franjevci njeni čuvari. Povijesno-kulturni prikaz prigodom 530 godišnjice dolaska Franjevaca na Trsat (1453–1983) i 270. obljetnice krunjenja slike Majke Milosti (1715–1985)*. Trsat: Samozaložba, 1985.
- Glavinić, Franjo: *Opis frančiskanskih postojank v Hrvatski, Bosni, in v Kranjski*. Nova Gorica: Branko; Ljubljana: Jutro, 2002 (Franciškov pot, 5; Doprinosi k zgodovini Primorske, 1).
- Hajnsšek, Odilo: *Marijine božje poti*. Celovec: Družba sv. Mohorja, 1971.
- Horvat, Anđela: *Između gotike i baroka. Umjetnost kontinentalnog dijela Hrvatske od oko 1500. do oko 1700*. Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, 1975 (Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, 22).
- Hoško, Emanuel: Čuvar svetišta, koji nije htio biti biskup (o. Franjo Glavinić). *Marijin Trsat* 6, 1968, str. 2–3.
- Hoško, Emanuel: Dva Franjevca, biskup i slikar, obnavljali trsatsko proštenišće: o. Mihael Kumar i fra Serafin Schön. *Marijin Trsat* 5, 1968, str. 2–3.
- Hoško, Emanuel: *Fra Serafin Schön. Najznačajniji slikar trsatskog svetišta*. Rijeka: Franjevački samostan na Trsatu: Naklada Kvarner, 2015.
- Hoško, Emanuel: Splet predaje i povijesti na Trsatu. V: Matejčić, Radmila: *Crkva Gospe Trsatske i Franjevački samostan*. Rijeka: Izdavački centar, 1991 (Biblioteka Fluminensia, 2), str. VII–X.
- Jenko, Tine in Martin Mrzdovnik: *Cerkev sv. Martina v Zlakovi nad Zrečami*. Zreče: Centre culturel Européen Saint Martin de Tours: Župnija Zreče; KUD Poslanstvo sv. Martina, 2008 (zgirbanka).
- Klemenčič, Matej: Portret patra Antona Lazarija. *Almanach in slikarstvo druge polovice 17. stoletja na Kranjskem* (ur. Barbara Murovec, Matej Klemenčič, Mateja Breščak). Ljubljana: Založba ZRC, 2005, str. 139.
- Krajevni leksikon dravske banovine*. Ljubljana: Uprava Krajevnega leksikona dravske banovine, 1937.
- Krajnc, Slavko: *Cerkev sv. Jošta v Vinarju v župniji B. D. Marije Vnebovzete na Prihovi*. Ljubljana: KUD Zbor Marije Zavetnice, 2013 (objavljuje no tudi: http://www.liturgija.si/wp-content/uploads/2013/03/PRIHOVA_Sv-Jost-v-Vinarju_2013-10-29_net.pdf).
- Krajnc, Slavko: Župnijska cerkev Blažene Device Marije Vnebovzete na Prihovi. *Sončna Prihova. 250-letnica župnije* (ur. Slavko Krajnc). Prihova: KUD Zbor Marije Zavetnice, 2016, str. 75–116.
- Kudiš Burić, Nina: Slikarstvo 17. i 18. stoljeća na otoku Krku. Novi prijedlozi za Serafina Šöna, Francesca Pittonija i Giambattistu Crosata. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. v. 45, 2009, str. 53–87.
- Kudiš, Nina: Ikonografski sadržaji Schönovih fresaka u klasturu trsatske crkve Majke Božje. *Dometi. Znanstveno-kulturna smotra. (Prošlost i sadašnjost trsatskog svetišta)*, 24/1–3, 1991, str. 108–113.
- Kudiš, Nina: Novosti o slikarstvu Serafina Šöna. *Peristil. Zbornik radova za povijest umjetnosti i arheologiju* 40, 1997, str. 81–90.
- Kuret, Niko: *Slovensko Štajersko pred marčno revolucijo 1848. Topografski podatki po odgovorih na vprašalnice nadvojvode Janeza (1811) in Georga Götha (1842)*, 1/2. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1987 (Gradivo za narodopisje Slovencev, 3).
- Lavrič, Ana: Bratovščine na Slovenskem pod zavetniškim plaščem Marije in svetnikov. *Patriae et orbi. Študije o srednjeveški umetnosti. Jubilejni zbornik za Damjana Prelovska* (ur. Ana Lavrič, Franci Lazarini, Barbara Murovec). Ljubljana: Umet-

- nostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta, Založba ZRC, ZRC SAZU, 2015, str. 475–527.
- Lavrič, Ana: Umetnostna dejavnost škofa Otona Friderika Buchheima v ljubljanski škofiji. *Acta historiae artis Slovenica* 9, 2004, str. 31–69.
- Lechner, Gregor Martin in Christel Squarr: Siebenschläfer (Sieben Kinder) von Ephesus. *Lexikon der christlichen Ikonographie. Ikonographie der Heiligen*, 8 (ur. Wolfgang Braunfels). Rom-Freiburg-Basel-Wien: Herder, 1976, stp. 344–348.
- Lisac, Ljubomir Andrej: Glavinic (Glavinich) Frano (Ivan). *Primorski slovenski biografski leksikon*, 5. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1978, str. 425–426.
- Ljubović, Enver: *Grbovnik Gacke, Krbave, Like, Senja i Vinodola. Obiteljski grbovi s opisom, podrijetlo, povijest rasprostranjenosti i seobe rodova*. Senj: Senjsko književno ognjište, 2007.
- Matejčić, Radmila: Barok u Istri i Hrvatskom Primorju. V: Horvat, Anđela, Radmila Matejčić in Krno Prijatelj: *Barok u Hrvatskoj*, Zagreb: Liber [etc.] 1982, str. 385–648.
- Matejčić, Radmila: *Crkva Gospe Trsatske i Franjevački samostan*. Rijeka: Izdavački centar, 1991 (Biblioteka Fluminensia, 2).
- Mlinarič, Jože: Žički kartuzijani in njihovi odnosi s konjiškimi gospodi, s konjiško župnijo in konjiškimi tržani. *Konjiško. 850 let pražupnije 1146–1996* (ur. Anton Ožinger in Ivan Pajk). Slovenske Konjice: Nadžupnijski urad, 1996, str. 165–187.
- Orožen, Ignaz: *Das Bisthum und die Diözese Lavant. 7, Das Dekanat Rohitsch*. Marburg: Selbstverlag, 1889.
- Ožinger, Anton: *Vizitacije savinjskega arhidiakona-ta goriške nadškofije 1751–1773*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije: Inštitut za zgodovino Cerkev Teološke fakultete: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1991. (Vizitacijski zapiski goriškega nadškofa Karla Mihaela Attemsa 1752–1774, 2)
- Ožinger, Anton: Zgodovinski oris konjiške prafare od ustanovitve do konca prve svetovne vojne. *Konjiško. 850 let pražupnije 1146–1996* (ur. Anton Ožinger in Ivan Pajk). Slovenske Konjice: Nadžupnijski urad, 1996, str. 34–62.
- Pavlič, Valentina: The former high Altar from the Maribor Cathedral. *Second International Congress of Art History Students Proceedings*, 23rd–27th April 2013, Art History Students' Association of the Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Zagreb, objavljeno: file:///C:/Users/Ana/Documents/Glavinic/Pavlic_Valentina_The_former.pdf.
- Petrič, Franci: *Slovenske božje poti. Romanje – popotovanje v veri. Božje poti pripovedujejo*. Ljubljana: Družina, 2008.
- Rabensteiner, Christine in Gottfried Biedermann: Plastik und Stuck der Barockzeit in der Steiermark. *Lust und Leid. Barocke Kunst, barocker Alltag. Steirische Landesausstellung* (ur. Ileana Schwarzkogler). Graz: Verlag für Sammler, 1992, str. 139–184.
- Resman, Blaž: Die Grundströmungen in der Skulptur des Barock in Slowenien. Übersicht, Problematik, Einflüsse des bayerischen Rokoko. *Bayern und Slowenien im Zeitalter des Barock. Architektur, Skulptur, Malerei* (ur. Janez Höfler in Franz Büttnner). Regensburg: Schnell & Steiner, 2006, str. 93–104.
- Richer, Jakob: Boštjan Glavinic de Glamoč in njegov opis Rusije. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, n. v. 6, 1970, str. 22–36.
- Somrek, Josip: Umetnost in oltar. Črtica iz cerkvene umetnosti. *Dom in svet* 9/10, 1896, str. 312–315, 347–352.
- Stegenšek, Avguštin: *Konjiška dekanija. Cerkevni spomeniki Lavantinske škofije*. Maribor: Samozaložba, 1909 (Umetniški spomeniki lavantinske škofije, 2).
- Stegenšek, Avguštin: O grbih na cerkvenih predmetih v konjiški dekaniji. *Voditelj v bogoslovnih vedah* 8, 1905, str. 161–167.
- Šah, Maks: Glavinic Boštjan. *Primorski slovenski biografski leksikon*, 5. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1978, str. 424–425.
- Šerbelj, Ferdinand: Sveti Trije kralji na Pohorju. *Enciklopedija Slovenije*, 12. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1998, str. 397.
- Šerbelj, Ferdinand: Umetnostni spomeniki v občini Slovenska Bistrica. *Zbornik občine Slovenska Bistrica*, 1 (ur. Ferdinand Šerbelj). Ljubljana: Tone Tomšič; Slovenska Bistrica: Skupščina občine: Kulturna skupnost, 1983, str. 183–227.
- Škofljanec, Jože: *Observanti province sv. Križa in slovenske pokrajine od konca 15. do srede 18. stoletja*. Ljubljana 2008 (tipkopis doktorske disertacije).
- Šourek, Danko: *Altarističke radionice na granici. Barokni mramorni oltari u Rijeci i Hrvatskom primorju*. Zagreb: Leykam international, 2015.
- Vidmar, Polona: Baročni oltarji v mariborski stolnici 4. septembra 1859 – poskus rekonstrukcije. *Studia Historica Slovenica* 10/2–3, 2010, str. 573–608.
- Vidmar, Polona: Liturgična oprema mariborske stolnice. *Mariborska stolnica ob 150. obletnici Slomškovega prihoda v Maribor* (ur. Stanko Lipovšek). Maribor: Slomškova družba, 2009, str. 229–265.
- Voh, Jernej: Škof Sebastijan Glavinic. Zgodovinska črtica. *Voditelj v bogoslovnih vedah* 2, 1899, str. 142–146.
- Vrišer, Sergej: *Baročno kiparstvo na slovenskem Štajerskem*. Ljubljana: Slovenska matica, 1992.
- Vrišer, Sergej: *Jožef Holzinger*. Maribor: Umetniški kabinet Primož Premzl, 1997.
- Vrišer, Sergej: O konjiških oltarjih in prižnicah. *Konjiško. 850 let pražupnije 1146–1996* (ur. Anton

- Ožinger in Ivan Pajk). Slovenske Konjice: Nadžupnijski urad, 1996, str. 188–196.
- Wyroubal, Zvonimir: Pictor Seraphin Schön, laicus professor. *Bulletin Zavoda za likovne umjetnosti JAZU* 11/3, 1963, str. 89–100.
- Zadnikar, Marijan: *Romanika v Sloveniji. Tipologija in morfologija sakralne arhitekture*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1982.
- Zbornik radova o Franji Glaviniću*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Razred za filološke znanosti; Trsat: Franjevački samostan; Pazin: Istarsko književno društvo »Juraj Dobrila«, 1989.

S U M M A R Y

Artistic activities in the parish of Konjice under parish priest Sebastian Glavinić de Glamoč

The Styrian Provincial Archives in Graz holds a list, compiled on 17 July 1690, of accomplishments that were realised under parish priest Sebastian Glavinić (1669–1690) in the parish church as well as in the vicariate and succursal churches across the parish of Konjice, which at the time covered a vast territory. The document, which has until now gone unnoticed by historiography and which Glavinić wrote as a reminder for his successors as the Bishop of Senj-Modruš, provides an important source of information about the two decades of vibrant artistic activities, especially as the artistic materials are only partially preserved, due to subsequent redesigns of church buildings and furnishings. Most churches mentioned therein were renovated, some were even widened or enlarged, newly vaulted, covered and paved, and their surroundings rearranged. Many church buildings also obtained new altars and liturgical furnishings, paraments, and bells.

The architecture features characteristics typical of the period and is a moderate-quality product of local master-builders. It is marked by simple barrel vaults

with lunettes, relatively pronounced ridges covered with stucco, and square recessed windows with circular openings (oeil-de-boeuf). The original characteristics have been preserved e.g. in the Chapel of Our Lady of the Scapular at St. Barbara above Čadram, the expanded nave with a new presbytery and sacristy at St. Martin above Zreče, the presbytery at St. Kunigunda na Pohorju, and the enlarged nave with an additionally built chapel at St. Urh na Pohorju. As can be gathered from lamentably few preserved altar retables, church furnishings were the most intricate artistic creations; all are classified as golden altars and associated with Our Lady's Church at Prihova. Particularly outstanding is the elaborately carved high altar with the central sculptural group of Virgin Mary of Mercy, slightly expanded in the eighteenth century, which combines the concept of the miraculous image at Ptujška Gora with an evocative, almost dramatic folk narrative; one of the praying figures is believed to be Glavinić, in all appearances already exercising the office of bishop. Interesting iconography may also be observed on the two side altars from Prihova, which were subsequently moved to Koritno, featuring the dormant (dead) St. Rosalia and St. Mary Magdalene in their crowns. Given their stylistic features, the altars were most likely the work of several different artists whose identities are yet to be established. They might have been made by a wood-carver's workshop that had operated in Konjice since the seventeenth century (there are several recorded names) or a master coming from the direction of Slovenska Bistrica; as for the altar at Prihova, due to its similarity to the altar from the Maribor Cathedral (transferred in the nineteenth century to Heiligenkreuz am Waasen), it can be associated with sculptors from that area (in Maribor, the name Adam Niederl is mentioned in 1688).

The article also briefly presents Glavinić's artistic activities during the period in which he led the Diocese of Senj-Modruš (1690–1697) and resided at Trsat. That is where he is believed to have been buried (out of his legacy, the marble altar of St. Michael in the church at Trsat was made). However, since he died on 5 December 1697 in Konjice, his body was laid to eternal rest at Our Lady's altar in his former parish church.

Veliki oltar, osemdeseta leta 17. stol., ž. c. Marije Vnebovzete, Prihova (foto: Blaž Resman).

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 329.058(497.473)"1906/1920"
726.825:929Gregorčič S.

Prejeto: 1. 7. 2017

Damir Globočnik

ddr., Langusova ul. 29, SI-4240 Radovljica

E-pošta: damirglobocnik1@gmail.com

Nagrobni spomenik Simonu Gregorčiču

IZVLEČEK

3. decembra 1906 so v Gorici ustanovili odbor za spomenik Simonu Gregorčiču in postavili spominsko ploščo na pesnikovi rojstni hiši. Nabiranje prispevkov so ovirala strankarska nasprotovanja, saj odbora Narodno napredna stranka na Goriškem ni priznavala, ker ni imela v njem dovolj močnega zastopstva. Mnogi so raje kot za (nagrobni) spomenik darovali za Šolski dom v Gorici. Spomenik, ki je prislonežen na zunanji zid prezbiterija cerkve sv. Lovrenca pod Libušnjem, in spominsko ploščo na Gregorčičevi rojstni hiši na Vrsnem je izdelal kipar Anton Bitežnik (1869–1949) iz Gorice. Odkrili so ju 6. septembra 1908. Klerikalno-liberalni spor glede Gregorčičevega spomina se je nadaljeval tudi po odkritju. Leta 1920 sta bila medaljona na spomeniku nadomeščena z novima z verzi iz Gregorčičeve pesmi »Naša zvezda«.

KLJUČNE BESEDE

spomeniki, Simon Gregorčič, Anton Bitežnik, Andrej Gaberšček, Ivan Kokošar, katoliško-liberalni razkol, časnika Soča in Gorica, Vrsno

ABSTRACT

HEADSTONE TO SIMON GREGORČIČ

The committee for the headstone to Simon Gregorčič and the memorial plaque on the poet's birth house was set up on 3 December 1906 in Gorizia. The fundraising was hindered by objections voiced by the Gorizian branch of the National Progressive Party, which did not recognise the committee on account of its under-representation in the body. Many preferred to donate funds for the School Home in Gorizia than the headstone. The headstone, set against the external wall of the presbytery of the St. Lawrence Church at Libušnje, and the memorial plaque mounted on Gregorčič's birth house at Vrsno, were made by sculptor Anton Bitežnik (1869–1949) from Gorizia and unveiled on 6 September 1908. The clericalist-liberal rift over how the memory of Gregorčič should be preserved continued even after the unveiling. In 1920, the medallions on the headstone were replaced with new ones featuring the lines from Gregorčič's poem *Naša zvezda* [Our Star].

KEY WORDS

monuments, Simon Gregorčič, Anton Bitežnik, Andrej Gaberšček, Ivan Kokošar, Catholic-liberal rift, newspapers Soča and Gorica, Vrsno

Pesnik in duhovnik Simon Gregorčič je 24. novembra 1906 nenadoma umrl v Gorici. Slovenci so se od priljubljene pesnika poslovili z dvodnevnim žalovanjem in pogrebnimi svečanostmi. Ob mrtvaškem odru se je zvrstila množica Gregorčičevih občudovalcev. Veličasten mrtvaški sprevod se je 26. novembra vil od pesnikovega stanovanja na Goriščeku v stolnico, kjer so krsto blagoslovili; sprevod se je vrnil na Gorišček, kjer je v zadnji pozdrav pesniku spregovoril prof. Ivan Berbuč. Na zadnji poti po Soški dolini se je Gregorčiču prišlo pokloniti veliko ljudi. Pozno zvečer je sprevod prišel do Kobarida. Krsto so položili v župno cerkev. Pogrebni obredi so se nadaljevali 27. novembra zjutraj. Pesnika so pokopali ob cerkvi sv. Lovrenca pod Libušnjem, ob strani njegovega prvega vzgojitelja Janeza Ev. Červa.

»Grob, ki gleda na Soško dolino, je takoj zaživel kot narodna božja pot goriškega ljudstva in vseh Slovencev, ki jih sèm privede naključje ali želja, da se poklonijo svojemu najljubšemu pesniku«, je zapisal avtor monografije o Simonu Gregorčiču France Koblar.¹

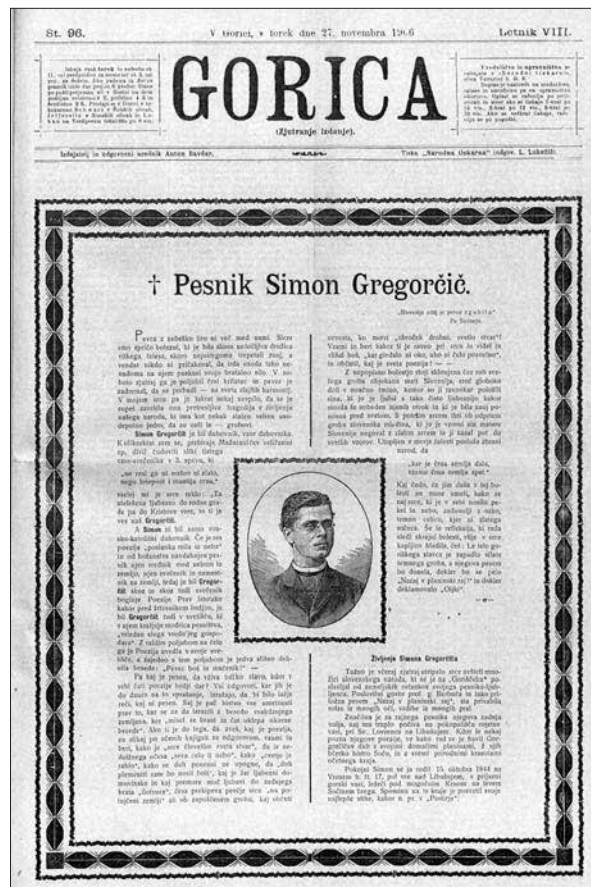
Na predvečer Gregorčičevega pogreba, 26. novembra, so v Kobaridu že nabrali nekaj denarja za

njegov spomenik. Goriški fotograf Anton Jerkič je prispeval 5 kron, gostilničar Albert Mašera 2 kroni, dr. Franek in sodni pristav Fran Vidmar pa po eno krono.²

V Tolminu se je 28. novembra sestalo več rodoljubov, ki so razmišljali o tem, kako bi dostojno počastili Gregorčičev spomin. Nekateri so bili za pesnikov spomenik v Tolminu, vendar je prevladal predlog učitelja na pripravnici za učiteljišče Antona Kutina za postavitve Doma Simona Gregorčiča v Gorici, »ki naj sprejme v svoje okrilje ukaželjno slovensko mladino, jo obvaruje potujčevanja in pomaga v tem oziru 'Solskemu domu'«. Sklenili so, da bodo za to zamisel pridobili tudi rodoljube v Gorici, ne glede na njihovo strankarsko in nazorsko pripadnost. »Rodoljubi, častilci velikega našega Simona! Iskreno vas prosimo, oprimate se te naše ideje! Na ta način najbolj ustrežemo blagim namenom rodoljubnega, zlatega srca pokojnikovega! Ne mrtev bron in ledeni kamen, marveč hiša za izobrazbo mladine v duhu pesnikovem, to bodi dostojen spomenik njemu, ki je žrtvoval vse v blagor milemu narodu.« Ustanovili so začasni odbor ter dva izmed prisotnih rodoljubov (učitelja in duhovnika) pooblastili, naj se

Posebna izdaja Soče, 24. 11. 1906.

Jutranja izdaja Gorice, 27. 11. 1906.

¹ Koblar, *Simon Gregorčič*, str. 165.

² *Soča*, XXXVI/100, 12. 12. 1906, str. 3.

Anton Jerkič, *Mrtvaški sprevod v Gorici* (http://www.tol-muzej.si/vrsno/gregorcic/slo/pot_zivljenjepis.html).

Anton Jerkič, *Zadnja pot k cerkvi sv. Lovrenca, razglednica* (Anton Jerkič, *Pozdrav iz – stare razglednice primorskih krajev, Nova Gorica, 1999*).

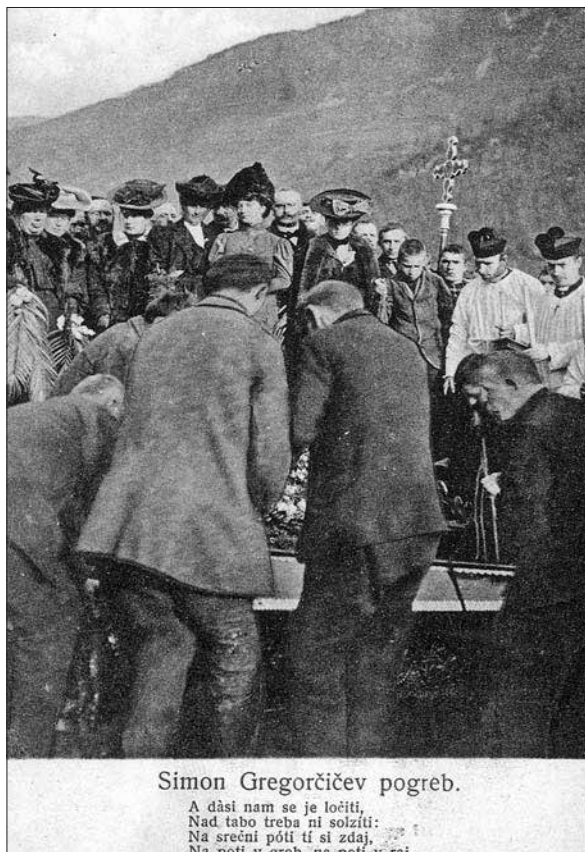
povežeta z goriškimi prvaki obeh strank in poskrbita za začetek nabiralne akcije.³

Osrednji odbor za Gregorčičev spomenik v Gorici

3. decembra 1906 so v Gorici ustanovili Osrednji odbor za spomenik Simonu Gregorčiču in postavili spominsko ploščo na pesnikovi rojstni hiši. Načelnik odbora je bil deželni poslanec prof. Ivan Berbuč, podpredsednik deželnosodni svetnik Mitja Rutar, blagajnik prof. Josip Ivančič, tajnik dr. Karel Ozvald, odborniki pa notarski kandidat dr. Ivo Šorli, c. kr. vadnični učitelj Franc Sivec, župnik Ivan Kokošar, cesarski svetnik Franc Vodopivec ter gimnazijska učitelja Andrej Ipavec in Niko Omersa. Odbor je 6. decembra 1906 objavil poziv za zbiranje prispevkov, ki jih je začasno začel sprejemati izvršitelj oporoke Simona Gregorčiča, prof. Josip Ivančič (Korenjski trg/P. Corno 8 v Gorici).⁴

³ *Soča*, XXXVI/98, 5. 12. 1906, str. 3; *Edinost*, XXXI/331, 2. 12. 1906, str. 2.

⁴ *Gorica*, VIII/99, 7. 12. 1906, str. 1; *Soča*, XXXVI/99, 7. 12. 1906, str. 2–3; *Edinost*, XXXI/337, 8. 12. 1906, str. 1; *Slovenec*, XXXIV/281, 7. 12. 1906, str. 3; *Slovenski narod*, XXXIX/281,

Simon Gregorčičev pogreb.

A dāsi nam se je ločiti,
Nad tabo treba ni solziti:
Na srečni poti ti si zdaj,
Na poti v grob, na poti v raj.

Anton Jerkič, *Pogreb Simona Gregorčiča, razglednica* (Anton Jerkič, *Pozdrav iz – stare razglednice primorskih krajev, Nova Gorica, 1999*).

Poziv odbora so natisnili vsi slovenski listi in revije:

»Gregorčiču spomenik! Slovensko ljudstvo!

Ako je kdo med Teboj, čigar uho se ni naslajalo ob nebeskih glasovih pesmi 'Nazaj v planinski raj!', 'Eno devojle bom ljubil!', 'Zvezda mila je migljala!' ... ?

In kdo izmed Tebe še ni slišal deklamovati 'Oljki', 'Kmetški hiši', 'Naš čolnič otmimo!' ... ?

Srce Ti je pač malone zastajalo radosti, ko je ob sladkih zvokih te pesmi in obljub ko žuborečem potoku nje zveneče besede nanje legal čar svete poezije. In skozi nežno kopreno te svete poezije si zrlo in poslušalo, 'kar gledalo ni oko, uho ni čulo posvetno': duša Ti je tiste trenutke plavala v prelestnem kraljestvu umetnosti. In to je bilo kraljestvo slovenske umetnosti. Tvojemu srcu je takrat govoril velik umetniški genij, ki ga je milostno nebo naklonilo slovenskemu narodu. Ta genij pa je bil – Simon Gregorčič.

Danes Gregorčiča ni več med nami. Nedavno se je iz

7. 12. 1906, str. 4; *Ljubljanski zvon*, XXVII/1, 1907, 1, str. 64; *Ljubljanski zvon*, XXVII/1, 1907 (notranja stran ovitka).

solčne Gorice po širni Sloveniji raznesla srca pretresujoča vest, da je 'soški slavec' utihnil za vselej, da je umrl Simon Gregorčič.

Ne, ni umrl?

*Še duh njegov živi med nami,
na delo nas budi in dramí.*

*Umril ni on,
v nesmrtnih delih mož živi!*

*A obenem ž njim v teh nesmrtnih delih živi in bo od
roda do roda živela njegova in naša mati, ki jo je njen
veliki sin ljubil 'iz srca globin', ki je bil njen ponos in ki
jo je proslavil pred svetom – mati Slovenija.*

*Slovinci! Kdor slavnih prednikov ne časti, – njih
naslednik biti vreden ni!*

*Pokažimo, da znamo ceniti svoje velmože, da se
zavedamo, kak biser je s poglavjem 'Simon Gregorčič'
vdelan v oni okvir, ki se imenuje slovenska literatura!
Postavimo velikemu pesniku ne le v svojem srcu, marveč
tudi na zunaj vsemu svetu viden spomenik!*

*A ves narod naj bi postavil ta spomenik, kakor je ta
najzvestejši sin matere Slovenije ljubil ves narod! V to
svrhu se je v Gorici osnoval 'Osrednji odbor za Gregor-
čičev spomenik' ter si postavil nalogo, poskrbeti, da se
pesniku Simonu Gregorčiču v Vrsnem vzida spominska
plošča in na gomili tam 'v planinskem rajju' pri Sv. Lo-
vrencu postavi dostojen nagrobnik. Če le mogoče – in
to bi bilo v zamislu velikega pokojnika – pa bi se Gre-
gorčiču naj postavil še živ spomenik, kateremu piedestal
bi bila šola. Obliko kipa na tem piedestalu (ustanove,
Gregorčičev dom ...) pa bi naj dogovorno določil celoku-
pni slovenski narod potem osrednjega odbora in lokalnih
pododborov.*

Rodoljubi!

*Da čim prej dosežemo, kar nam veleva sveta dol-
žnost, se obračamo do vas, kar vas je, brez razlike stanu
in mišljenja, z iskreno prošnjo za požrtvovalno sode-
lovanje Gregorčičevemu spomeniku v prid. Prirejajte
zlasti v ta namen Gregorčičeve slavnosti in veselice in
seznanjajte na njih množice z velikim pesnikom! S tem
storite dvakrat rodoljubno delo.*

*A vsem nam spriči velike odolžitve napram pesniko-
vemu geniju bodi geslo:*

*Ne samo, kar veleva mu stan,
kar more, to mož je storiti dolžan!«*

Goriški list *Soča* (glasilo Narodno napredne stranke za Goriško) je 5. decembra predlagal, naj Gregorčiču postavijo nagrobni spomenik in na njegovo rojstno hišo vzidajo spominsko ploščo. Javni pesnikov figuralni spomenik pa ni potreben. »Vse drugo prepustimo prihodnji generaciji. Spomenik pa naj nosi vsak Slovenec globoko v srcu! – Za mrzli kamen, pa bodi danes postavljen kjerkoli, se ne ogrevajmo. Pokojnik bi si to odločno prepovedal. Živ ni dobil vse življenje toliko, kolikor bi stal kak spomenik! Živel je veliko let skoro v beđi! – Ako bo denarja odveč, pomagajmo njegovi krvi, da ne bo stradala, popravimo 'kmetško hišo', da bo spominska plošča za nedogledne čase – na varnem!« Na

pročelju hiše ali pred njo bi lahko postavili Gregorčičev kip.⁵

Goričanki Ivanka Dekleva in Marija Kopač sta na začetku decembra 1906 (pred objavo poziva Osrednjega odbora) v imenu začasnega odbora zavedne Slovenke pozvali, naj prispevajo za Gregorčičev spomenik, »ne samo v Gorici in na Goriškem, ampak po vsej Sloveniji, brez razlike stanu in izobrazbe, kajti Gregorčič je bil pesnik nas vseh, bil je pesnik narodov«. »Spomenik mora biti najlepši, kar so jih napravili dosedaj kateremu pesniku. S ponosom se nas bodo spominjali naši potomci, ker smo znale tako visoko ceniti naše velike može.« Denar, ki ga bodo poklonile Slovenke, se bo zbiral v Goriški ljudski posojilnici (številka knjizice 3261).⁶

Osrednjeslovenski katoliški *Slovenec* zamisli o javnem kiparskem spomeniku ni zagovarjal. »Toda, kateri kamen in bron, kakšen okrask in relief, kakšen napis bo v svojem zasnutku mogel posebiti in vdejeviti visokost in idealnost Gregorčičevih misli in katera tvar bo tako mehka, da bi v njej in ž njo mogli oživiti mehko pesnikovih čuvstev? Da bo koncepcija v marmorju posebno v naših razmerah daleč zaostala za živo koncepcijo pesnikovih umotvorov, o tem ne dvomimo.« *Slovenec* se je zavzel za to, da bi zbirali denar za goriški Šolski dom, kar naj bi bilo bolj v narodnem in Gregorčičevem duhu.⁷ »Koliko je žrtvoval rajnik za goriški 'Šolski Dom'. Vanj je položil, kar je plamtelo na dnu njegovih rodoljubnih verzov, zanj je žrtvoval svoje bogate umske in skromne gmotne moči. In če posnemamo Gregorčičevo ljubezen v tem, mu postavimo najlepši spomenik, ki se ne bo ponesrečil, kakor se lahko ponesreči bronasti kip. Če jamemo nabirati za 'Šolski Dom', nam to ne bo mrtev kapital. /.../ 'Šolski Dom' – 'Gregorčičev Dom' bo le nadaljevanje kulturnega in gospodarskega osvajanja Gorice. Tam so najbolje začeli, naj še najboljše izvedejo! S svojim 'Šolskim Domom' so slovenski Goričani postavili proti navalu 'Lege' [organizacija Lega Nazionale, v krajih z mešanim prebivalstvom je ustanavljala italijanske šole] najtrdnjeji branik na jugu, s svojimi denarnimi in trgovskimi zavodi pa se povzpeli do moči, ki za italijanskim življenjem ne samo ne zaostaje, ampak ga s svojo mlado slo celo jame prekašati in izpodkopavati s svojim razvojem. V Gorici vlada med Italijani še vedno staro beneško narodnjaško bizantinstvo, ki že samoposebi mora razpasti. Gregorčič je izraz, personifikacija mladega Slovenstva, ki je premagalo svoj pesimizem in jame svoje nazore in načrte klesati v živa srca, ne v mrtvih kamen.«⁸

⁵ *Soča*, XXXVI/98, 5. 12. 1906, str. 3.

⁶ *Edinost*, XXXI/333, 4. 12. 1906, str. 2.

⁷ Simon Gregorčič je bil trikratni ustanovnik Šolskemu domu, ki ga je v oporoki postavil za glavnega dediča. V oporoki je med drugim določil, da ga morajo pokopati pri sv. Lovrencu nad Libušnjem (*Gorica*, VIII/96, 27. 11. 1906, str. 2). Gregorčič je v »Predsmrtnicah« zapisal: »Čemu mi na grob kame-nit spomenik? / Da bele kosti bi mi tlačil? / Saj breme ko kamen neznošno težák / do konca življenja sem vlačil« (S. Gregorčič, »Predsmrtnice 5«, *Ljubljanski zvon*, XXI/5, 1901, str. 318).

⁸ *Slovenec*, XXXIV/278, 4. 12. 1906, str. 1.

Med prvimi darovalci je bila Slovanska zveza državni poslancev na Dunaju, ki je še pred objavo poziva Osrednjega odbora poslala 220 kron. Po 20 kron so darovali dvorņa svetnika Fran Šuklje in Miroslav Ploj, dr. Ivan Šusteršič, sodni višji svetnik dr. Josip Vovšek, dr. Anton Korošec in prof. Vjekoslav Spinčič, po deset kron pa dr. Ignacij Žitnik, dr. Fran Povše, Josip Pogačnik, Viljem Pfeifer, Fran Robič, ravnatelj Lovre Borčić, dr. Fran Dulibič, dvorni svetnik Anton pl. Vuković in deželni predsednik dr. Ivan Ivčević.⁹

Gračak v Podgori, grof Sigismund Attems, je daroval sto kron.¹⁰ Dohodki koncerta, ki ga je 2. decembra priredil lastnik restavracije Fric Novak v hotelu Ilirija v Ljubljani, so bili namenjeni za Gregorčičev spomenik.¹¹

Nekateri darovalci so se odločili denar namesto za spomenik nameniti za Šolski dom oz. za Gregorčičev dom v Gorici. Odvetnik dr. Al. Franko je podaril 110 kron, in sicer sto za »živ spomenik« (v šolske namene) in deset za »mrtev spomenik«.¹²

Odbor v Ljubljani

Ljubljanski župan Ivan Hribar je podoben sestanek sklical 3. decembra 1906 (na dan ustanovitve goriškega odbora) v mestni posvetovalnici v Ljubljani. Na tem sestanku so ustanovili ljubljanski odbor, ki bo začel zbirati prispevke, odločitev glede oblike spomenika pa so preložili na poznejši čas. Arhivar Anton Aškerc je predlagal, naj mestni občinski svet eno lepših ulic preimenuje v Gregorčičevo ulico. Župnik Ivan Vrhovnik, ki je bil prav tako kot Hribar na Gregorčičevem pogrebu,¹³ je pristavil, naj izberejo del Hilslerjeve ulice od Gradišča do Bleiweisove ceste. Prebral je pismo prof. Ivančiča, ki je svetoval spominsko ploščo na Gregorčičevi rojstni hiši in skromen spomenik na grobu, obresti od prispevkov za spomenik pa naj se porabijo za ustanovo v prid Šolskemu domu, kasneje pa naj bi postavili dostojen spomenik na Travniku v Gorici. Za predsednika odbora so izvolili deželnega šolskega nadzornika Frana Levca, ki je zaradi preobilice drugega dela to čast odklonil, zato je predsednik postal župan Hribar. Blagajnik je bil Ivan Vrhovnik, tajnik prof. dr. Fran Ilešič, odborniki pa Anton Aškerc, svetnik Evgen Lah, Fran Levec, skriptor prof. Luka Pintar, urednik Rasto Pustoslemšek, ravnatelj Ivan Šubic in svetnik dr. Fran Zbašnik.¹⁴

Časnik *Slovenec* je napadel načelnika ljubljanske-

ga odbora in člana Aškerc, »ki se poleg agenture bavi tudi s pesništvo in je svoje ime ovekovečil s pesmijo 'Jaka, življenja sit'. In rotovski arhivar Anton Aškerc, kateremu je rajni Gregorčič, drugače tako mil, jasno namignil, da mu njegovi obiski niso ljubi? Aškerc, ki za Gregorčičev spomin ni storil nič drugega, kot da je spesnil rajnemu v 'Narod' posmrtnico, ki je najhujša persiflaža na Gregorčičevo naziranje in v pesniškem oziru največja pokveka izmed vseh zadnjih Aškercovih pesmi-ropotač! Profesorja Funteka, ki je seznanil z Gregorčičevim imenom in slavo Nemce, ne marajo, kakor je videti notri.«¹⁵

Slovenski narod je objavil pismo, ki ga je Hribarju dan po ustanovitvi poslal predsednik goriškega odbora Berbuč, v katerem je ta prijateljsko pozdravil ustanovitev bratskega odbora.¹⁶

Na prvi seji 10. decembra so člani odbora soglasno sklenili odbor razpustiti, saj so menili, da mora glavna beseda pri prizadevanjih za spomenik v Gorici pripasti goriškemu odboru.¹⁷ Ko so ljubljanski liberalci ustanovili odbor, namreč niso vedeli, da je bil podoben odbor že zasnovan v Gorici.

Soča in goriški odbor

Goriški odbor je imel katoliško večino. V njem ni bilo nobenega predstavnika goriške Narodno napredne stranke. Odvetnik dr. Franc Pavletič naj bi več znanec izjavil, da Andrej Gabršček (1864–1938), ki je na nezaslišan način žalil in blatil pokojnega pesnika, ne spada v odbor. To naj bi bil razlog, da Gabrščka niso hoteli povabiti na ustanovni sestanek odbora. Še pred dr. Pavletičem naj bi še nekdo drug poudaril, da vsak drugi spada v odbor, samo Gabršček ne.¹⁸ Osrednji odbor za Gregorčičev spomenik je dal objaviti izjavo, da dr. Pavletič na ustanovnem sestanku odbora ni bil navzoč.¹⁹

Gabršček, urednik *Soče* in eden od ustanoviteljev NNS na Goriškem, je pojasnil, da bo odbor po vsej Sloveniji zbrani denar porabil za krajevnim razmeram primeren nagrobni spomenik in spominsko ploščo, ostane pa bo namenjen za Šolski dom, ki so ga postavili vsi goriški Slovenci, po razkolu pa uzurpirali klerikalci. Gabršček se je čutil bolj poklicanega za razsojanje o pesnikovem spomeniku kot nekdanji Mahničev privrženec, »katoliški dohtar« dr. Pavletič in člani Osrednjega odbora. Njegov ded se je namreč iz Vrsnega preselil v Kobarid, ko pa je Gregorčič postal novomašnik, je bila Gabrščkova teta njegova »duhovna mati«. Prva Gregorčičeva služba je bila v Kobaridu. »Jaz sem bil njegov učenec; ljubil me je in še malega dečka naučil, da sem stregel pri maši. Bil sem še tako majhen, da mi je moral pomagati, da sem spravil misal na drugo stran oltarja. – V poznejših letih sem bil

⁹ *Gorica*, VIII/98, 4. 12. 1906, str. 2.

¹⁰ *Gorica*, VIII/99, 7. 12. 1906, str. 2.

¹¹ *Soča*, XXXVI/97, 1. 12. 1906, str. 2.

¹² *Gorica*, VIII/100, 11. 12. 1906, str. 2.

¹³ Gabršček, *Goriški Slovenci*, str. 229.

¹⁴ *Slovenski narod*, XXXIX/278, 4. 12. 1906, str. 2–3. Na Travniku v Gorici so v tem času nameravali postaviti tudi spomenik furlanskemu pesniku Pietru Zoruttiju (*Slovenski narod*, XXXIX/294, 24. 12. 1906, str. 6).

¹⁵ *Slovenec*, XXXIV/279, 5. 12. 1906, str. 2.

¹⁶ *Slovenski narod*, XXXIX/280, 6. 12. 1906, str. 3.

¹⁷ *Slovenski narod*, XXXIX/283, 11. 12. 1906, str. 3.

¹⁸ *Gorica*, VIII/103, 22. 12. 1906, str. 3.

¹⁹ *Gorica*, VIII/102, 18. 12. 1906, str. 1.

njegov ljubljenc, na katerega je vselej pokazal z zadovoljstvom in nekakim ponosom. Res je, prvi žarki rodoljublja in narodne zavesti so me ogreli takrat, ko je Gregorčič ustvaril kobarško čitalnico in sem prisluškoval, kako je učil in navduševal kobarške može in mladeniče.« Gabršček je zatrjeval, da je leta 1892 povabil Gregorčiča v Gorico in mu za sodelovanje pri *Soči* plačeval mesečni honorar v višini 30 goldinarjev, vendar so bila njegova prizadevanja zaman, saj se je Gregorčič po nekaj mesecih vrnil na Gradišče. »Po razkolu l. 1899. pa je postal hladen nasproti meni – ali ne zaradi politike, marveč radi mojega stališča nasproti 'Šolskemu domu'. Ni mogel razumeti mojega stališča, ali osebno me je imel še vedno rad, v kar imam dokaze.

Ko je umrl, sem storil vse možno, da je narod složno pokazal svojo ljubezen velikemu pokojniku. Moje delo je, da so lepo pisali o njem celo laški listi, moje delo je, da so imeli laški trgovci zaprte svoje prodajalne. Sodeloval sem v Gorici in v hribih in stal ob jami, ko so spuščali krsto v rodno zemljo.«²⁰

Anton Jerkič je sredi decembra 1906 pripravil večjo portretno fotografijo Simona Gregorčiča in izdal serijo desetih razglednic (pesnikov rojstni kraj, rojstna hiša, portret, pesnik na mrtvaškem odru, prizori s pogreba). Jerkič je za vsakih 1000 prodanih razglednic daroval 10 kron za Dom Simona Gregorčiča.²¹

Simona Gregorčiča na mrtvaškem odru je naslikal Anton Gvajc.²² Ljubljanski trgovec Jernej Bahovec je ob Gregorčičevi smrti dal pri kiparju Alojziju Repiču izdelati pesnikovo soho v višini 42 cm, odlitke tega kipa v mavcu pa je želel nameniti prodaji.²³

Rihemberski odborniki so 23. decembra 1906 sklenili, da bodo na kaplaniji postavili spominsko ploščo z napisom, da je Simon Gregorčič tu kaplanoval nad osem let.²⁴

Zbiranje denarja je potekalo počasi. Osrednji odbor za Gregorčičev spomenik je na seji 28. februarja 1907 sklenil, da zaenkrat pesniku ne bodo postavili nagrobnika ali spominske plošče, ker nabrana vsota ne zadostuje niti za ploščo. Premožnejšim rodoljubom bodo poslale položnice z nujno prošnjo za prispevke.²⁵

Marija Kopač in Ivanka Dekleva sta v imenu goriških narodnih dam 21. februarja 1907 vse Slovenke ponovno pozvali, naj prispevajo za Gregorčičev spomenik. »Nam niso mar spori med moškim svetom. – Me ne poznamo Gregorčiča kot politika, ampak ljubitelja miru, velikega misleca, najljubšega pevca našega naroda.«²⁶

Dobršen del sredstev so prinesle Gregorčičeve slovesnosti. Na dijaškem koncertu 8. februarja 1907 v goriški čitalnici so z vstopnino in prispevki zbrali 300 kron.²⁷ Podoben uspeh je imel Gregorčičev koncert, ki ga je priredila čitalnica z ženskim oddelkom Šolskega doma (273 kron).²⁸ Na narodnem plesu tolminskih narodnih gospa in gospodičen aprila 1907 so zbrali 200 kron.²⁹ Najiminenitnejši je bil Slavnostni večer s koncertom v Gregorčičev spomin, ki ga je 10. marca 1907 v Veliki dvorani Hotela Union v Ljubljani priredilo Splošno slovensko žensko društvo. Pet narodnih društev iz Kranja je 14. aprila 1907 organiziralo Gregorčičevo slavnost. Gregorčič je nekaj mesecev pred smrtjo obiskal Kranj »in šel ob tisti priliki pomolit na grob sorodnih si pesnikov: Prešerna in Jenka, kakor bi slutil, da pride skoro za njima«.³⁰ Andrej Lasič, c. kr. šolski nadzornik v Tolminu, je med učiteljstvom tolminskega šolskega okraja pod geslom »Položimo mali dar, Gregorčičevemu domu na oltar« za Gregorčičev dom oz. Gregorčičev spomenik nabral 365 kron.³¹ Ljubljanski tretješolci so za spomenik darovali zneske v višini od 10 vinarjev do 5 kron.³²

Za Gregorčiča so se odločili prispevati tudi slovenski izseljenci v ZDA.³³ Iz Aleksandrije je za Gregorčičev spomenik prispelo 183 kron.³⁴ Poročila o darovalcih za Gregorčičev spomenik je objavljala *Gorica*, medtem ko naj bi *Soča* njihovo objavo nekaj časa odklanjala.³⁵

Načrtovanih lokalnih pododborov niso ustanovili, čeprav je bilo v pozivu glavnega odbora napovedano, da bodo odločitev o obliki spomenika sprejeli v soglasju z lokalnimi pododbori, ljubljanski odbor pa se je razšel. Nabiranje prispevkov so ovirala strankarska nasprotovanja, saj goriškega odbora Narodno napredna stranka na Goriškem ni priznavala, ker ni imela v njem dovolj močnega zastopstva.³⁶ Slovenski liberalci so se odločili prispevke zbirati v okviru svojih društev, »da pojde denar v pravi namen ter da ne bomo živeli v strahu, da bi se večji preostanki porabili celo v podkrepljenje klerikalnih političnih peticij!«.³⁷

Izbor avtorja spomenika

Maja 1907 je bilo na hranilni knjižnici št. 3303 pri Goriški ljudski posojilnici za Gregorčičev spomenik naloženih 524 kron.³⁸ Tudi čitalnica v Kranju je v kranjski Mestni hranilnici naložila 267 kron za

²⁰ *Soča*, XXXVI/102, 19. 11. 1906, str. 1–2; *Slovenski narod*, XXXIX/288, 17. 11. 1906, str. 1.

²¹ *Soča*, XXXVI/101, 15. 12. 1906, str. 3; *Primorski list*, XIV/51, 20. 12. 1906, str. 4.

²² Slika hrani Narodni muzej Slovenije.

²³ *Soča*, XXXVI/98, 5. 12. 1906, str. 3; *Soča*, XXXVI/104, 12. 12. 1906, str. 2.

²⁴ *Gorica*, VIII/104, 24. 12. 1906, str. 2.

²⁵ *Primorski list*, XV/10, 7. 3. 1907, str. 3.

²⁶ *Soča*, XXXVII/21, 21. 2. 1907, str. 2.

²⁷ *Gorica*, IX/13, 12. 2. 1907, str. 2.

²⁸ *Soča*, XXXVII/144, 17. 12. 1907, str. 2.

²⁹ *Soča*, XXXVII/45, 20. 4. 1907, str. 4.

³⁰ *Gorenjec*, VIII/15, 13. 4. 1907, str. 1–2.

³¹ *Gorica*, IX/42, 17. 5. 1907, str. 3.

³² *Gorica*, VIII/103, 22. 12. 1906, str. 3.

³³ *Glas Svobode*, IV/1, 4. 1. 1907, str. 6.

³⁴ *Soča*, XXXVII/10, 24. 1. 1907, str. 3.

³⁵ *Gorica*, X/78, 29. 9. 1908, str. 3.

³⁶ *Edinost*, XXXII/70, 11. 3. 1907, str. 2.

³⁷ *Slovenski narod*, XXXIX/284, 12. 12. 1906, str. 2.

³⁸ *Soča*, XXXVII/50, 2. 5. 1907, str. 3.

Sklad za Simon Gregorčičev spomenik v Gorici.³⁹ Na Spominskih večerih Simona Gregorčiča, ki ju je v Ljubljani priredila Glasbena matica, so zbrali 826 kron, ki so jih na začetku leta 1908 naložili na hranilno knjižico, dokler ne bo spomeniška akcija dobila konkretne oblike.⁴⁰ Denar se je nabiral na več mestih, vendar liberalna društva sredstev niso nameravala izročiti Osrednjemu odboru v Gorici.

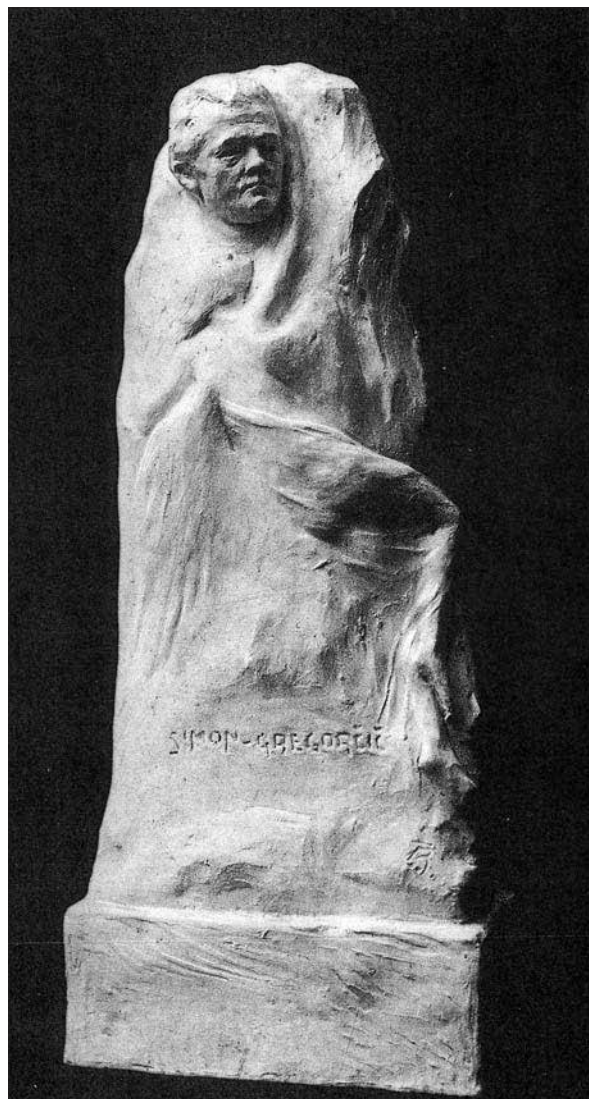
Odbor je lahko 26. junija 1907 sprejel sklep, da bodo na pesnikov grob postavili »preprost, a umetniški kamen«. Glede na »znane pesnikove intencije« (glej op. 7) in zbrani denar so se odločili za nagrobnik porabiti največ 3000 kron (s prevozom in postavitvijo vred). Odbor je slovenske umetnike povabil, naj do konca septembra pošljejo primerne osnutke nagrobnika. Osnutke bo odbor na željo avtorjev vrnil, vendar ne bodo honorirani.⁴¹

Oktober 1907 je bilo šest osnutkov za Gregorčičev spomenik razstavljenih v prostorih čitalnice v Gorici.⁴² Prvo nagrado je prejel mladi kipar Svetoslav M. Peruzzi (1881–1936),⁴³ izvedbo spomenika pa domačin, kipar Anton Bitežnik (1869–1949) iz Gorice. Peruzziju so razložili, da realizacija njegove zamisli ne spada na kmečko pokopališče pod Krnom. »Vzrok temu je menda bil ta, da me je pri zasnovi vodil izključno princip umetnosti brez vsakih postranskih ozirov«, je menil Peruzzi.⁴⁴

Sodelovala sta tudi kiparja Ivan Sojč (1879–1951), ki je tedaj delal v ateljeju Karla Federlina, dvornega kiparja württemberskega kralja, v Ulmu, in Franc Berneker (1874–1932), kipar z ateljejem na Dunaju,⁴⁵ ki je veljal za vodilnega predstavnika slovenskega modernega kiparstva. Ivana Sojča je za izdelavo Gregorčičevega spomenika že decembra 1906 priporočil neznani pisec v tržaški *Edinosti*: »Rad bi deloval v domovini ali doma ni kruha zanj. Na monakovskih in drugih nemških umetniških razstavah pa se je njegovo ime že večkrat pohvalno izgovarjalo. Zato apeliramo na dotične slovenske faktorje, da se ga spomnijo s kakim naročilom. V Gorici, v Kobaridu in na rojstnem domu pesnikovem se gotovo vzdajo spominske plošče. Naj se to delo podeli v tujini živečemu odličnemu slovenskemu umetniku, čigar naslov je: Ivan Sojč, akad. kipar, Ulm a. d. Donau, Olgastrasse 96, Württemberg (Nemčija).«⁴⁶

Oba kiparja sta posegla po alegorični rešitvi. V zgornjem delu stebra (pri Bernekerju površina stebra spominja na naravno skalo, pri Sojču pa gre za obelisk s prisekanim vrhom) sta načrtovala Gregorčičev portret (portretna glava v visokem reliefu) in pesnikovo muzo pod njim. Bernekerjeva muza z roko objema pesnika, Sojčeva pa v dvignjeni desnici drži lovorovo vejico; ob vznožju spomenika so ostali pesniški atributi (lira). Berneker je upošteval načela impresionističnega kiparstva (igra svetlobe na skalnati površini) in secesije (eterična muza). Sojčev osnutek izpričuje klasicistični vtis.

Odbor je nekaj sredstev namenil tudi za spominsko ploščo. Junija 1908 se je odločil 3000 kron izročiti društvu Šolski dom, ki se bo zavezalo imenovati svoje novo šolsko poslopje Simon Gregorčičev dom. Preostanek denarja bo prejela S. Gregorčičeva dijaška

Franc Berneker, osnutek Gregorčičevega spomenika (Franc Berneker 1874–1932 (katalog), Galerija likovnih umetnosti Slovenj Gradec, 2001, str. 119).

³⁹ *Gorenjec*, VIII/52, 24. 12. 1908, str. 4.

⁴⁰ *Slovenski narod*, XLI/31, 6. 2. 1908, str. 2.

⁴¹ *Domoljub*, IV/27, 4. 7. 1907, str. 5.

⁴² *Slovenec*, XXXV /249, 28. 10. 1907, str. 5.

⁴³ Peruzzi je po naročilu Ivana Hribarja skupaj z zdravnikom dr. Antonom Brecljem naredil Gregorčičevo posmrtno masko. Hribar jo je podaril Odboru za Gregorčičev spomenik (najbrž ljubljanskemu). Peruzzi je nameraval po maski izdelati Gregorčičev kip iz mavca. Izkupiček od prodanih mavčnih odlitkov kipa naj bi dobil Odbor za Gregorčičev spomenik (*Edinost*, XXXI/334, 5. 12. 1906, str. 3).

⁴⁴ *Jutro*, VI/201, 30. 8. 1925, str. 17.

⁴⁵ Fotografijo Bernekerjevega osnutka iz mavca hrani Narodna galerija v Ljubljani.

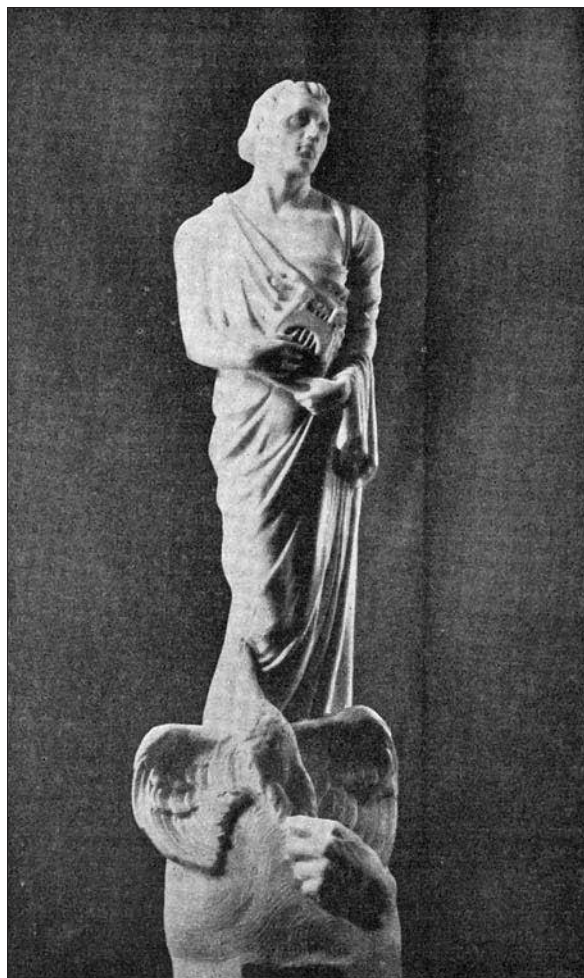
⁴⁶ *Edinost*, XXXI/356, 28. 12. 1906, str. 2.

Ivan Sojč, osnutek Gregorčičevega spomenika (Slovan, 1906/1907, št. 7, str. 213).

ustanova. »Odbor bo zbral potrebno svoto še v tem letu, ker bodo v letošnjem jubilejnem letu ustanove proste pristojbin in prosi zato častilce velikega pesnika in mladimoljuba, da mu v to pripomorejo«, je poročala Gorica.⁴⁷ Liberalci so menili, da je Šolski dom postal »klerikalna trdnjava«, saj je nudil streho katoliški tiskarni in uredništvom klerikalnih goriških listov.⁴⁸

Nagrobni spomenik pesniku Simonu Gregorčiču je prislonežen na zunanji zid prezbiterija cerkve sv. Lovrenca pod Libušnjem, tako da je čelna stran obrnjena proti Vrsnem. Spomenik (višina okrog 4 m) sestavljajo trije kosi kararskega marmorja. Nad nizko pravokotno bazo se dviga srednji del z reliefom, na katerem je motiv iz Gregorčičeve pesmi »Mornar«. Zgornji del ima majhno dvokapno streho z majhnim križem na vrhu. V sredini je medaljon s pesnikovim tričetrtinskim portretom v nizkem reliefu, pod medaljonom visi na festonu pesniški emblem – lira s

Leta 1909 je Peruzzi v marmorju izklesal kip Tožba po Gregorčičevi pesmi »Ujetega ptica tožba« (fotografija kipa je objavljena v: France Koblar, Simon Gregorčič / Njegov čas, življenje in delo, Ljubljana 1962, str. 233).

potrganimi strunami –, ob njej pa so oljčne vejice. Okrog groba je bila postavljena ograja iz kamnitih stebričkov in železnih palic.

Na bazi je na sredini napis: NAŠ ČOLNIČ POGUBE OTMIMO. Ob straneh sta bila bronasta medaljona, na levem kelih (znak duhovniškega stanu), na desnem tri cvetlice (vera, upanje in ljubezen).⁴⁹ Čoln na glavnem reliefu ima napis SLOVENIJA. Čolnar oz. mornar skuša obdržati ravnotežje in rešiti čolnič (Slovenijo) iz razviharjenih valov. Gre za alegorijo z izrazito narodno komponento. V Slovincu lahko preberemo: »Srednji del predstavlja: veslarja v malem čolničku, ki se trudi da bi na razburkanem valovju rešil čolnič pogina. Pod veslarjem je napis: 'Naš čolnič pogube otmimo!' Umljivo je, da čolnič v razburkanem morju pomenja slovenski narod.«⁵⁰

⁴⁷ Gorica, X/45, 6. 6. 1908, str. 2.

⁴⁸ Slovenski narod, XLI/206, 5. 9. 1908, str. 4.

⁴⁹ Slovenec, XXXVI/210, 14. 9. 1908, str. 2.

⁵⁰ Prav tam.

Anton Bitežnik, Nagrobni spomenik Simonu Gregorčiču ob cerkvi sv. Lovrenca pod Libušnjem (Dom in svet, 1908, št. 11, str. 509). Najstarejša znana fotografija nagrobnika. V medaljon je namesto nizkega reliefa vstavljen fotografski portret Simona Gregorčiča.

Špelca Čopič je opozorila na nekatere formalne pomanjkljivosti Bitežnikovega reliefa: »Bitežnikova upodobitev je nadrobna in plastično negotova; čolnar je upodobljen kot drapiran polakt. Vibrajoča draperija, ki sega preko roba spomenika, je neskladna s pravilnim, simetričnim zgornjim delom, pa tudi v nasprotju z modelacijo las, ki jih 'veter' nese v drugo smer.«⁵¹

Anton Bitežnik je kiparstvo študiral na Akademiji lepih umetnosti v Benetkah. Njegov oče Blaž Bitežnik je vodil kamnoseško delavnico v Gorici. Anton Bitežnik je na natečaju za Prešernov spomenik v Ljubljani prejel drugo nagrado. Izdelal je spomenik Andreja barona Čehovina v Branici (1898) in kip Niccola Tommasea (Tomašiča) v Šibeniku. Ukvarjal se je z nagrobno plastiko.

Antonu Bitežniku so zaupali tudi izdelavo spo-

minske plošče na Gregorčičevi rojstni hiši na Vrtnem. Napis na plošči (marmor, 0,87 x 1,25 m):

V tej hiši se je rodil 15. ok. 1844. l.

pesnik

Simon Gregorčič.

Umrl je v Gorici 24. novembra 1906.

*Ozidje, ki si zmožno bilo,
da velepevca si rodilo,
ti, ako še takó si malo,
na vek se boš veliko zvalo.*

Odkritje nagrobnika in spominske plošče

Nagrobnik in spominsko ploščo so odkrili v nedeljo, 6. septembra 1908. Odkritje nagrobnika je potekalo ob 11. uri, po maši v cerkvi sv. Lovrenca. Mašo je daroval kaplan v Kobaridu Anton Gerbec. Pri maši je pel moški zbor iz Gorice. Cerkev je bila okrašena z venci, ki so jih položili na pesnikov grob.

Po maši so se ljudje zbrali ob pesnikovem grobu. Pevci so zapeli »Blagor mu«. Slavnostni govornik, srednješolski učitelj v Gorici dr. Karel Ozvald (1873–1946), je predstavil pesnikovo življenje in delo. Navedel je tudi nekaj Gregorčičevih verzov. »Množice so pesnika umele ter se mu z občudovanjem klanjale: imele so, kakor on, v prsih čuteče srce, ki v njem 'pekel naš je in naš raj', in njih duša ni poznala zle misli. Bilo jih je nekaj, ki pesnika niso mogli umeti in so ostali hladni: njih srce je bilo trdo, njih duh nepristopen poletu za visokimi vzori. A bili so tudi, ki pesnika niso hoteli umeti: srce in dušo jim je objela zloba in zlato knjigo Gregorčičevih Poezij so pozdravili z vpitjem: 'Križaj ga!'

Takrat pa se je utrgalo v pesnikovi duši in iz srca se mu je izvil obupen klic, kakor ga Slovenec še ni slišal, tako obupen, da se je razlegalo do neba, ki naj iz pesnikovega prahu nekoč dá življenje katerihkoli stvari, samo ne več čutečemu človeku. –

In svet ob noč pozabi kraj

krijoč ostanke te! [op. S. Gregorčič, »Človeka nikar!«]

Ne! Svet ni pozabil. Nad peščico zemlje, krijočo te drage nam ostanke tu sredi planinskega raja nad zelenomodrim valovjem prekrasne hčere planin se od danes dviga sicer skromen, a dostojen spomenik, ves bel, kakor je bila njegova duša, in jekleno kremenit, kakor je bil značaj njega, ki je s ponosom rekel:

'Ti streti me moreš, potreti nikdar,

osode sovražne besneči vibar'. – [op. S. Gregorčič,

»Na bregu«]

Umetnikova roka je izklesala spomenik, ki bo od roda do roda glasno pričal, da

poet Slovincem slavnoznani

leži v tem grobu pokopan.

A mi?

'Pomnik postavimo mu tak,

da skuša slednji biti mu enak! [op. S. Gregorčič,

»Lovorika na grobu moža (F. Erjavcu v spomin)«]

⁵¹ Čopič, *Javni spomeniki*, str. 253.

*v plemenitosti mišljenja in čustvovanja pa na njima baziranih jeklenih značajih.*⁵²

Po Ozvaldovem govoru je zagrinjalo, ki je prekrivalo nagrobnik, padlo, zazvonili so zvonovi, po bližnjih gozdovih so zagrmeli možnarji. Pevci so zapeli »Nad zvezdami.«⁵³

Ljudje so se podali do Libušnje (pol ure hoda). Vasica je bila okrašena z narodnimi zastavami. Gostilničarja sta pripravila obed. Ob enih so se ljudje napotili proti Vrsnem. Prihajajoče je pozdravilo pokanje topičev. V vasi so visele slovenske trobojnice. Sredi vasi je stal slavolok z napisom *Slava Gregorčiču*, tik pred pesnikovo rojstno (Pomolčevo oz. Gregorčičevo) hišo pa slavolok z napisom *Mogočna nisi, ne prostorna, staval te umetnik ni!* (op. verza iz Gregorčičeve »Kmetški hiši«). S slamo krita hiša je bila okrašena z zelenjem in zastavami.

Pri drugem slavoloku je prišleke pozdravil župan Berginc. Ob dveh so pevci zapeli »Našo zvezdo« (avtorja S. Gregorčič in Anton Nedved). Prvi govornik je bil Gregorčičev rojak in prijatelj, šolnik in publicist Franc Sivec (1861–1944):⁵⁴ »Tudi ti, o borna kmetška hiša, si pridobila za slovenski narod nevenljivih zaslug, podarivoši mu duševnega velikana, velikega pesnika. Čar njegove poezije se je liki svetlo solnce razlil po vsej slovenski zemlji in je pretresel naša srca do zadnjega kotička.

Zato smo danes od vseh strani prihiteli k tebi, o selska hiša ti, da ti izkažemo svoje veliko spoštovanje, da te po svojih skromnih močeh počastimo in iz vse duše zahvalimo. Pripeli smo ti na prsi skromen znak našega spoštovanja in hvaležnosti (zavesa pade, plošča se prikaže), da bodo videli tudi oni, ki pridejo za nami, da si bila blagoslovljena, da ti je bilo usojeno dati nam pevca izvoljenca, in da ti je bil narod hvaležen. /.../

In ti, o skromna selska hiša, ti si mu bila krušna mati, kakor te tvoj veliki sin sam nazivlja; ti si ga spremljala skozi vse življenje. Videla si ga v zibelki, videla si ga, ko je prvič odhajal v svet; videla si ga, ko se je kot novomašnik prišel posloviti, videla si ga kasneje, ko je z žalostnim obrazom in bledih lic prihajal k tebi; videla si ga slednjič že posmrtno mirnega in vdanega; bila je med vama nepretrgana nežna vez. In zato, o draga hiša, zato ker si bila velikemu pokojniku tako blizu, zato stojimo danes pred teboj s tolikim spoštovanjem, s tolikim navdušenjem in hvaležnostjo. Iz dna duše nam govori pesnik sam v slavospevu, ki ga je posvetil tvojim vrsticam:

*— — — ne palač ogromnih
in njih blesku ne bom slavil;
a tebi, dom seljakov skromnih,
nesmrten venec rad bi zvil!* [op. S. Gregorčič,

»Kmetški hiši«]

*slava ti, slava!*⁵⁵

⁵² Gorica, X/73, 12. 9. 1908, str. 1.

⁵³ Gorica, X/72, 7. 9. 1908, str. 1.

⁵⁴ Sivec je govoril namesto dr. Šorlija, ki je bil zadržan (*Slovenec*, XXXVI/205, 7. 9. 1908, str. 5).

⁵⁵ Gorica, X/73, 12. 9. 1908, str. 1.

Po odkritju plošče so pevci zapeli »Pogled v nedolžno oko« (avtorja S. Gregorčič in p. Hugolin Sattner). Tudi govor predsednika Slovenske matice dr. Frana Ilesiča o Gregorčičevi poeziji so ljudje nagradili z glasnimi klici Zivio. Pevci so zapeli »Na planine« (skladatelj Lavoslav Pahor). Ernest Klavžar je deklamiral Gregorčičevo pesem »Nevihta«. Sledili sta pesem »O ti moj dom« (pevski zbor) in deklamacija dijaka Jožeta Lovrenčiča (1890–1952) iz Kreda (lastna Gregorčiču posvečena pesem).⁵⁶ Ob koncu uradnega dela slovesnosti se je predsednik odbora za postavitve nagrobnika in spominske plošče zahvalil udeležencem slovesnosti in vsem, ki so pripomogli k uspešnemu zaključku akcije.

Pesnikov nečak Franc Gregorčič in njegova družina so prijazno sprejemali obiskovalce in jih pogostili s krnskimi sirom, kruhom, gubancami in vinom. Taksa za podpis v spominsko knjigo je bila namenjena za Gregorčičev dom.⁵⁷ Odkritje nagrobnika in Gregorčičevo slovesnost na Vrsnem je fotografiral Nicefor Štepančič (1867–1934).⁵⁸

Osrednji odbor za Gregorčičev spomenik se je javno zahvalil vsem udeležencem slovesnosti, govornikom Ilesiču, Ozvaldu in Sivicu, Klavžarju, župniku Kokošarju in pevcem, domačemu duhovniku, starešinstvu z županom na čelu, vaščanom in sorodnikom Simona Gregorčiča za njihovo gostoljubnost.⁵⁹

Bralno društvo na Gradišču pri Prvačini, ki ga je ustanovil Simon Gregorčič, je ob razvitju društvene zastave 13. septembra 1908 priredilo veselico, katere morebitni prebitek je nameravalo uporabiti za ustanovitev Gregorčičeve javne knjižnice.⁶⁰

Oktober 1908 je občinsko starešinstvo občin Renče in Gradišče na redni seji sklenilo trg pred cerkvijo v Renčah preimenovati v Gregorčičev trg, stranski trg pa v Prešernov trg. Na glavnem oz. Gregorčičevem trgu so sklenili postaviti Gregorčičev spomenik. Rodoljubna družina Lasič je v ta namen darovala 1000 kron, županstvo pa 500 kron.⁶¹

»Laški pevci«

Liberalno-klerikalni prepir glede Gregorčičevega političnega mišljenja, ki je v goriškem časopisju ponovno izbruhnil po pesnikovi smrti⁶² in potekal ves

⁵⁶ Jože Lovrenčič je pesem pod psevdonimom »Jason Saviljev« objavil v glasilu katoliško-narodnega dijaštva *Zora* (»Na predvečer slavja Simona Gregorčiča (5. septembra 1908).«, *Zora*, XIV/11 in 12, 1908, str. 171).

⁵⁷ *Gorica*, X/72, 7. 9. 1908, str. 1. Spominsko knjigo je 19. januarja 1908 prineslo Beljaško omizje podružnice Slovenskega planinskega društva iz Trsta skupaj s člani Soške podružnice v Tolminu (Jelinčič, Ob šestdeseti obletnici, str. 481).

⁵⁸ Kambič, Nicefor Štepančič, str. 91.

⁵⁹ *Primorski list*, XVI/38, 17. 9. 1908, str. 2.

⁶⁰ *Soča*, XXXVIII/92, 6. 8. 1908, str. 3.

⁶¹ *Soča*, XXXVIII/119, 13. 10. 1908, str. 3.

⁶² Liberalni časopisi so ponavljali očitke zaradi Mahničeve kritike in trdili, da je Gregorčiča preganjala posebno cerkvena oblast; do zadnjega je prebiral *Slovenski narod* in zaničeval

čas zbiranja prispevkov, se je zaključil z »afero« ob odkritju spomenika in spominske plošče.

Primorec je dva dni pred odkritjem spomenika in plošče objavil trditev, da se pripravlja velik škandal, saj bodo na slovesnosti peli laški cerkveni pevci iz Gorice. Ivan (Janez) Kokošar (1860–1923), župnik pri Sv. Ignaciju na Travniku v Gorici in član Osrednjega odbora za Gregorčičev spomenik, naj bi svoje laške pevce naučil mašo in nekaj Gregorčičevih pesmi. Po Gregorčičevi smrti je klerikalna stranka osnovala osrednji odbor v Gorici tako prefrigano, da so dobili vso zadevo v roke klerikalni strankarji, je nadaljeval *Primorec*. V odboru niso hoteli pristašev liberalne Narodno napredne stranke, pritegnili so samo nekaj politično nevtralnih mladih gospodov. Klerikalci so na ta način hoteli izrabiti priložnost, pridobiti čim več denarja za Šolski dom, preostanek pa nameniti Gregorčičevemu spomeniku in plošči.⁶³

Tudi *Soča*, ki je ponatisnila dopis iz *Primorca*, je zatrjevala, da so klerikalci zakrivali škandal, ker so laške pevce iz Gorice poslali na Gregorčičev grob. Ko so v *Primorcu* prebrali ostro obsodbo takega početja, so hitro najeli nekaj klerikalnih študentov in jih pripojili k Lahom, da bi bilo videti, da so na grobu peli tudi Slovenci. Slovenska zastava je bila obešena na prvi oštariji, na cerkvi pa sta viseli samo papeževa in deželna zastava. »Ljudstva je bilo sicer obilo iz okolice, drugi pa so rajši ostali doma, ker niso hoteli prisostvovati škandalu, da pojejo tako čutečemu slovenskemu pesniku ob nagrobniku laški pevci in da na cerkvenem prostoru ni mesta za slovensko zastavo.«

Soča je dodala, da naj bi župnik Kokošar nekemu gospodu dejal, naj pri Pevskem in glasbenem društvu povpraša, ali bi sodelovalo pri odkritju spomenika na Vrsnem. To pa naj bi bila laž. Brez dvoma bi društveni pevci z veseljem pristopili, če bi se nanje pisмено obrnil Osrednji odbor za Gregorčičev spomenik, prav tako kot so storili pri pesnikovem pogrebu. »Goriški brezdomovinski klerikalci so dosegli rekord v strankarski strasti. Kajti strankarska peklenska strast, ki pretresa te neposvečene in posvečene ljudi, jim je narekovala čin, katerega mora z vso odločnostjo zavrniti ter najhujše obsoditi sleherni Slovenec!

Ubijali so ubogega pesnika, ko je živel; v Gorici so ga izkoriščali v svoje namene, in ko so iztislili iz njega nekaj političnih verzov, so veselja ploskali: 'Naš Šimen, naš Šimen'. Po smrti so takoj začeli kovati kapital zase z njegovim imenom, ga potiskali v klerikalno stranko, ob njegovem odru je imel veliki duhoven don Antonio Gregorcig tako malo spoštovanja do pokojnika, da ni

mogel mirovati, marveč je šel farbat v Št. Peter, ob krsti na Vrsnem pa so čuli ljudje iz ust duhovnika govor, radi katerega so se za glavo prijemali – sedaj bo sledil menda zadnji škandal pesniku od klerikalne stranke, da pridejo laški pevci na njegov grob.«⁶⁴

Osrednji odbor za Gregorčičev spomenik je od *Soče* zahteval objavo popravka: član odbora se je namreč na Pevsko in glasbeno društvo obrnil z vprašanjem glede sodelovanja na slovesnosti. Kokošar je imel pevski zbor slovenskih dijakov raznih političnih struj zbran že pred šolskimi počitnicami, pevci ob odkritju spominske plošče so bili Slovenci, v zboru so bili štirje goriški cerkveni pevci, Italijan po rodu je bil samo eden, ta pa ima Slovenko za ženo, na cerkvi sv. Lovrenca je vihrala tri metre dolga slovenska trobojnica. Pod popravkom sta bila podpisana podpredsednik Mitja Rutar in tajnik Karel Ozvald.⁶⁵

Gorica je zapisala, da prepušča Gabrščkovu *Sočo*, »ta moralno tako neizmerno izprijeni list občemu zaničevanju«, in zatrdila, da je slovenska trobojnica vihrala poleg papeške zastave, deželna zastava pa ni bila nikjer razobešena.⁶⁶

Soča je nato navedla imena štirih laških oz. italijanskih cerkvenih pevcev, ki so sicer peli v stolni cerkvi, v cerkvi na Travniku in cerkvi na Placuti. Prvi in drugi tenor sta pela kovača brata Crall. Njuna starša sta Slovenca, vendar po imenu na Goriškem ni mogoče soditi o narodnosti. Prvi bas je pel Marostica, sluga pri katoliškem denarnem zavodu Mont, »in božja previdnost je hotela, da je v tem slučaju ravno uslužbenec klerikalnega zavoda Italijan«. »Škof, dr. Sedej, kot predsednik tega zavoda, je vedel, da je ta Italijan in temu Italijanu je dal dopust, pač gotovo ne zato, ker ima narodno ženo.« Drugi bas je pel rezbar Bernard, čigar starši so tirolski Nemci.⁶⁷

Soči je odgovoril župnik in pevovodja Ivan Kokošar. Ker je Pevsko in glasbeno društvo leta 1907 (ob 30-dnevnici Gregorčičeve smrti) odpovedalo sodelovanje, je Kokošar slutil, da se bo to ponovilo, zato je že pred koncem šolskega leta prosil dijake za sodelovanje. S tem zborom so prostovoljno in brezplačno sodelovali štirje cerkveni pevci.⁶⁸

Kokošar je načrtoval, da bo pevski zbor nekoliko številnejši, vendar je en pevec zbolel, drugi je zapustil Gorico, nekaj dijakov pa je bilo zadržanih in v soboto zaradi slabega vremena niso mogli priti h glavni skušnji v Kobarid. Pevcev je bilo dvanajst. Štirje »laški« cerkveni pevci se niso nikoli učili nobene italijanske cerkvene pesmi, samo slovenske in latinske. »Italijan« Marostica ga je opozoril, da je njegova mati iz Šempasa, »tirolski Nemeč« Bernard pa, da je njegov oče iz Ročinja. Eden od bratov Kral ima nad vrati svoje

Slovenca. Katoliško usmerjeni časopisi so opozarjali na Gregorčičevo zavračanje mlajše liberalne politike, da se sam političnega boja ni udeleževal, odločno pa je obsojal pisanje *Slovenskega naroda* in *Soče*; pri občinskih volitvah v Dornberku je glasoval za katoliško stranko. Za politično zlorabo so označili tudi pogrebni govor pesnikovega soimenjaka, vikarja Simona Gregorčiča (Koblar, *Simon Gregorčič*, str. 165).

⁶³ *Soča*, XXXVIII/104, 5. 9. 1908, str. 1–2.

⁶⁴ *Soča*, XXXVIII/104, 5. 9. 1908, str. 1–2.

⁶⁵ *Gorica*, X/75, 19. 9. 1908, str. 8; *Soča*, XXXVIII/111, 24. 9. 1908, str. 2–3.

⁶⁶ *Gorica*, X/75, 19. 9. 1908, str. 2.

⁶⁷ *Soča*, XXXVIII/107, 15. 9. 1908, str. 2.

⁶⁸ *Primorski list*, XVI/38, 17. 9. 1908, str. 2.

krčme (po domače Pri Janezu) napis *Ant. Kral*, na svetilki pa ima slovensko, nemško in italijansko napisano *Gostilna s prenočiščem*. »Da so te pevce, dva po rodu (tako je vedno pisala 'Gorica' in ne več!) popolna Slovenca in dva na pol Slovenca poslali starši v italijanske šole, niso zakrivali tega sami, protestirati pa moram, da jih 'Soča' stavi v isto vrsto, kakor one, ki se sramujejo svojega pokolenja in, ki so potem Slovincem najhujši nasprotniki. Ako bi bili vsi goriški 'Lahi', ki imajo tudi slovensko kri v svojih žilah taki, kakor ti, bil bi že zdavno slovenski 'colnič' v Gorici 'otet'.« Štirje pevci so že nastopili na slovenskih prireditvah. Ko jih je Kokošar vprašal, ali bi peli ob tridesetdnevnici po pokojnem Simonu Gregorčiču, in jih obenem opozoril, da bi jih Italijani lahko zaradi tega napadali, saj so imeli Gregorčičev pogreb za narodno demonstracijo, so odgovorili, da se za to ne zmenijo. Zavrnilo so plačilo za petje na koncertu za Gregorčičev dom in na dveh koncertih v Alojzijevišču. »Da niso ti 4 brali Gregorčičevih poezij, je res, a da je eden največjih slovenskih pesnikov so vedeli vsi, trije so ga poznali osebno in kedaj je 'Soča' zahtevala, da morajo vsi, ki se hočejo udeležiti kake Trubarjeve slavnosti, prej Trubarja prebrati? Menda jej bo popolnoma zadostovalo, ako bodo rekli: simpatičen nam je, vemo kaj in kedo je bil in hočemo ga počastiti, vse to pa je bilo pri naših 'laških' pevcih tudi glede Gregorčiča.«⁶⁹

Pevsko in glasbeno društvo je objavilo javno izjavo. Pod njo podpisana predsednik društva dr. Henrik Tuma in tajnik Artur Jakše sta poudarila, da društvo ni prejelo pisnega ali ustnega vabila za sodelovanje ali obvestila, kdaj bo slovesnost. Zaradi govoric, ki so se širile po Gorici, je društveni pevovodja Josip Michl nagovoril dr. Iva Šorlija, ki mu je priznal, da je dobil pooblastilo, a se je pozabil obrniti na Pevsko in glasbeno društvo. Dr. Šorli naj bi dan pred tem uradnika Goriške ljudske posojilnice in odličnega pevca zaprosil, naj vpliva na pevce, da bodo namesto italijanskih pevcev sodelovali pri odkritju spomenika. Na sestanku pevcev 4. septembra so po daljšem posvetovanju sklenili, da pevski zbor na tako veliki slavnosti ne more nastopiti nepripravljen. Društvo je sodelovalo pri pogrebu, darovalo venec in župniku Kokošarju ponudilo, da bi njegovi pevci peli pri maši za osmino, ki pa je ni bilo, potekala pa je maša ob 30-dnevnici. Predsednik društva je Kokošarju pojasnil, da pevci dotičnega dne niso prosti, saj so povečini zaposleni kot sodni in odvetniški uradniki ter uradniki pri raznih denarnih zavodih. Društvo je zato namesto črne maše sklenilo v Gregorčičev spomin prirediti veliko akademijo in prebitek nameniti Gregorčičevi ustanovi (veselica 3. marca 1907 je prinesla 300 kron za Gregorčičev spomenik). Društvo je vselej rade volje sodelovalo pri narodnih slavnostih, odklanjalo pa je sodelovanje pri slavnostih s političnim ozadjem. Poleg tega je »Izjava« navajala, da je bilo društvo s strani klerikalne politične organizaci-

je, vodstva Šolskega doma in uredništva *Gorice* vselej deležno prezira, čeprav za to ni dalo vzroka.⁷⁰

Zamenjava medaljonov na spomeniku

Leta 1920 sta bila medaljona na nagrobnem spomeniku nadomeščena z novima z verzi iz Gregorčičeve pesmi »Naša zvezda«. Sodnemu izvedencu, ki se je v *Jutru* podpisal samo z začetnico »U«, je Gregorčičeva sestra, ki je bivala v Vrsnem, povedala, da vojna vihra ni prizanesla Gregorčičevi rojstni hiši in nagrobnemu spomeniku. Spomenik je bil nekoliko odkrušen, manjkali sta bronasti plaketi, ki so ju najbrž odstranili pri nabiranju kovin. »Na gomili so ležali sveži in suhi cvetni šopki. Domačini so mi pravili, da ljudje močno romajo tja gori h pesniku potožit narodne težave ter iskat utehe in vzpodbude.« Sodni izvedenec se je odločil poskrbeti za novi plaketi, na katerih bodo vzpodbudni Gregorčičevi stih. Za zamisel je

Razglednica je bila poslana marca 1910. Ob Gregorčičevem nagrobnem spomeniku stojijo slovenski vojaki 6. stotnije 2. bataljona pehotnega polka št. 4 (<http://www.starerazglednice.si/page/5>).

⁶⁹ *Gorica*, X/79, 3. 10. 1908, str. 1–2.

⁷⁰ *Soča*, XXXVIII/115, 3. 10. 1908, str. 2.

Nagrobni spomenik Simonu Gregorčiču ob cerkvi sv. Lovrenca pod Libušnjem (Zbirka upodobitev znanih Slovencev, NUK).

navdušil gozdarja Črnigoja iz Kobarida, ki je zbral denar. Osnutke za medaljona je izdelal slikar in ilustrator Maksim Gaspari. Verze Gregorčičeve »Naša zvezda« je v bron vrezal Černe v Ljubljani. »Prav tihotapsko, z osebnim tveganjem in nevarnostjo, hkrati pa z veliko spretnostjo in veseljem je Črnigoj v trdi noči sam pritrčil na spomenik ti v domačem jeziku glaseči se plaketi.«⁷¹ Levo: Pridi zvezda / naša pridi / jasne v nas / upri oči. Desno: Naj moj dom te / zopet vidi / zlata zvezda / srečnih dni / 1920.

Med prvo svetovno vojno so italijanski vojaki sneli spominsko ploščo na Gregorčičevi rojstni hiši in jo uskladiščili. Po umiku italijanske vojske (1917) so jo hoteli domači fantje spraviti k fari na Libušnje, vendar jim je po nesreči padla s sani in se razbila. Razbito ploščo so ponovno vzdali po prezidavi hiše po vojni.⁷²

VIRI IN LITERATURA

ČASOPISI

Domoljub, 1907.
Glas svobode, 1907.

Gorenjec, 1907–1908.
Gorica, 1906–1908.
Edinost, 1906–1907.
Jutro, 1925, 1944.
Ljubljanski zvon, 1911.
Primorski list, 1906–1908.
Slovenec, 1906–1908.
Slovenski narod, 1906, 1908.
Soča, 1906–1908.
Zora, 1908.

LITERATURA

- Čopič, Špelca: Nagrobni spomenik Simonu Gregorčiču. *Javni spomeniki v slovenskem kiparstvu prve polovice 20. stoletja*. Ljubljana: Moderna galerija, 2000, str. 252–254.
- Gabršček, Andrej: Goriški klerikalci in osrednji odbor za Gregorčičev spomenik. *Soča*, 19. 11. 1906, št. 102, str. 1–2, in *Slovenski narod*, 17. 12. 1906, št. 288, str. 1.
- Gabršček, Andrej: *Goriški Slovenci: Narodne, kulturne, politične in gospodarske črtice. II. knjiga od leta 1901 do 1924*. Ljubljana: samozaložba, 1934.
- Jelinčič, Zorko: Ob šestdeseti obletnici ustanovitve Slovenskega planinskega društva v Trstu. *Planinski vestnik* 9, 1954, str. 481.
- Kambič, Mirko: Nicefor Stepančič (1867–1934). *Kronika* 34, 1986, str. 89–93.
- Koblar, France: *Simon Gregorčič: Njegov čas, življenje in delo*. Ljubljana: Slovenska matica, 1962.
- Kokošar, Ivan: Laški pevci (Nadaljevanje). *Gorica*, 3. 10. 1908, št. 79, str. 1–2.
- Marušič, Branko in Jaro Komac: *Vrsno in Simon Gregorčič*. Maribor: Obzorja, 1985.
- St. K. (Stano Kosovel): Pri kiparju Peruzziju. *Jutro*, 30. 8. 1925, št. 201, str. 17.
- Žitko, Sonja: *Historizem v kiparstvu 19. stoletja na Slovenskem*. Ljubljana: Slovenska matica, 1989.

S U M M A R Y

Headstone to Simon Gregorčič

Poet and priest Simon Gregorčič died on 24 November 1906 in Gorizia/Gorica. The Slovenes bid their farewell to the popular poet with two-day mourning and funeral ceremonies. Gregorčič was buried at the St. Lawrence Church at Libušnje. The central committee for Gregorčič's headstone and memorial plaque on his birth house was set up on 3 December 1906 in Gorizia/Gorica. That same day, Ljubljana's Mayor Ivan Hribar convened a similar

⁷¹ *Jutro*, XXIV/240, 19. 10. 1944, str. 3.

⁷² Marušič in Komac, *Vrsno in Simon Gregorčič*, str. 18.

meeting in the city council; however, it was already at the first session that the local liberals decided to dissolve the committee, maintaining that the endeavours to erect the headstone in Gorizia should be dominated by the Gorizian committee.

The latter had a Catholic majority and no local representative of the National Progressive Party. Andrej Gaberšček (1864–1938), the editor of the newspaper *Soča* and a co-founder of the Gorizian branch of the National Progressive Party, opined that the committee would use the funds raised across Slovenia to erect a reasonable headstone and memorial plaque in consideration of local conditions, while the remainder would be invested in the School Home, which was built by all Gorizian Slovenes and usurped by clericalists after their rift with the liberals.

Fundraising was a time-consuming task. The collection of contributions was hindered by objections voiced by the Gorizian branch of the National Progressive Party. The better part of funds was raised through festivities dedicated to Gregorčič and one part was collected by the emigrants to the USA and Alexandria.

In October 1907, six drafts of Gregorčič headstone were exhibited in Gorizia's reading club. The first award was won by a young sculptor Svetoslav

M. Peruzzi (1881–1936) and the construction of the headstone was awarded to a local sculptor Anton Bitežnik (1869–1949), who carved out a relief with a motif from Gregorčič's poem *Mornar* [*The Mariner*] and the poet's portrait. The headstone is set against the external wall of the presbytery of the St. Lawrence Church at Libušnje. Bitežnik also made the memorial plaque mounted on Gregorčič's birth house in Vrsno. The headstone and the memorial plaque were unveiled on Sunday, 6 September 1908.

The rift between the clericalists and liberals over how the memory of Gregorčič should be preserved also continued after the unveiling. The newspaper *Primorec* and *Soča* stated that the festivities featured Italian choral singers from Gorizia headed by parish priest and member of the central committee Ivan Kokošar (1860–1923), which the both above-mentioned committee and Kokošar denied.

In 1920, the medallions on Gregorčič's headstone were replaced with new ones, featuring the lines from Gregorčič's poem *Naša zvezda* [*Our Star*]. During World War I, Italian soldiers dismantled the memorial plaque on Gregorčič's birth house and put it away. The plaque was mounted again during the post-war rebuilding of the house.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 316.334.54(497.4Idrija)"18/19"

Prejeto: 31. 7. 2017

Matevž Šlabnik

univ. dipl. zgod. in um. zgod., Čekovnik 18, SI-5280 Idrija
E-pošta: matevz.slabnik@gmail.com

Peter Mikša

dr., Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: peter.miksa@ff.uni-lj.si

»V prhavz smo šli radi živet.«**Pregled gradbene zgodovine in stanovanjske kulture
v rudniških stanovanjskih blokih v Idriji**

IZVLEČEK

S povečevanjem števila zaposlenih v idrijskem rudniku živega srebra v drugi polovici 19. stoletja se je med idrijskim delavstvom krepila stanovanjska stiska. Zasebna stanovanja v idrijskih rudarskih hišah so bila mnogokrat premajhna in zdravstveno neustrezna. K slabemu stanju so pripomogle tudi številne selitve rudarskih družin. To je rudniško ravnateljstvo napeljalo na misel o gradnji delavskih stanovanjskih blokov. T. i. prhavzi, ki jih je rudnik gradil med letoma 1872 in 1932, so delno pomagali rešiti pereči stanovanjski problem. Dobro grajeni stanovanjski bloki so številnim rudarskim družinam ponudili kvalitetnejši način bivanja, prispevali pa so tudi k boljši požarni varnosti. Notranja oprema se v zasebnem ali rudniškem stanovanju ni bistveno razlikovala. Delavci, nastanjeni v prhavzu, so bili v prednosti tudi zato, ker za razliko od zasebnih rudarskih hiš razen plačevanja najemnine drugih obveznosti niso imeli. Prhavzi še danes ostajajo živ del rudarske dediščine mesta Idrija, ki je priznanje prejela tudi na globalni ravni.

KLJUČNE BESEDE

Idrija, rudnik živega srebra, stavbna zgodovina, delavski stanovanjski bloki, prhavz

ABSTRACT

»WE LOOKED FORWARD TO LIVING IN PRHAVZ.«
A SURVEY OF THE BUILDING HISTORY AND RESIDENTIAL CULTURE
OF MINERS' BLOCKS OF FLATS IN IDRİJA

The growing number of employees at Idrija's Mercury Mine during the second half of the nineteenth century aggravated the workers' housing problem in the city. Private flats in the local miners' homes often provided conditions of overcrowding and unsuitable sanitary facilities. The poor living conditions were also a result of frequent resettlements of miners' families, until the mine management finally decided to build blocks of flats for the workers. The so-called prhavzi, which the mine constructed between 1872 and 1932, provided a partial solution to the pressing housing problem. Well-built blocks of flats provided sizable miners' families with better living conditions as well as improved fire safety. The interior furnishings in miners' homes did not differ significantly from those in private ones. The workers housed in prhavz were at an advantage also because, unlike the residents of private miners' homes, they had no other obligations than paying the rent. To this day, prhavzi have remained a living part of the mining heritage of Idrija, which also earned its recognition on a global level.

KEY WORDS

Idrija, mercury mine, architectural history, workers' blocks of flats, prhavz

Uvod

Odkritje živega srebra, ki je rudokope v idrijsko kotlino privabljal že od konca 15. stoletja, je usodno zaznamovalo zgodovino naselbine, ki je rasla vzporedno z razvojem rudnika. Ker je bil idrijski rudnik živega srebra z visokimi donosi od prodaje te žlahtne kovine izjemnega pomena za lastnike – od leta 1575 je bila to dinastija Habsburžanov –, so ti v Idrijo pošiljali vrhunske znanstvenike in inženirje, ki so skrbeli za napredek in tehnični razvoj.¹ To se je morda najjasneje izrazilo v 18. stoletju, ko so ob postavitvi nekaterih najpomembnejših tehniških spomenikov, kot so vodne zapornice za plavljenje lesa – klavže (okrog 1770) – in vodna črpalka z ogromnim lesenim kolesom – idrijska kamšt (1790) –, ter z odpiranjem novih jaškov² v Idriji službovala nekatera sloveča imena, npr. rudniški upravnik Franc Anton Steinberg (1724–1747), rudniška zdravnik Giovanni Antonio Scopoli (1754–1769) in Balthasar Hacquet (1766–1773) ter idrijski jamomerec, kartograf in gradbenik Jožef Mrak (1709–1786).³ V času prodajnih pogodb s Španijo v letih 1785 in 1797 se je proizvodnja živega srebra skoraj podvojila in dosegla med 600 in 700 tonami letno, za kar pa ni zadostovala zgolj tehnična brezhibnost drugega največjega rudnika živega srebra na svetu, temveč je bilo treba povečati tudi število delavcev. Priselitev več sto novih delavcev v Idrijo je povzročila hudo stanovanjsko krizo, ki dobro stoletje kasneje še ni bila rešena.⁴

Rast mesta se je nadaljevala tudi v 19. stoletju, tako da so na prelomu iz 19. v 20. stoletje v rudniku zaposlovali že več kot tisoč delavcev, Idrija pa je bila z okrog šest tisoč prebivalci za deželnim glavnim mestom Ljubljano (okrog 41.000 prebivalcev)⁵ drugo največje mesto na Kranjskem.⁶ Mesto je bilo izjemno pomembno delavsko središče, a v tem pogledu izrazit otok sredi redko poseljenega agrarnega in gozdnatega okolja.

Verjetno so ravno rudarji tista družbena skupina, pri kateri sta se čut za tovarištvo in občutek za skupnost najmočnejše izrazili. To je bilo mogoče v Idriji še pred dobrim stoletjem zaznati v različnih oblikah, kot na primer v tovarištvu v jami, kjer so knapi⁷ vedno delali v dvojicah, ali v izjemno priljubljeni rudarski godbi ter resnično visoki ravni družabnega in bogatega društvenega življenja v mestu. V boju za prevlado nad mestnimi zadevami so se katoliški in liberalni stranki ob koncu 19. stoletja pridružili še

socialdemokrati, ki jim je uspelo povezati rudarje v boju za njihove pravice. Pred prvo svetovno vojno je v mestu delovalo že 27 različnih organizacij, ustanov in društev.⁸ Kolektivni duh pa se je kazal še na enem področju – v bivanjski kulturi, saj v Idriji enodružinskih domovanj praktično ni bilo.

Zasebna idrijska rudarska hiša

Delavske večstanovanjske hiše so se v slovenskem prostoru pojavljale že vsaj od 17. stoletja dalje. Večinoma so jih v rudniških, fužinarskih, kovaških in obrtniških naseljih za delavce gradili delodajalci, redkeje pa so se pojavljale večstanovanjske hiše, ki so jih imeli v lasti delavci sami.⁹ V Idriji, kjer je tradicija večdružinskih stanovanj prisotna že vsaj od 18. stoletja, pa so bile prav te hiše prevladujoči stanovanjski tip. Med idrijskimi rudarji se je namreč skozi stoletja izoblikoval poseben tip t. i. idrijske rudarske hiše.¹⁰ Hiše so bile v zasebni lasti rudarjev in delno namenjene za oddajanje v najem. Grajene so bile večinoma iz brun, ometane in pobeljene, postavljene pa so bile na pobočjih okrog mestnega središča, kjer je Rudnik na težje dostopnem terenu svojim delavcem ponudil gradbena zemljišča. Tudi gradbeni material so lahko rudarji pri rudniku pridobili po znižani ceni.¹¹ Bivanje v idrijskih rudarskih hišah, ki so bile praviloma vlažne, je bilo zdravstveno neustrezno.

Obstajale pa so še druge težave, povezane s svojevrstnim zasebnim monopolom na tem področju, saj je nenadzorovanost stanovanjskega trga omogočala nastanek socialnih trenj.¹² Tako so se denimo razlogi za selitev najemniške družine gibali od razširitve lastnikove družine ali drugih objektivnih razlogov do sporov, ki so lahko nastali zaradi prevelike količine dela, ki ga je po nenapisanem pravilu najemnik moral opraviti za gospodarja. To je vključevalo pomoč pri pometanju hiše, čiščenju snega v zimskih mesecih, praznjenju greznic ter delu na polju, travniku ali v gozdu.¹³ Do odpovedi stanovanja je lahko prišlo tako zaradi zanemarjanja najetega stanovanja kot tudi zaradi morebitnih neskladnih političnih usmeritev lastnika in najemnika. Znan je celo primer, ko je najemnik izgubil stanovanje, ker za veliko noč ni prinesel spovednega listka ali ker je lastnika preveč po domače pozdravil.¹⁴

Rezultat zgoraj omenjenih trenj in slabega splošnega materialnega stanja rudarjev so bile številne se-

⁸ Kavčič, *Pet stoletij*, str. 22.

⁹ Lazarini in Sapač, *Arhitektura*, str. 289.

¹⁰ Baš, *Rudarska hiša v Idriji*, str. 29.

¹¹ Prav tam, str. 46.

¹² Do konca 19. stoletja je še veljalo pravilo, da so se najemniki selili dvakrat letno, ob sv. Juriju (24. april) in sv. Uršuli (21. oktober). Polletno so plačevali tudi najemnino, imenovano *čens*. Hkrati je pol leta veljal tudi odpovedni rok (Šarf, *Stanovanjska kultura*, str. 16, 18).

¹³ Šarf, *Stanovanjska kultura*, str. 18.

¹⁴ Prav tam.

¹ Verbič, *Naselbina*, str. 34.

² Čar, *Tehniška zgodovina*, str. 66–67.

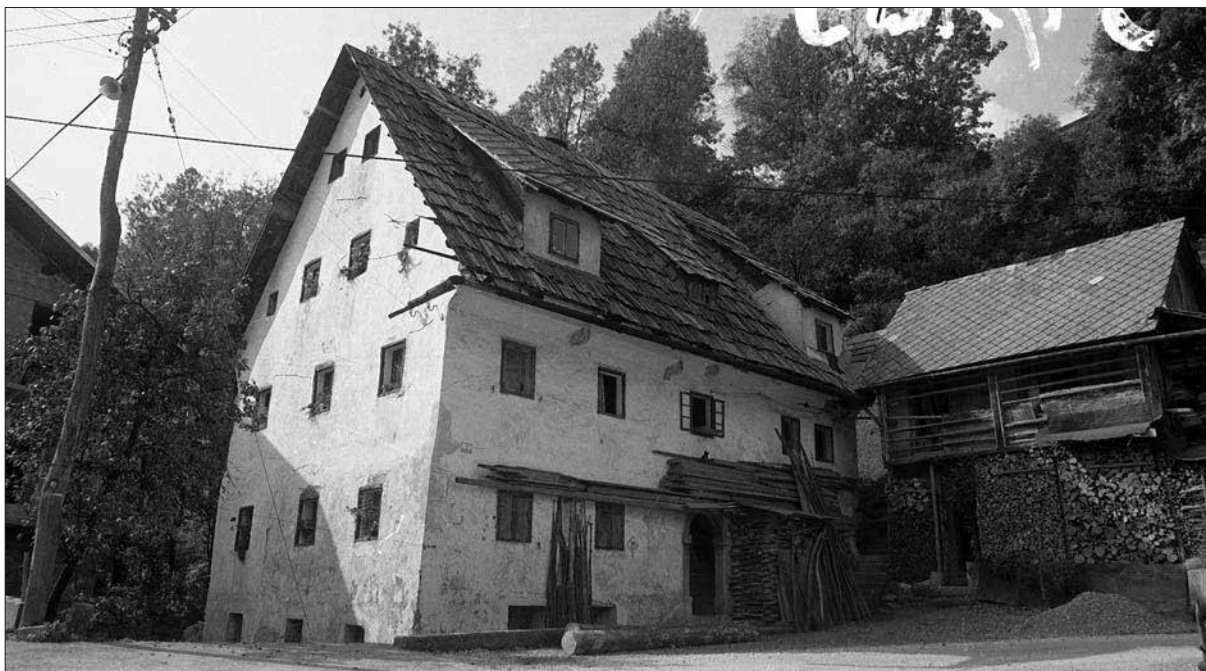
³ Kavčič, *Pet stoletij*, str. 18–19.

⁴ Prav tam, str. 19.

⁵ *Slovenska novejša zgodovina 1*, str. 104.

⁶ Kavčič, *Pet stoletij*, str. 15, 21.

⁷ Beseda označuje rudarja. Privzeto iz nemške besede *Knappe* (gl. Snoj, *Slovenski etimološki slovar*, spletni dostop na: www.fran.si, geslo »knap« (22. 7. 2017)).

Značilna zasebna idrijska rudarska hiša v Grapi, 1976 (fototeka SEM).

litve, ki so bile med Idrijčani pred dobrim stoletjem pogost pojav. Te so lahko bile za rudarske družine skrajno neprijetna izkušnja, saj je bilo ob selitvi borno premoženje družine vsem na očeh. Zato so se v nekaterih primerih selili ponoči. Starejši prebivalci so se pred pol stoletja še spomnili reka: »Revež je, ker ima kar naprej marjeno (omaro, op. a.) na puklu (hrbtu, op. a.)«, v katerem lahko prepoznamo bornost premoženja in pogostost selitev delavskih družin.¹⁵ Številne selitve, prostorska stiska in zdravstveno neustrezna domovanja v zasebnih rudarskih hišah so ob povečevanju števila zaposlenih v drugi polovici 19. stoletja rudniško ravnateljstvo napeljale na misel o izgradnji kvalitetnejših stanovanj.

Kronist Mihael Arko v svoji *Zgodovini Idrije* poda zanimivo notico, da je že leta 1846 rudniški zdravnik dr. Ludvik Gerbec (1805–1880) v raziskavi, ki jo je naročila kranjska gosposka, opozoril na slabo stanje rudarskih domovanj. Rudniškemu upravitelju je predlagal gradnjo delavske kasarne, ki bi mlajšim delavcem s plačo pod 16 krajcarjev ponudila zdrava in poceni stanovanja. Za kasarno je Gerbec predvidel tudi čuvaja, ki bi poskrbel, da bi bili delavci v stanovanju do 9. ure zvečer, toda vodstvo rudnika njegovih pobud takrat ni sprejelo.¹⁶

Rudniški *prhavz*: delavski stanovanjski blok

Še kar nekaj let je moralo preteči, preden se je cesarsko-kraljeva rudniška direkcija v Idriji leta 1872

odločila za gradnjo prvega *prhavza* – delavskega stanovanjskega bloka,¹⁷ ki se mu je v naslednjih desetletjih pridružila še kopica drugih. Rudniku gre tako zasluga, da so z gradnjo *prhavzov* dejansko omejili število selitev in pripomogli k zmanjšanju stanovanjske stiske v mestu. Okrog leta 1900 je bila v delavskih stanovanjskih blokih nastanjena že tretjina rudniških delavcev, v zasebnih rudarskih hišah je tačas še živel približno polovica, ostali pa so na delo prihajali iz okoliških naselij.¹⁸

O izvoru besede *prhavz*, ki se v lokalnem pogovornem jeziku še danes uporablja za označevanje rudniških stanovanjskih blokov, je mogoče v dostopni literaturi prebrati dve različni razlagi. Vsi avtorji se strinjajo, da ima beseda – tako kot številne druge v idrijskem narečju – nemški izvor, in sicer v besedi *Haus* (hiša). V monografiji *Delavska stanovanja in območja naselij med leti 1750 in 1850*, ki obravnava tudi idrijske delavske kolonije, zasledimo razlago, da je termin skovanka slovenske in nemške besede: *pr-hiši, pr-havz*.¹⁹ Morda se zdi verjetnejša utemeljitev, ki je bila predstavljena že v starejši literaturi,²⁰ kjer se izvor utemeljuje v nemški besedi *Berghaus*.²¹ Ime, ki so ga na uradnih načrtih uporabljali rudniški inže-

¹⁷ Šarf, *Stanovanjska kultura*, str. 19.

¹⁸ Mohorič, *Rudnik*, str. 380.

¹⁹ Schwertner, *Delavska stanovanja*, str. 50.

²⁰ Šarf, *Stanovanjska kultura*, str. 19. V: Mohorič, *Rudnik*, str. 380, tudi zapis *perkhaus*, v: Terpin, *Od sv. Križa*, str. 17, pa *prhaus*.

²¹ *Berghaus* je najbrž skrajšana različica besede *Bergmannsbaus* oz. *Bergwerksbaus* in pomeni *rudarska* oz. *rudniška hiša*.

¹⁵ Prav tam, str. 19.

¹⁶ Arko, *Zgodovina Idrije*, str. 139–140.

nirji, pa je bilo delavska stanovanjska hiša – *Arbeiterwohnhaus*.²²

Rudarska Idrija se je razvila na za poselitev zelo neugodnem terenu. V z gozdom in manjšimi agrarnimi zaselki obdani kotlini se je zahodno od sotočja potoka Nikove in reke Idrijce pod poslopjem rudniškega gradu Gewerkenegg razvilo strnjeno mestno jedro. V drugi polovici 19. stoletja je bila to že sklenjeno pozidana ulična aglomeracija meščanskih hiš z bogatim arhitektonskim okrasjem. V tem času so nastale tudi tri reprezentativne, v historičnih slogih zgrajene stavbe: poslopje rudniške osnovne šole (1876/1877), mestna hiša (1898) in stavba mestne realke (1903/1904).²³ Strma pobočja so z visokimi belimi fasadami obvladovale vsaksebi postavljene idrijske rudarske hiše, medtem ko so se vzdolž Nikove in ob bregovih Idrijce vrstili rudniški obrati. V to stanje je v drugi polovici 19. stoletja začel posegati rudnik, ki se je moral soočiti z izzivom umestitve večjih delavskih kolonij v utesnjeno okolje in dodobra izkoristiti prostor, ki je še bil na razpolago. Za razliko od delavskih kolonij v Zasavju v Idriji prilitičnih delavskih domovanj ni bilo.²⁴ Pri oblikovanju zunanosti in razporeditvi prostorov v *prhavzih* so se rudniški inženirji zgledovali po že obstoječih delavskih naseljih.²⁵ Vzori za gradnjo tovrstnih objektov so se v drugi polovici 19. stoletja v osrednji Evropi prvič pojavili v alzaškem Mulhousu/Mühlhausnu, sledili pa so še drugi – tako v belgijskem in nemškem (npr. delavske kolonije podjetja Krupp) kakor tudi v slovenskem prostoru (npr. Maribor, Ljubljana, koroška rudarska in industrijska naselja, tudi Beljak in Celovec).²⁶ Gradnja delavskih nastanitvenih objektov je morala biti poceni, zato so zunanost blokov vedno uredili utilitarno, brez vpadljivih arhitektonskih poudarkov, prekrili pa so jih z dvokapnimi strehami. Florisna zasnova delavskih blokov je bila po navadi podolžne pravokotne oblike.²⁷ Tudi notranjost je bila omejena na minimum, ki je takrat veljal za idrijsko rudarsko družino.²⁸

Rudnik je z gradnjo *prhavzov* preprečil trend slabšanja življenjskih razmer v idrijski kotlini, kjer se je število delavcev v drugi polovici 19. stoletja stalno povečevalo.²⁹ Kakor po drugih krajih je tudi v Idriji delavske kolonije gradil izključno delodajalec za svoje zaposlene.³⁰ Ęnotna delavska kolonija se predvsem zaradi terenskih omejitev sicer ni mogla razviti, zato so bili delavski bloki v skupinah ali posamezno postavljeni po različnih lokacijah v mestu. Ob *prhavzih*

je podjetje zgradilo tudi pralnice in drvarnice, zaradi omejenosti prostora pa gradnja samostojnih šol in trgovin, kakor je bilo v navadi pri večjih evropskih delavskih kolonijah, ni bila potrebna. V primerjavi s pretežno lesenimi idrijskimi rudarskimi hišami so iz kamna in opeke grajeni ter s strešno lepenko kriti delavski bloki pomenili določen napredek tudi na področju požarne varnosti. Poleg tega so s postavitvijo lastnih pralnic delavskim ženam olajšali delo, saj zasebne rudarske hiše takih prostorov navadno niso imele, tako da so morali perilo prati v bližnjih potokih. Tudi izgradnja notranjih skupnih stranišč je pomenila korak naprej v izboljšanju kakovosti bivalnih razmer. Rudarske družine so na strminah ob *prhavzih* pridelovale zelenjavo, kar lahko razumemo kot navezavo na dolgo tradicijo obdelovanja ohišnic ob zasebnih rudarskih hišah.³¹

Kakorkoli že, rudniški stanovanjski bloki so proti zadnji četrtini 19. stoletja idrijskemu delavcu ponudili dobrodošlo alternativo bivanju pri zasebnikih v idrijskih rudarskih hišah, kjer so vladale neustrezne zdravstvene razmere in zapleteni najemniški odnosi. Prvi *prhavz* z dvanajstimi dvosobnimi stanovanji, ki je bil delno še zgrajen iz lesa, je bil postavljen leta 1872 v mestnem predelu Brusovše na desnem bregu reke Idrijce. V naslednjih letih so mu na obeh straneh dodali prizidka s po dvanajstimi in štirinajstimi stanovanji,³² s čimer je ta *prhavz* postal eden prvih večjih stanovanjskih blokov v slovenskem prostoru.³³ S svojo dvajsetosno fasado, ki je v spodnjem delu okrašena z grobo rustiko, daje celotna zgradba v ozki dolini še danes monumentalen vtis.

A to je bil komaj prvi korak v živahni gradbeni dejavnosti. Ta je v Idrijo prinesla povsem nov tip stanovanjske zgradbe, ki se je v drugi polovici 19. stoletja na Slovenskem šele dobro uveljavljal. Prav na Brusovšu se je, postavljena na klanec tik ob rudniške metalurške obrate, v naslednjih desetletjih razvila najcelovitejša delavska soseka v mestu. Na vzhodni strani ulice so ob koncu devetdesetih let 19. stoletja zgradili niz štirih enonadstropnih stanovanjskih blokov, katerih strešno sleme je teklo vzporedno z ulico.³⁴ Celovito podobo delavske kolonije, ki še danes tvori enega najznačilnejših pogledov na rudarsko dediščino mesta, je na zahodni strani dopolnil niz enonadstropnih dvodružinskih delavskih hiš. Rudniški inženir je leta 1892 pripravil načrt za skupino štirih delavskih hiš (Idrija 495–498) s predvidenimi stroški – za vsako po okrog 6310 kron.³⁵ Ta prvi sklop so zgradili leta 1904 in ga dve leti kasneje dopolnili še s tremi enakimi hišami. Vendar pa gradnja današnje Rudarske ulice s tem še ni bila povsem zaključena, saj je rudnik zadnje tri objekte v nizu zgradil pod ita-

²² SI_ZAL_IDR/0055, t. e. 22.

²³ Makarovič, Likovno obzorje, str. 47.

²⁴ O zasavskih delavskih kolonijah v: Kalšek, Hazler in Kolenc, *Delavske kolonije v Revirjih*.

²⁵ Šarf, Stanovanjska kultura, str. 20.

²⁶ Lazarini in Sapač, *Arhitektura*, str. 291–292.

²⁷ Prav tam, str. 289.

²⁸ Šarf, Stanovanjska kultura, str. 19.

²⁹ Kavčič, Pet stoletij, str. 21.

³⁰ Lazarini in Sapač, *Arhitektura*, str. 289.

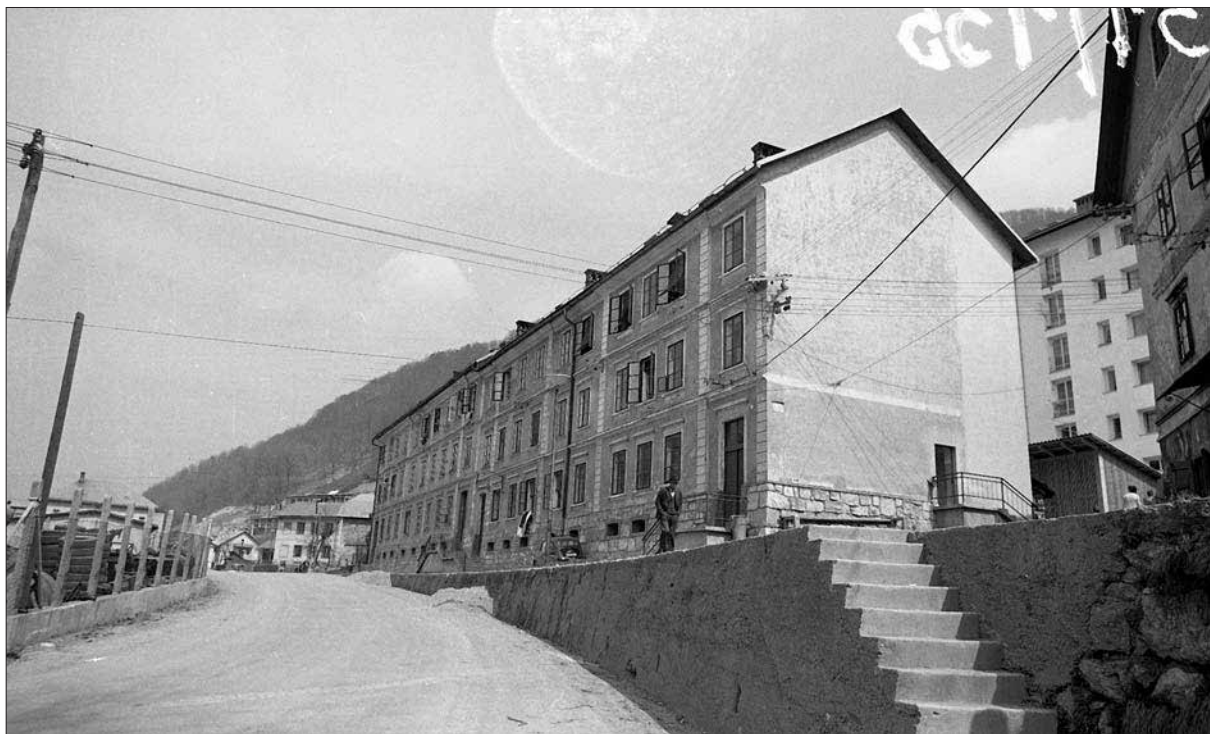
³¹ Prav tam.

³² Šarf, Rudarska hiša, str. 11, 14.

³³ Lazarini in Sapač, *Arhitektura*, str. 421.

³⁴ Prav tam.

³⁵ SI_ZAL_IDR/0055, t. e. 22, št. 403.

Prhavz na Brusovžu, 1976 (fototeka SEM).

Dvodružinske delavske hiše in bloki na Rudarski ulici, 2017 (foto Matevž Šlabnik).

Niz prhavzov v Grapi, 2017 (foto Matevž Šlabnik).

lijansko upravo v drugi polovici dvajsetih in začetku tridesetih let 20. stoletja.³⁶ Predel Brusovše je tako pred dobrim stoletjem izkazoval podobo sodobne industrijske soseske: več deset dobro grajenih, svetlih in zdravih stanovanj, postavljenih zraven tovarne cinoobra in poslopij nove žgalnice živosrebrove rude, ki so jo leta 1880 z levega preselili na desni breg Idrijce. Nad vsem skupaj je na hribu dominiral mogočen žgalniški dimnik.³⁷

Selitev žgalniškega kompleksa je rudniku ponudila dodaten prostor za izgradnjo nove kolonije *prhavzov* na levem bregu Idrijce, v predelu Prejnuta (iz nem. *Brennhütte*), kjer so po končani preureditvi prostora v delavsko kolonijo nastanili devetintrideset delavskih družin.³⁸ Okrog leta 1882 so v tem predelu postavili različno velike eno- in dvonadstropne stanovanjske bloke, ki danes nosijo hišne številke Gradnikova ulica 1–6 ter Tomšičeva ulica 16 in 18–21. Zaradi težavnega terena se na Prejnuti ni razvila celovito urbanistično zasnovana kolonija.³⁹ Kot zanimivost velja navesti tudi dejstvo, da vsi *prhavzi* očitno niso bili novogradnje, temveč so lahko v blok predelali starejšo stavbo. Tako so blok, ki danes nosi hišne številke Tomšičeva ulica 18–20, predelali iz

starejše pritlične rudniške stavbe, ki se je uporabljala za taljenje ali prebiranje rude.⁴⁰

Od mestnega središča najbolj oddaljeno skupino *prhavzov* je rudnik postavil v bližini poslopja Ferdinandovega jaška. V predelu Cegovnica ob nekdanji opekarni na jugovzhodnem obrobju Idrije⁴¹ so vzdolž ceste postavili dva zaporedna stavbna niza. Prvi je bil okoli leta 1898 zgrajen zahodni sklop, ki je zasnovan kot enonadstropna stavba z dvema vhodoma in s cesto vzporedno dvokapnico. Nekoliko mlajši zahodni sklop je sestavljen iz petih enonadstropnih blokov s petimi samostojnimi vhodi. V obeh nizih, ki danes nosita hišne številke Partizanska ulica 7, 9, 11, 13, 15, 17 in 19,⁴² je stanovalo dvaintrideset družin.⁴³

Hišne številke Idrija 563–565⁴⁴ (danes Ulica Henrika Freyerja 7, 9, 11 in 13) je zasedel zadnji večji strnjen kompleks delavskih stanovanj, ki ga je idrijski rudnik zasnoval v začetku 20. stoletja v mestnem predelu Grapa in kjer je kvalitetnejše stanovanje dobilo šestnajst rudarskih družin.⁴⁵ Nad ozko grapo potoka

³⁶ Šarf, *Stanovanjska kultura*, str. 20.

³⁷ Kavčič, *Pet stoletij*, str. 20–21.

³⁸ Šarf, *Stanovanjska kultura*, str. 19.

³⁹ Lazarini in Sapač, *Arhitektura*, str. 293. V: Šarf, *Stanovanjska kultura*, str. 19, se kot leta gradnje blokov omenjajo 1880, 1900 in 1930.

⁴⁰ Zapisnik F. Šarf (SEM, 1970), zv. 1., str. 114–115. Pričevanje Frančiške Žust, in: SI_ZAL_IDR/0055, t. e. 22, št. 408.

⁴¹ Lazarini in Sapač, *Arhitektura*, str. 293.

⁴² Prav tam. V: Šarf, *Stanovanjska kultura*, str. 19–20, najdemo podatek, da so bloke v Cegovnici gradili v letih 1890, 1904 in 1906.

⁴³ Šarf, *Stanovanjska kultura*, str. 19–20.

⁴⁴ SI_ZAL_IDR/0055, t. e. 22, št. 404.

⁴⁵ Šarf, *Stanovanjska kultura*, str. 19. V Schwertner, *Delavska stanovanja*, str. 192, je kot čas nastanka navedena zadnja četrtna 19. stoletja.

Niz prhavzov v Cegovnici, 2017 (foto Matevž Šlabnik).

Gačnik in pravokotno na cesto postavljen niz štirih enonadstropnih blokov se je s svojo dvokapno streho, utilitarno oblikovano fasado in razporeditvijo sob v stanovanju postavil ob bok ostali delavski arhitekturi v mestu.

Ko je rudnik dogradil niz *prhavzov* v Grapi, večjih podvigov na področju gradnje delavskih stanovanj v Idriji ni bilo. V predelu Lenštat je že pred letom 1885 nastal manjši delavski blok za pet družin,⁴⁶ kot zadnji v avstrijskem obdobju pa je leta 1911, stisnjen med strugo reke Idrijce in strm breg bližnjega hriba, zrasel osemdružinski *prhavz* na Marofu, na poti iz Idrije proti Spodnji Idriji. Rudnik je pod italijansko upravo, sicer v občutno manjšem obsegu, nadaljeval z gradnjo rudarskih stanovanj. Po drugi svetovni vojni se tipični *prhavzi* niso več gradili, saj so se v tem času tudi na področju gradnje delavskih stanovanj standardi močno spremenili.

Bivati v *prhavzu*

Stanovanja v idrijskih rudniških stanovanjskih blokih so bila dvo- ali trisobna, povprečno pa so merila 42–44 m².⁴⁷ Enega od prostorov je vedno vzemala kuhinja s štedilnikom, sledili pa sta še večja in manjša soba – *hiša* in *kamra*. Zaradi uvajanja

sodobnejših štedilnikov je lahko kuhinja v *prhavzu* postala glavni dnevni prostor stanovanja, medtem ko so v zasebnih idrijskih rudarskih hišah tačas hrano še vedno pripravljali na odprtem ognjišču v črni kuhinji. To neprijetno opravilo so nekateri starejši Idrijčani ohranili v živem spominu.⁴⁸ Iz kuhinje se je kurilo tudi v peč, ki je ogrevala preostale prostore stanovanja, v katerih pa se je večinoma le prenočevalo.

O precejšnji gneči v rudarskih domovanjih priča prispevek etnologinje Fanči Šarf, ki je v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja med idrijskimi rudarji zbirala pričevanja o bivanju v preteklosti. Pridobila je kopico zanimivih podatkov, med njimi tudi strukturo prebivalstva prvega stanovanjskega bloka na današnji Arkovi ulici, kjer je stanovanje obsegalo 14 m² veliko kuhinjo in 20 m² veliko sobo.⁴⁹ Leta 1895 rojeni rudar Anton Jereb je Šarfovi pojasnil, da so leta 1902 v 12-družinskem *prhavzu* živeli:

- družina rudniškega kovača Krašne (10 članov; 5 sinov in 3 hčere),
- družina rudarja Krivica (4 člani; 1 sin in 1 hči),
- družina rudarja Kržišnika (6 članov; 4 sinovi),
- družina rudarja Ašaherja (9 članov; 3 sinovi in 4 hčere),

⁴⁶ Šarf, Stanovanjska kultura, str. 19.

⁴⁷ Prav tam, str. 20. Najmanjša stanovanja v *prhavzih* so merila 36 m², največja pa 50 m².

⁴⁸ Zapisnik F. Šarf (SEM, 1969), zv. 1., str. 29. Pričevanje Jožefe Vončina. Gospa se je spominjala, kako so njeni materi ob kuhanju v črni kuhinji ob slabem vremenu saje tekle po hrbtu.

⁴⁹ Šarf, Rudarska hiša, str. 11.

- družina rudarja Štrumpfelja (6 članov; 3 sinovi in 1 hči),
- družina rudarja Novaka (6 članov; 1 sin in 3 hčere),
- družina rudarja Jazbarja (6 članov; 2 sinova in 2 hčeri),
- družina rudarja Knapa (9 članov; 3 sinovi in 4 hčere),
- družina rudarja Kolerja (8 članov; 4 sinovi in 2 hčeri),
- družina rudarja Jereba (8 članov; 2 sinova in 4 hčere),
- družina rudarja Peternela (6 članov; 2 sinova in 2 hčeri),
- družina rudarja Rupnika (7 članov; 3 sinovi in 2 hčeri).⁵⁰

Zanimiva in po svoje skrajna je zgodba leta 1901 rojene Albine Jurjavčič. Njena mati je leta 1900 poročila vdovca s štirimi otroki, v zakonu pa se jih je nato do leta 1911 rodilo še enajst. Živeli so v trisobnem stanovanju, v enem od prvih *prhavzov*, zgrajenem na Prejnuti.⁵¹ Pripovedovalka se spominja, kako je bila kuhinja občutno premajhna za vse družinske člane. Petnajst otrok se je za zajtrk postavilo v vrsto pred štedilnik, kjer je vsak prejel zajemalko kave in košček kruha.⁵² Ko se je leta 1911 oče upokojil, je izgubil pravico do rudniškega stanovanja, čeprav so bili pri rudniku zaposleni trije njegovi sinovi. Družina se je bila primorana preseliti v zasebno stanovanje, ki je bilo po besedah pričevalke še manjše in slabše od prejšnjega.⁵³

V podobnih razmerah je prebivala tudi družina Marije Bevk, ki je zaradi številčnosti ter majhnosti in slabe kakovosti stanovanja pridobila mesto v štiridružinskem rudniškem bloku. Kakor se spominja pripovedovalka, so se tja preselili z velikim veseljem, ker jim odtlej ni bilo več treba obzirno ravnati z gospodarjem in ker je bilo stanovanje boljše. A če so se izognili vlagi zasebnega stanovanja, prostorska stiska ni bila bistveno manjša. V trisobnem stanovanju se je družina počasi povečala na šestnajst članov, za sosedo pa so imeli trinajst-, deset- in devetčlansko družino.⁵⁴ Veliki gneči navkljub je pridobitev stanovanja v rudniškem bloku veljala za izjemno dobrodošlo. O tem priča tudi primer rudarja, ki je do upokojitve raje živel v *prhavzu* kot v delu domače hiše, katerega lastnik je bil.⁵⁵

Stanarina v *prhavzu* je bila v začetku 20. stoletja 2–3 krone na mesec. Primerljiva je bila s stanarino v zasebni rudarski hiši (okrog 3 krone). Približno toliko je rudarska družina v enem mesecu namenila za pol litra mleka dnevno, medtem ko so za kilogram slanine morali odšteti eno krono. Dnine rudniških delavcev so se v tem času gibale med 2,4 in 0,6 krone.⁵⁶ Največja razlika med zasebno hišo in *prhavzom* je bila v tem, da prebivalci slednjega niso imeli drugih obveznosti do lastnika. Do stanovanja v rudniškem bloku so bili upravičeni poročeni delavci rudnika z vsaj štirimi otroki, prednost pri dodelitvi stanovanja pa so imele številčnejše družine. Obstajali so primeri, da so družino načrtno razširili zgolj zaradi povečanja možnosti pridobitve rudniškega stanovanja,⁵⁷ kar je stanovanjsko stisko v kotlini dodatno zaostrovalo. V posameznih primerih se je sicer zgodilo, da je rudar, tudi če ni imel štirih otrok, pridobil stanovanje v rudniškem bloku. Če si je rudarska družina našla zamenjavo, je lahko do stanovanja prišla tudi z manjšim številom družinskih članov. O tem pričata zgodbi družine Frančiške Žust⁵⁸ in Albine Jurjavčič;⁵⁹ obe sta sporazumno zamenjali stanovanje z nekom, ki se je moral iz *prhavza* izseliti. Albina Jurjavčič je povedala, da je bilo stanovanje v zasebni hiši, ki so ga zamenjali, manjše in slabše kvalitete, ob tem pa je družina upokojenega rudarja poleg staršev obsegala še staro mater in pet otrok.⁶⁰ Tudi iz tega primera je razvidno, da se je z gradnjo *prhavzov* stiska le delno rešila. Do rudniškega stanovanja so bili rudarji upravičeni le, dokler so bili zaposleni pri rudniku, po prekinitvi delovnega razmerja pa so morali stanovanje v treh mesecih zapustiti. Rudnik je bil pri izvajanju tega pravila dosleden, ne glede na revščino nekaterih družin.⁶¹

Poleg kriterija številčnosti družin je rudnik upošteval tudi kakovost zasebnih domovanj, ki so bila, kot smo omenili, mnogokrat prevlažna in pretesna. V takem stanovanju je živela tudi družina leta 1893 rojene Jožefe Vončina. Leta 1892 je njen oče dobil stanovanje v majhnem in vlažnem prizemnem prostoru, ki sta ga sestavljali 4 m² velika veža in soba v izmeri 14 m², kjer je živel skupaj z ženo in dvema otrokoma. V naslednjih štirih letih so bili rojeni še trije otroci.⁶² V sobi, kjer je sedemčlanska družina prenočevala, so poleg peči prostor našle še postelja, skrinja, miza in kanape, v veži pa sta bila ognjišče in odprtina za peč, kjer je pripovedovalkina mati kuhala pozimi in poleti. Zaradi vlage je zbolela, ko pa je leta

⁵⁰ Šarf, Stanovanjska kultura, str. 20.

⁵¹ Zapisnik F. Šarf (SEM, 1970), zv. 1., str. 108–109. Pričevanje Albine Jurjavčič.

⁵² Zapisnik F. Šarf (SEM, 1970), zv. 1., str. 111. Pričevanje Albine Jurjavčič.

⁵³ Zapisnik F. Šarf (SEM, 1970), zv. 1., str. 111–112. Pričevanje Albine Jurjavčič.

⁵⁴ Zapisnik F. Šarf (SEM, 1970), zv. 1., str. 103. Pričevanje Marije Bevk.

⁵⁵ Zapisnik F. Šarf (SEM, 1970), zv. 1., str. 88. Pričevanje Katarine Kenda.

⁵⁶ Baš, Delavski dohodki, str. 4–5. K družinskemu proračunu so bile primorane prispevati tudi žene rudarjev, največkrat z izdelovanjem čipk.

⁵⁷ Mohorič, Rudnik, str. 266.

⁵⁸ Zapisnik F. Šarf (SEM, 1970), zv. 1., str. 51–52. Pričevanje Frančiške Žust.

⁵⁹ Zapisnik F. Šarf (SEM, 1970), zv. 1., str. 114–115. Pričevanje Albine Jurjavčič.

⁶⁰ Prav tam.

⁶¹ Šarf, Stanovanjska kultura, str. 22.

⁶² Prav tam, str. 16.

Prhavzi na Prejnuti, 1976 (fototeka SEM).

1896 ista usoda doletela še dva otroka, je to pritegnilo pozornost rudniškega zdravnika.⁶³ Z zdravniškim priporočilom je nato rudarska družina lahko prišla do boljšega rudniškega stanovanja.

Pri dodeljevanju rudniških stanovanj je bil gotovo prisoten tudi subjektivni dejavnik. Ker je bilo v Idriji delavsko gibanje močno zastopano in so na primer najbolj zagrizeni ob praznikih na okna postavljali podobe Marxa, Engelsa in avstrijskih socialdemokratskih voditeljev,⁶⁴ je lahko pretirano aktivno udeleževanje na področju delavskega organiziranja ali odklanjanje verskega prepričanja negativno vplivalo na možnosti posameznika za pridobitev stanovanja. Dogajalo se je tudi, da je na posameznikove možnosti vplivala protekcija uglednejšega trgovca ali obrtnika, neki rudniški uradnik pa naj bi kot kriterij za dodelitev stanovanja iz osebnih razlogov upošteval celo mladost in privlačnost rudarskih zakonskih žena.⁶⁵

Družine so si v večstanovanjskih rudniških blokkih delile zadolžitve, med katere sta spadala predvsem čiščenje skupnih prostorov in praznjenje greznic skupnih stranišč. Hodnike so pometali dnevno in se pri tem izmenjevali, podobno, le v daljših časovnih intervalih, pa so ribali stranišča. Greznice so praznili približno na vsake tri mesece, zbrano vsebino pa so uporabljali za gnojenje vrtov. Eden od prebivalcev

prhavza je bil *hausmajster* – hišnik, ki pa kljub svoji funkciji ni imel ugodnosti pri najemnici.⁶⁶

Notranjost rudarskega domovanja

Oprema delavskih stanovanj je bila v Idriji, kakor je bilo za delavski sloj splošno značilno, skromna. Način opremljanja domovanj so rudarske družine iz idrijskih rudarskih hiš prenesle v *prhavze*, s to razliko, da so bila navadno stanovanja v stanovanjskih blokkih prostornejša in so lahko družine svoj pohištveni inventar popolnile, če so za to imele sredstva. Razen v najstarejšem *prhavzu* na Brusovšu iz leta 1872, kjer so delavci živeli v dvosobnih stanovanjih, so bila v Idriji delavska stanovanja v blokkih trisobna. Zaradi uvajanja štedilnikov, ki so znatno prispevali k dvigu kakovosti bivanja, je lahko kuhinja v *prhavzih* postala glavni dnevni prostor. Ob štedilniku sta bili navadno postavljeni *kišta* – zaboj za drva – in delovna miza za gospodinjo. Jedilna miza, ki je najpogosteje stala pod oknom, je bila navadno premajhna, da bi vsi družinski člani obedovali skupaj. Omara za živila s policami, predali in ključavnico je lahko bila v kuhinji ali pa so jo postavili kar na hodnik *prhavza*. Kuhinja je ponoči služila tudi za prenočevanje številnih družinskih članov.⁶⁷

⁶³ Zapisnik F. Šarf (SEM, 1974), zv. 6., str. 85–86. Pričevanje Pepce Vončina.

⁶⁴ Filipič, *Idrija*, str. 51.

⁶⁵ Šarf, *Stanovanjska kultura*, str. 22.

⁶⁶ Zapisnik F. Šarf (SEM, 1970), zv. 1., str. 98. Pričevanje Ivana Gantarja.

⁶⁷ Šarf, *Stanovanjska kultura*, str. 26. Tudi v: Zapisnik F. Šarf (SEM, 1974), zv. 6., str. 73, 74. Pričevanje Antona Jereba.

Iz kuhinje se je kurilo v peč, ki je ogrevala večjo sobo – hišo. Tudi v *prhavzih* se je ohranila značilna manjša peč, okrog katere, za razliko od kmečkih domovanj, ni bilo klopi, temveč so k njej postavili lesono skrinjo in stol. Miza v hiši ni stala v kotu nasproti peči, kakor je bilo v navadi v kmečkih hišah, temveč na sredi druge polovice prostora. Nizke in visoke omare so se pri delavskih družinah praviloma pojavile šele v letih pred prvo svetovno vojno. V *kamri* so v delavskih blokih največkrat le prenočevali.⁶⁸

Svojevrsten izziv za številne rudarske družine je bilo zagotoviti dovolj prostora za prenočevanje vseh družinskih članov. Poleg hiše in kamre so za prenočevanje uporabljali tudi kuhinjo, kjer so imele nekatere družine postavljeno posteljo. Zanimivo je, da so tudi najštevilnejše družine imele v lasti zgolj dve ali tri postelje in so njihovo število povečale šele ob preselitvi v *prhavz*, saj so bila stanovanja v zasebnih hišah velikokrat premajhna za postavitev večjega števila kosov pohištva, tudi če si je družina to lahko privoščila. Razširjena je bila še uporaba *amajšnc* – rjuh, napolnjenih s koruznim ličkanjem, ki so jih zjutraj lahko pospravili in s tem pridobili nekaj prostora. Mlajši člani so prenočevali na skrinjah, v *ladlicih* – predalih, pospravljenih pod posteljo –, na kanapejih ali stolihi, v zimskih mesecih pa je bilo za prenočevanje priljubljeno mesto pod pečjo. V poletnih mesecih se je predvsem mlajši moški del družine ponoči preselil v drvarnice ob blokih.⁶⁹

Kot idrijska posebnost se je ravno v času gradnje prvih *prhavzov* pojavil kanape, ki se je med rudarskimi družinami hitro uveljavil kot nepogrešljiv kos pohištva. Šlo je za bidermajersko klop z naslonjali na treh straneh iz stanovanj bogatejših meščanskih družin, ki so jo ob menjavi zastarelega inventarja od njih prevzeli rudarji. Rudarske žene so si ga lahko prislužile z delom pri bogatejših družinah ali pa so ga v poenostavljeni obliki dali izdelati mizarjem.⁷⁰ S prilagoditvijo naslonjala so dali temu kosu pohištva znak lokalne posebnosti.⁷¹ Kanape je bil postavljen k steni ob jedilni mizi in je tako služil kot sedež ob prehranjevanju, uporabljan pa je bil tudi za počitek. Ponoči so ga obrnili proti steni in tako ustvarili varno ležišče za manjšega otroka.

Utilitarnost, ki se je na delavski arhitekturi kazala na zunanosti, je bila značilna tudi za okraševanje notranjosti stanovanj. *Bohkov* kot, ki ga v rudarskih domovanjih niso poznali, je nadomeščal na nizko omaro postavljen *šturc* – s steklenim pokrovom pokrit nabožni kipec. Po stenah so visele slike z nabožno vsebino in družinske fotografije, ki so jih uokvirjali v značilne umetelno rezljane okvirje.⁷² Izraz velike ročne spretnosti nekaterih Idričjanov so bili tudi *fuglavži* – ptič-

Rudar s pticami na Brusovšu, 1976 (fototeka SEM).

je kletke, ki jih je bilo pred dobrim stoletjem mogoče najti v veliki večini rudarskih stanovanj. Gojenju ptic v stanovanjih so rudarji namenjali veliko pozornosti in časa. Za hranjenje ptic pevk so po gozdovih zbirali mravljinčja jajčeca in različna semena ter v posebnih posodah pod pečjo gojili črve. Ptice so hranili tudi z govedino, ki je bila že za družine redkost na jedilniku. Pri najbolj strastnih ptičarjih, ki so imeli v stanovanju več deset ptic pevk, se je lahko zgodilo, da je šla vsa govedina iz nedeljske juhe za ptičjo hrano. Mnogokrat so rudarji svojo najljubšo ptico pevko nagačili in tako nanjo ohranili trajnejši spomin.⁷³

Oskrba delavskih blokov z vodo se v času pred drugo svetovno vojno ni razlikovala od tiste pri idrijskih rudarskih hišah. Vodo so morali denimo v *prhavzih* na Prejnuti, vse dokler niso leta 1958 v bloke napeljali vodovoda, zajemati v bližnjih vodnjakih. Dve leti pred tem je vsako stanovanje v istem bloku dobilo tudi lastno stranišče, medtem ko sta si ga prej delili po dve družini. Franciška Žust, ki je leta 1970 postregla s temi podatki, je še omenila, da v kratkem v stanovanjih pričakujejo še položitev parketa.⁷⁴ Idrijski *prhavzi* so, za razliko od idrijskih rudarskih hiš, ki jih je v Idriji mogoče najti le še peščico, danes skoraj v celoti ohranjeni v svoji izvorni podobi. Tvorijo pomemben del rudarske dediščine mesta, ki je globalno priznanje dobila z vpisom na Unescov Seznam svetovne kulturne dediščine. Tako so idrijski *prhavzi* še vedno živ spomenik generacijam idrijskih knapov, ki so skozi stoletja sooblikovali kulturo živega srebra, danes dediščino vsega človeštva.

⁶⁸ Šarf, Stanovanjska kultura, str. 25–26.

⁶⁹ Prav tam, str. 24.

⁷⁰ Prav tam.

⁷¹ Šarf, Rudarska hiša, str. 15.

⁷² Makarovič, Likovno obzorje, str. 48.

⁷³ Šarf, Stanovanjska kultura, str. 29.

⁷⁴ Zapisnik F. Šarf (SEM, 1970), zv. 6., str. 51–52. Pričevanje Franciške Žust.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

SEM – Slovenski etnografski muzej

- Zapisnik F. Šarf (SEM, 1969), zv. 1., str. 29. Pričevanje Jožefe Vončina.
 Zapisnik F. Šarf (SEM, 1970), zv. 1., str. 51–52. Pričevanje Frančiške Žust.
 Zapisnik F. Šarf (SEM, 1970), zv. 1., str. 88. Pričevanje Katarine Kenda.
 Zapisnik F. Šarf (SEM, 1970), zv. 1., str. 98. Pričevanje Ivana Gantarja.
 Zapisnik F. Šarf (SEM, 1970), zv. 1., str. 101–103, 105. Pričevanje Marije Bevk.
 Zapisnik F. Šarf (SEM, 1970), zv. 1., str. 108–109. Pričevanje Albine Jurjavčič.
 Zapisnik F. Šarf (SEM, 1970), zv. 1., str. 111. Pričevanje Albine Jurjavčič.
 Zapisnik F. Šarf (SEM, 1970), zv. 1., str. 111–112. Pričevanje Albine Jurjavčič.
 Zapisnik F. Šarf (SEM, 1970), zv. 1., str. 114–115. Pričevanje Albine Jurjavčič.
 Zapisnik F. Šarf (SEM, 1970), zv. 1., str. 114–115. Pričevanje Frančiške Žust.
 Zapisnik F. Šarf (SEM, 1974), zv. 6., str. 73, 74. Pričevanje Antona Jereba.
 Zapisnik F. Šarf (SEM, 1974), zv. 6., str. 85–86. Pričevanje Pepce Vončina.

ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana – enota Idrija
 SI_ZAL_IDR/0055, Rudnik živega srebra.

LITERATURA

- Arko, Mihael: *Zgodovina Idrije*. Gorica: Katoliška knjigarna, 1931.
 Baš, Angelos: Delavski dohodki in kupna moč. *Idrijski razgledi XX*, 1975, str. 3–7.
 Baš, Franjo: Rudarska hiša v Idriji. *Slovenski etnograf X*, 1957, str. 29–48.
 Čar, Jože: Tehniška zgodovina rudnika. *Idrijska obzorja: pet stoletij rudnika in mesta* (ur. Samo Bevk et al.). Idrija: Mestni muzej, 1993, str. 65–71.
 Filipič, Janez: *Idrija in njeni spomeniki sakralne umetnosti*. Idrija: Župnijski urad, 1979.
 Kalšek, Miran, Vito Hazler in Jurij Kolenc: *Delavske kolonije v Revirjih*. Trbovlje: Revirski muzej ljudske revolucije, 1984.
 Kavčič, Janez: Pet stoletij rudnika živega srebra in mesta Idrije. *Idrijska obzorja: pet stoletij rudnika in mesta* (ur. Samo Bevk et al.). Idrija: Mestni muzej, 1993, str. 15–27.
 Lazarini, Franci in Igor Sapač: *Arhitektura 19. stoletja na Slovenskem*. Ljubljana: Muzej za arhitekturo in oblikovanje (MAO); Fakulteta za arhitekturo (FA), 2015.

- Makarovič, Gorazd: Likovno obzorje. *Idrijski razgledi XX*, 1975, str. 42–52.
 Mohorič, Ivan: *Rudnik živega srebra v Idriji: zgodovinski prikaz nastanka, razvoja in dela: 1490–1960*. Idrija: Mestni muzej, 1960.
 Schwertner, Johann et al.: *Delavska stanovanja in območja naselij 1750–1950*. Maria Saal: Arbeitsgemeinschaft Alpen-Adria, Projektgruppe Historische Zentren, 2011.
Slovenska novejša zgodovina 1: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992 (ur. Jasna Fischer et al.). Ljubljana: Mladinska knjiga; Inštitut za novejšo zgodovino, 2005.
 Snoj, Marko: *Slovenski etimološki slovar*, spletni dostop na www.fran.si.
 Šarf, Fanči: Rudarska hiša in oprema stanovanj ob prelomu stoletja. *Idrijski razgledi XX*, 1975, str. 8–16.
 Šarf, Fanči: Stanovanjska kultura idrijskih rudarjev ob prelomu stoletja. *Slovenski etnograf XXVII/XXVIII*, 1976, str. 7–34.
 Terpin, Rafael: Od sv. Križa do Žorža. *Idrijski razgledi LIV*, 2009, str. 10–30.
 Verbič, Marija: Naselbina do konca 16. stoletja. *Idrijska obzorja: pet stoletij rudnika in mesta* (ur. Samo Bevk et al.). Idrija: Mestni muzej, 1993, str. 29–43.

SUMMARY

**“We looked forward to living in prhavz.”
 A survey of the building history and residential culture of miners’ blocks of flats in Idrija**

The mercury mining industry attracted miners to the Idrija basin ever since this precious metal was discovered at the end of the fifteenth century. The growth of Idrija’s mine into one of the major producers of mercury in the world signified that Idrija had successfully maintained its centuries-long mining tradition. Large numbers of workers that migrated to the basin from near and far resided in multi-family homes. Until the last quarter of the nineteenth century, the predominant type of housing was the so-called Idrija miners’ homes. Most of them were wooden, multi-storey buildings standing on steep slopes surrounding the city centre. They were privately owned by miners and partly intended to rent out. Since the flats in these buildings were often of inferior quality and too small to adequately accommodate large miners’ families, many inhabitants of

Idrija lived in extremely poor conditions, which were further aggravated by complex landlord-tenant relationships, with tenants being obliged not only to pay rent but also to help their landlords with various tasks and hold them in courteous regard.

In 1872, the Idrija Mercury Mine interfered with this unique private housing monopoly by constructing the first workers' block of flats. In the decades leading up to 1932, the company built several relatively complex colonies (Brusovše, Prejnuta, Cegovnica, and Grapa) and a few individual blocks to provide at least a partial solution to the housing problem. Miners' blocks of flats, called *prhavzi* in the local dialect, were built of stone and brick. Apart from improved fire safety, the miners' blocks also ensured healthier living conditions. The acquisition of a flat brought a great relief to miners' families by releasing them from unwritten obligations to private homeowners. The new flats were airier and lighter,

enabling workers to fill their bare rooms with more pieces of furniture, as well as more spacious. However, the most important improvement perhaps was the possibility to fit a greater number of beds, given that many families faced challenging sleeping conditions. In congruence to the rule that only families with at least four children were entitled to a flat in *prhavz*, the mine provided for the planned growth of some families to improve their chances of obtaining one. As a result, even the miners' flats would often become overcrowded.

Cramped conditions notwithstanding, by constructing blocks of flats, the mine managed to somewhat alleviate the housing problem in Idrija. *Prhavzi* have to date largely preserved their original appearance and still continue to serve as residential buildings. They are part of a rich legacy of Idrija's centuries-old mercury culture and hence an integral part of world cultural heritage.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 316.728(497.4Črni vrh)"1914/1918"

Prejeto: 10. 11. 2017

Matic Batič

mag., prof. zgod. in nem., mladi raziskovalec,
Znanstveno raziskovalno središče Koper, Garibaldijeva 1, SI-6000 Koper
E-pošta: Matic.Batic@zrs-kp.si

Vsakdanje življenje v občini Črni Vrh med prvo svetovno vojno

IZVLEČEK

Prispevek obravnava življenjske razmere v občini Črni Vrh med prvo svetovno vojno. Na vsakdanje življenje civilnega prebivalstva je močno vplivala vojaška prisotnost, saj je Črni Vrh po vstopu Italije v vojno postal pomembno logistično in preskrbovalno središče v zaledju soške fronte. To dokazuje izgradnja vojaške železnice in več vojaških objektov. Poleg tega je zaradi naraščajočih vojnih potreb država morala v do tedaj neslutnem obsegu mobilizirati vse človeške in materialne vire, kar se kaže v vseh vidikih vsakdanjega življenja. Takoj po začetku vojne je bil uveden strog cenzurni režim, kmalu zatem pa so oblasti začele regulirati tudi gospodarsko dejavnost ter potrošnjo osnovnih življenjskih dobrin.

KLJUČNE BESEDE

Črni Vrh, prva svetovna vojna, mobilizacija, vsakdanje življenje, vojno gospodarstvo, Katoliška cerkev

ABSTRACT

EVERYDAY LIFE IN THE MUNICIPALITY OF ČRNI VRH DURING WORLD WAR I

The article describes the living conditions in the Municipality of Črni Vrh during World War I. The daily lives of the civilian population were strongly affected by the military presence after Črni Vrh was converted into an important logistics and supply centre in the rear area of the Isonzo Front. Testifying to this is the construction of the military railway and a number of military facilities. Moreover, due to the growing military needs, the state was forced to mobilise all human and material resources in an unprecedented scope, which was reflected in all aspects of the local everyday life. A strict censorship was introduced at the onset of the war, after which the authorities also started to regulate the economic activity as well as the consumption of basic life necessities.

KEY WORDS

Črni Vrh, World War I, mobilisation, everyday life, war economy, Catholic Church

Uvod¹

Prva svetovna vojna predstavlja temeljno cezuro novejšje zgodovine. Z njo se začena »kratko 20. stoletje«, kot je obdobje od leta 1914 do konca hladne vojne poimenoval Eric Hobsbawm.² Kako je lahko ena sama vojna, čeprav jih človeška zgodovina pozna že toliko, da jih skoraj ne moremo več prešteti, tako usodno zaznamovala moderno dobo? Odgovor moramo iskati v značilnostih, ki so prvo svetovno vojno razlikovale od prejšnjih velikih meddržavnih spopadov. Te se prvenstveno ne kažejo le v njeni ozemeljski razsežnosti, saj so tudi nekatere vojne 18. stoletja in napoleonskega obdobja istočasno potekale na različnih celinah in oceanih. Igor Grdina kot bistvene značilnosti, ki jo ločujejo od prejšnjih globalnih spopadov, izpostavlja njeno enotnost, absolutnost in totalnost. Neuspehi in uspehi na posameznih frontnih črtah so se namreč med »veliko vojno« že seštevali – neuspehi na enih niso več omogočali uspehov na drugih.³ Absolutnost in totalnost pa sta se kazali v zavedanju usodnih posledic vojne ter v pripravljenosti na uporabo vseh sredstev za doseg končne zmage.⁴

Vsako zgodovinsko delo zahteva določeno perspektivo, ki *a priori* nekatere vidike zgodbe dodatno osvetli, druge pa zapostavi. K pisanju zgodovine prve svetovne vojne lahko tako npr. pristopimo skozi prizmo imperialne ali nacionalne zgodovine, delovanje akterjev lahko skušamo razumeti strukturalistično ali intencionalistično, zgodovino civilne družbe med vojno lahko pišemo »od zgoraj navzdol« ali »od spodaj navzgor«. Različni pristopi so legitimni in koristni, dokler se zavedamo njihove omejenosti. Ne glede na nujnost zavedanja inherentne omejenosti kateregakoli zgodovinskega narativa se še vedno postavlja vprašanje, kako napisati zgodovinsko pri-poved, ki bi podala kar najbolj celovito sliko medvojnega dogajanja.

Enega od odgovorov lahko iščemo na področju lokalnozgodovinskih študij, ki spričo svoje geografske omejenosti omogočajo temeljito rekonstrukcijo dogajanja na podlagi vključitve vseh ali vsaj večine primarnih virov. V ta okvir se uvršča tudi pričujoča

razprava, ki želi pokazati, kako lahko opazujemo vplive vojne in vojaške prisotnosti ter procese mobilizacije civilne družbe⁵ v izbranem lokalnem okolju. Kot študija primera nam bo služilo območje občine Črni Vrh⁶ v tedanji Vojvodini Kranjski. Ker se je Črni Vrh po vstopu Italije v vojno znašel v zaledju soške fronte, je bil vpliv vojske na življenje civilnega prebivalstva tu neposrednejši kot na slovenskem ozemlju, ki je ležalo globlje v dvojni monarhiji. Po drugi strani pa se frontna črta ni nikoli dovolj približala, da bi prebivalstvo moralo zapustiti svoje domove, kot se je zgodilo v naseljih, ki so ležala v neposredni bližini vojaških spopadov. Vsebinsko razprava torej obravnava življenje civilnega prebivalstva med prvo svetovno vojno oz. življenje na t. i. domači fronti,⁷ pri čemer želi lokalnozgodovinsko tematiko preplesti s teoretičnimi ugotovitvami novejšega zgodovinopisja o civilni družbi v vojnem času ter jo tako dodatno osvetliti.

Črni Vrh in njegova okolica pred začetkom prve svetovne vojne

Vas Črni Vrh leži na kraški planoti med Javornikom, Idrijo, Logatcem in obronki Idrijsko-cerkljanskega hribovja na nadmorski višini 683 metrov. Čas nastanka naselja ni poznan, prvič se omenja konec 15. stoletja, in sicer v urbarju vipavskega gospostva leta 1490. Imena, ki se omenjajo v krstni knjigi iz leta 1635 (Flander, Abraht, Košander, Paver, Plašnar, Rudolf), nakazujejo na nemško poreklo prvih naseljenec, ki so verjetno prišli iz Poljanske in Selške doline, kamor so freisinski škofje kot lastniki škofjeloškega gospostva naseljevali kmete z nemško govorečih območij.⁸

V času prve svetovne vojne je bil Črni Vrh sedež občine, ki je obsegala še vasi oz. zaselke Zadlog, Lome, Idrijski Log, Predgriže, Mrzli Log, Kanji Dol, Bela, Strmec in Javornik. Ozemlje občine je bilo v obravnavanem času del cislajtanske kronske dežele Kranjske, ki je prek deželnege zbor in deželne vlade v Ljubljani predstavljala najvišji organ samouprave. Centralno državno upravo pa je predstavljalo okrajno

¹ Razprava je dopolnjena in prirerjena verzija diplomske naloge, ki je nastala leta 2012 pod mentorstvom dr. Roka Stergarja na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Ob tej priložnosti bi se dr. Stergarju rad zahvalil za pomoč in podporo pri pisanju. Hvaležnost bi rad izrazil tudi Nežki Mikuž in Ivanu Rudolfu, domačinoma iz Črnega Vrha, ki sta me navdušila za raziskovanje zgodovine te lepe vasi ter mi pomagala pri raziskovanju. Hvala tudi črnovrškemu župniku Srečku Vončini, ki mi je prijazno omogočil raziskovanje v župnijskem arhivu.

² Utemeljitev tega koncepta prim. v Hobsbawm, *The Age of Extremes*, str. 2–17.

³ Tipičen primer je sprva uspešna avstro-ogrška ofenziva na Južnem Tirolskem spomladi 1916 (*Strafexpedition*), ki je morala biti prekinjena zaradi ruske ofenzive generala Alekseja Aleksejeviča Brusilova na vzhodni fronti. Podrobneje o tem prim. Münkler, *Der grosse Krieg*, str. 429–438.

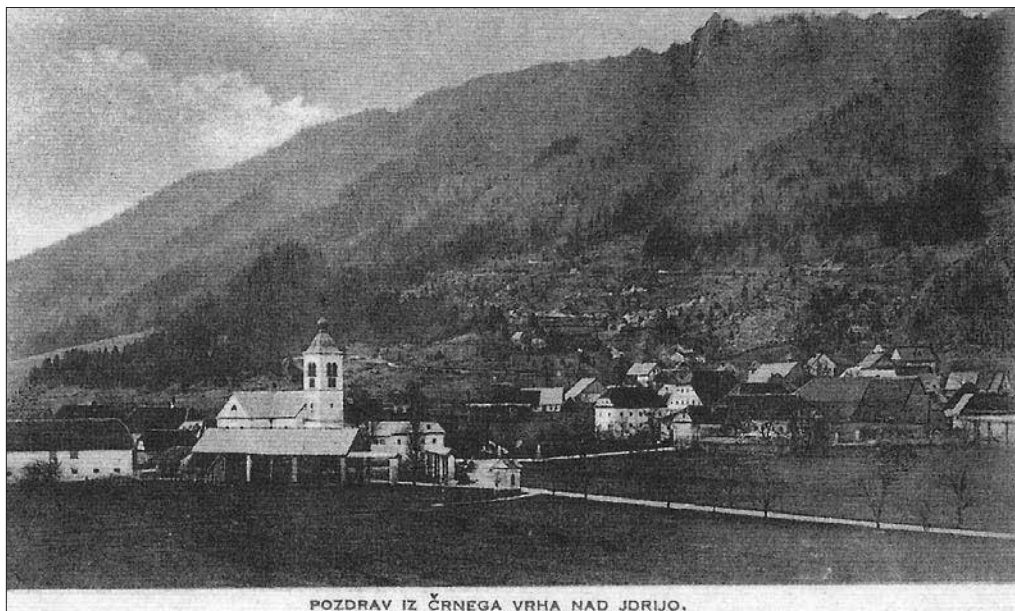
⁴ Prim. Grdina, *Nedokončana vojna*, str. 7–9.

⁵ Sekundarna literatura o civilni družbi med prvo svetovno vojno je nepregledna. Sintezo ugotovitev modernega zgodovinopisja prim. v *The Cambridge History of the First World War. Volume III. Civil Society*.

⁶ Občina je poleg istoimenskega središnega naselja obsegala še nekatere manjše okoliške vasi in zaselke. Več o tem prim. v poglavju *Črni Vrh in njegova okolica pred začetkom prve svetovne vojne*.

⁷ Pod konceptom »domača fronta« moramo razumeti skupek socialnih in gospodarskih procesov, ki so zaznamovali zaledna območja v vojni udeleženih držav. Izraz se začne kot del vojne propagande oz. mobilizacije civilne družbe pojavljati že med samo vojno – od aprila 1917 v Angliji, kmalu zatem tudi v Nemčiji. Več o tem prim. Flemming in Ulrich, *Heimatfront*, str. 16–19.

⁸ Kragelj, *Cerkev in župnija sv. Jošta*, str. 6–7; prim. tudi Rudolf, *Uvod*, str. 14–17.

Pogled na Črni Vrh pred prvo svetovno vojno (slikovni arhiv Vojnega muzeja Ivana Rudolfa).

glavarstvo v Logatcu, podrejeno deželnemu predsedstvu v Ljubljani.⁹ Cerkvoupravno sta Črni Vrh in njegova okolica dolgo spadala k župniji v Vipavi ter posledično k oglejskemu patriarhatu, po njegovi ukinitvi pa od leta 1751 k novoustanovljeni nadškofiji v Gorici.¹⁰ Škofijske meje so se v jožefinskem obdobju in na začetku 19. stoletja sicer pogosto spreminjale.¹¹ Območje Črnega Vrha je leta 1831 dokončno prišlo pod jurisdikcijo ljubljanskega knezoškofa, pod katero je ostalo vse do konca prve svetovne vojne, ko je bila vipavska župnija z vsemi podrejenimi duhovnjaki priključena ljubljanski škofiji.¹² Leta 1862 je vas postala samostojen vikariat, župnija pa je bila ustanovljena 16. decembra 1897 z aktom tedanjega ljubljanskega knezoškofa Jakoba Missie. Prvi župnik Ivan Abram je bil umeščen skoraj dve leti kasneje, 31. oktobra 1899.¹³

Črnovrško območje je kljub odročnosti v 19. stoletju zajel val sprememb, ki so do začetka 20. stoletja že temeljito preoblikovale vsakdanje življenje tu živečega prebivalstva. Modernizacija je dobila večji zagon po uvedbi ustave in politični liberalizaciji v 60. letih 19. stoletja. Njen prvi znanilec je bila leta 1830 ustanovljena šola, ki je bila leta 1887 razširjena v dvorazrednico.¹⁴ Sorazmerno dober gospodarski položaj, ki so ga zagotavljali predvsem dobri pogoji

za živinorejo,¹⁵ je omogočil naraščanje prebivalstva, ki pa je na začetku 20. stoletja očitno že doseglo svojo mejo. Ljudsko štetje je leta 1910 v občini namreč naštel 2056 prebivalcev, od tega v samem Črnem Vrhu 470.¹⁶ Številka predstavlja le približno 4-odstotno rast v primerjavi z osemdesetimi leti 19. stoletja, ko je učitelj Ivan Pipan še pisal o hitri rasti prebivalstva. Ljudsko štetje leta 1880 je namreč v občini naštel 1970 ljudi.¹⁷ Točno število prebivalcev na začetku vojne ni znano, vendar se od števila iz leta 1910 ni moglo bistveno razlikovati.

Z naraščajočo pismenostjo in gospodarskim napredkom¹⁸ je bilo tesno prepleteno društveno¹⁹ in politično življenje. Nekatera društva v Črnem Vrhu so se delila po svetovnonazorski pripadnosti, druga pa so skušala delovati bolj povezovalno.²⁰ V Črnem

⁹ *Spezialortsrepertorium von Krain 1910*, str. 64.

¹⁰ O ustanovitvi goriške nadškofije prim. Klinec, *Zgodovina goriške nadškofije 1751–1951*, str. 34–36.

¹¹ Podrobneje o spreminjanju cerkvoupravnih meja v 18. in 19. stoletju na Slovenskem prim. Dolinar et al., *Slovenski zgodovinski atlas*, str. 122–125.

¹² Prav tam, str. 154.

¹³ Kragelj, *Cerkev in župnija sv. Jošta*, str. 7–8.

¹⁴ Pipan, Črni Vrh, str. 20.

¹⁵ Črnovrški nadučitelj Ivan Pipan je v geografsko-gospodarsko-kulturni skici vasi leta 1889 zapisal, da »so gospodarstva trdna, mnogo jih je celó zeló bogatih« (prav tam).

¹⁶ *Spezialortsrepertorium von Krain 1910*, str. 64.

¹⁷ Pipan, Črni Vrh, str. 20.

¹⁸ O tem zgovorno pričajo naporji za izgradnjo oz. posodobitev vodovoda, ki so prebivalce Črnega Vrha in okoliških vasi zaposlovali konec 19. in v začetku 20. stoletja. Rekonstrukcijo teh prizadevanj prim. v Mikuš, Vsakdanje življenje v Črnem Vrhu, str. 34–48.

¹⁹ Razvoj društvenega življenja ter njegov vpliv na gospodarski napredek, nacionalno diferenciacijo in politično delovanje sta bila deležna že številnih obravnav, ki spričo množice gradiva skorajda nujno ostajajo parcialne, največkrat omejene zgolj na eno društvo ali vas. V tem oziru velja glede na njeno sistematičnost in časovno obsežnost opozoriti na študijo delovanja društev na območju Kanalskega od začetka ustavne dobe do začetka prve svetovne vojne, ki jo je nedavno pripravil Robert Devetak. Prim. Devetak, *Društveno življenje*.

²⁰ Podrobno o društvenem življenju v Črnem Vrhu pred začetkom prve svetovne vojne prim. Mikuš, Vsakdanje življenje v Črnem Vrhu, str. 70–86.

Vrhu je sicer politično prevladovala klerikalno-socialno usmerjena Vseslovenska ljudska stranka, iz vrst katere je v času vojne prihajal tudi župan Ivan Raznožnik. Stranka je obvladovala občinski svet, a sta glasove v Črnem Vrhu redno dobivali tudi liberalna Narodno napredna stranka in socialistična Jugoslovanska socialdemokratska stranka.²¹ Ne glede na pretežno tradicionalno okolje so se na začetku stoletja tudi v teh odročnih krajih pojavili zametki kulturnega boja. Liberalne ideje je v vas (pričakovano) prinesel nadučitelj Frančišek Silvester (šolo v Črnem Vrhu je vodil od 1904 do 1908), ki se je zapletel v spor z župnikom Abramom. Med drugim se je demonstrativno izogibal udeležbe pri bogoslužju ob nedeljah in praznikih ter o tem pripovedoval otrokom v šoli, s čimer je, kot je zapisal župnik, »žali[l] verska čustva naših faranov«.²² Spor se je zaključil, ko je učitelj vas leta 1908 zapustil ter z družino odšel k Sveti Trojici pri Mokronogu.²³

Vpliv vojnih razmer na življenje v Črnem Vrhu

Prva svetovna vojna je izbruhnila 28. julija 1914 z vojno napovedjo Avstro-Ogrske Kraljevini Srbiji. V naslednjih dneh so se v vojno vključili še ostali evropski imperiji. Povod za začetek svetovnega spopada je bil atentat na avstrijskega prestolonaslednika Franca Ferdinanda in njegovo ženo, ki ju je 28. junija 1914 v Sarajevu ustrelil Gavrilo Princip, pripadnik revolucionarne organizacije Mlada Bosna.²⁴ Usodno novico je deželno predsedstvo v Ljubljani še istega dne telegramsko sporočilo okrajnemu glavarstvu v Logatcu, ki je naslednjega dne pisno obvestilo tudi župnijski urad v Črnem Vrhu.²⁵

Splošna mobilizacija je v nekaj dneh temeljito spremenila družbeno podobo v vseh vojskujočih se državah. Vojska Franca Jožefa je v treh tednih in pol iz mirnodobnih 450.000 narasla na 1.687.000 mož.²⁶ V začetku so vpoklicali obveznike, rojene med letoma 1872 in 1893. Vojaške obveznosti so bili opravičeni tisti, ki so opravljali pomembne službe za delovanje

državne uprave, vojske in gospodarstva.²⁷ Kot poroča župnijska kronika, je vest o mobilizaciji vas dosegla 26. julija 1914, ko je domačin Frančišek Rupnik v župnijski cerkvi ravno daroval novo mašo.²⁸

Poleg mobilizacije je z začetkom vojne vlada na Dunaju uvedla tudi druge izredne ukrepe. Sem sodijo predvsem suspenz zasedanj parlamenta in deželnih zborov, uvedba cenzure²⁹ ter razširitev pristojnosti vojaških sodišč, ki so pogosto zelo strogo nastopala proti pravim ali namišljenim nasprotnikom vojne in države.³⁰ Dostopni viri zaenkrat ne izkazujejo neposrednih posledic teh procesov v obliki sodnih oz. kazenskih postopkov v Črnem Vrhu in okolici, a iz njih lahko kljub temu razberemo nekatere odmeve. O tem priča zanimiv dopis, ki ga je okrajno glavarstvo v Logatcu 16. avgusta 1914 razposlalo vsem župnijskim uradom v okraju. Opozorilo je, da morebitni tujci in tudi domačini, ki bi bili protidržavno, protidinastično ali pacifistično nastrojani, predstavljajo veliko nevarnost za državo v vojnih časih, zato je dolžnost vsakega dobrega državljana, da vsakršno tako ravnanje takoj prijavi oblastem. Kot posebno nevarni so bili izpostavljeni posamezniki, ki bi bili pristaši Srbije ali rusofilsko orientirani oz. bi zašli pod vpliv tuje propagande. Okrajni glavar je še posebej apeliral na duhovnike, ki so najbolje poznali domače razmere in politično prepričanje ljudi, naj se še posebej potrudijo pri odkrivanju sovražnikov države in mu seznam morebitnih sumljivih oseb sporočijo v roku 24 ur po prejemu razglasa.³¹

Mobilizacija, usoda vojaških obveznikov in begunci

Kako so ljudje sprejeli novico o mobilizaciji in začetku vojne? Stereotipno je danes pogosto razširjeno prepričanje, da je prebivalstvo vojno napoved navdušeno pozdravilo. Novejše raziskave podajajo bolj diferencirano sliko. Histerične in evforično bojaželjne množice so bile predvsem fenomen urbanega okolja, medtem ko sta na podeželju marsikje vladali resignacija in žalost.³² Sklepamo lahko, da se vzdušje ob začetku vojne v Črnem Vrhu ni bistveno razlikovalo od ostalih slovenskih vasi. Župnijska kronika poroča, da so vpoklicani možje in fantje naslednjega dne med navdušenim petjem domoljubnih pesmi na vozovih odpotovali proti Ljubljani.³³ Taki in podobni izrazi patriotskega navdušenja ne izključujejo občutkov strahu in negotovosti, temveč jih prej dopolnjujejo. S petjem in praznovanjem so vojaki in civilisti

²¹ Na volitvah v predstavniki dom cislajtanskega državnega zbora (*Abgeordnetenhaus*) leta 1911, ko je veljala splošna moška volilna pravica, je dobil kandidat VSLS Josip Gostinčar 234, kandidat NNS Ivan Sicherl 85, Anton Kristan kot kandidat JSDS pa 13 glasov. Prim. Arhiv župnije Črni Vrh (v nadaljevanju AŽČV), Župnijska kronika, leto 1911.

²² AŽČV, Dopisi, leto 1907.

²³ Mikuž, Vsakdanje življenje v Črnem Vrhu, str. 53.

²⁴ Pregled zgodovinskih teorij o razlogih za začetek vojne in vprašanju »vojne krivde« prim. v Lukan, Zgodovinske o prvi svetovni vojni, 16–25. Živahne razprave o teh vprašanjih sicer še potekajo. Pred nekaj leti je v strokovni javnosti veliko pozornosti vzbudil avstralski zgodovinar Christopher Clark, ki je kritično pretresel dolgo prevladujočo tezo Fritza Fischerja o odločilni vlogi Nemčije za začetek vojne (Clark, *The Sleepwalkers*). Sintetični pregled kompleksnega družbeno-političnega razvoja in meddržavnih odnosov v predvojni Evropi prim. v MacMillan, *The War that Ended Peace*.

²⁵ AŽČV, Dopisi, leto 1914.

²⁶ Watson, *Ring of Steel*, str. 73.

²⁷ Vodopivec, *Od Poblinove slovnice*, str. 155.

²⁸ AŽČV, Župnijska kronika, leto 1914.

²⁹ Podrobno o delovanju cenzure prim. Svolfšak, Slovenci.

³⁰ Podrobneje o uvedbi t. i. »vojne absolutizma« prim. Lukan, Habsburška monarhija, str. 96–97.

³¹ AŽČV, Dopisi, leto 1914.

³² Bobič, *Vojna evforija poleti 1914*, str. 14–16.

³³ AŽČV, Župnijska kronika, Vojska.

Spominska tabla mobilizirancev iz Črnega Vrha (slikovni arhiv Vojnega muzeja Ivana Rudolfa).

zatrli strah pred prihodnostjo, izražali skupnostno solidarnost ter premagovali občutke izgube ob ločitvi od svojih najdražjih.³⁴

Med prvo svetovno vojno je bilo iz črnovrške občine vpoklicanih 438 obveznikov, ki so večinoma služili v 17. pehotnem polku »kranjskih Janezov« in 97. tržaškem pehotnem polku. Oba polka sta poleti in jeseni 1914 sodelovala v izredno krvavih bojih v Galiciji, ki so se za Avstro-Ogrsko končali s popolnim polomom.³⁵ Skladno s tem so že kmalu po začetku vojne v vas prišle prve novice o padlih. Iz črnovrške župnije je med vojno padlo v boju ali umrlo zaradi bolezni, ran in izčrpanosti 57 vojakov.³⁶ Stopnja smrtnosti je torej znašala približno 13 %. Podatkov o številu ranjenih nimamo. Domači o trpljenju svojih bližnjih vsaj do prvega dopusta niso izvedeli veliko. Vojaki so smeli domov poslati kratko dopisnico z natisnjenim besedilom »Zdrav sem in dobro se mi godi«,³⁷ pisma pa je cenzura strogo pregledovala.³⁸

Tudi domačini, ki so želeli pisati svojim bližnjim, ki so bili v vojnem ujetništvu v Srbiji ali Rusiji, so lahko pisali le kratka sporočila na poštnih karticah.³⁹

Odsotnost mobiliziranih moških se je odražala v vseh vidikih vsakega življenja. V kmečkem okolju je odsotnost velikega dela delovne sile neposredno negativno vplivala na kmetijsko proizvodnjo, kar je hkrati pomenilo drugačne delovne zahteve do žensk in otrok. Manj pogosto pomislimo na vpliv, ki ga je mobilizacija imela na družinsko življenje v ožjem pomenu besede.⁴⁰ Za Črni Vrh viri poročajo le o težavah, ki jih je povzročila odsotnost očetov pri vednjenju mladine. Oblasti so se v dopisih pritoževale, da se številni mladi potepajo, pijančujejo, kvartajo, zahajajo v javne hiše ipd. Poseben problem so bili mladi, ki so kamenjali vlake ter poskušali poškodovati brzojavne in telefonske proge. Takšno dogajanje je bilo očitno kar pogosto, saj ga okrajno glavarstvo v Logatcu večkrat omenja v okrožnicah. Deželna vlada Kranjske je

³⁴ Watson, *Ring of Steel*, str. 84.

³⁵ Podrobno o poletnih bojih v Galiciji leta 1914 prim. Glaise-Horstenau et al., *Österreich-Ungarns letzter Krieg*, str. 155–335.

³⁶ Poimenski seznam padlih in pogrešanih z navedenimi kraji in vzroki smrti prim. v Vončina in Mikuž, *Vojaki iz Črnega Vrha in okolice*, str. 235–239.

³⁷ Budkovič, *Bobinj*, str. 17.

³⁸ Cenzuri so bila načeloma podvržena vsa zasebna pisma, vendar zaradi prevelike količine ni bilo mogoče vseh pregledati. Zato so se cenzorji še posebej osredotočali na korespondenco z vojnimi ujetniki – domačimi v tujem ujetništvu in obrat-

no. Korespondenca vojnih ujetnikov je bila pomemben vir podatkov o razmerah v sovražnih državah, kar je vojska s pridom izkoriščala tudi v vojaških operacijah (Svoljšak, Slovenčji, str. 109–120).

³⁹ AZČV, *Dopisi*, leto 1915.

⁴⁰ Splošno o vplivu vojne na družinsko življenje prim. Hanna, *The couple*. Vojna na otroke ni vplivala le prek odsotnosti očetov in drugih moških sorodnikov, pomanjkanja hrane in drugih življenjskih potrebščin, temveč tudi skozi proces kulturne in gospodarske mobilizacije, prek katerega je država skušala tudi otroke vključiti v vojni napor (Pignot, *Children*, str. 31–36).

zato leta 1916 izdala poseben pravilnik, ki je mladoletnim (do 17. leta starosti) prepovedal gibanje po 21. uri, samostojno obiskovanje gostiln in vinotočev ter obiskovanje varietejev in kinematografskih predstav po 20. uri; prepovedano jim je bilo kartati na javnih krajih, kupovati tobak in cigarete, beračiti itd.⁴¹

Kmalu po začetku vojne so se pojavili prvi begunci – prebivalci, ki so morali zaradi frontnih črt zapustiti svoja bivališča in oditi v notranjost države.⁴² Prebivalstvo Črnega Vrha ni bilo nikoli evakuirano, zaradi kasnejše lege v frontnem zaledju pa vas tudi ni bila primerna za nastanitev večjega števila beguncev z vojnih območij dvojne monarhije. Vprašanje begunstva je zato za Črni Vrh in njegovo okolico le obrobnege pomena. Ne glede na to v virih zasledimo nekaj omemb prisotnosti beguncev. Leta 1914 so bili to predvsem begunci iz pravkar zasedene Galicije in Bukovine,⁴³ ki so jih oblasti nastanile tudi na Kranjskem. Za pomoč tem beguncem je v Ljubljani nastal poseben odbor, ki je zanje zbiral predvsem prostovoljne prispevke. Denarne prispevke so zbirali po vseh občinah in jih nato pošiljali deželnemu odboru v Ljubljano, ki jih je razdeljeval med pomoči potrebne. Darove v obliki ali živilih pa so razdeljevali kar med begunce, nastanjene v občini. O gmotnem položaju beguncev so se morali prepričati župani in poročati odboru, da bi pomoč dobili predvsem najpotrebnejši.⁴⁴

29. septembra 1914 je 20 beguncev iz Galicije prišlo v Črni Vrh.⁴⁵ Nastanjeni so bili pri zasebnikih in v župnišču, župnik pa jim je podaril tudi več kosov oblačil in čevljev. Pri županstvu so dobivali moko in druga živila ter oblačila, tako da naj bi bili po župnikovem mnenju z vsem preskrbljeni. Begunci naj z razmerami kljub temu ne bi bili zadovoljni. Julija 1915 so se vrnil v Galicijo, ki so jo centralne sile po veliki zmagi pri Gorlicah in Tarnowu znova zasedle.⁴⁶

Z vstopom Italije v vojno, ki se mu bomo podrobneje posvetili v nadaljevanju, je begunska usoda doletela tudi številne Slovence na Goriškem.⁴⁷ Itali-

janske in avstro-ogrske oblasti so namreč z območja ob obrambni črti in za njo takoj evakuirale večino prebivalstva. Župnijska kronika izrecno omenja, da je v Črni Vrh kot begunec prišel tedanji solkanski župnik Jakob Rejec z dvema sorodnicama. Sledilo mu je še približno 100 beguncev, ki so bili nastanjeni po okoliških vaseh. Nekateri od njih so se domov vrnili novembra 1917, drugi pa so ostali še celo leto 1918.⁴⁸ Natančnejša rekonstrukcija pogojev bivanja, odnosov z domačini ter vključitve v lokalno gospodarsko in kulturno življenje spričo pomanjkanja virov zaenkrat ni mogoča.

Črni Vrh kot frontno zaledje

Življenjske razmere v Črnem Vrhu so se bistveno spremenile po 23. maju 1915, ko je Kraljevina Italija napovedala vojno Avstro-Ogrski. Vojna napoved je sledila podpisu londonskega sporazuma 26. aprila 1915,⁴⁹ ki je Italijo obvezoval vstopiti v vojno na strani antantnih sil in ji v zameno obljubljal t. i. »terre irredente« v okviru habsburške monarhije, Dodekanez, albansko pristanišče Valona in delež pri delitvi Osmanskega imperija.⁵⁰

Govorice o sporazumu so hitro pricurjale v javnost, tako da so se predvidevanja o prihajajoči vojni širila že pred samo vojno napovedjo.⁵¹ Že pred 23. majem 1915 nekateri dopisi, ki jih je prejelo tako nizko uradniško mesto, kot je bilo črnovrško županstvo, jasno kažejo, da je bila vojna le še vprašanje časa in da je poskušala država prebivalstvo na to pripraviti. Kranjski deželni glavar Ivan Šusteršič je 14. maja 1915 vsem županstvom izdal okrožnico, v kateri je oznanil, da je armadno poveljstvo ustanovilo posebne enote, t. i. cesarsko-kraljeve prostovoljne strelce,⁵² ter povabil vse moške in mladeniče, naj se jim priključijo. Strelci so bili namenjeni le obrambi lastne dežele ter zagotavljanju reda in miru. Ker je bila njihova naloga le obramba Kranjske, naj bi bili vpoklicani šele ob njeni neposredni ogroženosti. K strelcem so sprejemali tudi mladoletne osebe – pogoj za vstop je bila starost 17 let, mladoletni pa so potrebovali privolitve

⁴¹ AŽČV, Dopisi, leto 1916.

⁴² Vprašanje slovenskih beguncev v Avstro-Ogrski in Italiji je slovensko zgodovinopisje že sorazmerno dobro obdelalo. Prim. predvsem Svobljak, *Slovenski begunci v Italiji; Begunci* (ur. Beguš in Klavara); Prinčič, *V Brucku taborišču*. Omenjena dela navajajo tudi obsežno sekundarno literaturo in primarne vire.

⁴³ Avstrijske oblasti niso bile pripravljene na sprejem tako velikega števila beguncev. Do novembra 1914 jih je samo na Dunaj prišlo okrog 140.000, še 100.000 pa so jih v istem času sprejele druge dežele. Poseben problem pri sprejemu beguncev so bili antisemitski predsodki; po ocenah naj bi Judi predstavljali okrog 10 % omenjenih beguncev z vzhoda. Ogrska je npr. že na začetku vojne kategorično zavrnila sprejem judovskih beguncev (Herwig, *The First World War*, str. 96).

⁴⁴ AŽČV, Dopisi, leto 1914.

⁴⁵ Več podatkov o prisotnosti beguncev iz Galicije imamo iz bližnjega Godoviča. Prim. Podbersič, Begunci.

⁴⁶ AŽČV, Župnijska kronika, Vojna, Begunci.

⁴⁷ O izselitvah civilnega prebivalstva ob soški fronti prim. Devetak, *»Razkropljeni smo...«*, str. 325–329.

⁴⁸ AŽČV, Župnijska kronika, Vojna, Begunci.

⁴⁹ Podrobno o ozadju podpisa, določilih in posledicah sporazuma prim. Lipušček, *Sacro egoismo*.

⁵⁰ Grdina, *Svetovna vojna ob Soči*, str. 67–89.

⁵¹ Okrajno glavarstvo v Logatcu je tako npr. že 27. januarja izdalo županstvu razglas, v katerem je opozorilo na novice o bližajoči se vojni z Italijo, ki jih širijo nekateri koristolovci. Ti so hkrati nagovarjali ljudi, naj prodajo živino in premoženje, saj bo v vojni vse uničeno. Glavarstvo je županom naročilo, naj pomirjajo ljudi in takoj prijavijo vsakršno tako govorjenje. Naslednjega meseca je bilo izdano opozorilo o goljufivih trgovcih s konji, ki se poslužujejo iste metode (AŽČV, Dopisi, leto 1915).

⁵² Prostovoljni strelci ostajajo slabo poznan del zgodovine tega obdobja na Slovenskem. Nekaj osnovnih podatkov o strelcih prim. v C. kr. prostovoljni strelci na Kranjskem, *Slovenec*, 15. 5. 1915, str. 1. O vlogi Katoliške cerkve pri zbiranju strelcev prim. v Bobič, *War and Faith*, str. 61–65. Prim. tudi Pipan, *Prostovoljni strelci*.

staršev oz. skrbnika. Že 7. junija istega leta je deželni odbor prenehal z lastnim zbiranjem prostovoljnih strelcev in prepustil županstvu, da priglasitve naznanijo neposredno vrhovnemu poveljstvu prostovoljnih strelcev v Ljubljani.⁵³ Podatkov o uspehu omenjenega poziva v Črnem Vrhu ni mogoče najti.

Poleg tega je Šusteršič vse župane na Kranjskem opozoril, da bo njihovo občino morda zasedla sovražna vojska, in jim dal navodila, kako naj v takem primeru ravnajo. Županom je naročal, naj ne bežijo, temveč naj ostanejo na svojih mestih in pomirjujoče vplivajo na prebivalstvo. Hkrati jim je svetoval sodelovanje z novimi oblastmi in prepovedal kakršnekoli oborožen odpor. Okrožnica se konča z ne posebno prepričljivim zagotovitom, da bo vsakršna zasedba sovražne vojske kratkotrajna: »Zvesto ljudstvo naj tedaj mirno in upapolno gleda v prihodnost in naj v morebitnem prihodu tuje armade ne vidi nič drugega kot mimogredoč dogodek, ki ne bo zapustil v deželi nikakršnih trajnejših sledov.«⁵⁴ Vsebinska okrožnica je razumljiva glede na tedanje vojaške načrte, ki so predvidevali začetni umik vse do reke Save. General Svetozar Borojevič kot poveljnik novoustanovljene 5. armade se je nato odločil za obrambo na reki Soči, pri čemer je upošteval tudi moralno škodo, ki bi jo prinesla izguba oz. opustošenje velikega dela državnega ozemlja.⁵⁵ S to odločitvijo, ki so jo nato dopolnili prvi vojaški obrambni uspehi ob Soči,⁵⁶ se je Črni Vrh znašel v vojnem zaledju.

Med vojno je bila habsburška monarhija razdeljena na zaledje (»Hinterland«) in vojno območje (»Kriegsgebiet«). Že v začetku vojne sta bili ustanovljeni vojni območji na mejah s Srbijo in Rusijo, tik pred italijansko vojno napovedjo pa še na meji z Italijo. Delilo se je na širše in ožje vojno območje. Vsa Kranjska je spadala v ožje vojno območje, ki se je dalje delilo na etapno območje (»Etappenbereich«), kamor je sodila tudi občina Črni Vrh, in območje vojnih operacij (»Operationsbereich«). Ti dve območji je delila t. i. »kordonska črta«, ki je potekala po liniji Jesenice–Bohinjska Bela–Bohinjska Bistrica–Podbrdo–Cerkno–Idrija–Col–Ajdovščina–Vipava–Divača–Prem–Ilirska Bistrica–Jelšane–Bakar. Vojska je imela na področju vojnih operacij absolutno oblast. Na etapnem območju je vladala vojaška oblast, vendar so še vedno delovali tudi civilni organi pod vojaškim nadzorom. Stiki med vojsko in civilno

oblastjo (županstvu) so potekali prek etapnih štacijskih poveljstev, ki so jih ustanovili v pomembnejših krajih. Gibanje civilnega prebivalstva je bilo močno omejeno. Za potovanje v zaledje je bilo treba imeti potni list, polnoletne osebe so pri sebi vedno morale nositi tudi potrdilo o istovetnosti.⁵⁷ Prehod kordonske črte je bil mogoč le s posebnim dovoljenjem, ki ga je izdalo etapno poveljstvo 5. armade. Kdor je potoval izven političnega okraja, je moral imeti dovoljenje za potovanje, ki so ga izdajala okrajna glavarstva. Ob velikih vojaških premikih ali ofenzivnih operacijah je bilo gibanje civilnega prebivalstva izven območja popolnoma prepovedano, javni promet pa ustavljen. Ves poštni promet na bojnem področju je nadzorovala vojaška cenzura.⁵⁸ Na tem območju je imelo vse pristojnosti vojaško sodstvo. K deliktom, ki so jih obravnavali po hitrem postopku, je sodilo poškodovanje telegrafskih ali telefonskih žic in železniških naprav. Za poškodovanje teh naprav so postale kazensko odgovorne občine.⁵⁹

Vojaška prisotnost v Črnem Vrhu in njen vpliv na življenje domačinov

Območje okrog Črnega Vrha ni ležalo v neposredni bližini fronte na Soči, vendar je bilo pomembno kot preskrbovalna točka, saj sta skozi vas vodili pomembni cestni povezavi proti Ajdovščini ter skozi Zadlog do Trnovskega gozda in planote Banjšica. Prvi vojaki so v vas prišli julija 1915. To je bil telefonski oddelek, ki je napeljal telefonsko zvezo do Idrije. Seznam vseh enot, ki so se zadrževale ali se vsaj pomikale skozi vas, še ni raziskan. Nekatere pomensko omenja župnijska kronika – avgusta sta se v vasi in okolici zadrževala bataljona Dalmatincev iz 23. in 37. domobranskega polka, ki sta se tu ustavila na pohodu proti Soči. Nato so prihajali novi in novi bataljoni, ki so se v Črnem Vrhu in okolici ustavljali na pohodih proti bojišču. V vasi so takoj po prihodu vojakov ustanovili okrevališče za lažje ranjene ali bolne vojake.⁶⁰ Naslednje leto so v Črnem Vrhu ustanovili etapno štacijsko poveljstvo, prek katerega je potekala komunikacija med vojaškimi oblastmi in županstvom. Uradne prostore je imelo v bivših prostorih katoliškega izobraževalnega društva. Za stanovanje je župnik poveljniku odstopil eno sobo v župnišču; tu so stanovali tudi njegovi nasledniki, in sicer vse do novembra 1917, ko se je fronta preselila na reko Piavo in je vojska zapustila Črni Vrh.⁶¹

⁵³ AŽČV, Dopisi, leto 1915.

⁵⁴ AŽČV, Dopisi, leto 1915.

⁵⁵ Grdina, *Svetovna vojna ob Soči*, str. 104–106.

⁵⁶ Zanimanje za soško fronto je od osamosvojitve Slovenije dalje doživelo sunkovit vzpon. Posledica tega so tudi številna zgodovinopisna dela, ki segajo vse od preglednih sintez do monografij, posvečenih posameznim geografskim odsekom bojišča ali različnim vidikom bojevanja. Kvalitetna raven publikacij sega vse od strogo znanstvenih do poljudnih del. Kot poljuden uvod v to tematiko prim. Simić, *Po sledeh soške fronte*. Strnjeno o soški fronti prim. Svöljšak, *Soška fronta*; obsežnejši znanstveni pregled prim. v Schindler, *Isonzo*.

⁵⁷ Oblasti so se bale vohunov, pa tudi pobeglih vojnih ujetnikov. Ta pojav je bil precej pogost, o čemer piše tudi dopis glavarstva v Logatcu, ki opozarja na nevarnost pobeglih ujetnikov (predvsem Rusov) ter na kaznivost kakršnekoli pomoči ujetnikom na begu (AŽČV, Dopisi, leto 1915).

⁵⁸ Budkovič, *Bobinj*, str. 25; AŽČV, Dopisi, leto 1915.

⁵⁹ Guštin, *Soška fronta*, str. 67.

⁶⁰ AŽČV, Župnijska kronika, Vojska, Vojaštvo v Črnem vrhu.

⁶¹ Prav tam.

Upravnik postaje žičnice v Zadlogu (slikovni arhiv Vojnega muzeja Ivana Rudolfa).

Kakšni so bili odnosi med vojaki in domačini in kako je prisotnost spremenila njihov vsakdan? Civilisti so bili deležni številnih omejitev. Vojaki so npr. imeli strelske vaje, in sicer vsak dan od 17. do 19. ure. Civilisti so se morali območja strelišča takrat izogibati. Poleg tega so morale biti vse gostilne ob 20. uri zaprte, prepovedano pa je bilo cerkveno in vsakršno drugo zvonjenje. Vojska je ponovila tudi prepoved zadrževanja tujcev na tem območju; tujci so se morali priglasiti pri županstvu ter poročati o svojem stanju in namerah.⁶² Do najbolj tragične posledice vojaške prisotnosti je prišlo 2. septembra 1917, ko je v nesreči umrl desetletni deček Vinko Volčina. Vojaki so pregledovali vagon pušk, ki je prišel po poljski železnici, otrok pa jih je opazoval. Med pregledovanjem se je ena izmed pušk nesrečno sprožila in strel ga je zadel naravnost v srce.⁶³

Vojaška dejavnost je povzročila tudi veliko materialne škode. Vojaški konji in vozovi so poteptali in uničili več travnikov, gospodarsko so bile uničene tudi tiste površine, kjer so vojaki postavili stroje za žičnico, železniško progo,⁶⁴ skladišča za strelivo

in živež ter hleve za konje. Za potrebe bolnišnice in prebivališča častnikov je vojska zasedla več hiš, ki jih njihovi lastniki takrat niso mogli uporabljati. Veliko škode je vojska povzročila tudi v gozdovih med gradnjo železnice, žičnic in ceste proti Otlici.⁶⁵

Vojaška prisotnost je pomenila večje tveganje za razmah nalezljivih bolezni. Zaradi masovnih premikov prebivalstva, neustreznih higienskih razmer in bojev so velike vojne še posebno ugodno okolje za širjenje nalezljivih bolezni in epidemij. Posebno izpostavljeni so bili vojaki na fronti, bolezni pa so se zaradi stikov z njimi širile tudi na civilno prebivalstvo. Med prvo svetovno vojno so bili razširjeni tifus, kolera, griza, koze, malarija, pegasti tifus in spolno prenosljive bolezni.⁶⁶

Nevarnost je bila v Črnem Vrhu še večja, ker je bila tu postavljena vojaška bolnišnica, v kateri so se zdravili ranjenci s soške fronte. Z deli so začeli 21. septembra 1916. Za ta namen so zasedli šolsko poslopje in gasilski dom, vse večje hiše v vasi pa so morale odstopiti spodnje prostore. Poleg tega so postavili še več barak za ranjence. Ranjence je bilo v času večjih ofenziv toliko, da so jih morali namestiti tudi v cerkev. Poleg zdravstvenega osebja je imela vsaka vojaška bolnišnica svojega kurata, ki je spovedoval ranjene, maševal v bolnišnici in vodil evidenco o umrlih.⁶⁷ O tem je tudi obveščal svoje.⁶⁸

Po ustanovitvi bolnišnice je bilo potrebno tudi vojaško pokopališče za pokop ranjencev, umrlih med zdravljenjem. V Črnem Vrhu sta bili postavljeni kar dve. Prvo je bilo zraven predvojnega pokopališča (tu je bilo pokopanih približno 70 padlih), a je kmalu postalo premajhno. Drugo pokopališče je ležalo zraven ceste proti Godoviču. Del pokopališča ni bil blagoslovljen, zato so tu pokopavali »Žide in Turke«, kot je slikovito zapisal župnik Abram.⁶⁹

predore in portale na novi trasi. Prvotni načrti so predvidevali gradnjo predora iz Črnega Vrha do Cola in potem nadaljevanje proge do Ajdovščine. Nova rapalska meja je železniško progo presekala na dvoje, saj je meja med Kraljevino Italijo in Kraljevino SHS potekala prav pri Hotedršici. Železnico so podrli. Splošno o tej tematiki prim. Schaumann, *Die Bahnen*, str. 167–170. Podrobneje o značilnostih železnice in gradbenih načrtih prim. Colja, *Vojaške železnice v naših krajih*.

⁶⁵ AŽČV, Župnijska kronika, Vojska, Žrtve vsled vojske.

⁶⁶ Šimac in Keber, *Patriae ac humanitati*, str. 155.

⁶⁷ AŽČV, Župnijska kronika, Vojska, Vojaštvo v Črnem vrhu.

⁶⁸ Intervju z Ivanom Rudolfom, 25. avgust 2012. Na delovanje vojnih kuratov se je ohranil tudi materialni spomin – domačin Ivan Rudolf hrani mašne plašče in prenosni oltar z vsemi liturgičnimi potrebščinami, ki jih je eden izmed kuratov pustil v župnišču.

⁶⁹ Pokopališče v Črnem Vrhu je privedlo do zanimivega verskega incidenta, ki zgovorno priča o težko predvidljivih posledicah prihoda drugih ver in kultur v tradicionalno okolje. Po določilih škofijskega ordinariata so na blagoslovljenem pokopališču smeli pokopavati nekatoliške kristjane, ne pa tudi nekrščene padle. 29. maja 1917 so na katoliškem delu pokopališča pomotoma pokopali padlega judovskega vojaka Juliusa Kohna. S tem je bilo pokopališče po tedanjem nauku Katoliške cerkve profanirano. Župnik je zahteval, da se Juda takoj izkoplje in prenese na neblagoslovljen del pokopališča,

⁶² AŽČV, Dopisi, leto 1915.

⁶³ AŽČV, Župnijska kronika, Vojska, Žrtve vsled vojske.

⁶⁴ Poljska ozkotirna železniška proga na konjski pogon skozi Črni Vrh je največji vojaški gradbeni poseg na širšem območju Črnega Vrha med prvo svetovno vojno. Proga je bila zgrajena z namenom oskrbe vojaštva na soški fronti; speljana je bila od železniške postaje v Logatcu skozi Kalce, Hotedršico, Godovič, Črni Vrh in Zadlog proti Trnovskemu gozdu. Graditi so jo pričeli 15. avgusta 1916; dokončana je bila že 29. novembra istega leta, do Črnega Vrha oziroma Zadloga pa že 9. septembra. Podobno kot številne druge transportne poti v zaledju soške fronte so jo zgradili večinoma ruski vojni ujetniki. V Črnem Vrhu je bila razkladalna postaja in začetna postaja žičnice, s katero so vojaški material tvorili do Cola in nato po cesti odpeljali v Ajdovščino. Za naraščajoče potrebe fronte poljska železnica kmalu ni več zadostovala, zato se je 9. aprila 1917 začela gradnja na novo trasirane in razširjene običajne železniške proge, po kateri naj bi vozile generatorske lokomotive. Proga je bila dokončana le do Črnega Vrha, saj so se po uspešni oktobrski ofenzivi 1917 železniške čete umaknile. Dela je prevzelo podjetje Redlich und Berger, ki je nadaljevalo z delom vse do konca vojne ter dokončalo nekatere

Oblasti so širjenje bolezni poskušale omejiti z obveznim in sistematičnim cepljenjem prebivalcev in vojakov. Na območju Črnega Vrha je dokumentiranih več omemb cepljenj proti kozam.⁷⁰ Poleg tega so oblasti izdajale informativne plakate o najpomembnejših nalezljivih boleznih in jih pošiljale na županstva, ki so potem osveščala prebivalstvo. Letake so izdali tako v nemščini kot v slovenščini. Tako je prišel 23. oktobra 1915 v Črni Vrh plakat o značilnostih in nevarnostih kolere. Za razširjanje informacij o koleri so se obrnili tudi na župnijski urad, ki naj bi priporočil cepljenje.⁷¹

Junija 1916 je obstajala velika nevarnost tifusa, zato so cepili vojake in vse prebivalce. Hkrati je bila ustanovljena zdravstvena komisija, ki so jo sestavljali vojaški poveljnik, zdravnik, župnik in župan. Komisija je skrbela predvsem za red in čistočo med nastanjenimi vojaki. Vojaki so imeli svoj pralni prostor ob potoku zraven župnišča. Tu so prali perilo in se kopali; župnik Abram se pritožuje, da so pri kopianju posebno Madžari veliko premalo pazili na dostojnost in sramežljivost, kar nas privede do druge bolezenske grožnje, in sicer do nevarnosti prenosljivih spolnih bolezni. Oblasti so se te nevarnosti dobro zavedale in so županstvom, kjer so bile železniške postaje ali večji vojaški tabori, izdale navodila o ravnanju za preprečevanje širjenja spolnih bolezni. V okviru tega delovanja so župani morali nadzorovati in orožništvu naznanjati »lahkožive ženske«, še posebno tujke, ter mu pomagati nadzorovati prenočišča in gostilne, ki so bile na slabem glasu. Skrb glede tega nikakor ni bila odveč, saj je župnik poročal, da so se posebno madžarski vojaki izkazali kot veliki »zapeljivci«, tako da je prišlo do več razmerij med vojaki in domačimi dekleti.⁷²

Ob koncu vojne je med septembrom in decembrom 1918, ko so se umikajoči vojaki vračali s fronte, Kranjsko zajela epidemija španske gripe. Epidemija je bila med najhujšimi v zgodovini, saj število žrtev ocenjujejo od 50 do 130 milijonov.⁷³ Epidemija je močno prizadela tudi Črni Vrh, saj je tu za špansko gripo umrlo 25 prebivalcev.⁷⁴ Število vseh obolelih ni znano, posledično tudi ne stopnja smrtnosti.

kar so 2. novembra 1917 tudi storili. Pokopališče je bilo 14. novembra rekoncilirano (AŽČV, Župnijska kronika, Vojska, Vojaško pokopališče).

⁷⁰ Prvo zabeleženo cepljenje je potekalo 26. avgusta 1915, ponovljeno pa je bilo tudi v naslednjih dveh letih. Odraslim je bilo cepljenje močno priporočeno, vendar ni bilo obvezno. O cepljenih so vodili natančno evidenco – šolski nadzornik za otroke in mladino, župan ali njegov namestnik pa za odrasle. En teden po cepljenju so se vsi cepljeni morali dati pregledati. Poleg tega so redno cepili novorojence, katerih podatke je posredoval župnijski urad. Kljub temu lahko iz zapisa sklepamo, da je bilo število cepljenih v vsem okraju majhno, zato je nevarnost kužnih bolezni ostajala prisotna (AŽČV, Dopisi, leta 1915–1916).

⁷¹ AŽČV, Dopisi, leto 1915.

⁷² AŽČV, Župnijska kronika, Vojska, Skrb za zdravje vojakov in prebivalstva.

⁷³ Šimac, Keber, *Patriae ac humanitati*, str. 155.

⁷⁴ AŽČV, Mrliška knjiga, leto 1918.

Bilo bi napačno, če bi iz povedanega dobili vtis, da je vojaška prisotnost civilnemu prebivalstvu prinesla zgolj gorje in težave. Zdi se, da nam tak vtis podaja predvsem narava ohranjenih virov, ki večinoma poročajo o težavah in njihovem odpravljanju. Ne smemo pa pozabiti, da so obstajale tudi pozitivne zgodbe oz. primeri sodelovanja in medsebojne pomoči. Častniki in vojaki so bili domačinom večinoma naklonjeni in so jim poskušali pomagati. Z vojaškimi konji so jim pomagali obdelovati polja, voziti drva itd. Župnik Abram je za vojake imel redne maše, ki so se jih množično udeleževali. Nasploh je v župnijski kroniki njihova pobožnost zelo pohvaljena, saj se jih je večina redno udeleževala verskih obredov ter prejerala zakramente.⁷⁵

Vključitev civilnega prebivalstva v vojni napor

Do tedaj neslutena mobilizacija civilne družbe v vojni napor je eden tistih dejavnikov, zaradi katerih je prva svetovna vojna tako pomembna cezura novejši zgodovini. Mobilizacija vseh človeških in materialnih virov je bila še posebej nujna in posledično radikalna na strani t. i. centralnih sil, ki so se z začetkom vojne znašle v »jeklenem obroču« gospodarsko močnejših antantnih držav. Angleški zgodovinar Alexander Watson je izpostavil, da prav načini mobilizacije civilne družbe za vojne cilje ter njene mnogotere posledice predstavljajo temeljna vprašanja, s katerimi se morajo danes soočiti zgodovinarji tega obdobja.⁷⁶ Čeprav so odločitev za vojno sprejele maloštevilne politične elite vpletenih držav, vključitev celotne civilne družbe v vojni stroj, trdi Watson, nikakor ni bila zgolj gola impozicija moči »od zgoraj navzdol«. Njen bistven del so tudi strategije, s katerimi so vlade ohranjale konsenz za nadaljevanje vojne, ter vloga intermedijarnih institucij civilne družbe, kot so npr. dobrodelna in druga društva, sindikati, verske skupnosti itd., pri njeni mobilizaciji. Po vojaških neuspehih in naraščanju vsesplošnega pomanjkanja so zato bili potrebni vedno bolj sofisticirani načini propagande za vzdrževanje nadaljnje pripravljenosti za sodelovanje pri vojnem naporu. A po drugi strani so lahko prav omenjeni dejavniki sprožili gnev in maščevalna čustva, ki so služila kot pomemben katalizator za še močnejšo (samo)mobilizacijo.⁷⁷

Civilna družba oz. »domača fronta« je bila v vojni napor vojskujočih se držav (samo)mobilizirana na najrazličnejše načine. Sem lahko uvrstimo demonstracije civilnega prebivalstva v podporo vojni,⁷⁸

⁷⁵ AŽČV, Župnijska kronika, Vojska, Služba božja vojakov.

⁷⁶ Watson, *Ring of Steel*, str. 1–3.

⁷⁷ Prav tam, str. 3–4.

⁷⁸ O tem pričajo tudi ohranjeni spomini domačina Filipa Kosmača iz Zadloga, ki je bil ob napovedi mobilizacije med sluzenjem vojaškega roka v vojašnici v Trstu. Kosmač se spominja, da se je pred njihovo kasarno zbrala navdušena množica, ki je ob prepevanju cesarske himne in koračnic vpila proti-

umetniška in propagandna dela,⁷⁹ delovanje verskih skupnosti, ki so vojni podelile sakralno sankcijo⁸⁰ ipd. Predvsem pa je bila civilna družba nepogrešljiv del vojnega navora na gospodarskem področju oz. pri zagotavljanju čedalje večjih količin orožja in drugega vojaškega materiala.

Vključitev oz. vsaj poskuse vključitve civilnega prebivalstva v vojni napor lahko na primeru Črnega Vrha spremljamo vse od začetka vojne. V nadaljevanju se bomo posvetili predvsem trem področjem delovanja, in sicer vlogi Katoliške cerkve kot najpomembnejše civilnodružbene institucije, spremembam na gospodarskem področju ter različnim nabirkam za vojne in dobrodelne namene. O omenjenih področjih obstaja največ ohranjenih virov, kar pa ne pomeni, da je s tem zajeto celotno dogajanje. Nekateri osamljeni viri govorijo o eklektičnih načinih mobilizacije prebivalstva, ki jih težko uvrstimo v katerega od omenjenih sklopov. V tem pogledu je zanimiv dopis, ki ga je logaški okrajni glavar Karel Ekel leta 1915 poslal župniku Abramcu v Črnem Vrhu. V njem je opozoril, da tisk v ZDA o Avstriji in razmerah v njej poroča zelo neugodno. Zato je župnika zaprosil, naj farane, ki imajo sorodnike v Združenih državah, spodbudi, da se v pisemskih stikih zavzamejo za stvar centralnih sil in pozitivno poročajo o položaju v državi. Omenjena akcija je potekala po vsej dvojni monarhiji.⁸¹

Medvojno delovanje Katoliške cerkve v Črnem Vrhu

Katoliška cerkev je bila na Črnovrškem v času prve svetovne vojne brez dvoma najpomembnejša institucija⁸² civilne družbe, ki je posledično odigrala pomembno vlogo v medvojnem času. Pri razumevanju delovanja Cerkve na Slovenskem je treba najprej upoštevati tradicionalno tesen odnos med Cerkvijo in habsburško dinastijo, splošne postulate tedanje katoliške (politične) teologije, (rušilen) vpliv vojnih razmer na tradicionalne družbene odnose ter različne

osebno pogojene odzive predstavnikov kleriške hierarhije in laikov.

Kljub načelnemu univerzalizmu in dejstvu, da so se med prvo svetovno vojno med seboj spopadale tudi večinsko katoliške države, se je večina katoliške duhovščine sprva aktivno vključila v vojni napor svojih držav. Na tako odločitev je vplivalo dejstvo, da je bila vojna razumljena kot pravična božja kazen za grehe materializma, skepticizma in zavračanja Boga, ki bo ljudi skozi trpljenje pripeljala k spreobrnitvi in pokori.⁸³ Poleg tega je v Avstriji tradicionalna povezanost med katolicizmom in habsburško dinastijo, ki se je uveljavila v času protireformacije, brez dvoma vplivala na to, da je avstrijski episkopat popolnoma podprl vojni napoved Srbiji. Slovenski škofje so ultimatum Srbiji in sledečo vojni napoved tolmačili kot pravično obrambno vojno, ki je skladna s klasičnimi postulati katoliške teologije. Hkrati pa je vojna, kot je v svojem prvem medvojnem pastirskem pismu zapisal ljubljanski škof Anton Bonaventura Jeglič, tudi čas molitve, pokore in duhovne preнове. Skladno s tem so ob začetku vojne po vseh slovenskih župnijah potekale številne maše, procesije in druge pobožnosti, večina vojakov se je pred odhodom na fronto spovedala in prejela obhajilo.⁸⁴

Kako se je omenjeno delovanje Cerkve kazalo v Črnem Vrhu? Župnijo je ves čas vojne vodil župnik Ivan Abram, zamenjalo pa se je več kaplanov; Alfonzu Zavrlu sta sledila Ivan Kramarič in Alojzij Lesar.⁸⁵ Ohranjeni viri jasno potrjujejo velik vpliv župnika Abrama na medvojno življenje v Črnem Vrhu. O tem zgovorno pričajo v župnijskem arhivu ohranjeni dokumenti, ki se dotikajo vseh področij javnega življenja. Vojaške in civilne oblasti so se na župnika redno obračale z različnimi prošnjami in obvestili. Dopisi najpogosteje zadevajo obveščanje prebivalstva o novih vojaških in civilnih predpisih. Poleg tega so oblasti pričakovale, da bo župnik svojo avtoriteto izkoristil za vplivanje na farane oz. jih spodbudil k sodelovanju pri raznih nabirkah in drugih akcijah.

Podobno kot druge župnije po Avstriji se je torej tudi črnovrška aktivno vključila v vojni napor. Že 29. julija 1914 je škofijski ordinariat v Ljubljani župniji v Črnem Vrhu poslal navodila glede posebnih ukrepov v vojnem času. Župnik je moral naslednjo nedeljo ljudi opozoriti, da so železnice s pričetkom vojne strogo vojaško zastražene in da imajo stražarji ukaz streljati ob najmanjšem povodu. Poleg tega je knezoškof Anton Bonaventura Jeglič naročil, naj se izvede več verskih obredov za ugoden razplet vojne. Vsako

srbska gesla. Demonstranti so poleg tega skušali razbiti hišo srbskega konzula (Kosmač, Dnevnik, str. 197–198). Splošno o dogajanju v Trstu po sarajevskem atentatu prim. v Klbljan, Od Trsta do Sarajeva in nazaj.

⁷⁹ Povezave med vojno in umetniškim izražanjem so kompleksne. Čeprav so danes umetniška dela, ki niso negativno nastrojena do vojne, v veliki meri tabuizirana, to še ne pomeni, da niso številni tedanji umetniki vsaj na začetku vojno podpirali in v vojnem naporu svojih držav aktivno sodelovali s svojimi deli (Becker, Arts, 504–518).

⁸⁰ Splošno o vlogi verskih skupnosti ter vplivu vojne nanje prim. Gregory, Beliefs and religion.

⁸¹ AŽČV, Dopisi, leto 1915.

⁸² Izraz ni najbolj posrečen, saj implicira, da Katoliško cerkev sestavlja le kleriška hierarhija, organizirana v formalne strukture, kar tudi po njenem lastnem razumevanju ne drži. Zavedajoč se tega dejstva se razprava v tem poglavju omejuje predvsem na »formalno« delovanje črnovrške župnije, tj. župnika in kaplanov, o katerem viri večinsko poročajo.

⁸³ Gregory, Beliefs and religion, str. 420–421.

⁸⁴ Temeljno študijo o Katoliški cerkvi na Slovenskem med prvo svetovno vojno je pripravila Pavlina Bobič. O tolmačenju značaja vojne ter podpori vojnega navora poleti 1914 prim. Bobič, *War and Faith*, str. 28–44. Splošno o delovanju Katoliške cerkve na Slovenskem med vojno prim. tudi Granda, Prva svetovna vojna.

⁸⁵ AŽČV, Kronika Župnije Črni Vrh, Vojska.

Župnijska cerkev sv. Jošta leta 1866. Cerкви so med letoma 1873 in 1875 prizidali še dve stranski kapeli (arhiv Župnije Črni Vrh).

nedeljo popoldne naj se v ta namen molijo litanije vseh svetnikov, vernike naj se k udeležbi posebej povabi in se jih spodbuja tudi k molitvi doma, podobne prošnje pa naj se molijo tudi med rednimi mašami.⁸⁶

Iz župnijske kronike je razvidno, da se je črnovrška župnija z molitvijo in drugimi verskimi aktivnostmi ves vojni čas aktivno vključevala v vojna prizadevanja. Ob zmagah avstro-ogrske armade so v župniji potekala slavnostna zahvalna bogoslužja,⁸⁷ poleg tega pa so za srečen izid vojne redno potekale tudi druge pobožnosti. Po litanijah so npr. večkrat molili rožni venec in križev pot za vojake, vsako prvo nedeljo v mesecu pa je za srečen izid vojne in skorajšnji mir potekala procesija s kipom rožnovenske Device Marije. 24. maja 1916 je župnija organizirala dobro obiskano romanje v bližnjo Spodnjo Idrijo.⁸⁸

Kako je vojna vplivala na versko življenje faranov? Tradicionalne verske prakse so bile v času vojne podvržene nekaterim omejitvam. Z začetkom vojne je bilo namreč močno omejeno organiziranje javnih shodov, kamor so oblasti prištevale tudi romanja. Ta so bila dovoljena le z vnaprej izdanim dovoljenjem oblasti.⁸⁹ Na splošno pa lahko vsaj na začetku vojne govorimo o strmem porastu udeležbe pri mašah in drugih pobožnostih.⁹⁰ Ne glede na prevladujoči cerkveni diskurz o kazni, pokori in odrešenju se zdi, da je večina ljudi v udeležbi pri pobožnostih iskala predvsem uteho v negotovih časih.⁹¹ Nadaljevanje vojne morije, ki ji ni bilo videti konca, je zato pri marsikom

zamajalo avtoriteto katoliških duhovnikov in verska prepričanja. Širil se je občutek razočaranja in brezupa.⁹² Nekateri odmeve o teh spremembah najdemo tudi v Črnem Vrhu. Župnik Abram je v župnijski kroniki namreč zapisal, da je vnema posvečevanja praznikov med vojno nekoliko upadla, kar naj bi bila posledica hujskanja zoper duhovščino in splošnega pomanjkanja. Manj ljudi je tudi prejelo obhajilo.⁹³

Brez dvoma je med vojno precej zamrlo katoliško društveno življenje, kar je bila delno posledica mobilizacije velikega dela moškega prebivalstva ter s tem povezanega spremenjenega ritma življenja v vasi, delno pa tudi neposrednega vpliva vojaške prisotnosti. Katoliško izobraževalno društvo in telovadno društvo Orel sta namreč izgubila svoje prostore, ki jih je zasedla vojska. Veliko članov je bilo mobiliziranih. Nekoliko drugačna je bila situacija pri ženskem katoliškem društvu. Marijina družba za dekleta je med vojno namreč aktivno nadaljevala s svojo dejavnostjo.⁹⁴ Članice so skoraj vsako nedeljo popoldne opravljale molitveno uro za srečen izid vojne, 30. maja 1915 pa so sodelovale tudi pri blagoslavljanju zastav v bližnjem Godoviču.⁹⁵ V vasi je pred vojno deloval tudi Tretji red sv. Franciška, vendar o njegovem delovanju ni podatkov.

Poleg molitve so župnije med vojno organizirale različne oblike materialne pomoči, predvsem nabirke za vojake in njihove družine. Nekateri med njimi župnijska kronika izrecno omenja. Na območju Črnega Vrha je jeseni 1915 župnik pri Svetih treh kraljih Janez Miklavčič po vaseh nabiral suho sadje, druga živila in denar za rekonvalescente in ranjene vojake. Veliko so darovali tudi sami duhovniki. Župnik Abram je zapisal, da je osebno prispeval več kot 1000 kron in več oblačil za begunce, vojne vdove in sirote. Deloval je tudi v Zavodu za preskrbo z žitom v Ljubljani in ljudem pomagal pridobiti semensko žito, revnim pa tudi hrano. Župnik in kaplani so sestavljali pisma podpore za revne, pisali pisma ujetnikom ter jim pošiljali denar.⁹⁶

Specifičen vidik vpliva vojne na versko življenje v vasi predstavlja zaplemba cerkvenih zvonov. Spričo velikega pomanjkanja barvnih kovin so oblasti po vsej državi zaplenile cerkvene zvonove, ki so bili nato pretopljeni. Februarja 1917 so vojaki vzeli veliki (tehtal je 1180 kg) in srednji (740 kg) zvon, septembra istega leta pa še mali zvon (395 kg). Župnija je za zvonove dobila odškodnino v skupni vrednosti 9260 kron. Kupnino so vložili v vojna posojila. Namesto

⁸⁶ AŽČV, Dopisi, leto 1914.

⁸⁷ Tako na primer po ponovni zasedbi Lvova/Lemberga, glavnega mesta avstrijske Galicije, leta 1915 (AŽČV, Dopisi, leto 1915).

⁸⁸ AŽČV, Kronika Župnije Črni Vrh, Vojska, Pobožnosti ob času vojske.

⁸⁹ Kljub temu pa prepoved ni bila popolnoma upoštevana: okrajno glavarstvo v Logatcu je vsem županstvom poslalo razglas, v katerem je opozorilo, da se je avgusta 1914 iz Kranjske priredilo nedovoljeno romanje v drugo kronovino, zato so ga oblasti razgnale (AŽČV, Dopisi, leto 1914).

⁹⁰ Bobič, *War and Faith*, str. 32, 141–145.

⁹¹ Gregory, *Beliefs and religion*, str. 422.

⁹² Strauß, *Kirche und Religiosität*, str. 253–254.

⁹³ AŽČV, Kronika Župnije Črni Vrh, Vojska, Cerkevno in društveno življenje.

⁹⁴ Delovanje Marijine družbe ni bilo omejeno le na religiozne aktivnosti. Več o karitativnem delovanju društva prim. v poglavju *Nabirke za vojne sirote, vdove, vojake, ranjence in druge potrebe*.

⁹⁵ AŽČV, Dopisi, leto 1915.

⁹⁶ AŽČV, Kronika Župnije Črni Vrh, Vojska, Delovanje duhovščine ob času vojske.

zvonov so obesili šolski zvonček, vendar ljudstvo s tem ni bilo zadovoljno. Črnovrški cerkvi so pobrali tudi bakrene strelovode. Januarja 1918 je zato župnija pri Kranjski industrijski družbi naročila tri jeklene zvonove, ki so bili 29. aprila 1918 pripeljeni v vas.⁹⁷

Pomanjkanje življenjskih potrebščin in surovin

Poleti 1914 so vse države, ki so vstopile v vojno, napačno računale na njeno kratkotrajnost. Prvi meseci vojne so kmalu prinesli streznitev. Postalo je jasno, da je stari način vojskovanja za vedno umrl, gospodarska priprava pa se je pokazala kot skrajno nezadostna v vseh v vojno vpletenih državah. Kljub temu so antantne sile (z izjemo Rusije) te pomanjkljivosti nadoknadile, saj so lahko zaradi prevlade na svetovnih oceanih ter kolonialnih posesti svobodno trgovale, poleg tega pa so imele prosti dostop do virov surovin. Centralne sile so se bile, nasprotno, prisiljene odzvati z militarizacijo celotnega gospodarskega sistema, ki se je z nadaljevanjem vojne stopnjevala.⁹⁸

Uvedeni ukrepi so porušili klasično kapitalistično gospodarstvo. Oboroževalna industrija, ki sama po sebi ni pridobitna panoga, temveč velik porabnik dobrin, je zahtevala zase vse več surovin, postopoma pa je dosegla načrtovanje vse proizvodnje v svojo korist.⁹⁹ Tako je med vojno državi kljub hudim izgubam delovne sile uspelo ohraniti oz. delno celo povečati proizvodnjo jekla in orožja. Nasprotno je proizvodnja tekstila ter prehranskih in potrošniških izdelkov drastično nazadovala.¹⁰⁰ Finančni strokovnjaki so kmalu ugotovili, da bo čezmerno financiranje oborožitve porušilo razmerje med davčnimi prihodki in odhodki. Uvodni vojni ukrep je zato bil odprava zlatega standarda, ki je bil pred prvo svetovno vojno temelj valutnega obtoka. Habsburška monarhija je svoje finančne obveznosti v največji meri pokrivala z vojnimi posojili¹⁰¹ ter s povečevanjem količine denarja v obtoku, kar je privedlo do naraščajoče inflacije.¹⁰²

Socialne posledice prehoda na vojno gospodarstvo ter množične mobilizacije so bile vsestranske in daljnosežne. Vse v vojno vpletene države so se mora-

le zaradi množične mobilizacije soočiti s pomanjkanjem delovne sile, ki je posledično vodilo k težavam pri preskrbi z življenjskimi potrebščinami. Kot odgovor na to so racionalne preskrbo s hrano (uvedle živilske karte), maksimirale cene (kar je privedlo do črnega trga) in določale vrste pridelkov, ki jih je treba sejati, izpad mobiliziranih moških pa so nadomeščale z delom vojnih ujetnikov, žensk in otrok.¹⁰³ Cene življenjskih dobrin so ne glede na to hitro rastle. Že januarja 1915 je vlada prebivalce pozvala, naj varčujejo z živili. Najbolj je primanjkovalo bele in ržene moke, zato ju ni bilo dovoljeno prodajati čiste, temveč so ju morali mešati z ječmenovo, koruzno in krompirjevo. 24. februarja 1915 so prepovedali prosti promet z moko; prevzel ga je »Vojno-žitni prometni urad«. Pšenični kruh je bil popolnoma prepovedan. Nasploh je žita zelo primanjkovalo, zato so priporočali uporabo krompirja. Sredi aprila 1915 so uvedli krušne izkaznice, brez katerih ni bilo mogoče kupiti kruha in moke. Spomladi 1915 so oblasti pri kmetih popisovale zaloge žita in določale količino za obvezno oddajo.¹⁰⁴ Kmetom, ki zalog ne bi prijaviili oz. bi navedli napačne podatke, je grozila zaplemba vseh zalog, zaporna kazen do enega leta in globa do 20.000 kron. Kmetje so se obveznemu odkupu marsikje upirali in žita po določeni ceni državi niso hoteli prodati. Natančno je bila predpisana tudi količina krme za živino. Ministrstvo je količino ovsa na posameznega konja omejilo na 1 kg na dan. Določeno količino (1/7) so kmetje morali obdržati za seme, vse morebitne presežke pa oddati žitnemu prometnemu zavodu. Kmetje so poleg tega za seme smeli obdržati 1/7 pridelka žita (pšenice, ječmena, rži in ovsa), 1/15 ajde in 1/20 koruze. Za vsakega člana gospodinjstva pa so lahko obdržali 49 kg žita.¹⁰⁵

Oblasti so tudi skrbele, da ne bi dragocenega pridelka uničil požar. Zato so vzpostavile požarne straže, logaški deželni glavar pa je še posebej opozoril, da vžigalice nikakor ne smejo priti v roke otrokom. Strogo je bilo prepovedano kakršnokoli prižiganje kresov.¹⁰⁶ Kljub tem previdnostnim ukrepom vas ni bila obvarovana požarov – zaradi neprevidnosti tam

⁹⁷ AŽČV, Kronika Župnije Črni Vrh, Vojska, Zvonovi.

⁹⁸ Avstro-Ogrska je bila na tem področju naprednejša, saj je že od leta 1912 veljal zakon (t. i. *Kriegsleistungsgesetz*), po katerem so bili obrati, ki so proizvajali vojski potreben material, podvrženi vojaškemu nadzoru. Ne glede na to je bila država na dolgotrajno vojno ekonomsko zelo slabo pripravljena (Sandgruber, *Ökonomie und Politik*, str. 319).

⁹⁹ Šorn, Slovenci in gospodarski položaj, str. 57–58.

¹⁰⁰ Sandgruber, *Ökonomie und Politik*, str. 320–322.

¹⁰¹ Cislajtanija je med vojno razpisala 8 vojnih posojil, ki so nominalno prinesla 35,1 milijarde kron, a je bila zaradi naraščajoče inflacije realna vrednost veliko nižja, le približno 9,2 milijarde predvojnih kron. Več o tem prim. Sandgruber, *Ökonomie und Politik*, str. 327–329.

¹⁰² V Avstro-Ogrski se je količina bankovcev v obtoku od začetka do konca vojne s 2,19 nominalno povečala na kar 31,48 milijarde kron.

¹⁰³ Šorn, Slovenci in gospodarski položaj, str. 64–67. Da bi omililo to težavo, je poljedelsko ministrstvo ustanovilo t. i. »deželna in okrajna delavsko izkazovalna mesta« in »komisije za žetev«, katerih naloga je bila ugotoviti stanje razpoložljivega delavskega osebja ter morebiten primanjkljaj oz. prebitok. Na podlagi ugotovljenega stanja so okrajna »izkazovalna mesta« organizirala menjavo delavcev med posameznimi občinami v okraju (AŽČV, Dopisi, leto 1914).

¹⁰⁴ Budkovič, *Bobinj*, str. 18.

¹⁰⁵ AŽČV, Dopisi, leto 1915. Taki ukrepi so razumljivi, če upoštevamo ogromne potrebe vojske. Samo armada na Soči je namreč imela 50.000 konj, ki so dnevno pojedli kar 500.000 kg sena in slame. Dežela Kranjska bi morala letno prispevati 11.700.000 kg krme, kar pa še zdaleč ni zadostovalo. Vojska je zato večkrat krmo preprosto zaplenila kmetom (Guštin, *Soška fronta*, str. 73).

¹⁰⁶ AŽČV, Dopisi, leto 1915.

nastanjenih vojakov je 13. septembra 1915 požar uničil dva kozolca in hlev.¹⁰⁷

Tudi meso se je zelo podražilo in se vse redkeje znašlo na mizah. 9. maja 1915 je izšla uredba o brezmesnih dnevih (ob torkih in petkih). Ta dva dneva ni bilo dovoljeno mesa niti prodajati niti jesti.¹⁰⁸ Trgovina s klavno živino je bila strogo urejena in omejena. Kranjska je na tem področju zase izsilila zelo ugoden režim. Dobila je namreč pravico, da sme živino odkupovati sama in nato zahtevane količine predajati vojski. Odkup živine je izvajal poseben urad (»Kranjsko deželno mesto za dobavo klavne živine«), ki je za posamezne vasi postavil svoje nameščence.¹⁰⁹ Taka ureditev je kmetom močno koristila, saj je dežela živino odkupovala po bistveno višjih cenah kot vojska. Ta je plačevala po maksimiranih cenah, ki niso ustrezale realni vrednosti.¹¹⁰

Leta 1915 se je začel čedalje bolj kazati primanjkljaj delavcev.¹¹¹ Zaradi pomanjkanja delovne sile so od leta 1916 v Črnem Vrhu kot delavce za pomoč pri košnji določili tudi tamkajšnje vojaške enote in vojne ujetnike.¹¹² Leta 1917 so bili otroci osnovnih in srednjih šol, ki so lahko pomagali pri delu na polju, deloma oproščeni šolske obveznosti. Nasploh se je črnovrška šola v največji meri vključevala v vojno-gospodarska prizadevanja – organizirala je nabirke, šolarji so nabirali prispevke, pomagali pri delu na polju, izdelovali razne predmete itd.¹¹³

V drugem letu vojne je državo začelo čedalje bolj pestiti pomanjkanje surovin, potrebnih za vojno: kovin, volne, lana, kavčuka ... Oblasti so pomanjkanje poskušale nadomestiti s številnimi nabirkami in prostovoljnimi akcijami, kasneje pa tudi z obveznim odvzemom oz. odkupom.¹¹⁴ Akcije so se sklicevale na domoljubna čustva ljudi in na zmagoslavno cesarsko armado ter obljubljale skorajšnjo zmago. Organizirana je bila akcija »Zlato dam za železo«, kjer so številni darovali zlate predmete za potrebe vojne industrije. Aprila 1915 je bila organizirana velika nabirka kovin, jeseni pa veliki nabirki volne in kavčuka, ki ju je vodil Vojni oskrbovalni urad na Dunaju. Surovine so nabirali šolarji od 27. septembra do 2. oktobra – zbirali so vsakršne vrste oblačil in volne –, posebno hudo pa

je bilo pomanjkanje kavčuka, saj je bila Avstro-Ogrska popolnoma odvisna od uvoza. Izpad so poskušali nadomestiti z zbiranjem avtomobilskih pnevmatik, vrtnih cevi, igralnih žog, gumijastih čevljev in plaščev, gramofonskih plošč itd. Novembra je sledila nova nabirka predmetov iz medenine in bakra.¹¹⁵ Po oktobru 1915 je veljal obvezen odkup vseh zlatih in srebrnih predmetov, ki jih je država potrebovala za krepitev svoje valute in trgovino z inozemstvom.¹¹⁶ Leta 1916 so ponovili akcijo zbiranja volne in kavčuka (med 13. in 17. junijem).¹¹⁷

Nasploh je bilo pomanjkanje surovin leta 1916 še veliko hujše, zato so tedaj potekale nabiralne akcije nekaterih surovin, ki jih prejšnje leto še ni bilo. Ena takih je bila nabirka starega papirja – pisem, časopisov, dokumentov itd. Blokada je preprečila tudi uvoz čaja, ki so ga nadomeščali z robidovim in jagodnim listjem. Za nabiranje listja so oblasti organizirale več akcij, sodelovali so predvsem šolski otroci. Zbrano posušeno listje so pošiljali na Dunaj, na oddelek vojnega ministrstva, ki je bil zadolžen za zbiranje nadomestkov za čaj. Šolarji so morali nabirati tudi divji kostanj, lipove plodove, žir, želod in javorove plodove. Vse te plodove so rabili kot nadomestek za običajno krmo živine. Nadalje so nabirali liste koprive, katerih vlakna so rabili za izdelovanje oblek, užitne gobe in listje; posebej so zbirali pečke melon, kumar, sončnic in drugega sadja, ki so jih potrebovali pri pridelovanju olja.¹¹⁸

Del gospodarskih ukrepov oblasti oz. varčevanja je bil tudi prehod na poletni čas leta 1916. 30. aprila so uro premaknili za eno uro naprej, 30. septembra pa za eno uro nazaj. Namen tega ukrepa je bil predvsem bolje izkoristiti dnevno svetlobo ter tako privarčevati pri razsvetljavi in kurjavi. Taka ureditev je obveljala tudi v naslednjih dveh letih.¹¹⁹ V prihodnjih letih vojne se je pomanjkanje le še stopnjevalo. Leta 1917 je glavarstvo izdalo celo navodilo o odstranitvi odvečnih psov, da bi prihranili pri prehrani za druge živali in omejili steklino. Za pse so sicer lastniki plačevali poseben pasji davek.¹²⁰ Leta 1918 so omejevali tudi že prav banalne porabe. Tako je na primer okrajno glavarstvo v Logatcu določilo, da župnijski cerkvi pripada letno 3 kg petroleja za večno luč pred tabernakljem.¹²¹

V župnijskem arhivu je mogoče po letu 1917 za-

¹⁰⁷ AŽČV, Župnijska kronika, Vojska, Žrtve vsled vojske.

¹⁰⁸ Budkovič, *Bobinj*, str. 20.

¹⁰⁹ AŽČV, Dopisi, leto 1916.

¹¹⁰ Guštin, *Soška fronta*, str. 73.

¹¹¹ V vseh letih vojne je bilo v avstrijski polovici monarhije mobiliziranih približno 4,36 milijona moških, kar predstavlja 60 % moške populacije med 18. in 53. letom starosti. Največ vpoklicev je bilo izvedenih prav v prvih dveh letih vojne, ko so bile človeške rezerve večinoma izčrpane (Sandgruber, *Ökonomie und Politik*, str. 330).

¹¹² AŽČV, Dopisi, leto 1916.

¹¹³ AŽČV, Dopisi, leto 1917.

¹¹⁴ Država je po nemškem zgledu z nadzorom nad strateško najpomembnejšimi surovinami začela že v prvem letu vojne. Število državno reguliranih surovin je nato naraščalo, država je čedalje bolj prevzemala nadzor nad celotnim gospodarstvom (Sandgruber, *Ökonomie und Politik*, str. 323).

¹¹⁵ Posebno zanimiva je zbiralna akcija za vreče; za potrebe nove jugozahodne fronte so namreč ljudje zbirali vreče, ki so, napolnjene s peskom, služile kot zaklon vojakom na fronti. Vreče naj bi bile dolge do 60 cm in široke 40 cm, blago pa je moralo biti nevpadljive barve (AŽČV, Dopisi, leto 1915).

¹¹⁶ AŽČV, Dopisi, leto 1915.

¹¹⁷ AŽČV, Dopisi, leto 1916.

¹¹⁸ AŽČV, Dopisi, leto 1916. Sklepamo lahko, da so take in podobne zbiralne akcije potekale v vseh vaseh na Slovenskem; prim. Granda, *Prva svetovna vojna*, str. 49–50.

¹¹⁹ AŽČV, Dopisi, leto 1916.

¹²⁰ AŽČV, Dopisi, leto 1917.

¹²¹ AŽČV, Dopisi, leto 1918.

slediti manj sledi o raznih akcijah in nabirkah. Morda se odgovor skriva v izgubi gradiva, vendar lahko tudi sklepamo, da po štirih letih vojne, številnih nabirkah in obveznih oddajah prebivalstvu ni bilo več mogoče veliko vzeti. Avstro-Ogrska je bila leta 1918 gospodarsko že popolnoma izčrpana, primanjkovalo je vseh osnovnih surovin, industrija ni več zmogla zagotavljati oskrbe vojske in divjala je huda lakota.¹²² O gospodarskem zlomu države dovolj zgovorno priča podatek, da je proizvodnja žita iz 7,1 milijona ton leta 1913 padla na le 4,2 milijona ton leta 1918. Podobno se je zmanjšala tudi proizvodnja krompirja, koruze, sladkorne pese in premoga. Habsburška monarhija tako niti za ceno skrajnega pomanjkanja civilnega prebivalstva leta 1918 ni bila več sposobna vojski zagotoviti potrebnih količin živil in drugih surovin.¹²³

Nabirke za vojne sirote, vdove, vojake, ranjence in druge potrebe

Z začetkom vojne so se v posebno težkem položaju znašle tiste družine, katerih možje, sinovi ali bratje so v boju padli. Čeprav je Avstro-Ogrska že pred vojno vzpostavila osnovne institucije socialnega varstva, so se te spričo nepričakovano visokega števila žrtev in z vojno povezanega pomanjkanja kmalu izkazale kot popolnoma nezadostne. Poleg državnih organov so se kmalu po začetku vojne oblikovale številne institucije na lokalni in državni ravni, ki so deloma samostojno, deloma pa vpete v uradne okvire skušale nadomestiti ta primanjkljaj.¹²⁴ Tudi v Črnem Vrhu so potekale številne karitativne dejavnosti, ki nam po eni strani posredno omogočajo vsaj omejen vpogled v težko socialno stanje velikega dela prebivalstva, hkrati pa različne nabirke ter druge oblike dobrodelnosti predstavljajo enega najpomembnejših vidikov totalnega značaja vojne oz. sodelovanja civilne družbe v vojnem naporu. Dobrodelne aktivnosti so namreč prek mobilizacije velikega dela zasebnih finančnih, materialnih in človeških virov razbremenile državo ter tako posredno pripomogle k zmoglosti države za vodenje vojne. O vojaškem pomenu delovanja dobrodelnih organizacij so si bili popolnoma na jasnem že tedanji akterji. Aprila 1917 je npr. grof Rudolf Abensperg-Traun na zasedanju zveznega vodstva pomenljivo opredelil vlogo avstrijskega Rdečega križa: »Das Rote Kreuz ist kein Verein mehr. Es war es immer nur den Namen nach. Das Rote Kreuz ist ein militärisches Hilfsorgan.«¹²⁵

Za pomoč prizadetim v vojni so bile torej po vsej

monarhiji¹²⁶ organizirane številne dobrodelne akcije, v katerih so sodelovale tako državne kot civilnodružbene institucije, predvsem Katoliška cerkev.¹²⁷ Na Kranjskem je zbiranje sredstev zasnoval odbor deželnega zbora, vodil pa ga je kranjski deželni glavar dr. Ivan Šusteršič. V vseh župnijah ali županstvih so bili ustanovljeni krajevni odbori. Deželni odbor je bil v stiku tudi z vsedrjavno akcijo, ki jo je vodilo notranje ministrstvo. Krajevni odbori so dodeljevali pomoč na svojem območju in tu nabirali darove. Pomoč je bila namenjena predvsem tistim družinam, ki jim državna pomoč ni zadostovala, zato je škof Jeglič pozival, naj se pred razdeljevanjem pomoči počaka na konec državne akcije, da bi tako lahko videli, kje je bilo državne pomoči premalo. Količino zbranega denarja je bilo treba vsakih 14 dni sporočiti deželnemu odboru.¹²⁸

Naslednje leto je imel deželni odbor še več dela. 26. februarja 1915 je vsem županstvom poslal dopis, v katerem je opozoril na položaj invalidov. Županstvom je naročil, naj mu sporočijo podatke o vseh invalidih v občini in njihovem položaju ter hkrati invalide producijo, kako naj vložijo prošnjo za državno preskrbnino. Prošnjo je bilo treba vložiti na deželno vlado prek okrajnega glavarstva.¹²⁹

Poleg prizadevanj deželnega odbora je med vojno potekala še cela vrsta zbiranj sredstev in nabirk za razne potrebe vojske in civilnega prebivalstva, ki jih je organizirala predvsem župnija, močno pa so jih spodbujale politične oblasti (deželni odbor v Ljubljani in okrajno glavarstvo v Logatcu). Sodelovala so tudi razna društva. Tako so oktobra 1914 dekleta Marijine družbe po hišah nabirala perilo za ranjene vojake in toplo obleko za vojake na bojišču.¹³⁰ 10. oktobra 1915 je potekala nabirka za vojaško bolnišnico v Logatcu, kjer so zbrali 30 kron, 7. novembra istega leta pa 61 kron za Poljake, ki jih je prizadela vojna. Pred božičem je potekala nabirka za darila vojnim vdovam in sirotam, kjer so zbrali 25 kron.¹³¹ Poleg

¹²⁶ Pomoč za prizadete v vojni so zbirali tudi v drugih državah, ki takrat še niso bile vpletene v vojno. Tako so v Združenih državah Amerike zbirali pomoč za vojne sirote in jo (preko takrat še nevtralne Italije) poslali tudi v Avstro-Ogrsko. Podatke o vojnih sirotah so zbirali lokalni župniki in jih posredovali deželnemu odboru, ki je sredstva razdeljeval (AŽČV, Dopisi, leto 1914).

¹²⁷ Kot poroča knezoškof Jeglič, je potekala državna akcija za pomoč družinam rezervistov na podlagi zakona z dne 26. decembra 1912. Družine so morale izpolniti (ali dati župniku izpolniti) posebne formularje, ki so jih duhovniki posredovali naprej. Vzporedno s to akcijo je potekala dunajska centralna akcija in še dvojna akcija za deželo Kranjsko – prvo je zasnovala c. kr. vlada, drugo pa deželni odbor (AŽČV, Dopisi, leto 1914).

¹²⁸ AŽČV, Dopisi, leto 1914.

¹²⁹ AŽČV, Dopisi, leto 1915.

¹³⁰ Ne smemo pozabiti, da se je avstro-ogrsko vojska takrat branila v Karpatih. Nabrali so 82 platnenih rjuh, 14 volnenih jopic, 1 srajco, 10 parov volnenih nogavic, 5 odej, 5 volnenih spodnjih hlač in 30 kilogramov volne (AŽČV, Župnijska kronika, leto 1915).

¹³¹ AŽČV, Župnijska kronika, Vojska, Prispevki za »Rdeči križ« in druge vojne potrebe.

¹²² Sandgruber, *Ökonomie und Politik*, str. 325–326.

¹²³ Šorn, Slovenci in gospodarski položaj, str. 67.

¹²⁴ Splošni pregled razvoja socialnega varstva in dobrodelnih prizadevanj v Cislajtaniji v vojnem času prim. v Egger in Bürgschwentner, *Kriegsfürsorge*.

¹²⁵ Citat po Egger in Bürgschwentner, *Kriegsfürsorge*, str. 157.

tega je ob božiču leta 1915 Odbor za vojne sirote v Ljubljani vdovam in sirotam iz župnije Črni Vrh podaril 360 kron. Vsaka vdova ali sirota je dobila znesek v vrednosti 15 kron, ki ga je župnik po svoji presoji lahko izplačal tudi v blagu in živilih. Seznam je priložen dopisu in kaže, da je bilo v tem času v Črnem Vrhu 6 vdov, od katerih je ena (Frančiška Kavčič, Črni Vrh št. 12) morala skrbeti za kar 6 otrok. Upoštevati moramo tudi, da se je končalo šele prvo leto vojne.¹³²

Naslednje leto (16. aprila 1916) so v župniji zbirali sredstva za begunce z Goriške in zbrali 150 kron, od 4. do 8. oktobra pa še sredstva za vojne vdove in sirote ter za jetične vojake (ta akcija je bila organizirana ob godovni obletnici cesarja Franca Jožefa in je bila izdatno podprta z letaki, oglasi v časopisih itd.). Zbrali so kar 805 kron. Za praznik vseh svetih, 1. novembra 1916, so denar, namenjen za nagrobne sveče, darovali za družine padlih vojakov ter zbrali 15 kron in 40 vinarjev. Dekleta Marijine družbe pa so istega meseca izdelovala slamnate čevlje za vojake in slamnate kite za oblogo strelskih jarkov. Pred božičem so zopet nabirali denar za darila vojnim vdovam, sirotam in vojakom ter nabrali 130 kron. Uvedena je bila tudi posebna kranjska deželna akcija »Ženski vojni prispevek« pod pokroviteljem žene kranjskega deželnega predsednika grofa Heinricha Attemsa. Ženske, ki so se ji priključile, so mesečno darovale 20 vinarjev za vojne vdove in sirote.¹³³

V župniji so večkrat zbirali sredstva tudi za Rdeči križ. Avgusta 1914 so zbrali 210 kron, januarja 1916 so zbirali sredstva za bolgarski Rdeči križ in zbrali 61 kron, od 30. aprila do 7. maja istega leta pa je potekal »Teden Rdečega križa«, ko so po vaseh sredstva nabirala dekleta Marijine družbe in občinski odborniki. K udeležbi so pozivali predstavniki Rdečega križa, oblasti in tudi škof Jeglič, ki je duhovnike pozval, naj vstopijo v krajevne odbore. V črnovrški župniji so zbrali 602 kroni. Spodbujali so tudi k pristopu k Rdečemu križu (letni prispevek za člane je bil 4 kro- ne). Poleg teh posebnih nabirk so v cerkvi vsako zadnjo nedeljo v mesecu nabirali denar za invalide, po preboju pri Kobaridu oktobra 1917 so farani darovali 300 kron za prenovno Goriške, posebna nabirka pa je potekala še za ureditev vojnih grobov 1. novembra 1917.¹³⁴ Kot vidimo, so prebivalci Črnega Vrha veliko darovali v različne dobrodelne namene, pri čemer so bistveno mobilizacijsko vlogo odigrale civilno-družbene organizacije, predvsem lokalna župnija. O razlogih za darovanje je spričo pomanjkanja jasnih izpovednih virov težko soditi; sklepamo lahko, da so se patriotska čustva mešala z občečloveško empatijo ter krščanskimi postulati ljubezni do bližnjega.

¹³² AŽČV, Dopisi, leto 1915.

¹³³ AŽČV, Župnijska kronika, Vojska, Prispevki za »Rdeči križ« in druge vojne potrebe.

¹³⁴ Prav tam.

Revščina in potrebe prebivalcev so ne glede na ves trud dobrodelnih organizacij med vojno le naraščale. Leta 1917 so bile razmere že tako hude, da je kranjski deželni odbor po vaseh ustanovil posebne urade za pomoč revnim. Naloga uradov, katerih sredstva je deloma zagotavljal deželni odbor, deloma pa so se financirali iz prostovoljnih prispevkov, je bila predvsem pomoč najrevnejšim, torej tistim, ki so trpeli pravo lakoto in jim je primanjkovalo živeža. Deželni glavar Šusteršič je poudarjal predvsem pomen prehrane otrok.¹³⁵ Odbori niso nadomestili pomoči ubožnim, ki so jo doslej zagotavljale občine, temveč jo le dopolnili, kar kaže, da je bila občinska pomoč čedalje bolj nezadostna. Velik del prebivalstva je v tretjem letu vojne trpel hudo lakoto.¹³⁶

Epilog

S prebojem soške fronte pri Kobaridu med 24. in 27. oktobrom 1917 so se spopadi preselili na reko Piavo, kjer so se nadaljevali še večino leta 1918.¹³⁷ Vojaške enote so Črni Vrh zapustile, Avstro-Ogrska pa je tonila v čedalje hujšo krizo. Oktobra 1918 je avstro-ogrška vojska, ki jo je pestilo čedalje večje pomanjkanje hrane, orožja in opreme ter nerešena nacionalna vprašanja, začela razpadati. Posamezni polki so odlagali orožje in se vdajali, kar je omogočilo zmago Italijanov pri Vittoriju Venetu. Premirje je bilo podpisano 3. novembra 1918, razbite enote pa so se začele bolj ali manj organizirano umikati proti domu.¹³⁸

Uradni konec vojne pa še ni pomenil konca nasilja. Ravno nasprotno, na ruševinah razpadlega nemškega, habsburškega, ruskega in osmanskega imperija so se v prihodnjih letih odvijali številni konflikti, izhajajoči iz nacionalnih in socialnih nasprotij. Po mnenju Roberta Gerwartha lahko obdobje vzhodno- in srednjeevropske zgodovine od leta 1917 do 1923 celo konceptualiziramo kot čas evropske državljanske vojne, ki je bila neločljiva posledica razpada starih imperijev, nastanka novih nacionalnih držav ter družbenih pretresov, ki jih je izzvala svetovna vojna.¹³⁹ Zahodni del slovenskega etničnega ozemlja je eden značilnih primerov regij, ki jih je še dolgo po koncu vojne zaznamovala visoka raven političnega nasilja. Demobilizacija vojaštva in civilne družbe ter nacionalna nasprotja in z njimi povezane oblike državnega in nedržavnega nasilja so bili najpomembnejši dejavniki, ki so zaznamovali nemirni čas po

¹³⁵ AŽČV, Dopisi, leto 1917.

¹³⁶ Razmere so bile v velikih mestih še mnogo bolj kritične kot na podeželju. Junija 1918 je bila tedenska krušna karta za običajnega porabnika znižana na vsega 630 g, za fizičnega delavca pa na 1120 g (Sandgruber, *Ökonomie und Politik*, str. 326).

¹³⁷ O bojih na Piavi prim. Schubert, *Piava 1918*.

¹³⁸ Podrobno o bitki pri Vittoriju Venetu, podpisu premirja pri Villa Giusti ter italijanski zasedbi habsburškega ozemlja prim. Thompson, *The White War*, str. 356–368.

¹³⁹ Gerwarth, *The Vanquished*, str. 4–15.

koncu svetovne vojne. Župnijska kronika nam o tem dogajanju prinaša le nekaj drobcev. Od 1. do 7. novembra 1918 so se skozi Črni Vrh umikale nekatere avstro-ogrške enote, ki so se obnašale miroljubno. Kmalu zatem je vas in okolico zasedla italijanska vojska. Italijani so takoj zahtevali, da morajo bivši avstro-ogrski vojaki izročiti orožje, in vzpostavili začasno vojaško oblast.¹⁴⁰ Povedna je tudi izrecna omemba hudega porasta tihotapstva, tatvin in roparskih napadov, ki so zaznamovali leto 1919.¹⁴¹ Svetovna vojna je »v verskem in nrvnem oziru«¹⁴² še dolgo po formalnem zaključku spopadov zaznamovala življenje v Črnem Vrhu in okolici.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKO GRADIVO

- AŽČV – Arhiv Župnije Črni Vrh
 AŽČV, Dopisi, 1907, 1914–1918.
 AŽČV, Župnijska kronika, neobjavljen rokopis.
 AŽČV, Mrliška knjiga Župnije Črni Vrh, 1918.

ČASOPISI

Slovenec, 1915.

USTNI VIRI

Intervju z Ivanom Rudolfom, 25. avgust 2012.

LITERATURA

- Becker, Annette: Arts. *The Cambridge History of the First World War. Volume III. Civil Society* (ur. Jay Winter). Cambridge: Cambridge University Press, 2014, str. 504–527.
- Begunci: slovenski begunci s soške fronte* (ur. Ines Beguš in Marko Klavora). Nova Gorica: Goriški muzej, 2016.
- Bobič, Pavlina: *Vojna evforija poleti 1914. Velika vojna in mali ljudje* (ur. Igor Grdina). Šentjur: Knjižnica Šentjur ter Domoljubno društvo Franjo Malgaj, 2014, str. 13–20.
- Bobič, Pavlina: *War and Faith. The Catholic Church in Slovenia, 1914–1918*. Leiden, Boston: Brill, 2012.
- Budkovič, Tomaž: *Bohinj 1914–1918*. Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva založba, 1999.
- Clark, Christopher: *The Sleepwalkers. How Europe went to War in 1914*. London: Penguin Books, 2013.
- Colja, Dejan: *Vojaške železnice v naših krajih. Črni*

Vrh pod Avstro-Ogrsko. Črni Vrh: samozaložba, Ivan Rudolf, 2014, str. 145–172.

- Devetak, Robert: »Razkropljeni smo v širni svet, naš sled je vroča solza in bolešt...« Izkušnja prve svetovne vojne civilnega prebivalstva iz sodnega okraja Kanal. *Goriški letnik: zbornik Goriškega muzeja* 37/38, 2013–2014, str. 323–338.
- Devetak, Robert: *Društveno življenje na Kanalskem v času Avstro-Ogrske*. Nova Gorica: Goriški muzej, 2016.
- Dolinar, France Martin et al.: *Slovenski zgodovinski atlas*. Ljubljana: Nova revija, 2011.
- Egger, Matthias in Joachim Bürgschwentner: *Kriegsfürsorge. Katastrophenjahre: Der Erste Weltkrieg und Tirol* (ur. Hermann J. W. Kuprian, Oswald Überreger). Innsbruck: Universitätsverlag Wagner, 2014, str. 153–175.
- Flemming, Thomas in Bernd Ulrich: *Heimatfront. Zwischen Kriegsbegeisterung und Hungersnot – wie die Deutschen den Ersten Weltkrieg erlebten*. München: Bucher Verlag, 2014.
- Gerwarth, Robert: *The Vanquished. Why the First World War Failed to End, 1917–1923*. London: Penguin Books, 2017.
- Glaise-Horstenau, Edmund et al.: *Österreich-Ungarns letzter Krieg 1914–1918. Erster Band. Das Kriegsjahr 1914. Vom Kriegsausbruch bis zum Ausgang der Schlacht bei Limanowa-Lapanow*. Wien: Verlag der militärwissenschaftlichen Mitteilungen, 1931.
- Granda, Stane: *Prva svetovna vojna in slovenska Cerkev. Velika vojna in mali ljudje* (ur. Igor Grdina). Šentjur: Knjižnica Šentjur ter Domoljubno društvo Franjo Malgaj, 2014, str. 39–54.
- Grdina, Igor: *Nedokončana vojna. Velika vojna in mali ljudje* (ur. Igor Grdina). Šentjur: Knjižnica Šentjur ter Domoljubno društvo Franjo Malgaj, 2014, str. 7–12.
- Grdina, Igor: *Svetovna vojna ob Soči I: evropski zaplet*. Ljubljana: Študentska založba, 2009.
- Gregory, Adrian: *Beliefs and religion. The Cambridge History of the First World War. Volume III. Civil Society* (ur. Jay Winter). Cambridge: Cambridge University Press, 2014, str. 418–444.
- Guštin, Damijan: *Soška fronta in njeno slovensko zaledje. Velika vojna in Slovenci*. Ljubljana: Slovenska matica, 2005, str. 62–74.
- Hanna, Martha: *The couple. The Cambridge History of the First World War. Volume III. Civil Society* (ur. Jay Winter). Cambridge: Cambridge University Press, 2014, str. 6–28.
- Herwig, Holger: *The First World War. Germany and Austria-Hungary 1914–1918. Second Edition*. London, New Delhi, New York, Sydney: Bloomsbury, 2014.
- Hobsbawm, Eric: *The Age of Extremes: the Short Twentieth Century, 1914–1991*. London: Abacus Books, 1995.

¹⁴⁰ AŽČV, Župnijska kronika, Vojska, Italijani v Črnem vrhu.

¹⁴¹ AŽČV, Župnijska kronika, 1919, Roparski napadi.

¹⁴² Prav tam.

- Klabjan, Borut: Od Trsta do Sarajeva in nazaj: Dinstična lojalnost in nacionalna pripadnost v habsburškem Trstu na predvečer prve svetovne vojne. *Acta Histriae* 21, 2013, str. 749–772.
- Klinec, Rudolf: *Zgodovina goriške nadškofije 1751–1951*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1951.
- Kosmač, Filip: Dnevnik. *Črni Vrh pod Avstro-Ogrsko*. Črni Vrh: samozaložba, Ivan Rudolf, 2014, str. 192–220.
- Kragelj, Jožko: *Cerkev in župnija sv. Jošta v Črnem Vrhu nad Idrijo*. Črni Vrh: Župnijski urad, 1994.
- Lipušček, Uroš: *Sacro egoismo: Slovenci v krempljih tajnega londonskega pakta 1915*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2012.
- Lukan, Walter: Habsburška monarhija in Slovenci v prvi svetovni vojni. *Zgodovinski časopis*, 62, 2008, št. 1–2, str. 91–149.
- Lukan, Walter: Zgodovinopisje o prvi svetovni vojni. *Velika vojna in Slovenci*. Ljubljana: Slovenska matica, 2005, str. 16–34.
- MacMillan, Margaret: *The War that ended Peace. The Road to 1914*. New York: Random House, 2013.
- Mikuž, Nežka: Vsakdanje življenje v Črnem Vrhu pred prvo svetovno vojno in med njo. *Črni Vrh pod Avstro-Ogrsko*. Črni Vrh: samozaložba, Ivan Rudolf, 2014, str. 23–70.
- Münkler, Herfried: *Der grosse Krieg. Die Welt 1914–1918*. Reinbek bei Hamburg: Rohwolt Taschenbuch Verlag.
- Pignot, Manon. Children. *The Cambridge History of the First World War. Volume III. Civil Society* (ur. Jay Winter). Cambridge: Cambridge University Press, 2014, str. 29–45.
- Pipan, David Erik. Prostovoljni strelci (freiwillige schützen) na Slovenskem in njihovi znaki. *Na fronti: revija za vojaško zgodovino* 7, 2012, str. 85–88.
- Pipan, Ivan: Črni vrh. *Logaško okrajno glavarstvo. Zemljepisni in zgodovinski oris* (ur. Vojteh Ribnikar). Logatec: Društvo učiteljev in šolskih prijateljev okraja Logaškega, 1889, str. 18–21.
- Podbersič, Renato: Begunci z vzhoda in Godoviška kronika. *Kronika* 52, 2004, št. 3, str. 379–390.
- Prinčič, Vili: *V Brucku taborišču 1915–1918*. Trst: Založništvo tržaškega tiska, 2015.
- Rudolf, Ivan. Uvod. *Črni Vrh pod Avstro-Ogrsko*. Črni Vrh: samozaložba, Ivan Rudolf, 2014, str. 11–17.
- Sandgruber, Roman. *Ökonomie und Politik. Österreichische Wirtschaftsgeschichte vom Mittelalter bis zur Gegenwart*. Wien: Carl Ueberreuter, 2005.
- Schaumann, Walther: *Die Bahnen zwischen Ortler und Isonzo 1914–1918. Vom Friedensfahrplan zur Kriegsfahrordnung*. Wien: Bohmann Verlag, 1991.
- Schindler, John: *Isonzo: il massacro dimenticato della grande guerra*. Gorizia: Libreria Editrice Goriziana, 2014.
- Schubert, Peter: *Piava 1918: zadnja bitka avstro-ogrške monarhije*. Celovec: Mohorjeva družba, 2001.
- Simić, Marko: *Po sledeh soške fronte*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1996.
- Spezialortsrepertorium von Krain. Bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910*. Wien: Verlag der deutschösterreichischen Staatsdruckerei.
- Strauß, Brigitte: Kirche und Religiosität. *Katastrophenjahre: Der Erste Weltkrieg und Tirol* (ur. Hermann J. W. Kuprian, Oswald Überreger). Innsbruck: Universitätsverlag Wagner, 2014, str. 241–258.
- Svoljšak, Petra: Slovenci v primežu avstrijske cenzure. *Velika vojna in Slovenci*. Ljubljana: Slovenska matica, 2005, str. 109–127.
- Svoljšak, Petra: *Slovenski begunci v Italiji med prvo svetovno vojno*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev, 1991.
- Svoljšak, Petra: *Soška fronta*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1994.
- Šimac, Miha in Katarina Keber: *Patriae ac humanitati. Zdravstvena organizacija v zaledju soške fronte*. Ljubljana: Založba ZRC, 2011.
- Šorn, Jože: Slovenci in gospodarski položaj v prvi svetovni vojni. *Zgodovinski časopis* 35, 1981, št. 1–2, str. 57–81.
- The Cambridge History of the First World War. Volume III. Civil Society* (ur. Jay Winter). Cambridge: Cambridge University Press, 2014.
- Thompson, Mark. *The White War. Life and Death on the Italian Front 1915–1919*. London: Faber and Faber, 2009.
- Vodopivec, Peter: *Od Pohlinove slovnice do samostojne države. Slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do konca 20. stoletja*. Ljubljana: Modrijan, 2007.
- Vončina, Srečko in Nežka Mikuž: Vojaki iz Črnega Vrha in okolice, padli in pogrešani v prvi svetovni vojni. *Črni Vrh pod Avstro-Ogrsko*. Črni Vrh: samozaložba, Ivan Rudolf, 2014, str. 235–239.
- Watson, Alexander: *Ring of Steel. Germany and Austria-Hungary at War, 1914–1918*. London: Penguin Books, 2015.

S U M M A R Y

Everyday life in the Municipality of Črni Vrh during World War I

World War I was a watershed moment in the recent history, the totality of which left an unprecedented mark on the lives of all inhabitants of warring countries. The article at hand analyses the effect of the military presence and the form of (self) mobilisation of civilian society in the Municipality

of Črni Vrh during the said period. The war and war-related measures affected all aspects of everyday life. 438 military servicemen from Črni Vrh were mobilised, 57 of whom fell on various battlefields or died of injury and exhaustion. Movement and civil liberties were very restricted and the area was under strict military censorship. Črni Vrh and its surrounding areas provided housing for some refugees from Galicia in 1914. Following Italy's declaration of war on Austria-Hungary and the onset of the Isonzo Offensives in 1915, the village was converted into an important logistics centre in the rear area of the Isonzo Front, which further exposed the local population to the consequences of the military presence. The army built a railway through the village, a cableway, a hospital, depots, and other military facilities. While the military presence exposed local inhabitants to various perils and restrictions (limited movement, confiscation of property, destruction of fields for the purposes of military construction, risk of contagious diseases), it also introduced a few examples of cooperation. In order to serve the growing military needs, the state was forced to channel

more and more human and material resources in the war effort. To this end, it limited and regulated the use of food, introduced compulsory give-away of raw materials crucial for military consumption, as well as used a variety of propaganda approaches to enthruse the population to take part in military endeavours. Nonetheless, the inclusion of civilian society in the war effort should not be understood solely as a state imposition, but also as a process in which an important role was played by the activities and even self-initiatives of the civilian population, having joined forces in different intermediary institutions. In this regard, special mention ought to be made of activities performed by the Catholic Church or, rather, the local parish and catholic organisations. By offering prayers and other devotions for the military success of the Imperial-Royal Army, the Church granted sacral legitimation to the war efforts as well as played a pivotal role in collecting raw materials and monetary contributions. Moreover, with its charity outreach, the Church also found different ways to help people overcome the consequences of wartime shortages.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 377.8(497.472)"1947/1968"

Prejeto: 26. 6. 2017

Mirjana Kontestabile

prof. zgod., dipl. pedagog., arhivska svetnica, Pokrajinski arhiv Koper, Kapodistriassov trg 1, SI-6000 Koper
E-pošta: mirjana.kontestabile@arhiv-koper.si

Majda Cencič

prof. dr., Univerza na Primorskem, Pedagoška fakulteta, Cankarjeva 5, SI-6000 Koper
E-pošta: majda.cenic@pef.upr.si

Učiteljske Portorož–Koper od ustanovitve leta 1947 do ukinitve leta 1968

IZVLEČEK

Tradicija izobraževanja slovenskih učiteljev v Kopru sega v leta 1875–1909, ko je tu delovalo c. kr. moško učiteljske Koper. Po končani prvi svetovni vojni in priključitvi Primorske k Italiji ter z Gentilejevo reformo šolstva so postale slovenske šole prepovedane, med njimi tudi slovenska učiteljska. Tako se učitelji na Primorskem niso v slovenščini izobraževali celih 25 let. Po drugi svetovni vojni je bila zaradi velikega pomanjkanja slovenskih učiteljev na Primorskem, še posebej v Slovenski Istri, konec leta 1946 odprta podružnica Tolminskega učiteljske za organizacijo pedagoških tečajev v Portorožu. V začetku leta 1947 je bilo ustanovljeno samostojno učiteljske, ki se je leta 1953 preselilo v Koper. Poleg arhivskega gradiva so predstavljena pričevanja štirih še živčih profesorjev, ki so poučevali na učiteljsku v Kopru. Vsi intervjuvanci so izpostavili pristne odnose, tako med učitelji kot z dijaki ter veliko medsebojnega sodelovanja. Velik poudarek so pri usposabljanju za učitelje namenili praktičnemu pouku, hospitacijam in nastopom.

KLJUČNE BESEDE

učiteljske Portorož, učiteljske Koper, profesorji, dijaki, pričevanja, praktični pouk

ABSTRACT

COLLEGE OF EDUCATION PORTOROŽ–KOPER FROM ITS FOUNDATION IN 1947 TO DISSOLUTION IN 1968

The tradition of educating Slovenian teachers in Koper dates back to the period 1875–1909, when the so-called Imperial–Royal College of Education Koper operated here. After World War I and the annexation of the Littoral to Italy, as well as with the adoption of the Gentile Education Reform, Slovenian schools were prohibited, including Slovenian colleges of education. As a result, teachers in the Littoral did not receive education in the Slovenian language for twenty-five years. After World War II, the severe shortage of Slovenian teachers in the Littoral, particularly in Slovenian Istria, a branch of the College of Education Tolmin opened at the end of 1946 to organise teach education courses in Portorož. In early 1947, an independent college of education was founded here and moved to Koper in 1953. Apart from the archival materials, the article presents the testimonies of four still living teachers who taught at the College of Education Koper. All interviewees highlighted cordial relationships, both among teachers and between teachers and pupils, as well as plenty of mutual cooperation. A strong emphasis in teacher training was devoted to practical lessons, teaching observation, and presentations.

KEY WORDS

College of Education Portorož, College of Education Koper, teachers, pupils, testimonies, practical course

Uvod

Po končani drugi svetovni vojni so na Primorskem ponovno vzpostavili slovensko šolstvo, ki ga je ukinil fašizem. Močno je primanjkovalo slovenskih učiteljev. Leta 1946 je začela v Portorožu delovati izpostava učiteljsišča Tolmin, kot tečaj za četrty letnik učiteljsišča. Da bi omilili pomanjkanje slovenskega učiteljskega kadra, je Poverjeništvu pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora za Slovensko primorje 15. januarja 1947 ustanovilo samostojno učiteljsišče Portorož, ki se je leta 1953 preselilo v Koper. Primorsko je takrat zaznamovala dediščina fašistične raznarodovalne politike, nerešeno in spreminjajoče se mejno vprašanje med Italijo in Jugoslavijo, začetki hladne vojne in nasprotje dveh ideologij na vsaki strani meje, pa tudi nastanek Svobodnega tržaškega ozemlja leta 1947.

Namen članka je prikazati razvoj učiteljskega izobraževanja v Kopru, od prve ustanovitve učiteljsišča v Kopru v šolskem letu 1872/73 do ponovne oživitve učiteljskega izobraževanja leta 1946, najprej v Portorožu in nato v Kopru. Predstavljene so nekatere posebnosti vzgoje in izobraževanja po drugi svetovni vojni, osrednji del pa je namenjen prikazu učiteljsišča po drugi svetovni vojni. Poleg literature so uporabljene arhivski viri fondov SI PAK KP 100 Učiteljsišče Koper 1870–1926 in SI PAK KP 783 Učiteljsišče Portorož – Koper 1946–1968. Viri so dopolnjeni z neposredno pridobljenimi podatki od profesorjev učiteljsišča, ki so se razgovorili o prihodu na učiteljsišče ter predstavili težave, s katerimi so se srečevali, pa tudi opisali značilnosti pouka in kakšni so bili odnosi med profesorji in dijaki ter med dijaki, česar ne moremo neposredno dobiti v arhivskih in drugih pisnih virih. Žal je le še malo profesorjev med nami, zato sva poskušali stopiti v stik s skoraj vsemi. Intervjuje sva opravili s profesoricama Miroslavo Cencič in Nušo Schmidt Krmac ter profesorjema Marjanom Malcem in Jožetom Hočevarjem, ki so na učiteljsišču Koper poučevali med letoma 1958 in 1968, to je v zadnjem desetletju njegovega delovanja. Dva sogovornika sta starejša od 80 let, en sogovornik je starejši od 90 let.

Zbiranje podatkov je potekalo s pomočjo polstrukturiranih intervjujev na osnovi vprašanj odprtega tipa, ki anketirance ne omejujejo pri odgovorih, prosto oblikovani odgovori bolj odražajo njihovo lastno mišljenje in so bolj veljavni. Poleg tega polstrukturirani intervjuji predstavljajo prožno tehniko zbiranja podatkov, kjer se izpostavlja potrebo po ustvarjanju osebnega odnosa in zaupanja med raziskovalcem in vprašanim. Pri intervjujih je uporabljena strategija lijaka, od splošnih vprašanj k bolj specifičnim.¹

Profesorje sva najprej obvestili o namenu in po-

teku intervjuja ter jim posredovali okvirna vprašanja. Sledilo je terensko delo, snemanje intervjujev z računalniškim programom *Audacity*. Za vsak intervju sva izdelali protokol,² pogodbo o stvarnih avtorskih pravicah posnetka in transkripcijo intervjuja. V protokolu so navedeni kraj, prostor, datum snemanja, ime in priimek intervjuvanca, spraševalec in ostale prisotne osebe. Sledijo podatki o tehnični izpeljavi – programu snemanja, podatki, kako sva prišli do pričevalca, vzdušje pogovora, potek razgovora ipd.

Raziskovala vprašanja so se nanašala na prihod na učiteljsišče in prve težave, s katerimi so se srečali, značilnosti takratnega poučevanja na učiteljsišču ter na odnose tako med profesorji kot med profesorji in dijaki. Kot primarni vir obdelave podatkov so uporabljeni parafrazirani zapisi intervjujev. V odgovorih sva podčrtali dele, ki so se zdeli pomembni in so bili povezani z raziskovalnimi vprašanji, ter jim določili kode. Nato sva kodam pripisali pojme, ki izhajajo iz raziskovalnih vprašanj.³

Specifičen razvoj učiteljskega izobraževanja v slovenski Istri

Na svojevrsten razvoj šolstva na Primorskem, predvsem v Istri, so vedno znova vplivale razmejitve. Beneški del Istre ni doživel terezijansko-jožefinskih reform in s tem uvedbe splošne šolske obveznosti ter drugega šolskega zakona leta 1805, saj so bivši beneški del Istre ravno takrat zasedli Francozi.⁴ Avstrija, ki je po propadu Beneške republike leta 1797 zavladala na tem ozemlju, do leta 1805 ni sprejela nobenih reform, niti na področju šolstva. V obdobju francoske nadvlade v Italijanskem kraljestvu 1805–1809 in v Ilirskih provincah 1809–1813 je šolstvo zaradi stalnih vojn nazadovalo. Maršal Marmont je razglasil poučevanje v deželnem jeziku, tako je slovenščina postala učni jezik. Šolstvo so odvzeli cerkvi,⁵ za šole naj bi skrbele občine, ki pa niso premogle dovolj finančnih sredstev.⁶ Ravno tako škofija Koper ni doživela terezijansko-jožefinskih reform in drugega šolskega zakona, zato ni posegala na področje ljudskega šolstva, med letoma 1810 do 1830 je bila brez škofa, leta 1830 so jo združili s tržaško škofijo. Od leta 1830 so uvajali nedeljske šole, ki so jih vodili duhovniki. Učitelje je nastavljal ordinariat, za organizacijo slovenskega šolstva na Primorskem je skrbel Valentin Stanič.⁷ Po tretjem osnovnošolskem zakonu leta 1869 je začela Avstro-Ogrska sistematično razvijati

² Sagadin, Študija primera, str. 470.

³ Mesec, *Uvod*, str. 103–109.

⁴ Bivši beneški del Istre je kot del ozemlja nekdanje Beneške republike postal osma provinca, Koper pa glavno mesto province, leta 1806 so provinco priključili k Italijanskemu kraljestvu, ki ga je vodil Napoleonov nečak Eugen Beauharnais, leta 1809 pa k Ilirskim provincam.

⁵ Pahor, *Pregled*, str. 242.

⁶ Schmidt, *Zgodovina šolstva*, str. 63.

⁷ Juhant, *Versko*, str. 197.

¹ Sagadin, *Nestandardizirani intervju*, str. 314.

šolstvo tudi z ustanavljanjem štiriletnih učiteljišč, ki so bila ločena na moška in ženska učiteljišča. Vpis na učiteljišča so spodbujali s štipendijami in enoletnimi pripravnicami.

S šolskim letom 1872/73 so v Kopru odprli moško italijansko učiteljišče (*Scuola magistrale maschile in Capodistria*). Koprsko učiteljišče so izbrali kot nadomestilo za italijansko moško učiteljišče v Rovinju, ki je prenehalo delovati, ker je imelo premalo dijakov in ker so menili, da je Koper bolj primerno mesto za sedež italijanskega moškega učiteljišča.⁸ Na učiteljišču v Kopru so upoštevali učni načrt iz Rovinja, za praktični pouk kmetijstva pa so vzeli v najem vrt markiza Gravisija.⁹

Leta 1875 sta bili zaradi racionalizacije ukinjeni državni moški učiteljišči v Trstu in Gorici, Koprsko moško učiteljišče pa naj bi služilo vsej Primorski in se je preimenovalo v Cesarsko kraljevo moško učiteljišče Koper, kot edino moško učiteljišče v celotnem Avstrijskem primorju. Prostore je dobilo v nekdanjem minoritskem samostanu, v neposredni bližini trga Brolo. Samostan minoritov je leta 1806 razpuščila francoska oblast. Poslopje je najprej služilo kot vojašnica. Od sredine 19. stoletja do leta 1875, ko so prostore namenili učiteljišču, je v stavbi delovala ljudska šola. Samostansko cerkev so leta 1879 predvideli za šolsko telovadnico.¹⁰ Josip Ribičič v svojih spominih navaja, da je bila stavba bolj podobna kaznilnici, bila je temna, z visokimi obokanimi hodniki, mrzla in pozimi jih je pošteno zeblo.¹¹ Moško učiteljišče v Kopru je postalo trioddelčno, saj so ga obiskovali slovenski, hrvaški in italijanski dijaki. Največji vpis sta imela slovenski in italijanski oddelki, ki sta bila najštevilnejša, hrvaški pa je imel za polovico ali več manjši vpis dijakov. Učna jezika sta bila materinščina (slovenščina, hrvaščina in italijanščina) in nemščina, ki je bila prevladujoči jezik posebno v četrtem letniku učiteljišča, čeprav ni bilo nemških dijakov. V četrtem letniku so bili v nemščini vsi predmeti, razen verouka in materinščine.¹² Pridobljena izobrazba na učiteljišču je bila zelo široka, obsegala je pedagoška, ekonomska, kmetijska in kulturna znanja. Na pobudo prvih generacij, ki so končale učiteljišče Koper, so leta 1881 ustanovili *Slovensko učiteljsko društvo za Koprski okraj*. Poleg skrbi za pedagoško in didaktično izobraževanje učiteljev se je zavzemalo za boljše plače učiteljev.¹³

Hrvaške oddelke učiteljišča so leta 1906 preselili v Kastav, slovenske oddelke pa leta 1909 v Gorico, kjer je nastalo prvo popolnoma slovensko moško učiteljišče v Avstro-Ogrski, saj so se vsi predmeti poučevali v slovenskem jeziku. Prva svetovna vojna je preki-

nila pouk na slovenskem moškem učiteljišču v Gorici. Namesto rednega učiteljskega izobraževanja so med prvo svetovno vojno za slovenske dijake organizirali »zaposlovalne tečaje« v Trstu in Ljubljani, da so lahko nadaljevali ali zaključili učiteljsko izobraževanje.

Konec prve svetovne vojne je prinesel korenite spremembe. Avstrija je razpadla in začrtale so se nove meje. Večina Avstrijskega primorja je bila priključena k Italiji kot Julijska krajina. Italija ni bila naklonjena slovenskemu šolstvu, šole so ostajale zaprte. Slovenski poslanci v rimskem parlamentu Lavrenčič, Podgornik in Šček so večkrat interpelirali glede slovenskih šol,¹⁴ italijanske oblasti so ovirale sklic deželnega šolskega sveta.¹⁵ Za razliko od goriškega okrožja je bil pritisk na Slovence in Hrvate v Istri še večji. S prihodom fašistov na oblast se je po letu 1922 stanje v šolstvu še poslabšalo. Z Gentilejevo reformo šolstva¹⁶ (1. oktobra 1923) so prepovedali poučevanje v slovenskem jeziku in do leta 1927 je v šolah italijanščina povsem nadomestila slovenščino. Z omenjeno reformo so ukinili tudi slovensko učiteljišče.¹⁷ Koprsko italijansko učiteljišče je delovalo do leta 1925, ko je bilo priključeno koprski italijanski gimnaziji. Italijanska reforma osnovnega in srednjega šolstva je prinesla »koedukacijo«, skupno šolanje deklet in fantov, ki ga avstrijska praksa usposabljanja za učiteljski poklic ni poznala, saj so imeli ločena moška in ženska učiteljišča. Predpisali so tudi manjše oddelke, do 35 dijakov, v primerjavi z avstrijskimi, ki so imeli tudi po 40 dijakov. Učiteljsko izobraževanje je reforma podaljšala na sedem let (štirje tečaji ali razredi nižjega učiteljišča in trije tečaji višjega učiteljišča). Podaljšanje učiteljske izobrazbe je šlo na račun znižanja splošne izobrazbe prebivalstva. Osemletno obvezno osnovno šolo, ki je bila uzakonjena v Avstro-Ogrski, so spremenili v petletno osnovno šolo.

Italijanizacija slovenskega šolstva je lepo opisana v kroniki šole Boljunec, ki jo hrani Slovenski šolski muzej. Prva izseljevanja slovenskih učiteljev so se pričela že leta 1919, upravitelj šole Fran Ferjančič se je odselil v Jugoslavijo. Marca leta 1919 so uvedli eno uro pouka italijanščine dnevno, za slovenske učitelje so v Firencah organizirali tečaj italijanščine, ki je potekal avgusta in septembra.¹⁸ Ko je v Dolini postal župan Sciaperi, je v šoli zamenjal vse slovenske

¹⁴ Atti parlamentari, Legislatura XXVI, str. 1066.

¹⁵ *Goriška straža*, 15. 3. 1922.

¹⁶ Šolski minister Giovanni Gentile, filozof, pedagog in zgodovinar, je reformo napovedal z besedami: »Italija terja od svojih državljanov, da govorijo državni jezik, in z upravičenim ponosom vas opozarjam, da je bila italijanska kultura v vseh časih svetilnik civilizacije ter čast in ponos našega ljudstva.« Glej: Pahor, *Ukinitev*, str. 5.

¹⁷ Slovensko moško učiteljišče, ki so ga po prvi svetovni vojni iz Gorice preselili v Tolmin, da bi Gorica postala »čista«, »italianissima«. Glej: Roš, *Učna ura v mračnih časih*, *Delo*, 5. 10. 1983. Ukinjeno je bilo leta 1925. Glej: Pahor, *Pregled*, str. 69.

¹⁸ Šuštar, *Spomina vredni*, str. 309.

⁸ Vilhar, *Slovensko učiteljišče v Kopru*, str. 20, 21.

⁹ Markelj, *Bericht*, str. 22.

¹⁰ Čebtron Lipovec, *Usode*, str. 516.

¹¹ Ribičič, *Moja mlada leta*, str. 201, 202.

¹² Cencič, *Šola za znanje učiteljev*, str. 62.

¹³ Šuštar, *Slovensko učiteljsko društvo*, str. 56.

žige ter odstranil slovenske napise. Leta 1923 so bila vpeljana nova spričevala (*pagelle*) in novi učbeniki. Učiteljsko društvo za okraj Koper je prenehalo delovati. Učitelj Anton Berce je v kroniki zapisal: »*Jasno so nam namigovali, naj izginemo čez mejo, češ: Vrata so vam odprta. Bili smo trn v peti 'asimilaciji'. – In odpuščali so nas po vrsti – zaporedoma.*«¹⁹

Obnova slovenskega šolstva na Primorskem se je začela že med drugo svetovno vojno. Predvsem po kapitulaciji Italije so pričeli odpirati slovenske šole, poimenovali so jih partizanske šole. Nastajale so samoiniciativno ali na pobudo OF, ponekod so poučevali domači župniki. Na skrivnih in odmaknjenih krajih (npr. v Gornji in Spodnji Trebuši, v Brdih, v dolini Trente) pa je pedagoške tečaje začel organizirati tudi Odsek za prosveto – oddelek za šolstvo pri Slovenskem narodnoosvobodilnem svetu (SNOS). Leta 1944 je pouk partizanskih šol postal onemogočen zaradi utrjevanja nemških postojank in obrambnih linij.²⁰ Leta 1944 je tečaje za primorske učiteljice in učitelje z diplomo italijanskih učiteljskih organiziral Slovenski narodni varstveni zbor.²¹ Krog Slovenskega narodnega varstvenega zbora je finančna sredstva za vzdrževanje šol dobival od nemških oblasti in sklada za protikomunistično propagando.²²

Po končani drugi svetovni vojni so reševanje mejnega vprašaja med Italijo in Jugoslavijo, delitev Primorske na dve coni v letih 1945 do 1947 in ustanovitev Svobodnega tržaškega ozemlja vplivali tudi na delovanje šol. V prvem obdobju, ki je trajalo od leta 1945 do oktobra 1947, je bila bivša Julijska krajina razdeljena na cono A in B.²³ Zahodni del nekdanje Julijske krajine je postal cona A, upravljal jo je zavezniška anglo-ameriška vojaška uprava. Vzhodni del Julijske krajine je postal cona B, ki jo je upravljal jugoslovanska vojska. Teh dveh con ne smemo istovetiti z manjšima conama A in B Svobodnega tržaškega ozemlja. Mirovna pogodba z Italijo je prebivalcem obeh con omogočila pravico do izbire državljanstva. Prebivalci ozemlja, ki je bil priključen k Jugoslaviji in katerih pogovorni jezik je bil italijanski, so se lahko opredelili za italijansko državljanstvo in se v enem letu po vloženi opciji izselili v Italijo.²⁴

Ob začetku šolskega leta 1945–46 je v obeh conah primanjkovalo 266 slovenskih učiteljev, od tega večina v cono B. Decembra leta 1945 je primanjkovalo 50 učiteljev v cono A in 122 učiteljev v cono B.²⁵ Poverjeništvu pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora (PNOO) za Slovensko primorje je sklenilo

ustanoviti slovensko učiteljsko v Tolminu ali Postojni. Ker je bila Postojna porušena, so učiteljsko 25. novembra 1945 ustanovili v Tolminu.²⁶ Poleg tolminskega učiteljskega so poskušali ustanoviti še učiteljske v Trstu. Ena izmed prvih profesorice, ki so jo iz Ljubljane poslali v Trst, je bila Duša Gajšek Felle. Iz Trsta so jo potem napotili v Portorož. Bila je v. d. ravnateljica Učiteljskega Portorož ter profesorica matematike in fizike.²⁷ Drugo obdobje je nastopilo po pariški mirovni konferenci in je trajalo od oktobra leta 1947 do leta 1954. Novo nastalo Svobodno tržaško ozemlje (STO) se je ravno tako delilo na cono A in B. Cona A je obsegala Trst z bližnjo okolico, ki jo je upravljal anglo-ameriška zavezniška vojaška uprava (ZVU), cona B s koprskim in bujskim okrajem pa je upravljal Vojaška uprava jugoslovanske armije (VUJA). Delovanje učiteljskega je ovirala meja novo nastalega STO in prehajanja čez njo. Mejni prehod je bil na Rižani, najbližja železniška postaja pa Hrpelje-Kozina. Tretje obdobje se je pričelo po podpisu londonskega memoranduma leta 1954, ko so STO ukinili. Cona B Svobodnega tržaškega ozemlja je bila priključena k Jugoslaviji. Na njenem ozemlju je bila uvedena jugoslovanska civilna uprava, cona A pa so priključili k Italiji. Takoj po vojni se je pričelo izseljevanje Italijanov, ki je v več močnih valovih trajalo do leta 1957. Izseljevanje se je okrepilo po podpisu londonskega memoranduma oktobra leta 1954. Koprsko območje je ostalo skoraj brez izobražencev in brez strokovnih kadrov, saj so bile v času italijanske oblasti na tem ozemlju nekatere službe in izobrazba Slovincem nedostopne.²⁸ Največji val izseljevanja je bil med oktobrom 1953 in decembrom 1956.²⁹ Učiteljica Danica Kumar Janowsky opisuje, kako so se v letu največjih napetosti iz Izole izselili številni italijanski učitelji, nato je sledilo izseljevanje italijanskih družin, število italijanskih učencev se je naglo zmanjševalo.³⁰

Tik pred ukinitvijo cone B (STO) so učiteljske v začetku septembra 1953 preselili iz Portoroža v Koper, saj je Istrski okrajni ljudski odbor (IOLO) Koper območje Portoroža namenil sindikalnemu turizmu, zato so vse druge dejavnosti, tudi izobraževalne, selili v druge kraje.³¹ Koper je postajal gospodarski, kulturni, razvojni in izobraževalni center južne Primorske in je postopoma prevzemal vlogo Trsta. S priključitvijo Primorske so se pričele razvijati vse gospodarske dejavnosti.³² V Kopru so nastajala podjetja, kot so Slavnik Koper, Intereuropa, Fructus, ter načrti za

¹⁹ Prav tam, str. 313.

²⁰ Beltram, Zgodovinski pregled, str. 279.

²¹ Geržinič, Pouk v materinščini – da ali ne?, str. 6, 7.

²² Bajec, Obnova, str. 331

²³ Zavezniški so 9. junija 1945 z jugoslovansko vlado sklenili sporazum o poteku razmejitev Julijske krajine. Z Morganovo linijo so razdelili nekdanjo Julijsko krajino na dva dela.

²⁴ Zagradnik, Optiranje in izseljevanje, str. 60.

²⁵ Gabrič, Oživljanje, str. 139.

²⁶ Cencič, Šola za znanje učiteljev, str. 172.

²⁷ Pogovor z Dušo Gajšek Felle v Ljubljani, 14. 5. 2003. Glej: SI PAK KP 355, t. e. 1.

²⁸ Zagradnik, Optiranje in izseljevanje, str. 61, 62.

²⁹ Troha, STO – Svobodno tržaško ozemlje (1947–1954), str. 58.

³⁰ Janowsky, Dekreti, str. 75.

³¹ Rogoznica, Otroštvo, str. 671.

³² Može, Obalno – kraško gospodarstvo, str. 118.

izgradnjo pristanišča. Zaradi pomanjkanja delovne sile se je pričelo priseljevanje iz notranjosti Slovenije in drugih republik.³³ Migracije so zajele tudi notranjost Slovenske Istre, vaško prebivalstvo se je selilo v Koper in okolico.³⁴

Učiteljsko izobraževanje po drugi svetovni vojni

Velik vpliv na izobraževanje učiteljev ima država, ki preko zakonodaje določa način izobraževanja učiteljev, učne načrte, izpitne zahteve, predmetnik in opis delovnih mest. Nova ideologija po drugi svetovni vojni se je tako odrazila na političnem, kulturnem in gospodarskem področju, vsi ti procesi pa so vplivali tudi na področje vzgoje in izobraževanja. V Jugoslaviji si je nova politična elita od prevzema oblasti leta 1945 prizadevala podrediti šolstvo lastnim ideološkim in političnim potrebam.³⁵ S področjem izobraževanja so se ukvarjale posebna komisija pri Centralnem komiteju (CK) KPJ in republiške komisije. Komisije so bile zadolžene, da v celoti vodijo, usmerjajo in nadzorujejo politiko izobraževanja v duhu nove enopartijske ideologije ter tesno sodelujejo z agitpropnimi komisijami pri CK. Vodile so personalno politiko, skrbele za izdajo učbenikov in njihovih vsebin, pazile na vsebino mladinskih in pedagoških knjig, revij in časopisov, kontrolirale sestavo učnih načrtov vseh vrst ter vplivale na sestavo prosvetnega proračuna.³⁶ Da bi zagotovili ideološko ustrezen učiteljski kader, so opravili nostrifikacijo diplom, pridobljenih med drugo svetovno vojno. Problem pomanjkanja učiteljev na Primorskem je postal političen problem. Ministrstvo za prosveto je za vse učitelje, ki so kandidirali za službo, zahtevalo od ljudskih odborov podatke o njihovem političnem delovanju med okupacijo, povojnem delu v šoli ter prosvetnem in političnem udejstvovanju. Ljudski odbori so napisali karakteristike, preverjali so jih okrajni komiteji KPS in OZNA.³⁷ Favorizirali so mlajše učitelje, saj so verjeli, da se jih lažje vodi v smeri nove ideologije.

Nova oblast ni skrivala dejstva, da je strokovna usposobljenost učiteljev pomembna, vendar je prednost dala ideološki izgrajenosti,³⁸ učitelji so postali nosilci ideološkega in političnega boja za nov družben red. Pomembno vlogo so imeli Zveza prosvetnih delavcev Slovenije, pedagoška revija *Prosvetni delavec* in Pedagoško društvo LR Slovenije, ki je leta 1950 prvič organiziralo Kongres pedagoških delavcev. V sprejetih sklepih so obravnavali tudi ideološko strokovno izobraževanje pedagoških delavcev. Posebno skrb so posvetili vzgoji mladega kadra na učiteljiščih,

veliko pozornosti je bilo namenjeno ideološki vzgoji, saj so učitelje videli kot glavne nosilce naprednih idej marksizma in leninizma.³⁹

Večje spremembe v šolstvu je prinesla nova ustava, sprejeta 31. januarja 1946, ki je uzakonila ločitev cerkve od države. Prinesla je ločitev vsebinske in organizacijske vezi med šolo in cerkvijo.⁴⁰ Omejitve katoliške cerkve na Slovenskem so skušali doseči z ukinitvijo privatnih šol in učiteljišč ter z izrivanjem verskih vsebin iz učnih načrtov.⁴¹ Najbolj so bile oblasti zaskrbljene nad obiskom verouka med dijaki učiteljišč.⁴² Po zaostritvi in prekinitvi odnosov med Jugoslavijo in Vatikanom so v drugem polletju šolskega leta 1951/1952 verouk v šolah ukinili. Vse bolj so v ospredje postavljali svetovni nazor učitelja, pred strokovnostjo so izpostavili pravilno versko usmeritev.⁴³

Na pedagoškem področju so v vseh novoveških konceptih izobraževanja učiteljev imeli vzgojni cilji prednost pred izobraževalnimi cilji. Cilj izobraževanja učiteljev ni bila zgolj poklicna vednost, temveč oblikovanje njihove osebnosti oziroma navduševanje za pripadnost določeni svetovnonazorski, filozofski ali družbeni ideji, ki je bila integrirana v pedagoške smeri. Na pedagoškem polju je po drugi svetovni vojni na izobraževanje učiteljev imela še vedno vpliv duhoslovna pedagogika in njeni predvojni trije tokovi: reformska, socialnokritična in duhoslovna pedagogika.⁴⁴ Smoter vsestransko razvite osebnosti se je navezoval na ideje predvojne socialnokritične pedagogike, ki je izpostavila učitelja kot političnega borca za socialne in politične ideale ter gospodarsko enakopravnost.⁴⁵ Učitelj pomaga socialno in ekonomsko razvijati kraj, kjer deluje, zato je aktiven tudi izven šole, torej v kraju.⁴⁶ Duhoslovna pedagogika je velik pomen dajala vsestranskemu oblikovanju učitelja, ki je bil vrednostno, čustveno in kulturno bogat. Stanko Gogala je kot pomembno izpostavljal vzdušje na učiteljišču, menil je, da morajo vsi profesorji oblikovati pedagoški duh bodočega učitelja.⁴⁷

Velikokrat izpostavljena tema učiteljskega poklica je njegova feminizacija. Zaposlovanje učiteljic v osnovnih šolah je uvedel tretji avstrijski osnovnošolski zakon leta 1869, ki je hkrati vpeljal ločena ženska učiteljišča. Uvedba splošne šolske obveznosti je povzročila pomanjkanje učiteljev, zato so pričeli zaposlovati učiteljice. Hkrati so moški s takratnim

³³ Prav tam.

³⁴ Jurman, Načrt razvoja, str. 18.

³⁵ Gabrič, *Šolska reforma*, str. 265.

³⁶ Gabrič, *Šolstvo*, str. 74.

³⁷ Gabrič, *Oživiljanje*, str. 139.

³⁸ Balkovec Debevec, *Ob razstavi*, str. 209.

³⁹ »Posebno skrb je treba posvetiti vzgoji mladega pedagoškega kadra na učiteljiščih, vzgojiteljskih in visokih šolah. Te šole naj dajo mlademu pedagoškemu kadru razen strokovne, ideološko pravilno fundiranje, tudi potrebno politično in pedagoško izobrazbo«. Glej: *Sklepi I. kongresa pedagoških delavcev*, str. 265.

⁴⁰ Govekar Okoliš, *Verni učitelji*, str. 247.

⁴¹ Gabrič, *Šolstvo*, str. 71.

⁴² Gabrič, *Katolištvo*, str. 234.

⁴³ Prav tam, str. 243.

⁴⁴ Protner, *Pedagogika*, str. 137.

⁴⁵ Prav tam, str. 138.

⁴⁶ Prav tam, str. 137.

⁴⁷ Prav tam, str. 99. Glej: Gogala, *Preosnova*, str. 3.

Učiteljišče Portorož–Koper, 5. a razred, leto 1964, zadnja vrsta, tretja z leve prof. Miroslava Cencič (brani Miroslava Cencič).

razvojem gospodarstva dobili večjo možnost zaposlitve v drugih, bolje plačanih poklicih.⁴⁸ Zaposlovanje žensk v šolah je spodbujalo tudi poudarjanje družinske ideologije, spletene okrog doma in domačnosti in ideje o poučevanju kot podaljšku ženskega dela.⁴⁹ Vzporedno z vse večjim zaposlovanjem učiteljic se je spreminjal sam poklic. Za poklice, kjer prevladujejo ženske, so značilni nižje vrednotenje, hierarhična delitev mest med ženskami in moškimi, stopnja avtonomnosti je majhna, pri opravljanju dela so bolj kot znanje izpostavljeni potrpežljivost in ubogljivost.⁵⁰ Po drugi svetovni vojni se je feminizacija učiteljskega poklica razmahnila.⁵¹

Učiteljišče Tolmin – ekspozitura Portorož

Pred začetkom šolskega leta 1945/46 je postala ena večjih težav pomanjkanje učiteljskega kadra. Med vojno so bili učitelji izgnani in izseljeni, veliko jih vojne ni preživelo, nekateri so zaradi vojnih posledic ostali trajno prizadeti. Nekateri učitelje so zaradi nove ideologije in nove kadrovske politike odpustili, upokojili, nekateri so v strahu pred novo

oblastjo sami zapustili svoja delovna mesta.⁵² Učitelje so nujno potrebovali tudi v coni B na Primorskem, saj je bilo kar 83 šol (skoraj 30 %) brez učiteljev.⁵³ Po prihodu fašistov na oblast so slovenske učitelje odpuščali, nekatere so upokojili, premeščali so jih na jug Italije, nekateri so emigrirali v Jugoslavijo. Minka Lavrenčič je v knjigi *Primorski učitelji* zbrala podatke o 1280 primorskih učiteljih, pregnanih iz Primorske. Edino slovensko učiteljišče, ki so ga iz Gorice preselili v Tolmin, so zaprli 23. oktobra 1925.

Začetek obnove slovenskih šol sega v drugo svetovno vojno, ko so ustanavljali partizanske šole. Med letoma 1945 in 1947, ko je bila Primorska razdeljena na cono A in B, se je to odražalo tudi na delovanje šol. Po 42 dneh, ko je morala jugoslovanska vojska zapustiti Trst, je upravo prevzela anglo-ameriška Zavezniška vojaška uprava. V duhu zahodne demokracije in poudarjenega protikomunizma je nova uprava začela ukinjati sistem slovenskega šolanja, kot ga je organizirala jugoslovanska oblast.⁵⁴ Šole je lahko priznala le Zavezniška vojaška uprava, privatne šole so bile prepovedane. OF ni bila naklonjena tistim učiteljem, ki so bili obtoženi kolaboracionizma, zavzemali so se za vrnitev slovenskih učiteljev, ki so emigrirali v obdobju fašizma, zavezniška vojaška uprava je na-

⁴⁸ Peček, *Feminizacija učiteljevanja*, str. 63.

⁴⁹ Apple, *Šola, učitelj in oblast*, str. 151.

⁵⁰ Peček, *Feminizacija*, str. 61. Glej: Apple, *Šola, učitelj in oblast*, str. 151.

⁵¹ Ogren, *The History*, str. 407.

⁵² Okoliš, *Ideološka indoktrinacija*, str. 323.

⁵³ SI PAK KP 355, t. e. 1, Zapisnik 3. december 1945.

⁵⁴ Bajec, *Obnova*, str. 333.

meščala politične emigrante iz Slovenije in odpušča slovenske učitelje tečajnike.⁵⁵ V coni B je ravno tako primanjkovalo slovenskih učiteljev, večina šolskih stavb je bila požganih ali poškodovanih. Ker med učitelji ni bilo veliko takih, ki bi prostovoljno odšli poučevati na Primorsko, so jih tja z Ministrstva za prosveto pošiljali z dekreti. V začetku šolskega leta 1955/56 so poslali 147 osnovnošolskih in 30 srednješolskih učiteljev. V naslednjih mesecih so tja odhajale nove skupine učiteljev.⁵⁶

Učiteljski kader po vojni so predstavljali učitelji, ki so maturirali na učiteljiščih in so imeli opravljen strokovni izpit, in učitelji pripravniki, ki so maturirali, vendar še niso imeli strokovnega izpita. Pomanjkanje učiteljev so skušali rešiti s tri- ali šestmesečnimi pedagoškimi tečaji, ki so kandidate na hitro usposobili za poučevanje, to so bili učitelji tečajniki – pripravniki.⁵⁷ Najbolj pereče pomanjkanje slovenskih učiteljev je bilo v Slovenski Istri, zato so bili sem poslani učitelji iz Primorske in notranjosti Slovenije. V prvih letih po vojni so nastavljali tudi tako imenovane učitelje tečajnike-pripravnike. Na pedagoških tečajih so pridobili osnovno znanje za poučevanje ter politično-organizacijske napotke za delo na ljudskoprosvetnem področju. Tečajem naj bi sledila dopolnilna izobraževanja, dodatni tečaji in samoizobraževanje.⁵⁸ Prva skupina učiteljev tečajnikov-pripravnikov je prišla konec septembra 1945 s tečaja na Ravnah pri Pivki, ki je bil organiziran za bivše partizanske učitelje. Marca 1946 so prišli tečajniki pripravniki iz tečaja v Kranju, vsi so bili v partizanih. Septembra 1946 so prišli tečajniki, ki so obiskovali polletni pedagoški tečaj na tolminskem učiteljišču, pridružili so se jim učitelji pripravniki s končanim italijanskim učiteljiščem, ki so v Tolminu dopolnili tečaj za nostrifikacijo diplome.

Zadnja večja skupina učiteljev tečajnikov je odšla na šole februarja 1947 po opravljeni maturi na ekspozituri tolminskega učiteljišča v Portorožu, ki je pričela delovati decembra leta 1946.⁵⁹ Višji tečajni izpit je potekal v Portorožu januarja 1947, od 26. januarja do 8. februarja 1947 so potekali diplomski izpiti.⁶⁰ Tečaj je bil namenjen učiteljem, ki so že obiskovali trimesečne učiteljske tečaje. Ministrstvo za prosveto je za učitelje tečajnike-pripravnike predpisalo, da morajo po končanih tečajih opraviti izpite iz predmetov, ki so jih poslušali.⁶¹

Prvi dijaki tečajniki, ki so se vpisali na učiteljski tečaj na Učiteljišču Portorož, so bili nastanjeni v vili San Lorenzo, kjer je bila gluhonemnica.⁶² Na tečaju

naj bi dijaki izpolnili splošno in pedagoško izobrazbo in se pripravili na poučevanje v slovenskih osnovnih šolah. Pouk so imeli vsak dan pet ur dopoldne in tri ure popoldne, razen nedelje, ko so imeli na urniku le tri ure dopoldne. V predmetniku so imeli pedagogiko in slovenščino z najvišjim številom ur, nato hospitacije, metodiko, matematiko, zgodovino, zemljepis, nekaj fizike, »*prirodopisa*«, petje in tudi italijanščino, če bi učili v coni A. Tečaj je vodila prof. Slavica Božič, ki je tudi poučevala, razredničarka in tajnica je postala Duša Gajšek, poučevala pa sta še Ernest Vranc in Hinko Uršič, ki je bil tudi ekonom in prefekt. Februarja so tečajniki opravljali pisne maturitetne naloge iz slovenskega jezika, pedagogike in matematike. Izpit je opravilo 66 učiteljev in dobilo diplomu o učiteljskem diplomskem izpitu.⁶³ Ker se je na tečaj prijavilo mnogo dijakov, ki niso izpolnjevali pogojev za vpis v tečaj, so organizirali pripravljalni tečaj, ki je pričel z delom 7. januarja 1947.

Odziv ljudi, ki so na področju šolstva delali pod ZVU, ni bil naklonjen tečajniško organiziranemu izobraževanju za učitelje. V poročilu o stanju šolstva kapitanu Simoneju⁶⁴ leta 1947, ki ga je napisal profesor Srečko Baraga, lahko preberemo: »*Februarja so v Portorožu odprli podružnico tolminskega učiteljišča. Tja so poslali vse tiste učitelje, ki imajo ljudskošolsko izobrazbo in so bili hribih, so sedaj zanesljivi aktivisti, in tem so dali maturo. Bilo jih je samo iz cone A okrog 100; namestili so jih na šole, ki bodo prišle pod svobodno ozemlje. Bodoča šolska uprava bo morala zelo paziti, da ne bo priznala teh spričeval, ki jih sedaj izdajajo komunisti v coni B. ... Pa tudi mnogi učenci nimajo rednega študija, temveč so jim razne komisije izdale spričevala na podlagi nekakšnih izpitov.*«⁶⁵ Fran Zwitter pa je zapisal: »*Nekoč kasneje /.../ so bili ti ljudje pozvani, naj še enkrat v lastnem interesu in v interesu šole ponovno zaključni izpit, tokrat pod normalnimi izpitnimi pogoji in po vseh predpisanih pravilih. /.../. Nekaj teh učiteljev je opravilo pozneje ali višjo pedagoško šolo ali pa izpite na fakulteti.*«⁶⁶

Leta 1950 je poverjeništvu za prosveto IOLO razveljavilo učiteljski diplomski izpit ekspoziture tolminskega učiteljišča v Portorožu. Vsi absolventi so morali ponovno opravljati drugi del učiteljskega diplomskega izpita iz slovenskega jezika s književnostjo, pedagogike, psihologije, metodike, obče in narodne zgodovine, zemljepisa FLRJ in slovenskih zemeljskih pokrajin. Razpisana sta bila dva roka avgusta 1950 in marca 1951. Od 69 kandidatov, ki so imeli učiteljski diplomski izpit iz leta 1947, jih je 28 vnovič opravljalo drugi del diplomskega izpita. Izpit

⁵⁵ Prav tam, str. 335. Glej: Beltram, Razvoj šolstva, str. 202.

⁵⁶ Okoliš, Ideološka indoktrinacija, str. 324.

⁵⁷ Protner, Primerjava, str. 92. Glej: Beltram, Zgodovinski pregled, str. 289.

⁵⁸ Gabrič, Šolska reforma, str. 23.

⁵⁹ Beltram, Zgodovinski pregled, str. 290.

⁶⁰ SI PANG 251, t. e. 1.

⁶¹ Gabrič, Šolstvo, str. 78.

⁶² SI PAK KP 23, t. e. 38, Poročilo Gluhonemnice 1947.

⁶³ SI PANG 251, t. e. 1.

⁶⁴ Johan P. Simoni, kapetan, oficir za šolstvo, od avgusta 1945 je vodil šolski odsek ZVU v coni A Julijske krajine. Glej: Slovensko šolstvo Julijske krajine in STO, str. 88, 89.

⁶⁵ Geržinič, *Boj*, str. 119.

⁶⁶ Zwitter, Primorsko vprašanje, str. 2.

je opravilo 14 kandidatov, ostala polovica kandidatov je imela popravni izpit, nekateri so popravne izpite opravljali v naslednjih letih.⁶⁷

Učitelji tečajniki so morali v roku petih let opraviti potrebne izpite. V letu 1951 jih je bilo v Sloveniji na šolah več kot tretjina. Leta 1955 so prenehali podaljševati rok za doseg diplome. Opuščanje učiteljev tečajnikov brez diplom dokazuje uveljavljanje strokovnosti na področju šolstva, vendar ob zahtevani politični orientaciji.⁶⁸

Učiteljske Portorož–Koper

PNOO za Slovensko primorje je z odlokom 15. januarja 1947 ustanovil »Državno Slovensko učiteljske v Portorožah«. Prve prostore je učiteljske dobilo v pritličju in prvem nadstropju vile Helios, iz katere so vzeli tudi mize in stole. Z rednim delom so na učiteljsku pričeli 10. februarja 1947.⁶⁹ Učiteljske se je 17. februarja 1947 preselilo v vilo Marija, ki je bila v lasti dr. Kovača iz Kopra. V vili Marija so najprej imeli dve učilnici in zbornico, ki je bila hkrati ravnateljstva pisarna. Učilnici sta bili opremljeni z 21 klopmi in 42 stoli ter dvema majhnima tablama. Vsa oprema je bila izposojena.⁷⁰ Kasneje, v šolskem letu 1949/50, so dobili novo pohištvo, 40 miz in 5 omar za učila.⁷¹ Prostore so si v vili Marija delili z nižjo gimnazijo Portorož ter s slovensko in italijansko osnovno šolo. Povojno obdobje je zaznamovalo pomanjkanje najosnovnejših potrebščin za preživetje, prehrane, oblačil in delovnih pripomočkov, primanjkovalo je ustreznih šolskih stavb, osnovne opreme in učil. Primanjkovali so ustrezno izobraženi slovenski profesorji ter v slovenski Istri zaradi raznarodovalne fašistične šolske politike slovenski dijaki.

Prvi učiteljski zbor so sestavljali Slavica Božič, Erna Česnik, Mara Furlani, Duša Gajšek, Lucjan Janež, Josip Ostrouška, Josip Rudež, Albert Sirk, Elvira Trpin, Marija Velikonja, Ernest Vranc, Hinko Uršič in Danica Zupan.⁷² Vsem učiteljem in profesorjem, ki so se zaposlili na učiteljsku Portorož, je bilo skupno, da so bili rojeni v Trstu ali drugje na Primorskem in so se po prvi svetovni vojni preselili v Jugoslavijo ter da so vsi vsaj pasivno obvladali italijanščino.⁷³

PNOO za Slovensko primorje je z odlokom 22. januarja 1947 vzporedno s prvim letnikom učiteljske

odprl dvoletni učiteljski tečaj. Namenjen je bil dijakom, ki so zaradi vojne izgubili eno ali več šolskih let, imeli zadostno predznanje in bili moralno neoporečni, vpisalo se je devet kandidatov. Absolventom dvoletnega tečaja je bila priznana polna kvalifikacija, junija leta 1948 so opravili diplomski izpit.

Do reforme osnovne šole (leta 1958) so se na učiteljske lahko vpisali dijaki, ki so končali nižjo gimnazijo in imeli oceno iz vedenja najmanj dobro ter so opravili sprejemni izpit. Sprejemni izpiti so bili pisni in ustni iz matematike in slovenskega jezika ter samo ustni iz petja. Za sprejem je bila potrebna prošnja, ki je vključevala spričevalo o končanem šolanju, rojstni list, kratek življenjepis in zdravniško spričevalo.⁷⁴ V šestdesetih letih so življenjepis nadomestili z »mnenjem terenske organizacije SZDL in mnenjem šole o kandidatu sposobnosti za učiteljski poklic«. Ostali pa so pogoji o uspešno končani osemletni osnovni šoli, uspešno opravljanje sprejemnega izpita, razvit posluš in »telesno in duševno zdravje«, kar je ugotovil šolski zdravnik.⁷⁵

Učiteljske v Portorožu je imelo ob ustanovitvi STO zaradi manjšega zaledja precej manjši obisk kot učiteljske v Tolminu. Da so dobili dijake za vpis, so dijaki višjih letnikov prirejali po okolici agitacije z igro, recitacijami in petjem. Milan Marušič je zapisal: »Samo v enem šolskem letu je učiteljske sodelovalo na 29 prireditvah, in to s samostojnimi nastopi, deklamacijami in petjem. Večkrat so se dijaki ponoči vračali iz Kopra domov, v temi in mraku, na odprtem kamionu, da bi bili naslednji dan zopet v šolskih klopeh. Ko se je ravnatelj zaradi tega na okraju pritožil, so mu obljubili, da se to ne bo več zgodilo. Naslednje leto je učiteljske sodelovalo na 34 nastopih.«⁷⁶ Tudi po ukinitvi STO je koprsko učiteljske po številu dijakov sodilo med manjša učiteljska. Leta 1958 se je nanj prijavilo 31 dijakov, na učiteljske v Novem Mestu 39, v Tolminu 44, v Celju 140, v Ljubljani 151 in v Mariboru 249.⁷⁷ Dijaki so na učiteljske prihajali iz Kopra, Izole, Pirana, Hrpelj, Ilirske Bistrice, Sežane, Postojne, Nove Gorice, Ajdovščine, zamejstva in včasih celo iz Jesenic. Bivali so lahko v dijaškem domu, dobivali pa lahko štipendije občin, ki so bile leta 1953 v obsegu od 1500 do 4200 jugo lir,⁷⁸ leta 1963 pa v obsegu od 3000 do 10000 din.⁷⁹

Vsi dijaki so bili člani mladinske organizacije. Zvečer so se udeleževali političnih predavanj. Tedenko je deloval marksistični krožek, aktiven je bil literarni krožek, ki je med šolskim letom izdajal šolski časopis. Prirejali so literarne večere, proslave, recitale

⁶⁷ SI PAK KP 783, t. e. od 1 do 3, Diplomski izpiti.

⁶⁸ Gabrič, *Šolska reforma*, str. 37.

⁶⁹ SI PAK KP 783, t. e. 12, Poročilo Državnega slovenskega učiteljske v Portorožah, 3. 3. 1947.

⁷⁰ SI PAK KP 783, t. e. 12, Konferenčni zapisniki 1947.

⁷¹ SI PAK KP 783, t. e. 12, Letno poročilo 1949/50.

⁷² Ravnatelj učiteljske so bili Slavica Božič (1947), Duša Gajšek (1947), Lucijan Janež (1947–1956), Jože Valentinčič (1956–1959), Jože Rupnik (1959–1960), Božo Černelc (1960–1965) in Milan Marušič (1965–1968) Glej: SI PAK, 783, t. e. 13, Učiteljske Koper 1947–1968.

⁷³ Hasl, *Moje zgodbe*, str. 114. Glej: SI PAK KP 783, t. e. 29, spis 189 b/47, Podatki o učnem osebju po stanju z dne 31. 10. 1947.

⁷⁴ SI PAK KP 783, t. e. 11.

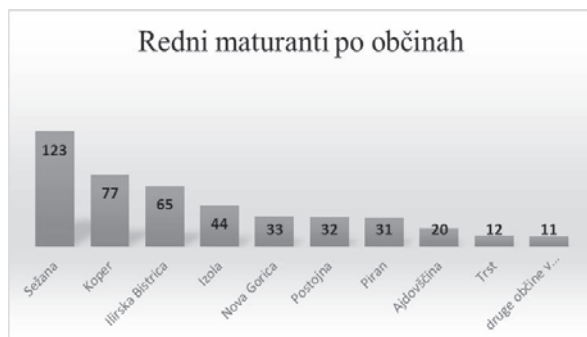
⁷⁵ SI PAK KP 783, t. e. 14, Razpis za sprejem v šolsko leto 1961/62.

⁷⁶ SI PAK KP 783, t. e. 13, Učiteljske Koper 1947–1968.

⁷⁷ SI PAK KP 783, t. e. 1, Zapisniki komisije za učiteljstvo 1956–60.

⁷⁸ SI PAK KP 783, t. e. 30, spis K 487/53, Predlogi za štipendije za leto 1953.

⁷⁹ SI PAK KP 783, t. e. 14, Zapisnik šolskega odbora učiteljske, 21. 10. 1963.

Prikaz števila dijakov in občin, iz katerih so prihajali (SI PAK KP 783, t. e. 13).

in uprizoritve, s katerimi so gostovali tudi po bližnjih mestih in vaseh.⁸⁰ Večkrat mesečno so si ogledali filmske predstave, slikarske razstave in hodili na izlete. Obiskali so Ljubljano, Trst, Zagreb in Postojnsko jamo.⁸¹ Opravili so veliko brigadirskega dela in prostovoljnega dela.⁸² Zelo dejaven je bil pevski zbor učiteljsišča, ki je nastopal na vseh prireditvah okoliških krajev, na občinskih praznikih in proslavah.⁸³ Nekateri dijaki so obiskovali glasbeno šolo, se vključevali v športna društva, npr. športno društvo Jadran, društvo Ljudske tehnike, v foto krožke in modelarske krožke, likovni krožek, prometni krožek, Klub OZN, organizacijo rdečega križa ipd. Obvezne so bile razredne in mladinske ure, na katerih so obravnavali razredne probleme, teme iz notranje in zunanje politike ter teme po izboru dijakov. Organizirali so tudi krožke za pomoč slabšim dijakom pri učenju.

V šolskem letu 1951/52 je postalo učiteljsišče petletno. Očitki so bili, da prihajajo iz učiteljskih »ne-

Strokovna ekskurzija v Rim in Firence, maturanti 5. b, julij 1964. Prvi z leve je prof. Vlado Rotar, druga z leve je prof. Miroslava Cencič, skrajno desno pa je prof. Alojz Fink (hrani Miroslava Cencič).

⁸⁰ Marušič, *V vrtincih časov*, str. 185.

⁸¹ SI PAK KP 783, t. e. 12.

⁸² SI PAK KP 783, t. e. 12, Poročilo Državnega slovenskega učiteljsišča v Portorožah, 3. 3. 1947.

⁸³ Hasl, *Moje zgodbe*, str. 137.

pismeni maturanti«, da se uporabljajo neustrezne metode dela, premalo pogovorne metode ter se zavzemajo »za živi in razumni način dela, ki temelji na osebnem miselnem naporu in ki človekovo duševnost močneje preoblikuje kakor snovno in metodološko še tako popolna predavanja.«⁸⁴

Občinski ljudski odbor (OLO) Koper je 27. junija 1953 sprejel odločbo o premestitvi učiteljsišča iz Portoroža v Koper, s pričetkom v šolskem letu 1953/54. S selitvijo učiteljsišča v Koper je bila ukinjena vadnica na šoli v Portorožu, kot prva slovenska vadnica po osvoboditvi je delovala v letih 1947–1953. Na vadnici, ki je bila del osnovne šole, je potekalo praktično usposabljanje učiteljev za delo v razredu, dijaki učiteljsišča so imeli nastope in hospitacije pri učnih urah. Dijake zadnjega letnika so seznanili z delom v razredu, kot so pisanje priprav, priprava učnega načrta, vodenje šolske dokumentacije.⁸⁵ Nova vadnica učiteljsišča Koper je postala osnovna šola Koper.⁸⁶ Vadniški učitelji so postali tudi mentorji bodočim učiteljem. S šolskim letom 1955/56 so prenesli vadniški oddelek in vadniške učitelje pod upravo učiteljsišča. Prostore v Kopru (tri učilnice, zbornico, kabinet za fiziko in kemijo ter kabinet za ostala učila) so dobili v pritličju italijanske gimnazije na Gimnazijskem trgu 7.⁸⁷ Leta 1955 so se preselili v koprski predel Belveder, v prostore osnovne šole Koper.⁸⁸ Med počitnicami so nadgradili poslopje osnovne šole Koper, saj je v šolskem letu 1955/56 učiteljsišče imelo vseh 5 letnikov. Po reformi osnovne šole (leta 1958), ki je ukinila nižje gimnazije, je v nekdanjem minoritskem samostanu, kjer je bilo učiteljsišče že v času Avstro-Ogrske, ponovno zaživel slovensko učiteljsišče.

Reforma osnovne šole z uvedbo enotnega osemletnega osnovnega šolanja⁸⁹ je vplivala na spremembo koncepta izobraževanja učiteljev.⁹⁰ Učiteljsišča, ki so bila namenjena izobraževanju učiteljev, ki so poučevali na razredni stopnji, so ukinili, nastale so pedagoške akademije, ki so izobraževale učitelje razrednega pouka in učitelje predmetnega pouka. Predmetni učitelji so se pred reformo izobraževali na

⁸⁴ Šegula, *Učiteljsišča*, str. 14, 15.

⁸⁵ Trobec, *Vadnica učiteljsišča v Kopru*, str. 269.

⁸⁶ *Uradni vestnik OLO Koper*, leto II, št. 6, 5. 9. 1853.

⁸⁷ SI PAK KP 783, t. e. 12, Zapisnik konference 14. 9. 1953.

⁸⁸ SI PAK KP 783, t. e. 12, Poročilo 1954/55. Osnovna šola Janka Premrla Vojka na Belvederju je bila naslednica italijansko-slovenske osnovne šole iz časa Svobodnega tržaškega ozemlja (STO). Bila je edina koprška osnovna šola in prva slovenska osnovna šola v mestnem jedru. Bila je tudi prva novogradnja v povojnem Kopru in ena redkih, zgrajenih v času STO. Glej: Čebren Lipovec, *Usode*, str. 513.

⁸⁹ Splošni šolski zakon, sprejet 25. junija 1958, je uvedel enotno osemletno šolanje, štiriletno srednje šole, dvoletne višje šole in štiriletno fakultete. Okrepili so vlogo strokovnih šol ter spodbudili razvoj sistema izobraževanja odraslih. Glej: Gabrič, *Šolska reforma*, str. 62, 83, 92.

⁹⁰ Splošni šolski zakon, sprejet 25. junija 1958, je uzakonil dvoletne pedagoške akademije, predlog o visokoškolski izobrazbi za učitelje osnovnih šol ni bil sprejet. Glej: Gabrič, *Šolska reforma*, str. 266.

višjih pedagoških šolah.⁹¹ Navodila za postopno preosnovanje učiteljišč v gimnazije s pedagoško smerjo (13. 3. 1964)⁹² so pomenila osnovo za njihovo preoblikovanje v gimnazije pedagoške smeri. Učiteljišča so lahko delovala le do konca šolskega leta 1967/68 in tako zagotovila dijakom 2., 3., 4. in 5. letnika učiteljišča, da so zaključili šolanje po predmetniku in učnem načrtu učiteljišča. Leta 1964 je izšel zakon o Pedagoški akademiji, s katerim se je Višja pedagoška šola v Ljubljani preoblikovala v Pedagoško akademijo. V zakonu je bilo v 2. členu napisano: »*Pedagoška akademija vzgaja in izobražuje učitelje za razredni in predmetni pouk na osnovnih šolah ter za pouk na drugih vzgojno in izobraževalnih zavodih /.../*«. ⁹³ V poročilu ob zaključku 1. poletja šolskega leta 1964/65 so na Učiteljišču Koper že zapisali: »Učiteljišče je zavod, ki zamira«. ⁹⁴ Republiški sekretariat za šolstvo iz Ljubljane je poslal smernice za organizacijo pouka v gimnazijah, kjer so navedli glavne razlike in predmetnik za gimnazijo pedagoške smeri in gimnazije. ⁹⁵ Kot glavne razlike v predmetniku so poudarili, naj se v pedagoških gimnazijah bolj poudarja estetska vzgoja, »ki naj v okviru likovne vzgoje usposablja učence tudi za likovno oblikovanje, v okviru glasbene vzgoje pa v osnovnem znanju inštrumenta.« Poudarili so tudi razliko pri tehnični vzgoji, kjer naj bi se dijaki usposobili za kasnejše poučevanje tehničnega pouka v prvih petih razredih osnovne šole. V okviru biologije pa naj bi se »učenci seznanili s teoretičnimi osnovami zdrave prehrane.« Za učiteljski poklic naj bi se usmerjali v okviru krožkov, organizirali pa naj bi tudi zborovsko petje. V prvem razredu so predlagali tudi štirinajstdnevni plavalni tečaj, v drugem razredu pa štirinajstdnevni smučarski tečaj. ⁹⁶ Kljub obetavnim smernicam pa kasnejši vpis na pedagoške gimnazije ni bil tak, kot so pričakovali.

Leta 1965 se je učiteljišče Koper priključilo h gimnaziji. Leto 1968 pa je pomenilo konec skoraj 100-letne tradicije učiteljišč na Slovenskem in prenehanje strokovnega pedagoškega izobraževanja na Primorskem.

Pričevanja profesorjev učiteljišča Koper

Podoba o delu in življenju profesorjev nam poleg pisnih virov lahko prikažejo tudi ustna pričevanja. Ustni viri pisnim virom in literaturi dodajo novo razsežnost, ob ustrezni kritični presoji so pomemben vir razkrivanja polpretekle zgodovine. Zgodovino nam

približajo na ravni posameznika, soočajo nas s prepletom javnega, zakonodajnega z vsakodnevnim in osebnim na drugi strani. ⁹⁷ Na mednarodnem simpoziju »School memories« v Sevilli leta 2015⁹⁸ so izpostavili hevristično-epistemološki pristop raziskovanja šolske zgodovine, tudi s pomočjo zbiranja individualnih spominov. ⁹⁹ »Šolsko memorijo« so definirali kot razmišljanje posameznika o njemu lastnih šolskih izkušnjah ali kot kolektivno, javno spominjanje skupne šolske preteklosti. Ta spomin so si posamezniki, skupine in družba ustvarili ob preživetem času v šoli in ob vzgojnem sistemu šole.

Predstavljena so ustna pričevanja profesorice Miroslove Cencič,¹⁰⁰ ki je na učiteljišču poučevala pedagoške predmete v letih 1963–1965, Nuše Schmidt Krmac,¹⁰¹ ki je na učiteljišču poučevala pedagoške predmete v letih 1965–1968, Marjana Malca,¹⁰² ki je na učiteljišču poučeval tehnični pouk v letih 1953–1968 in Jožeta Hočevarja,¹⁰³ ki je na učiteljišču poučeval slovenščino v letih 1959–1966. Profesorji so spregovorili o prihodu na učiteljišče, samem sprejemu, o prvih težavah, s katerimi so se srečali, o poučevanju na učiteljišču, na katerega so vplivali učni načrti in učne metode, o avtoriteti in medsebojnih odnosih.

Prihod profesorjev na učiteljišče je bil praviloma povezan s povabilom ravnatelja, saj tako navajajo Cencič, Malc in Hočevar; slednji je povedal, da je prejel dekret ministrstva za šolstvo. Malc in Hočevar sta na učiteljišče prišla sredi petdesetih let. Oba sta v Koper prišla z avtobusom iz Ljubljane s kovčki, »bolj praznimi kot polnimi«. Prof. Hočevar je npr. imel v kovčku le perilo in dve knjigi, premogel pa je še balonski plašč. Prof. Malc pa je prišel kar v vojaškem plašču. Profesorici Cencičeva in Schmidtova sta prišli na učiteljišče sredi šestdesetih let in sta obe takoj dobili družbeno stanovanje.

Glede sprejema na učiteljišču so vsi štiri profesorji poudarili, da so jih ob prihodu na učiteljišče drugi profesorji, tudi starejši, sprejeli zelo lepo. Med profesorji na učiteljišču so vladali posebni odnosi. Prof. Hočevar pa je ob tem povedal, da so se počutili sprejete. Tako Cencičeva kot Schmidtova sta izpostavili, da so jim drugi profesorji pomagali in svetovali. Cencičeva, Schmidtova in Hočevar so omenili, da je med odmori v zbornici vladalo prijetno vzdušje.

Glede prvih težav je Hočevar navedel, da je poleg slovenščine poučeval še druge predmete (zgodovino in angleščino), čeprav za poučevanje teh predme-

⁹¹ Protner, Primerjava, str. 92.

⁹² *Objave republiškega sekretariata za šolstvo SRS*, 15, 10. avgust 1964.

⁹³ Zakon o Pedagoški akademiji v Ljubljani, Uradni list SRS, št. 18–97/64. Glej tudi: *Objave republiškega sekretariata za šolstvo SRS*, 15, 1964, 4, str. 84.

⁹⁴ SI PAK KP 783, t. e. 15.

⁹⁵ SI PAK KP 783, t. e. 16.

⁹⁶ Prav tam.

⁹⁷ Balkovec Debevec, O življenjskih zgodbah, str. 364.

⁹⁸ Mednarodni simpozij School memories. New Trends in Historical Research into Education: heuristic Perspectives and Methodological Issues (Seville 22. – 23. september 2015).

⁹⁹ Meda in Viñao, School Memory, str. 4.

¹⁰⁰ Intervju z Miroslovo Cencič, Šempeter pri Gorici, 11. 12. 2015.

¹⁰¹ Intervju z Nušo Schmidt Krmac, Koper, 26. 2. 2016.

¹⁰² Intervju z Marjanom Malcem, Koper, 23. 3. 2016.

¹⁰³ Intervju z Jožetom Hočevarjem, Koper, 14. 7. 2016.

tov ni imel ustrezne izobrazbe. Malc pa je poučeval izvenšolske dejavnosti. Nuša Schmidt Krmac je tudi poučevala več predmetov: občo pedagogiko, metodiko in psihologijo. Tudi Cencičeva je povedala, da je v začetku poučevala številne predmete. Vsi profesorji so naleteli na pomanjkanje, tako Cencičeva kot Schmidtova sta izpostavili pomanjkanje ustreznih didaktičnih znanj. Cencičeva je pomembne izkušnje in znanje pridobila skozi hospitacije, Schmidtova pa se je stalno samoizobraževala. Cencičeva je izpostavila pomanjkanje strokovne literature, Hočevar pa pomanjkanje učbenikov ter velik razkorak med učnimi načrti in dejanskim stanjem. Malc je izpostavil tudi pomanjkanje ustreznih prostorov, saj je bila učilnica kar na hodniku in neprimerno opremljena.

Poučevanje na učiteljišču Koper je določal učni načrt. Okvirni učni načrt je bil objavljen v Vestniku ministrstva za prosveto LRS 5. februarja 1947, v začetku leta 1949 pa so ga spremenili. Cencičeva, ki je poučevala pedagoške predmete na učiteljišču Koper, je navedla, da učni načrt ni bil slab. Schmidtovi, ki je prav tako poučevala pedagoške predmete, se je učni načrt zdel okviren, sama je izdelala bolj podrobnega. Malc, ki je poučeval tehnični pouk, učnega načrta ni imel, zato se je vsakih 14 dni udeležil posvetovanja v Ljubljani. Hočevar, ki je poučeval slovenščino, je izpostavil, da je bil učni načrt splošen, omogočal je svobodno poglobljanje, zato ga je prilagajal predznanju dijakov. Glede učnih oblik in učnih metode so Cencičeva, Malc in Hočevar navedli, da so uporabljali frontalno obliko poučevanja. Hočevar je uporabljal tudi, kot je navedel, »individualno obliko«, tako da je boljši učenec pomagal slabšemu. Z dijaki je uporabljal »individualno metodo« med poletnimi počitnicami, ko je učencem popravljaj spise, popravljene pa jim je potem vračal po pošti. Schmidtova in Cencičeva sta uporabljali verbalno metodo poučevanja. Schmidtova je poudarila poučevanje z dialogom, diskusijo, Cencičeva pa je izpostavila deduktivni način poučevanja. Povedala je: »Navadila sem se pripravljati veliko primerov, po deduktivni poti. Na osnovi primerov smo prišli do nekih sklepov, zaključkov in zakonitosti.« Hočevar je pri poučevanju slovenščine iskal nove učne pripomočke. Pri pouku je uporabljal magnetofon s posnetki recitalov slovenskih pesnikov. Kasneje je uporabljal tudi vizualne učne pripomočke, saj so izdelovali plakate. Schmidtova je izpostavila, da so delu z dijaki posvetili veliko časa. Povedala je: »/.../ resnično smo, moram reči, delali s temi dijaki /.../ ogromno aktivnosti so imeli učiteljiščniki /.../«. Cencičeva je omenila, da je bil takrat poudarek na praktičnem pouku, na hospitacijah, nastopih in njihovi analizi, kar je omogočalo lažji prehod iz teorije v prakso. Vsi intervjuvanci so poudarjali tudi oblikovanje učiteljeve osebnosti, ki da se je bolj poudarjala kot kasneje na fakultetah.

Avtoritete profesorji niso gradili načrtno, tako Hočevar kot Cencičeva navajata, da so bili takrat

profesorji spoštovani in so imeli ugled, dijaki pa so jih imeli radi, kot je povedal prof. Malc. Glede avtoritete je Malc navedel: »Je ni blu treba, ker so me preveč obrajtal, prov zares nisem nikdar imel problem z avtoriteto.« Schmidtova je avtoriteto dosegala z odprtostjo, sprejemanjem, z obojestranskim sodelovanjem.¹⁰⁴ Robert Kroflič pojasnjuje fenomen transferja, ko se med učencem in učiteljem vzpostavi močan pozitiven emocionalni stik, ki učitelju omogoča vzgojno delovanje.¹⁰⁵ Hočevar je izpostavil vpliv takratne družbe, za katero sta bila značilna avtoritarna oblast in strah pred represivnimi organi, zato tudi profesorjem ni bilo potrebno vložiti veliko napora v doseganje avtoritete in v spoštovanje, ker so s spoštovanjem do profesorjev dijaki že prišli na učiteljišče. Podobno je bilo tudi z ugledom profesorjev. Tako Cencičeva, Schmidtova kot Hočevar navajajo, da so za dijake veljala stroga pravila in »hora legalis«. Cencičeva je izpostavila, da so bili prepovedani večerni izhodi in tudi nosečnost je bila nezaželena.

Glede medsebojnih odnosov sta tako Cencičeva kot tudi Schmidtova poudarili, da je med profesorji in dijaki na učiteljišču vladala tesna povezanost in sodelovanje, skupaj so preživeli veliko časa, probleme pa so reševali sproti in s pogovorom. Schmidtova je navedla, da so bili odnosi med profesorji in dijaki sproščeni, prisrčni in »brez distance«. Hočevar je izpostavil hvaležnost dijakov, ki jo ti izkazujejo še danes. Tako Cencičeva kot Malc ugotavljata, da so odnosi med dijaki po ukinitvi učiteljišča ter kasneje med študenti postali »distančni«. Tudi odnosi med dijaki so bili drugačni. Cencičeva in Schmidtova navajata, da so bili dijaki tesno medsebojno povezani in da so si med seboj pomagali, Hočevar pa izpostavi prijetne odnose med njimi – niso se kregali in tudi s profesorji niso bili v konfliktih. Reševanje problemov je potekalo sproti. Cencičeva je navedla, da so profesorji sproti in s pogovorom reševali tudi osebne probleme dijakov. Izpostavila je vlogo takratnega razrednika, ki je skrbel za vzgojo dijakov. Če so dijaki prekršili pravila, so z njimi imeli individualne pogovore, včasih pa so obvestili tudi starše. Hočevar je izpostavil, da je imela šola visoke kriterije glede znanja in discipline, podarjenih ocen ni bilo, ravno tako ne izgovorov in prelaganja obveznosti ter preverjanj. Profesorji so izpostavili pristne, tesne in spoštljive odnose, ki so vladali na Učiteljišču Koper. Za pristne in tesne odnose med dijaki in profesorji je značilna čustvena plat. David Labaree navaja, da je za dobre učitelje značilna vzpostavitev čustvenega, pristnega odnosa z dijaki, vendar za to ne obstajajo

¹⁰⁴ Gogala je leta 1939 v Uvodu v pedagogiko zapisal: »O avtoriteti govorimo tedaj, kadar priznamo kakega človeka toliko nad seboj in nad svojim duševnim in duhovnim obzorjem, da hočemo od njega sprejemati izobrazbene resnice in spoznanja ali pa živra doživetja vrednot.« Glej: Gogala, *Izbrani spisi*, str. 96.

¹⁰⁵ Kroflič, *Avtoriteta in pedagoški eros*, str. 59, 72.

standardi.¹⁰⁶ Odnose je poudarjal tudi Gogala, npr. v besedilu iz leta 1931 z naslovom Načelne misli o šoli zajednici, kjer je navedel, da mora vladati toplo in pristrčno razmerje tako med učiteljem in učenci, kot tudi med učenci samimi.¹⁰⁷

Sklep

Po končani drugi svetovni vojni je v Sloveniji pri-manjkovalo učiteljev, najbolj pereče pomanjkanje je bilo na Primorskem, kjer zaradi fašizma 25 let ni bilo slovenskega pouka in izobraževanja. Da bi omilili pomanjkanje učiteljev, so organizirali tri- ali šestmesečne tečaje. Namenjeni so bili mlajšim dekletom in fantom, katerim je vojna preprečila šolanje, tistim, ki so končali 5. ali 6. razred italijanske osnovne šole ter so bili naklonjeni jugoslovanski oblasti ali so s partizani sodelovali kot aktivisti. Decembra 1946 je v Portorožu pričela delovati ekspoziura tolminskega učiteljskega, kjer je potekal višji tečajni izpit. Z odlokom PPNOO za Slovensko primorje št. 574 je bilo 15. januarja 1947 ustanovljeno Državno učiteljske Portorož. Kljub težkim pogojem zaradi vsesplošnega pomanjkanja ter pomanjkanja učiteljskega kadra, učil in učbenikov so se na učiteljsko trudili, da bi dijakom posredovali čim širšo izobrazbo. Profesorji prvega učiteljskega zbora so vsi izhajali iz Primorske ali Trsta, obvladali so vsaj pasivno italijanščino, v obdobju fašizma so emigrirali v Jugoslavijo. Na izobraževanje učiteljev je imela po drugi svetovni vojni velik vpliv nova jugoslovanska poveljna ideologija.

Profesorje je praviloma na učiteljske povabil ravnatelj, v petdesetih letih so profesorji poleg povabila dobili tudi dekret. Vsi so ob prihodu na učiteljske doživeli lep sprejem. Ob začetku poučevanja so se srečali s pomanjkanjem učbenikov, strokovne literature, poučevanja velikega števila predmetov, pomanjkanjem ustreznih prostorov in učil. Učni načrt so bili splošni in odprti, saj je profesor lahko prilagajal učno vsebino, nekateri predmeti so bili brez učnih načrtov. Pri poučevanju so uporabljali predvsem frontalno učno obliko in verbalno učno metodo (npr. diskusijo) ter praktično delo. Velik poudarek je bil na pripravi na učiteljski poklic, ki je vključevala hospitacije, nastope in analizo nastopov ter prakso. Zato je bil takrat prehod iz teorije v prakso lažji. Za odnose na Učiteljsko Koper je značilno, da so bili profesorji spoštovani in so imeli ugled. Disciplinarnost je bila vzpostavljena na osnovi strogih pravil in tedanje avtoritarne družbe. Profesorji so dijake sprejemali, dijaki pa so bili med seboj povezani in skupaj so preživeli veliko časa, bodisi pri nastopih in hospitacijah, pri obšolskih dejavnostih in na izletih. Popoldne pa so imeli veliko političnih predavanj in obšolskih dejavnosti, v okviru katerih so z recitali, dramskimi deli in

pevskim zborom nastopali v širši okolici. Hodili so tudi na izlete, v kino in na razstave. Skupaj so reševali tako osebne kot šolske težave. Učiteljske je spadalo med manjša učiteljska, dijaki so prihajali iz Notranjske, Krasa, Goriške in Slovenske Istre. Učiteljske se je večkrat selilo, v Portorožu iz vile Helios v vilo Marija, ko pa so Portorož namenili razvoju turizma, se je leta 1953 preselilo v Koper, najprej v prostore italijanske gimnazije, kasneje v prostore osnovne šole Koper. Z delovanjem je prenehalo v prostorih današnje Gimnazije Koper.

Učiteljske Koper je zelo veliko pripomoglo k odpravljanju težav zaradi poveljnega perečega pomanjkanja učiteljev, posebno v petdesetih letih, ko je bila šolska mreža veliko bolj razvejana. Šele kasneje je bilo ukinjenih veliko samostojnih vaških šol, nekatere so postale podružnične šole. Učitelji so po vaseh poleg učiteljskega dela z večernimi tečaji odpravljali razširjeno nepismenost, slabo znanje slovenščine in pripomogli k dvigu življenjske in kulturne ravni prebivalstva. Z reformo osnovne šole leta 1958 in nastankom pedagoških akademij so petletna učiteljska pričela zamirati.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

- PAK – Pokrajinski arhiv Koper
 SI PAK KP 23, IOLO (Istrski okrožni ljudski odbor) Koper.
 SI PAK KP 100, Učiteljske Koper.
 SI PAK KP 355, Zbirka dokumentov s področja šolstva.
 SI PAK KP 783, Učiteljske Portorož – Koper.

- PANG – Pokrajinski arhiv Nova Gorica
 SI PANG 251, Učiteljske Tolmin, ekspoziura Portorož.

- SŠM – Slovenski šolski muzej
 SI SŠM, Učiteljske Koper.

OBJAVLJENI VIRI

- Atti parlamentari, Legislatura XXVI, str. 1066.
Objave republiškega sekretariata za šolstvo SRS, str. 15, 1964.
 Uradni list SRS, št. 18-97/64 Zakon o Pedagoški akademiji v Ljubljani.

USTNI VIRI

- Intervju z Miroslavo Cencič, Šempeter pri Gorici, 11. 12. 2015.
 Intervju z Dušo Gajšek Felle, Ljubljana, 14. 5. 2003.
 Intervju z Jožetom Hočvarjem, Koper, 14. 7. 2016.

¹⁰⁶ Labaree, *An Uneasy Relationship*, str. 229.

¹⁰⁷ Gogala, *Izbrani spisi*, str. 158–159.

Intervju s Nušo Schmidt Krmac, Koper, 26. 2. 2016.
Intervju z Marjanom Malcem, Koper, 23. 3. 2016.

ČASOPISI

Delo, 1983.
Goriška straža, 1922.

LITERATURA

- Apple, Michael: *Šola, učitelj in oblast*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1992.
- Bajc, Gorazd: Obnova tržaških slovenskih šol po drugi svetovni vojni in politična emigracija iz Slovenije. *Šolska kronika* 13, 2004, št. 2, str. 330–344.
- Balkovec Debevec, Marjetka: O življenjskih zgodbah učiteljic in učiteljev po letu 1945. *Šolska kronika* 17, 2008, št. 2, str. 364–366.
- Balkovec Debevec, Marjetka: Ob razstavi »Učitelj v novi družbeni stvarnosti med 1945 in 1963. *Šolska kronika* 17, 2008, št. 2, str. 209–228.
- Beltram, Vlasta: Razvoj šolstva. *Zbornik primorske* (ur. Slobodan Valentinčič). Koper: Primorske novice, 1997, str. 202–207.
- Beltram, Vlasta: Zgodovinski pregled razvoja slovenskega osnovnega šolstva v Istri (1945–1954). *Pričevanja* (ur. Silvo Fatur). Koper: Organizacijski odbor za pripravo zbornika, 1997, str. 279–298.
- Cencič, Majda: *Šola za znanje učiteljev*. Koper: Založba Annales, 2004.
- Čebren Lipovec, Neža: Usode in nove rabe koprskih samostanov po razpustitvi redov s poudarkom na obdobju po drugi svetovni vojni. *Annales* 22, 2012, št. 2, str. 509–522.
- Gabrič, Aleš: Katolištvo, socializem in netolerantnost. *Šolska kronika* 17, 2008, št. 2, str. 229–245.
- Gabrič, Aleš: Oživljanje kulturne dejavnosti na primorskem v očeh slovenske kulturne politike. *Primorska srečanja* XV, 1990, št. 104–105, str. 139–144.
- Gabrič, Aleš: *Šolska reforma 1953–1963*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2006.
- Gabrič, Aleš: Šolstvo na slovenskem v letih 1945–1951. *Zbornik za zgodovino šolstva in prosvete* 24, 1991, str. 67–92.
- Geržinič, Alojzij: *Pouk v materinščini – da ali ne? Delo za slovensko šolstvo na Tržaškem v zadnjih mesecih nemške okupacije*. Buenos Aires: Založba Sij, 1972.
- Gogala, Stanko: *Izbrani spisi*. Ljubljana: Društvo 2000, 2005.
- Gogala, Stanko: Preosnova šolskega oblikovanja učiteljev. *Učiteljski tovariš* 76, 1935, št. 15 str. 2–3.
- Govekar Okoliš, Monika: Verni učitelji v šoli v Sloveniji po letu 1945. *Šolska kronika* 17, 2008, št. 2, str. 246–272.
- Grahonja Peterle, Verica: Slovensko šolstvo Julijske krajine in STO 1945–1954. *Cona B Svobodnega tržaškega ozemlja (1947–1954)* (ur. Zdenka Bo-
- nin). Koper: Pokrajinski arhiv Koper, 2004, str. 85–109.
- Hasl, Miran: *Moje zgodbe*. Koper: Libris, 2013.
- Janowsky Kumar, Danica: Dekreti. *Pričevanja* (ur. Silvo Fatur). Koper: Organizacijski odbor za pripravo zbornika, 1997, str. 73–75.
- Juhant, Janez: Versko in cerkveno življenje v dobi dozorevanja slovenskega naroda. *Zgodovina cerkve na Slovenskem*. Celje: Mohorjeva družba, 1991, str. 195–234.
- Jurman, Benjamin in Zdenko Medveš: *Načrt razvoja mreže osnovnih šol v občini Koper*. Ljubljana: Pedagoški inštitut pri Univerzi v Ljubljani, 1974.
- Kroflič, Robert: Avtoriteta in pedagoški eros. *Sodobna pedagogika* 51, 2000, št. 5, str. 56–83.
- Labaree, David: An Uneasy Relationship: the History of Teacher Education in the University. *Handbook of Research on Teacher Education. Enduring Issues in Changing Contexts*. Washington DC: Association of Teacher Educators, 2008.
- Lawrenčič Pahor, Minka: *Primorski učitelji 1914–1941: prispevek k proučevanju zgodovine slovenskega šolstva na Primorskem*. Trst: Narodna in študijska knjižnica, 1994.
- Markelj, Johann: *Bericht der k.k. Lehrerbildungs – Anstalt in Capodistria*. Capodistria: Druck von Colbol & Priora, 1900.
- Marušič, Almira: *V vrtincih časov*. Ljubljana: Založba Amalietti & Amalietti, 2016.
- Meda, Juri in Antonio Viñao: School Memory: Historiographical Balance and Heuristics Perspective. *Schol Memories. New Trends in the History of Education* (ur. Cristina Yanes-Cabrera in Antonio Viñao). Cham: Springer Nature, 2016, str. 1–11.
- Mesec, Blaž: *Uvod v kvalitativno raziskovanje v socialnem delu*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo, 1998.
- Može, Tomaž: Obalno–kraško gospodarstvo. *Zbornik primorske* (ur. Slobodan Valentinčič). Koper: Primorske novice, 1997, str. 116–125.
- Ogren, Christine: The History and Historiography of Teacher Preparation in the United States: A Synthesis, Analysis, and Potential Contributions to Hieger Education History. *Higher education: Handbook of Theory and Resarch* (ur. Michael Paulsen). Iowa City: The University of Iowa, 2013, str. 405–459.
- Okoliš, Stane: Ideološka indoktrinacija učiteljstva v prvih letih po drugi svetovni vojni. *Šolska kronika* 17, 2012, št. 2, str. 297–329.
- Pahor, Drago: Pregled razvoja osnovnega šolstva na zahodnem robu slovenskega ozemlja. *Osnovna šola na slovenskem* (ur. Vlado Schmidt et al.). Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1970, str. 235–337.
- Pahor, Minka: *Ukinitve slovenskih in hrvaških šol na Primorskem*. Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1984.
- Pahor, Samo: Pregled zgodovine slovenskega šolstva

- na današnjem ozemlju italijanske republike do leta 1945. *Slovensko šolstvo na Goriškem in Tržaškem*. Trst: Odbor za proslavo 40-letnice obnove slovenskih šol v Italiji, 1986, str. 47–85.
- Peček, Mojca: Feminizacija učiteljevanja 1869–1941. *Šolska kronika* 26, 1993, str. 61–73.
- Protner, Edvard in Zdenko Medveš: Primerjava razvoja izobraževanja učiteljev v državah nekdanje Jugoslavije. *Šolska kronika* 21, 2012, št. 1–2, str. 82–98.
- Protner, Edvard: *Pedagogika in izobraževanje učiteljev (1919–1941)*. Nova Gorica: Educa, 2000.
- Ribičič, Josip: *Moja mlada leta*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1965.
- Rogoznica, Deborah: Otroštvo v razmerah vojne uprave. Skrb za otroke v coni B Svobodnega tržaškega ozemlja s posebnim poudarkom na koprski okraj. *Zgodovina otroštva* (ur. Aida Škoro Babič). Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2012, str. 622–679.
- Sagadin, Janez: Nestandardizirani intervju. *Sodobna pedagogika* 46, 1995, št. 7–8, str. 311–322.
- Sagadin, Janez: Pregledno o kvalitativnem empiričnem pedagoškem raziskovanju. *Sodobna pedagogika* 52, 2001, št. 2, str. 10–25.
- Sagadin, Janez: Študija primera. *Sodobna pedagogika* 42, 1991, št. 9–10, str. 465–472.
- Schmidt, Vlado: *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem*. Ljubljana: Delavska enotnost, 1988.
- Sklepi I. kongresa pedagoških delavcev. *Kongres pedagoških delavcev LRS na Bledu, II. del*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1950, str. 264–265.
- Šegula, Iva: Učiteljišča. *Sodobna pedagogika* 2, 1951, št. 1, str. 1–16.
- Šuštar, Branko: Slovensko učiteljsko društvo v Istri pred I. svetovno vojno. *Primorska srečanja* XV, 1990, št. 111, str. 569–574.
- Šuštar, Branko: Spomina vredni šolski dogodki v Boljuncu pri Trstu. *Šolska kronika* od Jerneja Brenceta (1849: »scholae magister«) do Antona Berceta (1925: učitelj–voditelj). *Annales* II, 1992, št. 2, str. 301–314.
- Trobec, Marta: Vadnica učiteljišča v Koprju. *Pričevanja* (ur. Silvo Fatur). Koper: Organizacijski odbor za pripravo zbornika, 1997, str. 269–272.
- Troha, Nevenka: STO – Svobodno tržaško ozemlje (1947–1954). *Zbornik primorske* (ur. Slobodan Valentinčič). Koper: Primorske novice, 1997, str. 56–59.
- Vilhar, Srečko: *Slovensko učiteljišče v Koprju: 1875–1909*. Koper: Lipa, 1976.
- Zagradnik, Maruša: Optiranje in izseljevanje. *Zbornik primorske* (ur. Slobodan Valentinčič). Koper: Primorske novice, 1997, str. 60–64.
- Zwitter, Fran: Primorsko vprašanje v luči zgodovinskih dejstev. *Srečanja* 2, 1967, št. 19, str. 51–59.

S U M M A R Y

College of education Portorož–Koper from its foundation in 1947 to dissolution in 1968

Teacher education had its beginnings in Koper, in the academic year 1872/73 and via various reorganisations functioned until 1925. After World War II, the Italianization of education caused a shortage of teachers that could teach in the Slovenian language. In 1946, the College of Education Tolmin thus organised, starting in Portorož, the fourth year of teacher education as a higher education exam. In January 1947, however, an independent college of education was established. In 1953, the college was moved from Portorož to Koper. During the same period, the Slovenian Littoral was marked by its annexation to Yugoslavia, the border question, changes in the social system, and the aftermath of Fascism. In addition to written sources that have not been preserved in their entirety, judging from the missing chronicles, the article presents a selection of analysed testimonies given by some teachers that taught at College of Education Koper. As evident from interviews, the teachers were well received on employment at the college. However, they immediately faced the shortage of professional literature, textbooks, suitable rooms, and they taught a large number of subjects for which they were not properly qualified. The college placed a strong emphasis on practical lessons, teaching observation, and presentations. The pupils came from the Coastal–Karst and Littoral–Inner Carniola regions as well as from the other side of the border, which was specific of the college in Koper. All teachers highlighted cordial relationships, both among teachers themselves and with pupils. They spent much time together during practical lessons, extracurricular activities, school trips, and exhibitions. The interviewed teachers also stated that they communicated a lot among themselves and with the pupils, both about their private lives and school.

1.04 Strokovni članek

UDK 821.163.6.09
821.163.6Krek

Prejeto: 15. 10. 2017

Milan Dolgan

izr. prof. dr. v p., Melikova 84, SI-1000 Ljubljana

E-pošta: milan.dolgan@gmail.com

Leposlovje Janeza Evangelista Kreka

Ob stoletnici smrti

IZVLEČEK

V osebnosti Janeza E. Kreka se združujeta in si prizadevata za prevlado družboslovno-politična in literarno-estetska komponenta, ki je v dosedanjih razpravah zanemarjena. Značilno je, da se je udeleževal v vseh treh glavnih literarnih zvrsteh: pripovedništvu, dramatiki in pesništvu. Svojih leposlovnih del ni utegnil izoblikovati, vendar je v vseh treh zvrsteh dosegal tako idejno poglobljenost kakor tudi izvrstne estetske učinke. Posebej je treba opozoriti na roman »Iz nove dobe«, na zadnjo dramo »Ob vojski« in na domovinsko pesem »Naša je ljubezen stalna ...«.

KLJUČNE BESEDE

Janez Evangelist Krek, leposlovje, dramatika, pesništvo, pripovedništvo

ABSTRACT

LITERATURE OF JANEZ EVANGELIST KREK ON THE ANNIVERSARY OF HIS DEATH

*The personality of Janez E. Krek combines two competitive components, the social-political and literary-aesthetic, which have so far escaped scholarly attention. Krek tended to be productive in all main three literary genres: storytelling, drama, and poetry. Albeit not able to bring his literary writings to perfection, he accomplished in all three genres both an ideational depth and excellent aesthetic effects. Special mention ought to be made of the novel *Iz nove dobe*, his last play *Ob vojski*, and the patriotic poem *Naša je ljubezen stalna...**

KEY WORDS

Janez Evangelist Krek, literature, drama, poetry, prose

Leposlovje Janeza Evangelista Kreka (1865–1917) je vsestransko – zajema v veliki meri vse tri literarne zvrsti: dramatiko, pripovedništvo in pesništvo. Ni mogoče opredeliti, kaj je pomembnejše, čeprav se je na primer Matjažu Kmeclu zdelo, da je bil Krek najuspešnejši v dramatik. Ker je bil Krek pomemben sociolog in politik ter je o teh zadevah veliko pisal, se je vedno zdelo, da je ta njegova literarna ustvarjalnost pomembnejša od leposlovne. Vsekakor se oboje precej prepleta, tako da v Krekovem leposlovju vedno iščemo sociološke in politične prvine. A ni mogoče zanikati njegovih posebnih leposlovnih prijemov, kar pa še ni dovolj razkrito. Krekova osebnost je izjemna ravno zaradi širine njegovega delovanja. Tudi dandanes redko naletimo na močnega politika, ki je hkrati močan umetnik, tako kot je bilo pri Kreku.

Kot je znano, je Ivan Dolenc Krekovo besedno ustvarjalnost, tako sociološko kot leposlovno, izdajal skupaj. Naslov te znamenite izdaje v več knjigah je *Izbrani spisi*. Do danes še nimamo posebne izdaje Krekovega leposlovja samega po sebi. Dolencevo delo je v istem smislu nadaljeval Vinko Brumen, vendar je dospel le do leta 1907, tako da njuna izdaja še ne zajema zadnjih desetih let Krekovega ustvarjanja. V tem, zadnjem obdobju je leposlovja precej, in sicer dramskega. Napoved Janeza Juhanta v *Krekovem berilu* iz leta 1989, da bo izšel »celoten kritičen opus«, se ni uresničila. Tudi še nimamo kakovostne Krekove bibliografije. Dolenc upravičeno opozarja na problem, da Krek nekaterih svojih besedil ni podpisal, tako da je treba marsikaj šele odkriti.¹

V zborniku *Krekov simpozij v Rimu* je literarni zgodovinar Jože Zdravec objavil razpravo »Krek – pesnik in pripovednik«. Poleg Dolencevega je to doslej najvrednejši prispevek pri raziskovanju Krekovega leposlovja. Najbrž je nastal na osnovi dela, ki so ga opravili Zdravčevi študentje in študentke na slavistiki; precej je bibliografskega gradiva. Anton Slodnjak, *Zgodovina slovenskega slovstva* (Slovenska matica), Kreka obravnava dokaj sociološko. O njegovem leposlovju ima bolj ali manj slabo mnenje. Na primer: »Krekova povestica Mati ni bila nič več kakor psevdoromantična ganljiva zgodba, čeprav jo je avtor zasnoval iz življenja ljubljanskih predilničarjev ... V estetskem in idejnem smislu ni bilo v Krekovem delu nobenega bistvenega napredka.«

Celotno Krekovo leposlovje je ustrezno obdelal Matjaž Kmecl, in sicer v razpravi, ki je leta 1988 izšla v reviji *2000*. Izidor Cankar (*Dom in svet*, 1917) Krekovo leposlovje ceni: »Morda se je Kreku samemu zdelo najvažnejša bolj umska, tendenčna vsebina. Morda je edini razumel pravo važnost umetnostnega in drugega kulturnega dela. Ne smemo pozabiti, da

tiči v Kreku dobršen kos resničnega pesnika. V tej široki, slovanski duši je dovolj prostora, da tudi nasprotja spravljivo med seboj žive.« Mirko Mahnič se ne more odločiti, ali je Krekovo leposlovje dobro ali ne. Hvali Krekov »naraven, preprost, nespakljiv jezik«, v isti sapi pa vidi »šemaste, na silo izmišljene osebe v igrah«.

Še jasneje kot Izidor Cankar Krekovo leposlovje osamosvaja Josip Abram: »Janez je imel poleg ogromnega znanja tudi silno živahno in prožno domišljijo. Zato je imel vedno polno pest vsakovrstnih leposlovnih idej in snovi. Ker pa se sam ni utegnil baviti dosti z leposlovjem, je kaj rad druge seznanjal s svojimi načrti, da bi jih izvajali. Tudi mene je vzpodbujal k raznim zanimivim leposlovnim delom.« V nadaljevanju Abram pripoveduje, kako je Krek vzpodbudil Finžgarja, da je napisal roman *Pod svobodnim soncem*, kar je dobro znano tudi iz drugih virov.

Dramatika

Dramska igra je že po svoji naravi usmerjena v estetsko učinkovanje, v zadovoljitev gledalčevega pričakovanja. Sestavljajo jo samogovori, razgovori, dvogovori in dogajanje. V dramatik je Krek manj vpaddljivo družboslovno prisoten kot v pesništvu in pripovedništvu.

Njegov zadnji spis, preden je 8. oktobra 1917 umrl, je najbrž leposloven, in sicer dramski. To je igra *Ob vojski*. Verjetno jo je vsaj dokončal, če ne kar v celoti napisal v tistih štirinajstih dneh, ki jih je pred smrtjo preživljal v Šentjanžu na Dolenjskem. Dejstvo je, da je rokopisno besedilo te igre izročil tamkajšnjemu kaplanu Antonu Skubicu, gotovo zato, da bi jo režiral oz. uprizoril. Uprizorili pa so jo v Šentjanžu in z njo gostovali v Boštanju pri Sevnici šele septembra naslednje leto (1918). Prej je besedilo igre izšlo v časopisu *Ilustrirani glasnik* in kot samostojna knjižica pri založbi Katoliška bukvarna. Kaplan Skubic je prvotni Krekov rokopis igre neznanokdaj izročil Dolencu. Ta rokopis danes hranijo v arhivu kapucinskega samostana v Škofji Loki.

Na rokopisu ima igra *Ob vojski* naslov drugačen, in sicer *V ruskem ujetništvu*. Treba je priznati, da ta naslov glede na celotno vsebino igre ni ustrežal. Bil je skorajda politično udaren. Naslov *Ob vojski* je na škofjeloškem rokopisu dodatno izpisan z zelo majhnimi črkami; morda niti niso Krekove.²

Težava se pojavi tudi pri podnaslovu. Krek je svoja dramska dela podnaslavljal bodisi z izrazom burka ali igra. Ta igra pa je bila knjižno natisnjena s podnaslovom *Igrokaz v štirih slikah*. To verjetno ni bila Krekova odločitev. Zanimivo je tudi, da ta igra nima »dejanja«, kot je bila navada pri Kreku, temveč »sli-

¹ Zdaj, ob stoletnici smrti, mi ni uspelo pridobiti založnika niti za izdajo Krekove dramatike, kaj šele, da bi kdo pripravil kolikor toliko celovito izdajo njegovega pesništva in pripovedništva.

² To Krekovo igro sem izdal leta 2016 pri založniku Amalietti-ju v Ljubljani. Naslov *Ob vojski* se mi je zdel nejasen, zato sem ga preoblikoval v naslov *Ko je vojna*.

ke«. To je v precejšnji meri ustrezalo dejanski zgradbi te Krekove igre. Prva dva dela sta namreč splošni sliki vojnega dogajanja, le šibko ali celo nič povezani z nadaljnjo glavno vsebino.

Igra *Ko je vojna* je melodrama ali sentimentalna drama o trpljenju med svetovno vojno. Prva slika prikazuje, kako dekleta pripravljajo majsko procesijo h kapelici Žalostne Matere Božje. Druga slika prikazuje najprej slovenskega ujetnika v Italiji in nato njegovega brata kot ujetnika v Rusiji, nastopa tudi Ruska mati. Ta slika, ki je skoraj v celoti pesniška, se zdi Mirku Mahničju »zanimiva«. V zadnjih dveh »slikah«, ki pa sta dejanji, se razvije dogajanje, kako obupana mlada vojna vdova Klančevka, ki ji je umrl tudi sinček, na zahtevo beračice Maruše, voditeljice kulturnega snovanja, posvoji tri deklice sirotice ter se s tem potolaži in odloči za življenje.

Hrepenenje po domu in trpljenje ujetnikov: »Zdaj šele čutim, kaj sem izgubil, / vate sem zdaj šele ves se zaljublil ... / Vojsko nosim v svojem srcu.« Maruša: »Vojska je huda reč: razbija, mori, seje sovraštvo. Zato jo je treba popravljati z ljubeznijo.« Klančevkin življenjski načrt: »Včasih poletimo v nebesa in obiščemo Bogka in Mamko Božjo in angelčke in vse, ki jih imamo tam, potem pa zopet na zemljo delat in trpet.« Dekleta očitajo neuravnovešeni sovaščanki beraški Rezi, ki neprestano koga napada in kritizira: »Klepetaš in cel svet mažeš s svojim umazanim govorjenjem.«

Spomenik padlim v prvi svetovni vojni na pokopališču v Škofji Loki prikazuje mlado vdovo, kakršna je bila tudi Klančevka v Krekovi drami (foto Ana Dolgan).

V igro *Ko je vojna* so organsko vključene številne pesmi, kar prispeva k čustvenosti. Fanta nista možato ostra, ampak žalostna, domotožno razpoložena, mehka. Krek ju prikazuje samo v sanjskih prizorih. To sta edini moški osebi v igri. Igra je popolnoma ženska, tako imata nežnost in čustvenost dodatno osnovo. Vendar so Krekove ženske v precejšnji meri možato odločne. V ozadju je seveda garaško življenje kmečkega prebivalstva, ko še ni bilo strojev in nafte, in trdo življenje izkoriščanega delavstva. Delati morajo ženske in otroci, ker so moški na fronti. Podobno kot so včasih odhajali v Ameriko, zdaj odhajajo na fronte. To, da v igri nastopajo le ženske, je usklajeno s tem, da je bilo veliko moških odsotnih, poleg tega so v tedanji ljudski katoliški dramatiki prevladovala bodisi popolnoma ženske ali popolnoma moške igre.

Iz podatkov v sami igri izhaja, da je bila namenjena za uprizoritev v Šentjanžu. Prisoten je tudi Krmelj, bližnji industrijski kraj. To ne pomeni, da te igre ne bi bilo mogoče uprizoriti kjerkoli na Slovenskem. Krajevna imena je bilo treba prirediti. Marsikje se je, tako kot prikazuje Krek, poleg kmečke proizvodnje že uveljavljalo delavsko življenje, proizvodnja v rudnikih in tovarnah. Gospodarstvo je hitro napredovalo. Prva svetovna vojna je povsod pobirala strašen krvni davek ter sirotila slovenske družine. Verjetno je igra *Ko je vojna* zadnje Krekovo ne le literarno, ampak tudi družbeno delo – njegov labodji spev. Vanj je vtisnil globoka spoznanja in slutnje ter jim dal primerno estetsko obliko. Ta igra je Krekova literarna oporoka in ima izjemno mesto v njegovem opusu.

Krek je dve svoji igri izdal v *Zbirki ljudskih iger*, ki jo je prav on spodbudil. Vseh njegovih ohranjenih iger je osem. Nekatere se navezujejo na motiviko pri znanih avtorjih, na primer Gogolj in Shakespeare, vendar je Krekov dramski dar nedvomen. Tri igre so burke, ena je na meji, tri pa so zgodovinske ali aktualne drame. O Krekovi dramatiki je največ pisal Taras Kermauner, poleg njega pa še Dolenc, Kmecl, Wollman, Puntar, Izidor Cankar in Alenka Goljevšček, medtem ko je France Koblar ni obravnaval, ker je preostro ločeval ljudsko in profesionalno dramatiko.

V burki *Pravica se je izkazala* nastopajo tri dvojice: »dijaka«, rokodelska pomočnika in žida krošnjarja. Najboljša sta rokodelca, od katerih eden meni o študentih: »Šale zbijata z vsem, kar jima pride vstric, kakor že znajo taki ljudje ... Jaz, jima tudi navijem uro, da bosta vsaj vedela, da rokodelci nismo za igračo ... Zakaj bi se vsak škril že norčeval iz naju?« Lahkoverni skopi krčmar Ferjan se pusti naplahtati, da bo čez njegov travnik speljana železnica, kar bi mu prineslo dobičke. Nekaj pesmic je posrečenih, kot tale: »Mloda mlada sva dijaka, / hodiiva okrog, / z nama bodi grda spaka, / mati vseh nadlog. / Žeja, žeja se ji pravi, / ki nas vse dijake davi.«

V burki *Cigan čarovnik* kmečki fantje, med katerimi je glavni Luka, v predpustnem času s pomočjo čarovniško obdarjenega cigana Miška, ki sebe

predstavlja z zanimivimi pesmicami in govori napol hrvaško, za zdravo, veselo in delovno življenje usposobijo vraževernega Lenarta in pretepaškega Pavleta. Miško: »Luka mi obeča, da mi plati celu forintu i bačvu vina, če se dobro držim i dva magarca ili kot kaže Kranjac dva osla nasmodim.« Med fanti je Gašpar karakteriziran, da zaničuje »civilno« življenje in poveljuje vojaški stan. »In civil obleka – draga, pa slaba, in visi na tebi kot vreča na štoru. Pa poglej soldata – kot bi bil ulit, tak je.« Kmeta Grahar in sosed Lokar premlevata težave, ki jih povzročata mladina.

Veseloigra *Občinski tepček* se začne z občinsko sejo, na kateri se izve, da gosposka zasleduje nekega lepo oblečenega goljufa in da pride na inšpekcijo občine novi komisar. Pisar je tak teleban, da goljufa Macafurja zamenja za komisarja, policaj pa komisarja zamenja za goljufa. Občina se hoče pred višjo oblastjo izkazati s pesmijo, ki je bila nekoč namenjena škofu. Poleg tega je na sporedu smešen slavnostni govor, nastopajo pa tudi muzikantje in ljudstvo. Župan: »Vse je bilo v redu. Jedi dovolj, muzika tako lepa, pisar je imel tak govor, da ga še razumeli nismo, fantič je znal tako svojo pesem, da jo je skoro pozabil, ni čuda pri otroku. Vse je bilo pošteno in napeljavano, da se pozabi srenjski mostič, na – zdaj pa se izkaže, da komisar ni komisar.« Jurca, ki je občini tako rekoč služil za norčka, se izkaže kot najpametnejši.

Igra *Turški križ* naj bi imela zgodovinsko tematiko: boje proti Turkom. Glavna ideja je, da so potrebni pogum, junaštvo, bojevitost in odločnost ter da je treba premagovati obotavljanje, ležernost, prestrašenost, individualizem, izgovore in defetizem. S to igro je Krek zadolžil slovensko prihodnost. Voditeljica ljudskega odpora in boja je enainvajsetletna Uršula, ki je ponosna, da njeno ime pomeni medvedka. Rešiti hoče od Turkov ugrabljenega janičarskega brata. »Nisem golobica, da bi se vdajala mehjemu javkanju. Orlov hočem, ki brez omotice plavajo nad brezdni in merijo prostore, kamor ob uri dejanja treščijo naše sovražnike.« Ljudski vojni akciji se na samem bojišču pridruži celo duhovnik. Uršuli najbolj pomaga berač Štrigalica, ki je Ribničan in govori po ribniško. Kmalu potem, ko je ta igra izšla (1910), je vsa Evropa z napetostjo spremljala zmage Srbije in drugih balkanskih držav proti Turčiji.

V igri *Tri sestre* naj bi bilo okolje kmečko, vendar sta prikazani posestvi bogati in prevladuje malomeščanska mentaliteta. Ženske so na začetku muhaste. Majda: »Ker sem vse hudobne izkušnje stanovitno premagala in ker živim kot nuna, pa me zmerjate za to.« Špela: »Jaz nisem tistih, ki bi jim bile vsake hlače dobre ... Možita naj se Ana in Majda, ki utegneta, ki nista za drugo rabo.« Ana se nad možem Antonom, ki je organist in pevovodja, strašno huduje, ker da se noče odreči pevki Poloni: »Polona neče k nam, zavoljo mene neče. Hm, ali sem odkrila pokrov? Skrinja, kjer ti spravljáš svoje skrivnosti, je preslaba, moraš drugič bolj zapirati.« Treba je reševati Anin zakon. Špelin mož,

kmet France, ki zastopa moško razsodnost, svoj prav uveljavlja izključno z dejanji: humoristično privoli v vsako ženino neumno muhavost. Igra poteka med burko in melodramo ter ne vsebuje pesniških besedil.

Igra *Sveta Lucija* ima zgodovinsko ozadje, a idejnost je tudi sodobna. Zgodovinski so čudeži, da v cerkvi svete Lucije v Dražgošah, ki je bila nekoč še podružnica župnije v Selcih, spregledujejo slepi. Življenje v tem kraju, ki se na drugi strani navezuje na železarsko proizvodnjo v Kropi, zaznamujejo ostri prepiri. A mladi se zoperstavlajo. Končna spreobrnitev k slogi, pobožnosti in medsebojni prijaznosti pa se dogodi, ko spregleda gospa Elizabeta, ki priroma z Dolenske, kjer jo je v prepiru oslepil mož Urh. Ta se spreobrne, opusti svoje brezverstvo. Možje govorijo: »Današnje sonce ne taja samo ledu po planinah, ampak tudi okoli src, in ne sveti samo po grapi, marveč prav na dno duše ... Ni ga na Jelovici tako globokega brezdna, da bi ne bil preplitev za tisto jamo, kamor bova midva in z nama vsi naši sosedje pogreznili naše staro sovraštvo.« Nedolgo potem, ko je ta igra izšla, smo Slovenci strnili vrste za uredničenje jugoslovanske majniške deklaracije.³

Pripovedništvo

Medtem ko sta dramatika in pesništvo že po svoji zunanji oblikovanosti nekaj povsem drugega kot politična in družboslovna publicistika ter sta torej pri Kreku na ta način zavarovani kot leposlovni posebnosti, pa je drugače s Krekovim pripovedništvom. To je po zunanji obliki podobno publicistiki, oboje je proza, zaradi česar je meja med leposlovjem in družboslovjem manj jasna in ostra. Treba je upoštevati dejansko zabrisanost meje pri marsikaterem Krekovem družboslovnem spisu, ki je vsaj v nekaterih svojih delih leposlovno živahen. In obratno: njegov leposlovni spis je pogosto deloma znanstven in trd.

Ivan Dolenc v *Izbranih spisih* ponatiskuje devet Krekovih pripovednih spisov, ki jih kot takšne opredeljuje. To so: Mlada prijateljca, Marijca in Anica, Z božjo pomočjo, Trapec, Stara mati, Iz nove dobe, Mati, Za brata in Božji blagoslov. Pri nekaterih pripovedih delov besedila ne navaja dobesedno, ampak jih skrajšane obnavlja.

V celoti Dolenc ponatiskuje najdaljšo Krekovo leposlovno prozo, ki nima podnaslova ter je izhajala v reviji *Dom in svet* leta 1893. Naslov *Iz nove dobe* je družbosloven, neprivačen in neposrečen. To »novo dobo« Krek odločno opredeljuje kot že preteklo, potekajočo pred dvajsetimi leti ali več. Možen bi bil na primer naslov *Slovenski delavec na Dunaju* ali *Revšči-*

³ Predlagam, da bi v Selcih, Železnikih, Dražgošah in Škofji Loki, kjer je bil Krek najbolj doma in je še vedno, pokrenili uprizorjanje Krekovih iger, nekakšen Krekov gledališki festival, ki bi imel vseslovenski pomen, podobno kot ga ima uprizorjanje škofjeloške procesije. Razveseljivo je, da se po vaseh dogajajo uprizoritve Krekovih iger in burk.

na in bogastvo človekovo. Res nevtralen bi bil naslov po glavni osebi: *Peter Kosem*. Ta naj bi na Dunaju živel že deset let.

V tej Krekovi povesti ali skorajda romanu, ki ga sestavlja 11 poglavij in uvodni epilog ter obsega približno 150 strani, prevladuje dunajsko življenje. Vendar proti koncu pridejo na Dunaj kranjski kostanjarji, da bi kaj zaslužili, in sploh je ta roman slovensko poudarjen. Dunajski okraj Ottakring, ki ga določa Krek, je znan po tem, da je tam pozneje bival Ivan Cankar. Anton Slodnjak piše: »*Glede na snov in milje je povest Iz nove dobe predhodnica Cankarjevih dunajskih novel in črtic. Zanimivo je, da si je Krek zamislil zgodbo v Ottakringu, poznejšem Cankarjevem bivališču in poglavitnem prizorišču njegovih pripovednih del v dunajskem obdobju ustvarjanja.*« Na primer roman *Hiša Marije Pomočnice*. Cankar in Krek lahko drug drugega opravičujeta, če bi jima kdo očital tujost.

Zanimivo je, da pri osebi madžarske Dunajčanke Ide Kezepe, ki na koncu obupuje nad življenjem in stori samomor, opazimo podobno označitev, kot se v Krekovi drami *Ko je vojna* pojavlja pri Klančevki. Ida fantazira, da bi »pomorila to neumno ljudstvo, med katerim živi ... Rablja si želim za moža ... potem pa bi si še sama lepo obvezala vrat.« Ivan Dolenc je literarno predlogo za Klančevkin značaj iskal v neki ukrajinski povesti.

Čudno je, da Krekov roman *Iz nove dobe* še ni izšel kot knjiga. Vsaj dandanes bi ga bilo treba izdati v knjižni obliki.⁴ Slodnjak na hitro omeni njegovo leposlovno kvaliteto (»efektno zapletena zgodba«), na široko pa se razpiše o njegovi družbeni vsebini, ki jo krivično ocenjuje negativno: »*Krek je skrajno tendenčno in enostransko prikazoval pokvarjenost židovskega kapitalista, pogubnost socialne demokracije in požrtvovalnost njenih vernih nasprotnikov.*«

Dolenc pravilno opozarja, kako neraziskana je Krekova dunajska motivika, ki se nanaša na višjo družbo, in da je treba opraviti tozadevne raziskave resničnostnega ozadja. Kar se tiče Krekove protizidovske tendenčnosti, moram opozoriti, da ne ostaja na površini, ampak židovsko problematiko v tem romanu temeljito pogloblja in osvetljuje. Krekovo protizidovstvo je mogoče razumeti tudi kot slučajen privesek in nekakšno opravičilo za negativne značaje.

Roman *Iz nove dobe* odlikuje dosledno reportažno poročanje o dogajanju, ki pa je pretkano s številnimi opisi dogajanja, razgovori in govori. Izjemna časovna strnjjenost ali zgoščenost začetnega dela se na koncu umakne odločnemu časovnemu izpustu, dogajanje pa je še vedno polno slikovitosti in plastike. Res je v tem romanu veliko družboslovnega razpravljanja, ki pa je izjemno zanimivo.

Kaj pomeni, da je neka leposlovna proza estetsko uspešna in učinkovita? To pomeni, da zna pisatelj spretno in zanimivo popisovati – kako se na primer pretepa dva možakarja, ne pa da o tem pretepu samo posplošeno poroča – ali da spretno, na osnovi dobrega opazovanja opisuje, kako se igrajo otroci. To pomeni, da bralec uživa zaradi izvirnosti, plastičnosti pisateljeve pripovedi in v napetih dialogih – na primer velika psihološka zanimivost, kako se obnaša in govori mlada delavska žena, ko se ji neka starka nenadoma ponudi za pestunjo njenih otrok. Pri vsem tem idejnost ni izključena, kajti zanimivi opisi in napeti dialogi morajo temeljiti na globoki idejnosti, ki tvori ozadje ali ogrodje pripovednega dela. Idejnost je najpomembnejša, toda če je tako rekoč gola, če je ne spremljajo estetske opisovalne pisateljske veščine, se lahko zgodi, da je v leposlovnem smislu mrtva, neuspešna. Na ta način torej poskušam opredeliti vlogo idejnosti in estetike v Krekovem leposlovju.

Na primeru Krekove novele *Mati* bom zdaj skušal konkretno oceniti to njegovo delo v literarnem smislu in nakazati, kako bi mogel preučevati še druge njegove pripovedne spise. Na splošno je treba reči, da Krekovo leposlovje ni takšen biser, kot je na primer Cankarjeva povest *Hlapec Jernej in njegova pravica*, popolnoma zapostavljati in posplošeno negativno ocenjevati pa njegove proze ne smemo.

Krekova novela

Novelo *Mati* je Krek že skoraj 30-leten objavil v *Domu in svetu* leta 1894. Sestoji iz dveh poglavij. Prvo poglavje je v celoti opis dogajanja, to je pravzaprav odličen gledališki ali filmski prizor. Mlada mati na igrišču varuje tri otroke (eden je še v zibki) in zraven hiti šivati. Pride nepoznana starka, ki se ponuja za pestunjo in gospodinjstvo pomočnico. Na večer se vrne mož Jakob, ki je delavec v tkalnici; starko sprejmeta v svoje borno in drago najemniško stanovanje.

Drugo poglavje pa ni enotno. Začne se s poročilom o življenju te delavske družine (Jamnikovi) na splošno in zdaj, ko je razširjena. Sprememba, da dogajanje sledi poročanje, je ugodna. Sledi dogajanje na vseh svetnikov dan, in sicer pogovor ter Jakobova pripoved o njegovem nesrečnem otroštvu, pri čemer starka joče. Sledi poročilo o prenehanju dela v tovarni, o Jakobovi bolezni in o tem, da starka družini pomaga z beračenjem. Sledi dogajanje, da starka, odpravljajoč se na petdnevno romanje na Trsat, Jakoba prosi, naj svoji nepoznani materi odpusti in zanjo moli. Sledi poročilo o Jakobovem ozdravljenju, a starka je smrtno oslabela. Sledi še dogajanje: starka izpove, da je ona Jakobova mati, razkrije svoje življenje in umre. Na koncu novele je idilični epilog (poročilo), da se je življenje Jakobove družine vsestransko izboljšalo.

Jakob pove svojo rojstno letnico: 1850. Torej je glede na objavo novele zdaj star 44 let. Kraj dogaja-

⁴ Takoj po vojni, v času komunizma, sem doživljal podobne ideje, kakor se obravnavajo tukaj. Hočem reči, da je ta roman še aktualen.

Mati.

(Spisal I. Sovran.)

I.

Pred malo hišico v Vodmatu je sedela lepega jesenskega popoldne mlada žena na tratici in šivala. Zraven nje je ležalo v košku drobno dete, in ob cesti sta dva mala dečka skladala kamenčke na kupce in jih zopet razmetavala. Kričala sta, kar sta jima dali mladi grli, in z glasnim hoi, hoi! sta spremljala vsak voz, ki je oddrdral mimo.

„Če mi ne gresta takoj sem, vaju nabijem, da bodeta pomnila“, ozove se mati. „Poglejta, kaj mi napravljata z vednim skakanjem! Se tega je treba, da bi ves atov zaslužek izdala samo za vajine hlače!“

Boječje sta prišla drug za drugim k materi in se posadila zraven nje. Toda dolgo nista strpela miru; kmalu sta se jela zopet premetavati po tleh. Zadelu ju je pa napovedana kazen. Mati ju je pograbila in odštela vsakema znatno

število udarcev. Vse vprek je kričalo: mati, te-pena dečka in otrok, vzbudivši se v košu.

„Kar v Ljubljano vaju pomečem s tem nagajivcem vred, saj ste mi samo za križ in težavo“, vpila je mati za dečkoma, ki sta jo ihtč udrla po cesti. Od blizu je opazovala ves ta prizor stara, borno oblečena žena, ki je ravno prihajala iz mesta; na cesti je prestregla mala beguna ter ju vsakega za jedno roko holj vlekla nego vodila proti materi.

„Nikar se ne bojta, bom že jaz prosila mamo za vaju. Kako ti je pa ime, ti mali zmršenček?“

„Jakec sem; izpustite me, o j izpustite me“, zaihtel je starejši.

„In tebi?“

„Jožek“, zajecjal je mlajši.

„Lepe in zdrave otročiče imate; lahko ste hvaležni zanje Bogu“, nagovorila je starica mater, ki je čudeč se gledala prihajajočo ženo.

46*

Novelo *Mati* je Krek pod znanim psevdonimom I. Sovran objavil leta 1894 v leposlovni reviji *Dom in svet*.

nja je Vodmat v Ljubljani. Omenjata se Ljubljana in Studenec. Ni jasno, ali je pokopališče že na Žalah. Omenjajo se Notranjska, Dobrova pri Ljubljani in škofjeloško hribovje. Starka je prej službovala kot služkinja v Gradcu. Stanovanje Jamnikovih je ena soba, ni pa povedano, ali je v njej tudi ležišče Jakoba in žene Mice; morda imajo še kakšen prostor, saj na koncu Jakob kliče »skozi vrata«. Ta nejasnost je kritična. Ko se govori o drveh, je treba upoštevati kurjavo za kuhanje. In »vozovi« pač še niso bili avtomobili.

Zanimiv je Micin značaj. Mlajša je od moža, ki pravi, da je »premalo izkusila, pretrdo srce«. Njena grobost in nesposobnost obvladovati otroke sta celo tolikšni, da grozi vreči dete v Ljubljano. Označena je kot preveč gostobesedna. S priložnostnim zaslužkom, saj pere in krpa, nekoliko prispeva k težavnemu preživljanju družine. Njena pomiritev s starko je psihološko razločljiva s težnjo, da si želi olajšati naporno gospodinjstvo. Stanovanje ima nepospravljeno. V času krize postane do starke nestrpna. Pisatelj jo na koncu označuje z besedo »njena raskavost«. Prikazana je plastično, pisatelj je ne idealizira kot lik matere, a je tudi ne očrni naturalistično, saj se bo popravila.

Jakobova mehkoča in prijaznost nista povezani s pobožnostjo, ki je verjetno ne prakticira (še manj pa žena), ampak sta najbrž splošni slovenski in slovanski moški lastnosti, ki se stopnjujeta do solzavosti in ju je Krek rad izpostavljajal. Jakob v zvezi s starko nekaj sluti.

Starka je pobožna. Pisatelj namigne na skoraj čudežno Jakobovo ozdravitev s pomočjo njene vernosti. Očitno je sklenila, da ne bo razkrivala svojega življenja in namenov, ampak bo dobra dela opravljala

prikrito. Šele na koncu ne vzdrži več, da bi molčala, in razkrije svojo preteklost. Na ta način sovpadata psihološka skrivnostnost in literarna napetost. Pisatelj pa starkine preteklosti ne razkriva jasno, ker bi se mu to najbrž zdelo banalno, ampak redkobesedno navaja drobce, ki pa jih bralec lahko sestavi v zgodbo. Verjetno je starkin zapeljivec, s katerim je imela otroka, tajil očetovstvo, a ona ga je tožila, da bi otroku zagotovila doto, nakar je krivičnež dosegel, da je bila obtožena in obsojena, ker naj bi krivo pričala. Rekli so ji, da je otrok umrl. A zdaj na starost, ko se je vrnila v domovino, na Kranjsko, je na občini izvedela, da njen otrok živi in kje živi. In tako se je namenoma pojavila pri Jamnikovih.

Tako kot Jakob skupaj z ženo ni dejaven versko, ni dejaven tudi družbeno, in sicer ni včlanjen v delavski sindikat ali organizacijo, kar je bilo v tistem času že pogosto. Njegov družbeni položaj označuje »osamelost«, ki pa jo odpravlja starka s svojo vključitvijo v družino, ki je blagodejna, saj ji je sicer grozilo kulturno propadanje. Pomanjkanje družbenosti bi lahko bilo nadomeščeno tudi z alkoholizmom. Pisatelju se zdi potrebno, da v pripoved vključi daljšo sociološko analizo, kar pa ni ugodno za estetiko novele. Navedam odlomek: »V tvornici preživi vse življenje in vse, karkoli se vrši poleg njega v javnem življenju, gre tiho, brez sledu mimo...« Seveda vsakršna umetnost potrebuje ne le estetiko, ampak tudi idejnost, le da mora biti ta vključena nevsiljivo.

Druga disgresija ali izmik, da pisatelju ne zadošča temeljna estetsko-idejna ravnina, je vsiljivo psihologiziranje. To se v pričujoči noveli pojavi dvakrat. 1. »Teško je bilo spoznati, kaj se je medtem godilo v njeni

duši; toda izpremenjeno lice, živo oko in solze, ki so ji je zalivale, so pričale, da ji je silnih čuvstev polno srce.« Zadoščal bi nazoren opis, kako je starka jokala. 2. »Kdor ni sam izkusil, kaj je lakota, mraz, uboštvo in zraven še bolezen, temu se ne da popisati. Črna mora žalosti, čemernosti, sirovosti in obupa ...«

Opozarjam na tako imenovane močne besede ali izraze, ko pisateljska energija in izvirnost kar zažarita. Nekaj primerov: 1. »*Za Boga, saj še sami težko živimo.*« (govori mlada Jamnikarica). 2. »*Trdovratno guli svojo.*« (njena označitev starke). 3. »*Ljubeznivo gibanje se je razvijalo v ozki izbici.*« (pisateljev komentar). 4. »*Starši so me pustili kakor kamen na cesti.*« (Jakob). 5. »*Stari ljudje nimajo drugega dela kakor molitev.*« (Jamnikarica). 6. »*Huda pokora so otroci.*« (Jamnikarica). Očitno je treba Krekovo besedo »gostja« razumeti in jo nadomestiti z besedo »rejnica«. Izraz »imam pravico« je treba razumeti kot »domovinsko pravico«, to je potrdilo o rojstnem kraju.

Pisateljeva estetska opazovalna vrednost se posebno izkazuje pri opisovanju otrok. Tako starejša dva kot najmlajši so prikazani zelo živo in prepričljivo. Tudi drugi Krekovi spisi izpričujejo izreden smisel za otroško vedenje in psihologijo. Nemara je Krek poznal mladinsko delovanje don Bosca v Italiji, ki se je kmalu razširilo tudi v Slovenijo. Je pa res, da v drugem delu pričujoče novele Krek ne prikazuje več otrok.

Krekova umetnost pri prikazovanju družbenega in zlasti delavskega življenja me spominja na Dickensa. Ta pa je umrl že leta 1870; vidimo, kako zgodnejši je bil družbeni razvoj v Angliji. Na drugi strani imam v mislih Maksima Gorkega, ki je bil Krekov sodobnik. Napisal je tudi tako rekoč politični roman *Mati*. Seveda je na Kreka najbrž vplivalo sočasno leposlovje na Dunaju in v Avstro-Ogrski, kar mi je neznan. Treba bi bilo raziskati, kako sta nazor in umetnost velikega Ivana Cankarja vzrasla ne le iz Krekovega družbenega delovanja, ampak tudi iz njegovih umetniških spisov, v našem konkretnem primeru iz umetnosti novele »*Mati*«. Cankarja in Kreka je treba pojmovati skupaj.

Novela *Mati* je začetek romana. V drugem delu in proti koncu so nanizane prvine, ki bi lahko tvorile osnovo za obsežen roman v Dickensovem slogu. Toda kako bi se to izvedlo, ko pa začetek novele vzpostavlja Jakobovo sedanost, vse pa se je začelo z njegovim rojstvom in otroštvom ter z mladostnimi doživetji njegove matere? Ta niti nima imena. Roman bi bil lahko analitičen; to pomeni, da preteklost ne bi bila opisana na začetku, ampak v sredini oziroma na koncu. Začetno življenje bi bilo retrospektivno postavljeno na konec. Torej Krekova novela vsebuje močne poganjke za večjo rast. Naslov *Mati*, ki se nanaša na Jakoba, ne pa na mater Jakca, Jožeka in Andrejčka, bi bilo mogoče spremeniti v *Dve materi*, saj sta zanimivi v svoji različnosti. Sedanji naslov je nekoliko dvomljiv, saj se bralec precej časa ne znajde.

Mlada mati je v tej noveli tista oseba, ki se v skladu s Krekovo pisateljsko metodo spremeni, izboljša, kar pa ni razvito.

Postavlja se končno vprašanje literarne ocene novele *Mati*. Odličen je njen prvi del, zato predlagam, naj to besedilo služi kot antologijsko, kadar se predstavlja Krekovo pripovedništvo, na primer v čitanki. Kot celota, skupaj z drugim delom, pa ta novela ne bi mogla služiti v ta namen, saj je premalo enovita in skladna. Seveda je treba opraviti najnujnejše jezikovne posodobitve in prilagoditve, razen če bi želeli predstaviti popolnoma izvirno besedilo.

Upoštevati je treba še eno težnjo Krekovega pripovedništva, to je nizanje akcij ali gola fabulistika. To je pretirano podajanje predvsem dejstev, ne da bi se pisatelj širokopotezno posvečal vsakokratnemu dogajanju, dialogom in prikazovanju. Ta težnja je nemara izraz prevladujočega družbenega delovanja na škodo literarne umirjenosti in širine. Takšno hitenje in prevladovanje akcije se kaže na primer v noveli *Za brata*, medtem ko je najboljše Krekov leposlovni spis *Iz nove dobe* poln široko razgrnjene fabulistike, pa tudi družbenoagitacijske, to je idejne vsebine. Mislim, da je Krekova novela *Mati* v drugem delu pretirano akcijska. Premalo organsko in preveč mehanično akcijska.

Pesništvo

Dr. Pogačnik, ki je Kreka obiskal v Šentjanžu v njegovih predsmrtnih dneh, je zabeležil njegove besede: »*Vse tukaj poje, griči pojo, polja pojo in ti dobri Dolenjci samo pojo. Kakor v mladih letih, tako bi pesmi-ce zlagal v tej lepi naši zemlji.*« Kreka je torej pesem spremljala ne le v mladosti, celo pred smrtjo. V njegovi zadnji igri *Ko je vojna* je več pesmi kot v drugih igrar, ki pa tudi ne shajajo brez njih. Potemtakem bi moral režiser Krekovih iger v polni meri upoštevati njegove pesmi, ne pa se jim izogibati. Krekova proza je pa pač prozaična, to je skorajda ne vsebuje pesmi.

Krekova mladostna pesem ni mogla biti drugačna kot slovenska ljudska pesem. Vendar je dajal prednost lastni pesmi, ki na izviren način posnema že obstoječa ljudska besedila. Imel je izreden čut za ustvarjanje v lastnem slogu. Poglejmo kot primer Krekovo *Pesem izseljenčeva*; najbrž je bila namenjena za igro o izseljencih, ki pa ni bila napisana ali je izgubljena. Pesem je našel Ivan Dolencec in jo objavil v posebnem časopisnem prispevku.

Pesem izseljenčeva ima 10 kitic in je prvoosebna. *Na nebu visokem / en oblak je pripet, / da solnce ne more / pogledat po svet, // da ne vidi v očeh mi / meglic in solzic, / ko jemljem slovo / od domačih stezic.* Dve kitici sta lepo skladnjsko spojeni. Tri pomanjševalnice sevajo nenavadno nežnost. Da je oblak »pripet«, je povedano metaforično izvirno. Pravilno se menjavata ženski in moški zaključek vrstice, razen predzadnje vrstice, ki se zaključí moško, kajti beseda »slovo« je

pomembna. Ritmično ni moteče, ali začetek vrstice vsebuje dva nenaglašena zloga ali enega. Da so med motivi – stvarmi, od katerih se fant poslavlja – najprej »stezice«, je duhovito, presenetljivo. Sledi naštevanje drugih motivov: lipica, penica, škrjanček in miška. Od teh sta prva motiva opisana v eni kitici, ostalima dvema pa je odmerjena po cela kitica. Nove pomanjševalnice so pristrčne. V šesti kitici je prelom, ko popotni fant ponovno izpoveduje svoje domotožje in pove vzrok odhoda v svet, ki je brezposelnost: *Za miško, za penco / je kruha doma, / le meni, le meni / ga nobeden ne da.* V naslednjih dveh kiticah nastopa »kdorkol«. Izraza »storiti slovo« in »vmeriti stopnjo« sta neugodna in bi ju jezikovno usposobljen redaktor mogel posodobiti. Neugodna sta tudi naglasa »stopnjé« in »grenké«. Možna bi bila rešitev, da se kaj izpusti, saj se motiv »solze« ponavlja. Predzadnja kitica: *En kamen na srcu, / v očeh pa solzo / pogledam prav milo / na Šmarno goro.* Verjetno je treba 2. vrstico popraviti: »v očeh pa s solzó«. Fantova čustvenost in pobožnost sta stopnjevano izraženi v zadnji kitici: *Ozri se na mene, / Marija z gore, / in ti mi potroščaj / to revno srce!* Presenetljivo je, da je pesem na koncu krajevno določena, ta določenost pa je vseslovensko zanimiva in sprejemljiva. Ritem je pravilen.

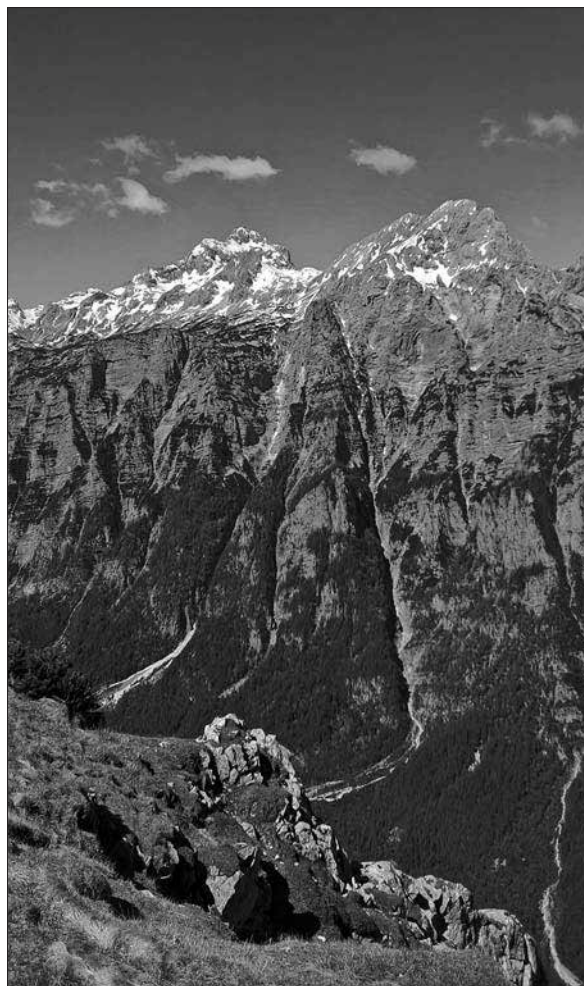
Znano je, da je Krek povzemal ljudsko pesništvo od Slovanov, še posebno od Ukrajincev. Pod njegovim vplivom je prijatelj Josip Abram v slovenščino prepesnil Ševčenkove pesmi, ki jih označuje izjemen lirski slog. Številne Krekove pesmi izkazujejo slovanške vplive in dobro je znano, kako je Krekovo ukrajinstvo vplivalo tudi na Otona Županciča.

Krek je kot preprost ustvarjalec gojil tudi mladinsko oziroma otroško pesništvo. Pisal je na primer basni. Nekatere njegove pesmi bi bile primerne za šolsko čitanko. Poglejmo na primer pesem Mušica in smreka. Ti dve bitji se pogovarjata o svojem življenjskem slogu, ki je tako različen. *In smrečica se oglasi: / Usoda tvoja me skeli. / Glej, jaz življenja sladki raj / uživoála bom še let dokaj.* Mušica zagovarja svoj življenjski slog, potem ko je nemara nekoliko pregostobesedna, takole: *»En dan živela sem samo, / skusila sem usodo vso, / rodila se, možila se, / spojila se, ločila se – / en dan dovolj, dovolj zamé!«* Kot vidimo, pesnik igrivo namiguje na telesno ljubezen.

Toda Krek je bil temeljito izobražen tudi v klasičnih jezikih in v umetnem klasičnem pesništvu. Sestavljal je sorazmerno težavne pesniške tekste v umetnem slogu, pri čemer mu je jezik delal hujše preglavice kot v ljudskih pesmicah. Ena od takih pesmi je *Z goré*. Ta pesem izraža idejnost in motiviko, kakor nam je znana iz udejstvovanja triglavskega župnika Jakoba Aljaža. Znano je, da je nekoč Krek peš prispel iz Trente čez prelaz Luknja in po dolini Vrata na Dovje na obisk k Aljažu. Menda je Aljaž Kreka doživljal tudi kot družbenega tekmeca. V omenjeni pesmi, ki vsebuje osem kitic, se vsaka zaključuje z refrenom »z goré, z goré«, kar pa ni vedno spretno

in naravno. Besedni red je ponekod preveč umeten: *Življenja polne so skalé / in ljubke slasti!* Krekova misel in čustvo sta aktualna za takratne razmere in za nacionalno občutenje planinstva v vseh časih: *In zdi se mi, da vse skalovje / z menoj vred moli za domovje.* Ponekod se Kreku posreči, da sta misel in pesniški izraz usklajena, ponekod pa usklajenosti med izpovedjo in obliko ne dosega: *Zato moj duh zapluj z goré / med bratov četo, / vgraniti jih in užgi srce / za pravo sveto! / Ko bomo narod iz granita, / vzžari nam zarja zmagovita.* Kot vidimo, je ta pesem precej politična. Objavljena je bila leta 1892 ter je idejna in izrazna predhodnica kasnejše pesmi, napisane okrog leta 1904. Navajam jo spodaj.

Krekovo tako rekoč planinsko pesništvo premore nenaslovljeno pesem, ki je pravi biser, a doslej skoraj neznan. Sestavlja jo naslednjih šest dolgih vrstic, ki jih je mogoče razpoloviti: *Stalna je ljubezen naša, kot so naše gore stalne, / iskra, kot so naši vrelci in kot reke srebrolvalne. / Ko pa kdaj bi tvoje skale, stari Triglav, se razdrle, / pa bi naše čete vstale, tebe, Triglav, bi podprle. / Ko pa kdaj bi tvoji vrelci, bistra Sava, usahnili, / pa bi srčno kri ti v strugo naškropili, natočili.* Pesem, ki bi

Triglav (foto Janko Dolgan).

jo jaz naslovlil *Med Triglavom in Savo*, je prvič izšla leta 1899 v *Slovincu* in čez štirinajst dni v Krekovem časopisu *Glasnik* v sklopu daljše (63 vrstic) priložnostne politične pesnitve v čast velikemu zborovanju slovenskega krščanskega delavstva v Ljubljani. Sodelovali so hrvaški in češki gostje, predvsem pa je bilo zborovanje poudarjeno vseslovensko. Vključena je v tisti del pesnitve, ki govori o domovinski ljubezni. Da je bila nekaj posebnega, dokazuje to, da je siceršnji izraz »naša četa« uporabljen v množinski obliki »naše čete«; poleg tega obstaja pričevanje, da je bil najbrž ta del pesnitve natisnjen na posebnem lističu, ki so ga razpečevali na omenjeni slavnosti. Pesem je potem kot šestvrstičnico objavil Josip Abram v *Planinskem vestniku* leta 1904, ne da bi navedel avtorja, saj mu je bilo pomembno samo domovinsko in planinsko navdušenje. Drugič jo je Abram objavil leta 1926/27 v reviji *Mentor*, kjer trdi, da jo je napisal Krek. Obstajala naj bi še ena podobna domovinska pesem oziroma pesnitev. Abram govori o posebnem Krekovem pesniškem zanosu na Jelovici: »Pesem je tekla ko gorski vrelec, srebrno zvonko, zdaj pa zdaj so ritem in rime padale ko mogočen slap – toliko se še spominjam in pa še tega, da je bilo v pesmi vse personificirano, da je vse živelo in pravcato bruhalo divji zanos orjaške ljubezni do prekrasne domovine.« Ob tej priložnosti je Krek govoril, da je v pesniški tekmi premagal celo Otona Župančiča. Kasneje, leta 1933, je Ivan Dolenc celotno pesnitev objavil v četrtem zvezku Krekovih *Izbranih spisov*. V spremni besedi je posebej izpostavil štiri vrstice (brez prvih dveh) z besedami: »Ne vem, če je kdaj Krek silneje, presenetljiveje izrazil vso svojo vdano ljubezen do domovine kakor tu v besedah ...« Kasneje, leta 1938, je pesem kot šestvrstičnico objavil še Ivo Cesnik. Njegov uvodni stavek se glasi: »Kako je ljubil naše visoke gore, in zlasti Triglav, bistre struge naših voda, zlasti Savo, in z njimi našo slovensko zemljo, kažejo tile verzi ...« V navedeni pesmi je strnjen ves Krekov duh, vsa njegova narava in osebnost. Odkod je Krek zajel ta nesmrtni slog ali ritem? Te vrstice so odlično izoblikovane. Nastale so ne v individualni pesniški zamaknenosti, ampak najbrž v skupinskem navdušenju njegovega tako rekoč ukrajinskega združenja. Začetni opis preide v nagovor. Nadrealistična pravljíčnost (kralj Matjaž) se povezuje z bojevitostjo (čete, kri). To je pesniški preroški duh, poveličanje slovenske prihodnosti. Zgornje vrstice so primerne, da bi bile z velikimi črkami vklesane na pred kratkim odkritem spomeniku žrtvam vojn v Ljubljani.

V pesmi *Domovini* Krek primerja druge narode in Slované. Medtem ko drugi pogosto bojevito prelivajo kri, Slovan rajši *moli*, v *solzah pesem peva*. Nerodno je povedano, kako Slovan časti pokojnike. Pesnik spodbuja jokanje in polnjenje solznega morja, ki priča o Slovanovem trpljenju in zaslužjenosti. Na koncu pa pesnik kliče, naj iz solz vzraste vihar: *Mošuj nas, solza, in preplavi vraga, / potopi ga v Slovenov solzni vodi*. Zanimivo je, da je znal Krek slovansko meh-

kočutnost povzdigniti v politične namene, podobno kot je znal Simon Gregorčič prikazovati obrambno vlogo reke Soče.

Precej Krekovega pesništva je družbenega ali političnega. Krekova *Naša pesem* je postala himna krščanskosocialnega delavstva. *Narod naš je narod dela, bojnih zmag si ne želi; / v delu zarja mu vesela trajne zmage se blešči*. Podobne so njegove raznovrstne priložnostne pesmi in pesnitve. Krek je tudi cel gledališki prizor napisal v vrsticah, to je igra Sv. Ciril in Metod stopita na slovansko zemljo.

Pesem *Tragedija*, ki jo je Krek podpisal z ukrajinskim psevdonomimom Hajdamak, dokazuje, da je uspešno zmožel tudi moderno župančičevsko impresionistično oblikovanje: *Šumno tuli vihar / skozi ječeči gozd, / da podzemlje bobni, / in v veličastni višini plamti / razuzdana prostost*. V naslednji kitici pesnik še bolj modernistično oblikuje motiv brez: *Tam v ozadju deviške / breze se klanjajo, / kakor da sanjajo / dan zmagoslavja, / pa so ponižne tako ...* Čudim se odlični izvedbi pesniškega prestopa. Višek je v tretji kitici: *Tam v ospredju do néba / dviže ponosni se brast, / toda v črno propast / trešči ga tuleči vihar*. Čeprav se zadnja, četrta kitica Kreku ni posrečila in torej pesem kot celota ni uspešna, ga predstavlja v povsem novi literarni luči, osvobojeni od tradicionalnih družbenih, političnih, priložnostnih in estetskih spon.

Pesem *Mladim dnem* govori o lepoti in blagru materine ljubezni do otroka. Ko ta zraste, *bdi še na čelu mu križevi znak, / mamice zlate spomin sladak*. Zadnja kitica se glasi: *Vibra se bo približala / in grozila mi streti srce. / Bodi! Saj znaki še žive, / da me je mati križala. / Roj divjaških črnih duhov / zame podira njen blagoslov. / In ko je ni druge rešitve, / rešile me materine bodo molitve*.

V zgoraj navedeni kitici spet lahko doživljamo čudovito izrazno moč, pa tudi jezikovno-izrazno nerodnost in zavore. Predlagam, da bi izdali skrbno izbrano zbirko raznovrstnih Krekovih pesmi, in sicer naj bi bile pesmi natisnjene najprej natančno take, kakor so se ohranile oziroma kakor so bile natisnjene prvič, potem pa naj bi bila ta zbirka natisnjena jezikovno izboljšana in po potrebi skrajšana, kar bi mogel storiti sposoben literarni izvedenec. Prepričan sem, da Krek ne bi imel nič proti, če bi bral posrečeno izboljšano različico svojega pesništva, tako da bi bilo učinkovito približano današnjemu bralcu. Na ta način sem priredil pesem *Z goré*. Ta ima prvotno 8 kitic, moja priredba jih ima 4:

Moj duh mi plava vrh gore
V okrožju jasnem;
odpira, greje se srce
v obzorju krasnem;
oko molče nad zemljo plava
in mi utehe mir vdihava.
Tu sive skale vladajo,
višav kraljice,

tu čez prepade kože skačejo,
kjer ni stezice.
In ljubka slast me napolnjuje
in srčna bolečina kljuje.

Pritožbe grenke šepetam
zemljé domače,
zaupam triglavskim goram,
kako ta plače.
In zdi se mi, da vse skalovje
z menoj vred moli za domovje.

In zdaj, moj duh, zapluj z gore
med bratov četo,
utrudi jih in vžgi srce
za pravo sveto!
Ko bomo narod iz granita,
vzžari nam zarja zmagovita.
Z goré, z goré.

Na koncu naj opozorim, da so v Selcih v jubilej-
nem letu, ko je stoletnica Krekove smrti, izdali *Kre-
kovo knjigo*. Nastala je na pobudo krajevnih ljubite-
ljev in pod uredništvom domačina Franca Pfajfarja.
Z izdajo te knjige so napravili pomemben korak ter
presegli sedanje mrtvilo osrednjih slovenskih založb
in ustanov. V tej knjigi so objavljene tri Krekove igre
(*Turški križ*, *Tri sestre*, *Sveta Lucija*) ter izbor osmih
Krekovih osebnih in družbenih pesmi. Krekove igre
so ponatisnjene kot preslikave prvih izdaj, pesmi pa
so bile računalniško pretipkane, pri čemer se je vti-
hotapilo nekaj napak. Kljub temu čestitam Krekovi
domovini Selca, da je izdala to knjigo in pripravila
»Krekovo leto« s številnimi prireditvami.

LITERATURA

- Abram, Josip (Trentar): Iz Trente na Triglav. *Planin-
ski vestnik*, 1904.
- Abram, Josip: Spomini na J. Ev. Kreka. *Mentor* XIV,
1926/27.
- Brumen, Vinko: *Srce v sredini. Življenje, delo in oseb-
nost Janeza Evangelista Kreka*. Buenos Aires: Ba-
raga, 1968
- Cankar, Ivan: *Zbrani spisi*, XIX (ur. Izidor Cankar). V
Ljubljani: Nova založba, 1936.
- Cankar, Izidor: Ob petdesetletnici dr. Janeza Ev.
Kreka. *Dom in svet* 7–8, 1917.
- Česnik, Ivo: Mati. Spominčica Evangelistu. *Vigred*
12, 1938.
- Dolgan, Milan: Zadnja drama Janeza Evangelista
Kreka, rojenega pred 150 leti. Literarnozgodo-
vinska razprava o Krekovi dramatiki. *Železne niti*
12, 2015, str. 405–430.
- Goljevšček, Alenka: *Od A(brama) do Ž(upančiča).
Vsebine 765 dram slovenskih avtorjev*. Ljubljana:
Slovenski gledališki muzej, 2011
- Juhant, Janez: *Krekovo berilo*. Celje: Mohorjeva druž-
ba, 1989
- Kermauner, Taras: *Blato v izviru in izteku. 1, Prema-
govanje blata*. Ljubljana: Slovenski gledališki mu-
zej, 1997 (Rekonstrukcija in/ali reinterpretacija
slovenske dramatike).
- Kmecl, Matjaž: Janez Evangelist Krek kot leposlo-
vec. 2000: *revija za krščanstvo in kulturo* 40/41,
1988, str. 28–30.
- Krek, Janez E.: *Izbrani spisi I–IV* (ur. Ivan Dolenc).
V Celju: Mohorjeva družba, 1923–1933.
- Krek, Janez E.: *Izbrani spisi V* (ur. Vinko Brumen).
Celje: Mohorjeva družba, 1993.
- Krek, Janez E.: *Ob vojski / Ko je vojska / Ko je voj-
na* (ur. Milan Dolgan). Ljubljana: Amalietti &
Amalietti, 2016.
- Krek, Janez E.: Prolog k vseslovenski delavski slav-
nosti... *Slovenec*, 29. 5. 1899.
- Krek, Janez E.: *Turški križ; Tri sestre; Sveta Lucija;
Izbrane pesmi* (ur. Franc Pfajfar). Selca: Lesna za-
druga za Selško dolino, 2017.
- Lukan, Walter: *Zur Biographie von Janez Evangelist
Krek (1865–1917)* (doktorska disertacija). Wien,
1984 (drugi del vsebuje obširno bibliografijo).
- Mahnič, Mirko: Krekovo leposlovno delo. *Bogoslov-
ni vestnik* 48, 1988 (Simpozij o J. E. Kreku), str.
33–44.
- Pogačnik, Jože in Franc Zadavec: *Zgodovina sloven-
skega slovstva*, 4. Maribor: Obzorja, 1970 (tu o
Krekovem leposlovju tako rekoč ni ničesar).
- Rahten, Andrej: *Jugoslovanska velika noč: slovenski
pogledi na balkanski vojni (1912–1913) in jugo-
slovansko vprašanje*. Ljubljana: GV založba, 2012.
- Sovran, Ivan (= Janez E. Krek): *Mati. Dom in svet*,
1894, str. 723–727.
- Wollman, Frank: *Slovenska dramatika* (prevedel
Andrijan Lah). Ljubljana: Slovenski gledališki
muzej, 2004.
- Zadavec, Jože: Krek – pesnik in pripovednik. *Kre-
kov simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj). Celje: Mo-
horjeva družba, 1992, str. 45–61 (Simpozij v
Rimu, 9).

S U M M A R Y

Literature of Janez Evangelist Krek On the anniversary of his death

The literature of Janez Evangelist Krek (1865–1917) and the aesthetic component of his personality were highly acclaimed by Ivan Dolenc, Izidor Cankar, Josip Abram, France Terseglav, Taras Kermauner, and Matjaž Kmecl. Ivan Dolenc reprinted a series

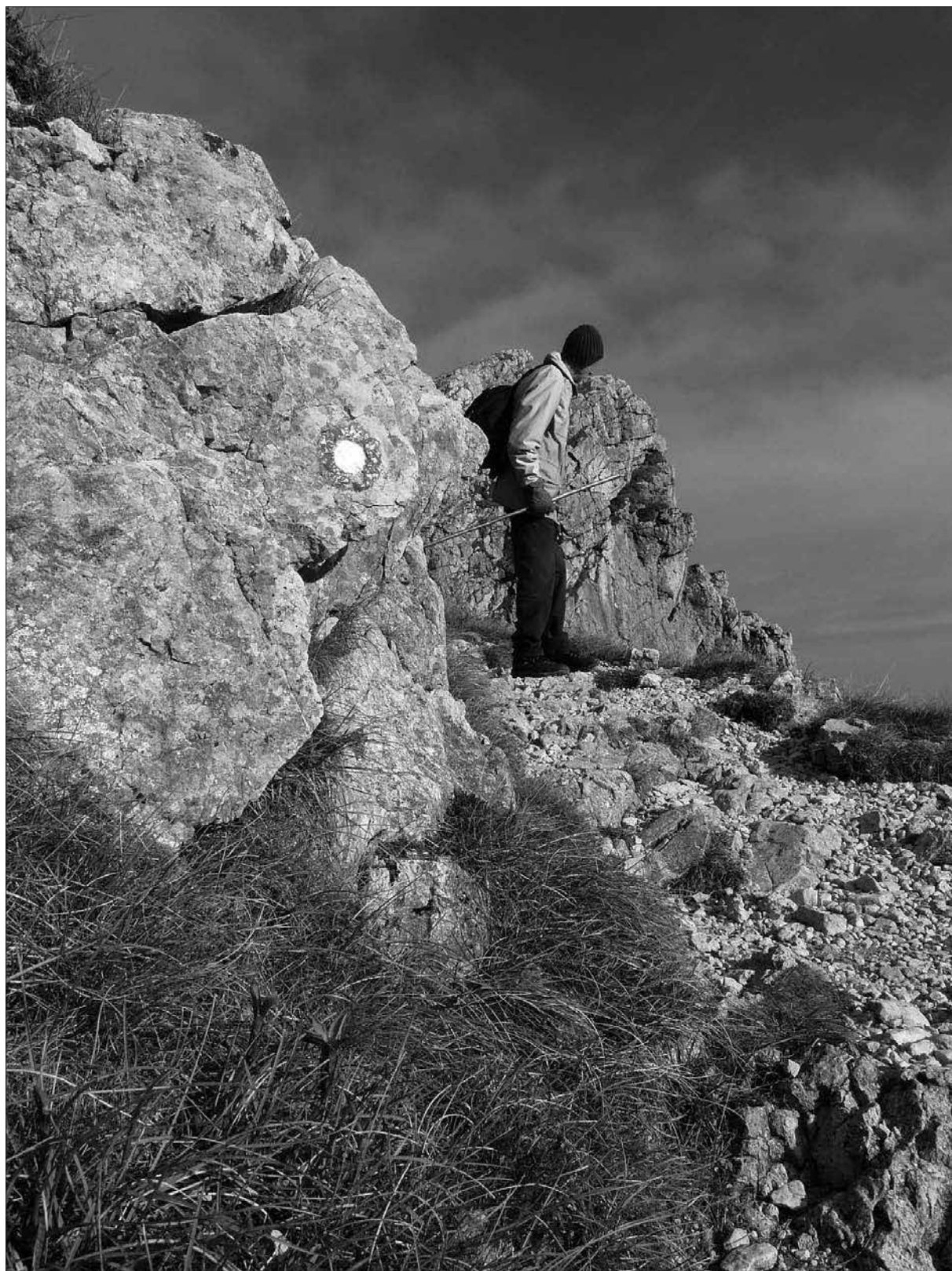
of Krek's writings in *Izbrani spisi* [*Selected Texts*] and Vinko Brumen did likewise; however, their editions are not complete and a contemporary independent edition of his literature is yet to be produced. Moreover, research should also be made regarding which unsigned literary texts may have been written by Krek – for instance, several texts under the heading »Entertainment« in the newspaper *Glasnik*.

Krek's drama comprises eight plays. At first, he wrote farces and comedies, and later on historical plays and melodramas. The last Krek's play, *Ob vojski*, currently published under the title *Ko je vojna* [*War-time*], is his swansong, so to speak; it is, exceptionally, set not in the Selca Valley but Sentjanž in Lower Carniola, where Krek died.

Given that Krek's prose (with the most comprehensive novel *Iz nove dobe* [*From the New Era*], published in 1893 in the review *Dom in svet*) is similar to that of Ivan Cankar, it is possible and even necessary to draw a comparison between the two authors and study them side by side, as was already pointed out by Anton Slodnjak. The novella *Mati* [*Mother*]

distinguishes itself by its introductory description of the real and psychological events as well as reporting, and then abruptly concludes with a bare storyline, without developing it in the sense of Dickens's major works.

Krek's poetry, which is also used in his drama, refers to Slovenian folk poetry (for example, *Pesem izseljenčeva* [*An Emigrant's Song*]), draws on Southern Slav and particularly Ukrainian poetry. Most noteworthy are Krek's autobiographical poems on his mother and occasional political poems, some of which are linguistically awkward. However, one of these poems, published in 1899, contains a genuine poetic gem that has no title and begins with the line: "Stalna je ljubezen naša, kot so naše gore stalne..." [Our love is as steadfast as are our mountains...] This six-line patriotic mountaineering poem, with which Krek reached or even surpassed the lyric quality of Oton Župančič, is suitable to be inscribed in the new monument to the victims of all wars in the Congress Square in Ljubljana.

Čudovito skalovje in razgled na Triglav sta vabila Janeza Evangelista Kreka, da se je pogosto povzpel na Ratitovec nad ljubim Prtovčem in domačimi Selci (foto Ana Dolgan).

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 719:334.012.3(497.4Črnomelj)
72.025.4(497.4Črnomelj)

Prejeto: 5. 1. 2018

Neva Makucdr., znanstvena sodelavka, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU,
Raziskovalna postaja ZRC SAZU v Novi Gorici, Delpinova 12, SI-5000 Nova Gorica
E-pošta: neva.makuc@zrc-sazu.si

Revitalizacija stavb kulturne dediščine preko javno-zasebnega partnerstva: primer Občine Črnomelj¹

IZVLEČEK

Prispevek obravnava problematiko javno-zasebnega partnerstva v Sloveniji z vidika materialne kulturne dediščine, za obnovo ali obranjanje katere pogosto primanjkuje finančnih sredstev. Dolgoročni okoljski, energetske in gospodarski cilji Evropske unije in Slovenije so spodbudili udeležanje kompleksnejših oblik sodelovanja med javnim in zasebnim sektorjem tudi na področju kulturne dediščine. V prispevku so predstavljeni javno-zasebno partnerstvo v Sloveniji ter okoljski in drugi cilji Evropske unije in Slovenije, ki so med drugim botrovali dobri praksi energetskega pogodbeništvu, ki se izvaja v Občini Črnomelj. V okviru sodelovanja med javnim in zasebnim partnerjem sta bili prenovi deležni tudi stavbi kulturne dediščine, in sicer črnomaljski grad in t. i. bivoši dijaški dom.

KLJUČNE BESEDE

javno-zasebno partnerstvo, kulturna dediščina, energetske pogodbeništvu, Črnomelj, črnomaljski grad.

ABSTRACT

REVITALISATION OF CULTURAL HERITAGE BUILDINGS VIA PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP: THE EXAMPLE OF THE MUNICIPALITY OF ČRNOMELJ

The article discusses the problem of public-private partnership in Slovenia from the perspective of material cultural heritage, which struggles with the chronic lack of sufficient funds for restoration or preservation. Long-term environmental, energy-related and economic objectives of the European Union and Slovenia spurred the implementation of more complex forms of cooperation between public and private sectors in the area of cultural heritage as well. The article presents the public-private partnership in Slovenia, along with environmental and other objectives of the European Union and Slovenia that have contributed to the establishment of the good practice of energy performance contracting, which is currently being implemented in the Municipality of Črnomelj. The public-private partnership here has also led to the restoration of two cultural heritage buildings, i.e., the Črnomelj Castle and the so-called former pupils' residence hall.

KEYWORDS

Public-private partnership, cultural heritage, energy performance contracting, Črnomelj, Črnomelj castle.

¹ Članek je rezultat aplikativnega in raziskovalnega dela, izvedenega v okviru projekta RESTAURA – *Revitalising Historic Buildings through Public-Private Partnership Schemes* (Program transnacionalnega sodelovanja Srednja Evropa 2014–2020), sofinanciranega s strani Evropskega sklada za regionalni razvoj, ter raziskovalnega programa št. ARRS-NRU/P6-0052-0618-2017/3, ki ga je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna. Najlepša hvala vsem deležnikom, ki so preko intervjujev in anket prispevali k boljšemu poznavanju obravnavane problematike; prav tako tudi kolegici dr. Jasni Fakin Bajec za konstruktivno diskusijo o obravnavani problematiki.

Predstavitev problema

Slovenija ima bogato materialno kulturno dediščino, a pridobivanje potrebnih finančnih sredstev za vzdrževanje, obnovo ali valorizacijo² posameznih stavb kulturne dediščine, kot so grajske stavbe, sakralni objekti in podobno, je danes poseben izziv. Državne in lokalne oblasti ter strokovna in širša javnost poskušajo na različne načine pridobiti potrebna sredstva. Uspešnost tovrstnih prizadevanj je od primera do primera različna. S podobnimi težavami se srečujejo tudi v nekaterih drugih srednjeevropskih državah (na primer na Hrvaškem, Slovaškem in Poljskem), kjer je zaradi pomanjkanja javnofinančnih sredstev nemalo zgodovinskih stavb v slabem stanju ali so celo prepuščene zobu časa.

Gre za pereč problem, zato ne preseneča, da ob pomanjkanju zadostnih finančnih sredstev iščemo nove pristope, ki lahko prispevajo k prenovi ali obnovi tovrstnih objektov in obenem obvarujejo javnofinančna sredstva. Prav to so izzivi mednarodnega projekta RESTAURA – *Revitalizacija zgodovinskih stavb preko shem javno-zasebnega partnerstva*, katerega glavni namen je poiskati, preveriti in spodbuditi dobre prakse javno-zasebnega partnerstva na primeru revitalizacije zgodovinskih stavb in mest s ciljem ohranjanja srednjeevropske materialne kulturne dediščine. Javno-zasebno partnerstvo je namreč lahko ena izmed možnih rešitev, saj omogoča pritegnitev zasebnih finančnih virov. Znanstveno in aplikativno delo na omenjenem projektu je zahtevalo preučitev zakonodaje in stanja javno-zasebnega partnerstva v Sloveniji ter slovenskih dobrih praks javno-zasebnega partnerstva na področju materialne kulturne dediščine. Izvajali smo tudi ankete in intervjuje s ključnimi deležniki, zlasti predstavniki javnega sektorja; preučili smo različne načrte, strategije, direktive, smernice in druge dokumente na evropski, nacionalni in lokalni ravni, ki smo jih uporabili pri analizi problematike javno-zasebnega partnerstva v Sloveniji.

Poskus identifikacije dobrih praks javno-zasebnega partnerstva na primeru slovenske materialne kulturne dediščine je bil do nedavnega poseben izziv, saj je bilo težko jasno prepoznati dobre prakse kompleksnejših oblik tega mehanizma na področju revitalizacije ali ohranjanja kulturne dediščine. V nekaterih primerih je bilo mogoče zaslediti pomanjkljivo poznavanje ali celo napačno razumevanje tega mehanizma s strani določenih deležnikov.³ V za-

dnjem času pa so okoljska, energetska in gospodarska prizadevanja Evropske unije in Slovenije prispevala k pospešenemu razvijanju tega mehanizma, natančneje, energetskega pogodbeništva, pri čemer so bile energetske prenove deležne tudi nekatere stavbe kulturne dediščine v javni lasti. V pričujočem članku je predstavljen zgolj en vidik kompleksne problematike javno-zasebnega partnerstva v Sloveniji, tj. kako lahko prav s sodelovanjem javnega in zasebnega sektorja pritegnemo finančna sredstva v prenovi stavb kulturne dediščine.

Javno-zasebno partnerstvo v Sloveniji

Javno-zasebno partnerstvo obsega različne oblike sodelovanja javnega in zasebnega sektorja. Zаметki tovrstnega sodelovanja naj bi bile že koncesije, ki so jih v novem veku vladarji podeljevali za gradnjo cest, kanalov itd. V 19. stoletju so na podoben način financirali gradnje in upravljanje kanalov, železnic, vodovodov ipd. V današnjem času tovrstno sodelovanje torej ni popolna novost.⁴

Javno-zasebno partnerstvo je hitro razvijajoč se mehanizem, ki se prilagaja različnim razmeram v posameznih državah.⁵ Na ravni Evropske unije ni enotne definicije; dobro pa je razvit zlasti v starejših članicah. Evropska komisija v ta okvir vključuje vse oblike dolgotrajnega sodelovanja med javnim in zasebnim sektorjem, ki vodijo k razvijanju in izvajanju dejavnosti v javnem interesu. Pri tem zasebni sektor sodeluje v različnih fazah izvedbe projekta, tveganja so porazdeljena med oba sektorja, možne pa so različne oblike financiranja z zasebnimi, pa tudi javnimi sredstvi.⁶ Pomembna elementa javno-zasebnega partnerstva sta tudi javni interes ter javno lastništvo na začetku in koncu pogodbe (z maloštevilnimi izjemami).⁷ Bistvo javno-zasebnega partnerstva je torej učinkovito sodelovanje javnega in zasebnega sektorja na področju javnih storitev in infrastrukture.⁸

V Sloveniji je ta mehanizem definiran v *Zakonu o javno-zasebnem partnerstvu*, ki je bil sprejet 7. decembra 2006 in je stopil v veljavo 7. marca 2007. Definicija trenutne zakonodaje je široka in obsežna, zaradi česar je podana v opombi.⁹ To pomeni,

⁴ Čepeljnik, *Uporaba javno-zasebnega partnerstva*, str. 5–13.

⁵ Grom idr., *Implementation*, str. 329; Milosavljević in Benković, *Modern Aspects*, str. 26.

⁶ Čepeljnik, *Uporaba javno-zasebnega partnerstva*, str. 8–37.

⁷ Pintar, *Vpliv institucionalnega okolja*, str. 38–39.

⁸ *Poročilo o sklenjenih oblikah*, str. 4.

⁹ »Javno-zasebno partnerstvo predstavlja razmerje zasebnega vlaganja v javne projekte in/ali javnega sofinanciranja zasebnih projektov, ki so v javnem interesu, ter je sklenjeno med javnim in zasebnim partnerjem v zvezi z izgradnjo, vzdrževanjem in upravljanjem javne infrastrukture ali drugimi projekti, ki so v javnem interesu, in s tem povezanim izvajanjem gospodarskih in drugih javnih služb ali dejavnosti, ki se zagotavljajo na način in pod pogoji, ki veljajo za gospodarske javne službe, oziroma drugih dejavnosti, katerih izvajanje je v javnem interesu, oziroma drugo vlaganje zasebnih ali za-

² Ta izraz je predmet različnih interpretacij. Valorizacijo kulturne dediščine na primer upravljavci razumejo kot obnovo, ekonomisti kot izkoriščanje, strokovnjaki za kulturno dediščino kot udejanjanje potencialov, ki jih ima kulturna dediščina itd. (Cicerchia, *Il bellissimo vecchio*, str. 59–61).

³ Podobno ugotavljajo tudi Grom idr., *Implementation*, str. 335, ki so med raziskovalnim delom odkrili negativen odnos splošne javnosti do javno-zasebnega partnerstva.

da lahko obsega različne projekte, po drugi strani pa lahko pri nestrokovnjakih otežuje jasno razumevanje tega kompleksnega mehanizma. Razlikujemo različne vrste javno-zasebnega partnerstva. Prevladujoča oblika so koncesije, kjer je vsaj del tveganj prenesen na zasebni sektor. Ta v primeru nosi tudi večino tveganj, vezanih na povračilo investicije. To je bistvenega pomena za razlikovanje koncesij in javnih naročil, kjer tovrstna tveganja nosi javni sektor kot naročnik.¹⁰

Javno-zasebno partnerstvo na področje izvajanja javnih storitev in izgradnje infrastrukture uvaja precej prednosti, kot so razbremenitev javnih financ s pritegnitvijo zasebnih finančnih sredstev, uporaba znanj in izkušenj zasebnega sektorja, povečanje kakovosti storitev, prenos določenih tveganj na zasebni sektor, hitreše izvajanje del itd. Zasebnemu sektorju pa to prinaša nove poslovne priložnosti in možnosti ustvarjanja dobička v skladu z vložnim kapitalom, pristojnostmi in sprejetim tveganjem. Javno-zasebno partnerstvo naj bi tako združilo prednosti in kompetence obeh sektorjev.¹¹

Ta mehanizem pa lahko ima tudi slabosti oziroma je podvržen določenim tveganjem, kot so na primer politična in druga tveganja za zasebni kapital, dražje kreditiranje zasebnikov v primerjavi s kreditiranjem javnega sektorja, morebiten odpor javnosti do zasebnega kapitala itd.¹² Priporočljivo je, da vsak partner prevzame tista tveganja, ki jih lahko najbolje obvladuje (na primer zasebni partner poslovna, javni pa politična). Poleg tega je pomembno, da pri javno-zasebnem partnerstvu učinkovito razdelimo ne le tveganja, ampak tudi odgovornosti, funkcije in koristi. Tovrstni projekti zahtevajo kompleksno obravnavo in so lahko uspešni le v primeru, da so koristni za družbo in hkrati izvedljivi z gospodarskega vidika. Poleg tega je treba izpostaviti še pomen dobro usposobljenih strokovnjakov v javnem sektorju, ustrezne ocene tveganj, opredelitve upravljanja, dejanske politične podpore in urejene zakonodaje.¹³

Slovenija je začela ta mehanizem razvijati dokaj pozno, in sicer zaradi nizke zadolženosti v obdobju po osamosvojitvi, stabilnih javnih financ in ugodne gospodarske rasti.¹⁴ Kljub dobri zakonski ureditvi tega področja leta 2006 pa je bilo še v *Poročilu o sklenjenih oblikah javno-zasebnega partnerstva v Republiki*

Sloveniji v letu 2009 izpostavljeno, da ministrstva in občine podeljujejo zlasti koncesije za opravljanje storitev, medtem ko ni mogoče zaslediti »kompleksnih oblik javno-zasebnega partnerstva, ki bi vključevale tudi gradnjo zlasti infrastrukturnih objektov«. ¹⁵ Med različnimi vzroki je bilo izpostavljeno napačno interpretiranje tega mehanizma, saj pri številnih projektih ni prišlo do prenosa tveganja na zasebni sektor.¹⁶

Najpogostejša področja, na katerih se uporablja javno-zasebno partnerstvo, so promet, energetika, komunalne storitve, zdravstvo, izobraževanje in varnost ter objekti za javno upravo, športni objekti itd.¹⁷ Ta mehanizem lahko s pritegnitvijo zasebnih finančnih virov, znanj in izkušenj prispeva tudi k prenovi stavb kulturne dediščine, kot kaže dobra praksa, predstavljena v nadaljevanju. Pred tem pa velja izpostaviti evropske in nacionalne strategije, direktive in podobne dokumente, ki so ji botrovale.

Okoljska, energetska in gospodarska prizadevanja Evropske unije in Slovenije ter prenove stavb kulturne dediščine

Strategija *Evropa 2020. Strategija za pametno, trajnostno in vključujočo rast*, sprejeta leta 2010, je izpostavila pomen bolj zelenega in konkurenčnega gospodarstva ter postavila cilj, da se do leta 2020 emisije toplogrednih plinov zmanjšajo za vsaj 20 odstotkov v primerjavi z letom 1990. Poleg tega naj bi se pri končni porabi energije delež obnovljivih virov energije povečal na 20 odstotkov; prav za toliko naj bi se povečala tudi učinkovita raba energije.¹⁸ Februarja 2011 je Evropski svet poudaril, da namerava Evropska unija do leta 2050 izpustiti toplogrednih plinov v primerjavi z letom 1990 zmanjšati za 80 do 95 odstotkov. V *Načrtu za prehod na konkurenčno gospodarstvo z nizkimi emisijami ogljika do leta 2050* iz leta 2011 je med različnimi inovacijami za energetske sistem z nizkimi emisijami ogljika izpostavljeno, da je mogoče do leta 2050 na področju grajenega okolja emisije toplogrednih plinov zmanjšati za okoli 90 odstotkov. Pri tem je pomembno tako načrtovanje pametnih nizkoenergijskih ali celo energetske neodvisnih stavb kot tudi prenavljanje obstoječih stavb v smislu večje energetske učinkovitosti. Naložbe v nizkoogljico prihodnost med drugim omogočajo zmanjšanje porabe energije ter odvisnosti Evropske unije od uvoza fosilnih goriv. Poleg tega lahko spodbudijo gospodarsko okrevanje, povečajo število delovnih mest ter izboljšajo kakovost zraka in zdravje prebivalstva.¹⁹

Direktiva evropskega parlamenta in sveta o energetske učinkovitosti iz leta 2012 določa, da so od

sebnih in javnih sredstev v zgraditev objektov in naprav, ki so deloma ali v celoti v javnem interesu, oziroma v dejavnostih, katerih izvajanje je v javnem interesu« (Zakon o javno-zasebnem partnerstvu, 2. člen).

¹⁰ Čepeljnik, *Uporaba javno-zasebnega partnerstva*, str. 11–26.

¹¹ Pintar, *Vpliv institucionalnega okolja*, str. 48–62; Čepeljnik, *Uporaba javno-zasebnega partnerstva*, str. 2–65; Milosavljević in Benković, *Modern Aspects*, str. 26–27.

¹² Več o tem: Čepeljnik, *Uporaba javno-zasebnega partnerstva*, str. 60–65; Pintar, *Vpliv institucionalnega okolja*, str. 62–66; Milosavljević in Benković, *Modern Aspects*, str. 27.

¹³ Čepeljnik, *Uporaba javno-zasebnega partnerstva*, str. 11–66.

¹⁴ Živec, *Javno-zasebno partnerstvo*, str. 13–132.

¹⁵ *Poročilo o sklenjenih oblikah*, str. 3.

¹⁶ Prav tam, str. 3.

¹⁷ Pintar, *Vpliv institucionalnega okolja*, str. 42–44.

¹⁸ *Evropa 2020*, str. 5–16.

¹⁹ *Načrt za prehod*, str. 3–15.

1. januarja 2014 dalje države članice dolžne letno zagotoviti energetske prenovе vsaj treh odstotkov skupne tlorisne površine stavb v lasti in rabi osrednje vlade, ki se ogrevajo in/ali ohlajajo, in tako izpolnijo vsaj minimalne zahteve glede energetske učinkovitosti v skladu z *Direktivo 201/31/EU*.²⁰ Doseganje zgoraj omenjenih ciljev zahteva znatna finančna sredstva, kar ob pomanjkanju javnofinančnih sredstev predstavlja poseben izziv.²¹

Oktober 2015 je nastal dokument *Dolgoročna strategija za spodbujanje naložb energetske prenovе stavb*, ki temelji na evropski in nacionalni zakonodaji, nacionalnih strateških dokumentih in zgledih drugih držav članic Evropske unije.²² Slovenija je zavezana letno prenoviti tri odstotke skupne tlorisne površine stavb v lasti in uporabi ožjega javnega sektorja,²³ ki se ogrevajo in/ali ohlajajo ter niso energetske učinkovite. Poleg tega Slovenija spodbuja energetske prenovе stavb v lasti in uporabi oseb širšega javnega sektorja.²⁴ Zavezala se je namreč, da bo do konca obdobja črpanja evropskih kohezijskih sredstev v ciljnem letu 2023 prenovila 1.800.000 m² površin celotnega javnega sektorja. Pri tem je pomembno v prenovi stavb javnega sektorja pritegniti tudi zasebni kapital in spodbuditi mehanizem energetskega pogodbeništva.²⁵ Naložbe v energetske prenovе objektov

so dolgoročne narave; investitorju se povrnejo šele na dolgi rok. Shema finančnih instrumentov je tako smotrno osnovana na kombinaciji kohezijskih sredstev ter drugih javnih in zasebnih finančnih virov.²⁶

Energetsko pogodbeništvo se pojavlja v različnih oblikah, od katerih velja izpostaviti pogodbeno zagotavljanje prihranka energije, ki se udejanja »preko pogodbe, s katero se podjetje za energetske storitve in naročnik dogovorita, da bo podjetje za energetske storitve za naročnika izvedlo financiranje in izvedbo investicije, vključno s tem povezanim načrtovanjem, vložena sredstva pa si nato povrne preko plačila za opravljeno storitev – kar naročnik financira iz sredstev, ki jih ustvari iz doseženih prihrankov pri stroških za energijo.«²⁷ Pomembna prednost za javnega partnerja je ta, da je tveganje za doseganje teh prihrankov na strani izvajalca (podjetja), ki med drugim prevzema tveganje za kvalitetno izvedbo ukrepov, vzdrževanje in upravljanje. Naročnik, torej javni partner, pa plačilo pokrije iz prihrankov, ki so nastali pri znižanju stroškov za energijo. Dolgoročno se namreč zaradi povečanja energetske učinkovitosti znižajo tekoči obratovalni stroški. Ekonomsko upravičeni ukrepi, ki lahko obsegajo ogrevalno tehniko, zamenjavo stavbnega pohištva, toplotno izolacijo ovoja stavbe ipd., namreč omogočajo, da se stroški povrnejo v obliki deleža pri doseženem zmanjšanju stroškov za energijo. Pri načrtovanju konkretnega projekta je potrebna poglobljena presoja pravnih, strokovnih in drugih podlag za njegovo uspešno izvedbo. Za uspešnost projekta so ključnega pomena konstruktivno sodelovanje in reševanje morebitnih težav. Različna tveganja (npr. načrtovanja in projektiranja, pridobitev soglasij in dovoljenj, pravočasne izvedbe, tehnično tveganje itd.) pa so smotrno porazdeljena na oba partnerja. Dobre prakse iz nekaterih držav Evropske unije kažejo, da je energetske pogodbeništvo gospodarna rešitev, saj lahko podjetja zaradi visoke usposobljenosti na tem področju dosežejo dobre učinke.²⁸

Prenova stavb kulturne dediščine in pritegnitev zasebnih virov financiranja: primer energetske prenovе stavb v lasti Občine Črnomelj

V načrtih Republike Slovenije za energetske prenovе stavb javnega sektorja so poseben izziv stavbe,

²⁰ Direktiva 2012/27/EU, člen 5, 17.

²¹ Smernice za izvajanje ukrepov, str. 6.

²² V dokumentu je določena dolgoročna vizija Republike Slovenije, in sicer: »Vizija do leta 2050 je skoraj brezogljivična raba energije na področju stavb, kar bo doseženo z znatnim izboljšanjem energetske učinkovitosti in povečanjem izkoriščanja obnovljivih virov energije v stavbah. S tem se bodo pomembno zmanjšale tudi emisije drugih škodljivih snovi v zrak. Slovenija postane prepoznavna na področju trajnostne graditve« (*Dolgoročna strategija*, str. 57).

²³ Osebe ožjega javnega sektorja so »ministrstva, organi v njihovi sestavi, upravne enote, vladne službe, pravosodni organi in drugi državni organi« (*Dolgoročna strategija*, str. 24).

²⁴ Osebe širšega javnega sektorja so »javni zavodi, javni gospodarski zavodi, javni skladi, javne agencije in ustanove, katerih ustanovitelj je država, ter uprava samoupravnih lokalnih skupnosti, javni zavodi, javni gospodarski zavodi, javni skladi, javne agencije in ustanove, katerih ustanovitelj je občina« (*Dolgoročna strategija*, str. 26).

²⁵ Smernice za izvajanje ukrepov izboljšanja energetske učinkovitosti v stavbah javnega sektorja po principu energetskega pogodbeništva, ki so jih decembra 2014 pripravili na Ministrstvu za infrastrukturo v sodelovanju z Ministrstvom za finance in strokovno javnostjo, energetske pogodbeništvo definirajo takole: »V Sloveniji se pogodbeništvo opredeljuje kot pogodbeno znižanje stroškov za energijo, ki pa ni samo način financiranja, ampak je pogodbeni model, ki poleg načrtovanja in vgradnje novih naprav zajema tudi financiranje, vodenje in nadzor obratovanja, servisiranje in vzdrževanje, odpravo motenj pa tudi motiviranje porabnikov za učinkovito rabo energije. Pogodbeništvo je način pogodbenega znižanja stroškov za energijo, pri katerem izvajalec zagotovi vrsto potrebnih ukrepov za učinkovito rabo energije na naročnikovih objektih, naročnik pa se zaveže izvajalcu za te storitve plačati dogovorjeni znesek, pri čemer se morajo upoštevati morebitni penali za nedoseganje dogovorjenih rezultatov oziroma prihrankov. Osnova je pogodba, ki je za dogovorjeni čas sklenjena med lastnikom (ali upravljavcem) stavbe – naročnikom, in podjetjem za energetske storitve (poznano tudi kot ESCO –

Energy Service Company) – izvajalcem« (*Smernice za izvajanje ukrepov*, str. 8).

²⁶ *Dolgoročna strategija*, str. 20–79. Prednostna naložba Trajnostna energija, v okviru Operativnega programa za izvajanje evropske kohezijske politike v obdobju 2014–2020, predvideva do leta 2023 185.300.000 EUR (natančneje, 115.000.000 EUR nepovratnih in 50.000.000 EUR povratnih) sredstev za energetske prenovе stavb javnega sektorja ob 15-odstotni lastni udeležbi države pri nepovratnih kohezijskih sredstvih (*Dolgoročna strategija*, str. 78).

²⁷ Smernice za izvajanje ukrepov, str. 6–20 (citati na str. 14).

²⁸ Prav tam, str. 6–20. Podrobneje o tej obliki javno-zasebnega partnerstva: prav tam.

Detajl novega stavbnega pohištva črnomaljskega gradu (foto Neva Makuc).

ki so varovane po predpisih varstva kulturne dediščine. Pri teh objektih obnova poteka ne le v skladu z zahtevami po energetske učinkovitosti, ampak tudi varstvenimi vidiki. Prenova tovrstnih objektov pogosto zahteva višje naložbe in določena odstopanja od zahtevanih parametrov prenove, ki veljajo za druge objekte.²⁹ Prav ti načrti pa po drugi strani odpirajo možnosti vzpostavljanja dobrih praks javno-zasebnega partnerstva na primeru stavb kulturne dediščine.

Zgoraj omenjena *Direktiva evropskega parlamenta in sveta o energetske učinkovitosti* izpostavlja, da se lahko države članice odločijo, da iz energetske prenove izvzamejo stavbe, ki so uradno zaščitene kot del zaščitene okolja ali zaradi njihovega posebnega arhitekturnega ali zgodovinskega pomena, in sicer v primeru, da poseg ni sprejemljiv, ker bi preveč posegel v videz ali značaj stavb.³⁰ Slovenija se je smotrno odločila, da teh stavb ne bo izvzela iz energetske prenove, a v primerih, ko so določeni ukrepi energetske prenove zaradi varstva materialne kulturne dediščine deloma ali v celoti neizvedljivi, se jih – v skladu s *Smernicami za energetsko prenovo stavb kulturne dediščine* iz leta 2016 – upošteva kot izvedene.³¹ Tovr-

stne energetske prenove se torej pri sofinanciranju ukrepov iz evropskih strukturnih skladov štejejo kot celovito izvedene in so tako upravičene do teh sredstev. Ob njihovem načrtovanju se lahko pojavlja nezaupanje med konservatorsko stroko na eni strani ter načrtovalci in izvajalci energetske politik na drugi, a to je mogoče preseči s konstruktivnim sodelovanjem in multidisciplinarnim pristopom, saj ukrepi za energetsko učinkovitost prispevajo k ohranjanju stavb kulturne dediščine.³²

V nadaljevanju je predstavljen primer energetske sanacije stavb v Občini Črnomelj, ki je zajela tudi stavbi kulturne dediščine. Omenjena občina je v skladu s slovenskimi in evropskimi zakoni, podzakonskimi akti in razvojnimi dokumenti pristopila k celoviti energetske obnovi nekaterih stavb, ki so v njeni lasti. Leta 2016 je bilo energetsko stanje teh objektov slabo, prav taki so bili tudi delovni in bivalni pogoji v njih. Poraba energentov je bila velika, stroški zanje pa visoki. Ugotovljena je bila potreba po energetske sanaciji objektov, da bi tako zmanjšali porabo energije in znižali tekoče obratovalne stroške, namesto fosilnih uvedli obnovljive vire energije, izboljšali bivalne in delovne pogoje ter upravljanje in vzdr-

²⁹ *Dolgoročna strategija*, str. 70.

³⁰ Direktiva 2012/27/EU, člen 5.

³¹ Opredeljene so različne stopnje energetske prenove, in sicer prenove s posamičnim ukrepom, delne in celovite energetske prenove. Slednja pomeni »uskajano izvedbo ukrepov učinkovite rabe energije na ovojju stavbe (npr. fasada, streha, tla) in

na stavbnih tehničnih sistemih (npr. ogrevanje, prezračevanje, klimatizacija, priprava tople vode) na način, da se, kolikor je to tehnično mogoče, izkoristi ves ekonomsko upravičeni potencial za energetsko prenovo« (*Dolgoročna strategija*, str. 15).

³² *Smernice za energetsko prenovo*, str. 8–17.

T. i. bivši dijaški dom v Črnomlju (foto Neva Makuc).

ževanje energetskih sistemov ter zmanjšali emisije ogljikovega dioksida, prašnih delcev ipd. Test javno-zasebnega partnerstva se je izkazal za pozitivnega in izpostavil številne prednosti uporabe tega mehanizma v primerjavi s klasičnim javnim naročilom. Javno-zasebno partnerstvo med drugim omogoča kritje stroškov sanacije energetskih sistemov iz prihrankov, doseženih z energetsko sanacijo, boljše vzdrževanje in upravljanje energetskih sistemov tako, da se izboljša energetska učinkovitost ob znižanih vloženi sredstvih, ter manjšo finančno udeležbo občine.³³

S ciljem celovite energetske sanirati sedem objektov je leta 2017 Občina Črnomelj vstopila v javno-zasebno partnerstvo (pogodbeno zagotavljanje prihrankov energije) z zasebnim partnerjem za obdobje petnajstih let. To je bil prvi obsežnejši projekt javno-zasebnega partnerstva, izveden s strani Občine Črnomelj. Med saniranimi objekti sta tudi stavbi kulturne dediščine, in sicer črnomaljski grad in t. i. bivši dijaški dom. V gradu, ki je danes v celoti last občine, so med drugim prostori Občine Črnomelj. Stavba bivšega dijaškega doma v Črnomlju (Ulica Otona Župančiča 7) je bila zgrajena v petdesetih letih 20. stoletja po načrtih Marjana Ruparja ter je namenjena knjižnični in mladinski dejavnosti ter pred-

šolski vzgoji. V sanacijo obeh objektov je bil vključen tudi Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije.³⁴

Leta 2017 je bila tako v zelo kratkem času izvedena sanacija objektov, pri čemer je velik del izvajalcev prihajal iz lokalnega okolja, kar je ugodno vplivalo na gospodarstvo tega območja. V okviru javno-zasebnega partnerstva je bilo na črnomaljskem gradu skoraj vse staro stavbno pohištvo zamenjano z novim, vgradili so novo skupno kotlovnico na lesno biomaso in termostatske ventile, izveden pa je bil tudi razvod centralnega ogrevanja. Na stavbi bivšega dijaškega doma so z notranje in zunanje strani toplotno izolirali fasado, zamenjali starejše stavbno pohištvo ter toplotno izolirali podstreho in streho. Vrednost celotne investicije na vseh sedmih objektih po modelu javno-zasebnega partnerstva je znašala 1.476.130,12 EUR brez davka na dodano vrednost. Finančna sredstva za sanacijo vseh sedmih objektov po tem modelu javno-zasebnega partnerstva so obsegala sredstva zasebnega partnerja, nepovratna kohezijska sredstva ter delež občine.³⁵

Tudi nekatere druge slovenske občine so pristopile k podobnim energetskim prenovam lastnih stavb in danes ponujajo dobre prakse uporabe kom-

³³ *Test javno zasebnega partnerstva*, brez paginacije; *Investicijski program*, str. 5–26; Intervju – Občina Črnomelj z dne 20. 12. 2017.

³⁴ Register nepremične kulturne dediščine, evidenčne številke 9258 in 14285; *Investicijski program*, str. 5–26; Intervju – Občina Črnomelj z dne 20. 12. 2017.

³⁵ *Poročilo strokovne komisije*, brez paginacije; Intervju – Občina Črnomelj z dne 20. 12. 2017.

pleksnejših oblik javno-zasebnega partnerstva tudi pri prenovi zgodovinskih stavb. Pristop k energetske prenovi vsake stavbe kulturne dediščine zahteva specifičen pristop, interdisciplinarno sodelovanje ter iskanje ravnotežja med energetske učinkovitimi ukrepi in ohranjanjem vrednot kulturne dediščine.³⁶

Do nedavnega je bilo, kot omenjeno, na področju prenove/obnove stavb kulturne dediščine težko jasno prepoznati kompleksnejše oblike javno-zasebnega partnerstva. Prav energetske prenovne stavb v javni lasti pa so v zadnjem času pokazale na možnosti pritegnitve zasebnih virov financiranja pri prenovi ne le običajnih stavb, ampak tudi zgodovinskih stavb ali celo stavb, ki so varovane kot spomeniki kulturne dediščine. K temu so botrovali okoljski, energetske in gospodarski cilji Evropske unije in Slovenije. Sanacije dokazujejo, da se je mogoče mehanizmov javno-zasebnega partnerstva uspešno posluževati tudi na področju kulturne dediščine, kar je pomemben korak v smer njegovega boljšega poznavanja in uporabe v Sloveniji. Ti primeri prispevajo tudi k prepoznavanju številnih prednosti tega mehanizma, ki ima v nekaterih evropskih državah in tudi izven Evrope že dolgo tradicijo. Dobre prakse, izkušnje javnega in zasebnega sektorja s tovrstnim sodelovanjem ter boljša prepoznavnost tega mehanizma v širši javnosti lahko imajo multiplikativne učinke in spodbudijo uporabo drugih kompleksnejših oblik javno-zasebnega partnerstva pri revitalizaciji kulturne dediščine.

VIRI IN LITERATURA

ZAKONODAJNI VIRI IN DRUGA URADNA DOKUMENTACIJA

Evropa 2020. Strategija za pametno, trajnostno in vključujočo rast. Bruselj, Evropska komisija, 2010. Dostopno na:

http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/1_SL_ACT_part1_v1.pdf, 19. 12. 2017.

Direktiva 2012/27/EU evropskega parlamenta in sveta z dne 25. oktobra 2012 o energetske učinkovitosti, spremembi direktiv 2009/125/ES in 2010/30/EU ter razveljavitvi direktiv 2004/8/ES in 2006/32/ES. *Uradni list Evropske unije*. 14. 11. 2012. Dostopno na:

<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2012:315:0001:0056:SL:PDF>, 3. 1. 2018.

Dolgoročna strategija za spodbujanje naložb energetske prenovne stavb. [Ljubljana]: Ministrstvo za infrastrukturo, Ministrstvo za javno upravo, 2015. Dostopno na:

https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/dseps_final_okt2015.pdf, 26. 10. 2017.

Investicijski program. Celovita energetska obnova javnih stavb v Občini Črnomelj. December 2016. Dostopno na:

http://www.lex-localis.info/files/2328c430-c9fb-427b-91e4-57d458b3c51a/1272347716107496238_3.%20tocka.pdf, 18. 12. 2017.

Načrt za prehod na konkurenčno gospodarstvo z nizkimi emisijami ogljika do leta 2050. Sporočilo Komisije evropskemu parlamentu, svetu, evropskemu ekonomsko-socialnemu odboru in odboru regij. Bruselj: Evropska komisija, 2011. Dostopno na:

<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/SL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52011DC0112&from=en>, 26. 10. 2017.

Poročilo o sklenjenih oblikah javno-zasebnega partnerstva v Republiki Sloveniji v letu 2009. Ministrstvo za finance Republike Slovenije. Direktorat za javno premoženje. Poročilo je bilo dostopno na spletni strani:

http://www.mf.gov.si/fileadmin/mf.gov.si/pageuploads/javno_zas_partnerstvo/porocilo_o_jzp.pdf, 7. 10. 2016.

Poročilo strokovne komisije o prispeli prijavi za podelitev koncesije za izvedbo projekta »Celovita energetska obnova javnih stavb v občini Črnomelj« za izvajanje storitev energetskega pogodbeništva po principu pogodbenega zagotavljanja prihrankov energije z dne 13. 12. 2016. Dostopno na:

http://www.lex-localis.info/files/2328c430-c9fb-427b-91e4-57d458b3c51a/1272347716107496238_3.%20tocka.pdf, 18. 12. 2017.

Smernice za energetske prenovne stavb kulturne dediščine. Ljubljana: Ministrstvo za infrastrukturo Republike Slovenije, Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije, 2016. Dostopno na:

http://www.energetika-portal.si/fileadmin/dokumenti/podrocja/energetika/javne_stavbe/smernice_kd_23.2.2017.pdf, 3. 1. 2018.

Smernice za izvajanje ukrepov izboljšanja energetske učinkovitosti v stavbah javnega sektorja po principu energetskega pogodbeništva. Ljubljana: Ministrstvo za infrastrukturo Republike Slovenije, 2014. Dostopno na:

www.energetika-portal.si/fileadmin/dokumenti/podrocja/energetika/javne_stavbe/smernice_kd_23.2.2017.pdf, 29. 11. 2017.

Test javno zasebnega partnerstva. Naslov investicijskega projekta. Celovita energetska obnova javnih stavb v občini Črnomelj. 2016. Dostopno na:

http://www.crnatelj.si/doc/dokumenti/2016/Razpisi/JozeM_energetska_sanacija_objektov/02_Test_JZP.pdf, 21. 12. 2017.

Zakon o javno-zasebnem partnerstvu. Uradni list Republike Slovenije, št. 127/06, 7. 12. 2006.

³⁶ *Smernice za energetske prenovne stavb*, str. 8–20.

USTNI VIRI

Intervju – Občina Črnomelj. Izvedba polstrukturiranega intervjuja s predstavnikom Občine Črnomelj v Črnomlju dne 20. 12. 2017.

LITERATURA

- Cicerchia, Annalisa: *Il bellissimo vecchio. Argomenti per una geografia del patrimonio culturale*. Venezia: FrancoAngeli, 2012.
- Čepeljnik, Matej: *Uporaba javno-zasebnega partnerstva v Evropski uniji. Specialistično delo*. Ljubljana: [M. Čepeljnik], 2006.
- Grom, Janez, Miha Konjar, Matej Nikšič, Sabina Mujkić in Alenka Fikfak: Implementation of public-private partnership (PPP) on the local level – development of sheltered housing in Ljubljana. *The crucial role of services in business and cities competitiveness. Proceedings. 27th RESER Conference, Bilbao, Sep 7–9, 2017* (ur. Estibaliz Hernandez in drugi). [Š. l.]: RESER, Mondragon Unibertsitatea, Faculty of Business, 2017.
- Milosavljevic, Milos in Sladjana Benkovic: Modern Aspects of Public Private Partnership. *Perspectives of Innovations, Economics and Business* 3, 2009, str. 25–28.
- Pintar, Jernej: *Vpliv institucionalnega okolja na razširjenost javno-zasebnega partnerstva. Doktorska disertacija*. Ljubljana: [J. Pintar], 2015.
- Register nepremične kulturne dediščine. Dostopno na: <http://rkd.situla.org/>, 21. 12. 2017.
- Živec, Gregor: *Javno-zasebno partnerstvo v Republiki Sloveniji – (ne)izkoriščen koncept. Magistrsko delo*. Ljubljana: [G. Živec], 2010.

S U M M A R Y

Revitalisation of cultural heritage buildings via public-private partnership: the example of the Municipality of Črnomelj

Although Slovenia boasts a rich material cultural heritage, securing sufficient funds for the maintenance, restoration or valorisation of such buildings

poses a particular challenge. One solution to it may be in public-private partnership, which may ensure the acquisition of private financial resources.

The attempt to identify good practices of public-private partnership on the example of Slovenian material cultural heritage has until recently presented an arduous task, especially due to the difficulty to clearly recognise good practices of more complex forms of the said mechanism in the area of culture. In the recent period, however, the environmental, energy and economic efforts of the European Union and Slovenia have contributed to an accelerated development of the above-mentioned mechanism or, more accurately, energy performance contracting, under which publicly owned buildings of cultural heritage have undergone energy-efficient renovation as well. Renovations of this kind frequently involve higher investments and certain deviations from the prescribed renovation parameters that apply to other buildings. And it is precisely the endeavours mentioned above that open possibilities to establish good practices of public-private partnership on the example of the revitalisation of material cultural heritage.

One such example of good practice is presented by the Municipality of Črnomelj, which in 2017 entered into a public-private partnership (energy performance contracting) with a private partner for a period of fifteen years to provide seven buildings in its ownership with an overall energy-efficient renovation. The renovated buildings include two of cultural heritage, i.e., the Črnomelj Castle and the so-called former pupils' residence hall. The renovation of both buildings also involved the Institute for the Protection of Cultural Heritage of Slovenia. Some other Slovenian municipalities undertook similar energy-efficient renovations of their own buildings and now serve as examples of good practice regarding the use of more complex forms of public-private partnership also in the case of historical building renovation.

Such examples demonstrate that the mechanisms of public-private partnership may also be successfully used in the area of cultural heritage and that they constitute an important step towards achieving a greater understanding and use thereof in Slovenia as well. Good practices, experiences of the public and private sectors with such a form of collaboration, and a better recognisability of this mechanism among the general public may have multiplier effects as well as encourage the application of other complex forms of public-private partnership in the revitalisation of cultural heritage buildings.

Jubilej

Sedemdeset let Lidije Slana

Raziskovanje preteklosti, odkrivanje znanih, manj znanih in mnogokrat celo pozabljenih ljudi, usod in dogodkov privlači marsikoga, a le nekateri imamo ta privilegij, da se lahko s tem ukvarjamo poklicno. Mnogi, ki jih zgodovina sicer zanima, so se poklicno usmerili na druga področja in se s preteklostjo srečujejo le ljubiteljsko. Med njimi pa najdemo tudi – sicer redko – posameznike, ki jim uspe to ljubiteljstvo prenesti na višjo, dejansko znanstveno raven. Ena takšnih je Lidija Slana, ki je v začetku lanskega leta praznovala okrogli jubilej – sedemdeset let. Hkrati je njena življenjska obletnica sovpadla tudi z dvajsetletnico njenega udejstvovanja na zgodovinopisnem področju: leta 1996 je namreč izdala svoje prvo delo s tega področja – monografijo o gradu Brdo pri Kranju.

Lidija Slana ni zgodovinarka po stroki, čeprav jo je zgodovina vedno zanimala. Veliko zaslug za to imajo njeni starši – oče, ki je bil učitelj, in še bolj mati, ki ji je kot deklici pripovedovala napete zgodbe o celjskih grofih. Tragična zgodba o Frideriku in Veroniki je burila domišljijo male Lidije, ki pa se pozneje vseeno ni odločila za študij zgodovine, ampak jo je pot zanesla v ekonomijo. Kot diplomirana ekonomistka je deset let poučevala na Srednji ekonomski šoli v Kranju in Srednji ekonomski šoli v Novem mestu, potem pa se je zaposlila v Banki Slovenije in tam ostala do upokojitve leta 2005. Ena njenih glavnih nalog je bila ureditev plačevanja z bančnimi karticami v Sloveniji in tujini.

Kljub vsemu pa jo je vedno znova vleкло k raziskovanju zgodovine. Led je prebila leta 1996, ko je na pobudo kolega Matije Potočnika detajlno raziskala zgodovino in lastnike dvorca Brdo pri Kranju ter svoja dognanja strnila v reprezentativno monografijo, namenjeno za protokol. Zlasti so jo pritegnili graditelji dvorca – gospodje Brdski oz. poznejši baroni in grofje Egkh-Hungerspach, o katerih je sestavila obsežno genealogijo, ki še čaka na objavo. Brdo je zaznamovalo in določilo njeno raziskovalno pot – slovenski gradovi in njihovi nekdanji plemiški lastniki so (p)ostali osrednja tema njenega raziskovanja.

Uspeh knjige o Brdu jo je opogumil do te mere, da je nadaljevala z raziskovalno dejavnostjo in v letu 2000 z nekaj drugimi sodelavci izdala kratko monografijo (vodnik) o gradu Snežnik. To jo je še istega

leta pripeljalo tudi do *Kronike*, ki ji je ostala zvesta do današnjih dni. Za tematsko številko, posvečeno snežniškemu gradu, je podobno kot pri Brdu pripravila obsežen članek o zgodovini gradu in njegovih lastnikih. Ko se je nekaj let zatem (2004) pripravljala nova tematska številka *Kronike*, tokrat posvečena gradu Brdo, je Lidija z veseljem sprejela povabilo in sodelovanje potrdila s kar dvema prispevkoma: o lastnikih Brda do njegovega prehoda v roke rodbine Zois in o neuresničeni neobaročni prenovi brdskega parka, ki jo je leta 1938 naročil tedanji lastnik knez Pavle Karađorđević.

V naslednjih letih se je še večkrat lotila podobnih raziskovalnih podvigov, večinoma za tematske številke *Kronike*, posvečene posameznim gradovom oz. dvorcem. Tako je naredila celovit pregled lastnikov gradu Strmol na Gorenjskem (2006), pri Tuštanju (2009) je razkrivala skrivnosti njegovih prvih lastnikov Schwabov oz. grofov Lichtenbergov, v rajhenburški številki (2013) pa je osvetlila grajske lastnike od izumrtja gospodov Rajhenburških konec 16. stoletja do prevzema gradu s strani trapistov tristo let pozneje. V tematski številki o zgodovini Bele krajine (2010) in v tematski številki o zgodovini Litije (2011) se je ponovno posvečala zlasti Lichtenbergom – kot lastnikom grajskih stavb na območju Semiča oziroma gradu Lihtenberk pod Bogenšperkom. Vedenje o tej pomembni kranjski plemiški rodbini je leta 2016 nadgradila s člankom o lastnikih dvorca Jablje (tudi v *Kroniki*), v katerem je raziskala baronsko vejo Lichtenbergov, znano tudi pod dvojnimi imenom Lichtenberg-Janežič, in razkrila prevaro, s katero je omenjena veja prišla do baronskega naziva. Lichtenbergi so tako postali stalnica njenega raziskovalnega

dela. Njihove sledi je odkrivala po slovenskih in tujih arhivih in celo navezala stike z njihovimi potomci v Franciji in Nemčiji. Glede na količino zbranega gradiva upamo, da bo nekoč luč sveta ugledala tudi monografija o tej rodbini.

K sodelovanju so jo povabili tudi izdajatelji monografije o gradu Sevnica (2011), za katero je podrobno raziskala lastnike gradu od grofov Draškovič in Sermage do zadnje predvojne lastnice grofice Matilde Arco-Zinneberg.

Kot ekonomistko jo privlači tudi gospodarska zgodovina, zato ni presenetljivo, da se pri svojem raziskovanju dotika tudi te tematike. Svoje znanje o financah je npr. odlično predstavila v obsežnem članku o delovanju Josipa Gorupa pl. Slavinjskega v tematski številki *Kronike*, posvečeni rodbinama Kalister in Gorup (2010). Med arhivskim gradivom, ki ga največkrat vzame v roke, so tudi urbarji in imenjske knjige. O imenjskih knjigah je imela spomladi 2015 predavanje v Arhivu Republike Slovenije (Imenjska knjiga na Kranjskem (1546–1702): primer Semeničev iz Semiča), na simpoziju o puntarskem letu 1515, ki je jeseni 2015 potekal v Brežicah, pa je predstavila urbarje deželnoknežjih gospostev Naklo in Primskovo ter z njimi povezano delovanje vicedoma Jurija Egkha; med drugim je razkrila, da je bil prav Egkh

eden glavnih krivcev za izbruh kmečkih nemirov leta 1515.

Čeprav je Lidija Slana svojo kariero na področju zgodovinopisja začela sorazmerno pozno, se lahko pohvali z lepim opusom znanstvenih in strokovnih člankov. S svojimi raziskavami je pomembno prispevala k poznavanju plemstva na Kranjskem in Štajerskem, njihovega vsakdanjega življenja, gospodarskega delovanja in genealoških povezav.

Danes je upokojenka, razpeta med Ljubljano, Krko na Dolenjskem in otokom Krkom, a kljub temu (ali pa prav zato) še vedno raziskuje in se živo zanima za slovensko zgodovinopisno produkcijo. Odlikujejo jo strast do raziskovanja, pogosto svojstvena interpretacija gradiva, ki se odlično dopolnjuje z bolj konvencionalnim pristopom, ter obsežno znanje, podkrepljeno z intuicijo, ki jo običajno pripelje na pravo pot, tudi kadar se zdi, da je zašla v slepo ulico. Svoje zgodovinarsko znanje in dobro poznavanje tujih jezikov uspešno uporablja tudi kot vodička po Verskem muzeju v Stični.

Draga Lidija, naj te raziskovalna strast ne zapusti in naj ti prinese še mnogo raziskovalnih užitkov.

Miha Preinfalk

Odzivi

Znanstveni posvet ob 300-letnici kronanja podobe Svetogorske Matere Božje, Frančiškanski samostan Sveta Gora, 7. oktober 2017.

V soboto, 7. oktobra 2017, je v Frančiškanskem samostanu na Sveti Gori potekal znanstveni posvet ob 300-letnici kronanja milostne podobe Svetogorske Matere Božje. Slovesni dogodek, ki se je odvijal 6. junija 1717 na goriškem Travniku, so pospremile velike množice iz vse tedanje Goriške, počastili pa so ga tudi številni posvetni in cerkveni dostojanstveniki iz avstrijskih dežel in beneškega ozemlja. V 18. stoletju je bilo namreč kronanje podob izjemno pomemben dogodek, ne samo v religioznem, ampak tudi v

širšem družbenem kontekstu. Goriško kronanje lahko tako razumemo kot neke vrste spravo med stanovi po krvavem Tolminskem puntu leta 1713. Poudariti velja tudi, da je svetogorska podoba druga kronana Marijina podoba izven Italije. Pred njo je bila le trsatska, še v istem letu pa ji je sledila čestohovska.

Svetogorska milostna podoba, to je slika *Matere Božje z Jezusom med prerokom Izaijo in sv. Janezom Krstnikom*, je prišla na Sveto Goro kot dar oglejskega patriarha Marina Grimanija leta 1544. Takrat je nadomestila prvotno Marijino kultno podobo v obliki lesenega kipa. Patriarhovo radodarno dejanje pomeni tudi prizadevanje tedanje katoliške cerkve v boju proti protestantizmu, ki je bilo na Goriškem močno prisotno. Čeprav je svetogorska podoba ena

Svetogorska milostna podoba iz 16. stoletja (hrani: frančiškanski samostan na Sveti Gori).

najbolj znanih slik na Goriškem, ne vemo natančno, kdo jo je naslikal. V literaturi je bila pripisana Palmi Starejšemu ali Francescu Rizzo da Santacroce, toda po zadnjih raziskavah je njen najverjetnejši avtor Filippo da Verona. Zlati kroni, okrašeni z dragulji, je darovala Ana Katarina Schell pl. Schellenburg iz Ljubljane.

Letošnjo obletnico so patri na Sveti Gori proslavili 17. junija s slavnostnim koncertom in 25. junija s slovesno mašo. Na točno obletnico dogodka, 6. junija, so v goriški bogoslovni knjižnici pripravili predavanje Liliane Mlakar in Andree Nicolausiga. Vanni Feresin iz Centra za ohranjanje in vrednotenje ljudskih tradicij Borc San Roc v Gorici je zasnoval razstavo (2.–6. avgust 2017) in publikacijo z naslovom *Il Monte Santo sopra Gorizia. A 300 anni dall'incoronazione della Sacra Effigie*. Pri novogoriški založbi Branko je izšla knjiga Cirila Metoda Ceja *Tebi, milostna Svetogorska Kraljica. Zgodovina božje poti na Sveti Gori*.

Ker je od zadnjega srečanja na temo Svete Gore minilo skorajda 30 let, se nam je zdelo primerno, da obletnico obeležimo z znanstvenim posvetom. Posvet je organiziralo Mednarodno središče za primerjalne zgodovinske raziskave Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani (ICCHS), ki ga vodi Matej Klemenčič, v sodelovanju s Frančiškanskim samostanom na Sveti Gori in Restavratorskim centrom ZVKDS. Sodelovalo je dvanajst predavateljev različnih humanističnih strok, iz slovenskih in italijanskih institucij. Predavanja in diskusija so opomnili na zgodovinsko enotnost Goriške, saj so potekali v slovenskem in italijanskem jeziku.

Akademik Sergio Tavano, starosta goriške umetnostne zgodovine, je oris svetogorskih študij in združevalnega pomena svetišča oplemenitil s svojimi spomini, saj je na Sveti Gori prvič romal kot otrok v zgodnjih 30. letih prejšnjega stoletja. Obenem je predstavil kiparski posnetek milostne podobe, katerega so v spomin na kronanje vzdali v fasado Thurnove palače (Palazzo della Torre) na goriškem Travniku (Piazza Grande). Relief so ponovno odkrili pred štiridesetimi leti v neki stranski ulici v Marianu, kamor je bil prestavljen po letu 1918. V tem primeru gre za edino kiparsko varianto svetogorske milostne podobe, ki pa še ni bila deležna primerne pozornosti v strokovni literaturi.

Liliana Ferrari in Lucia Pillon sta predstavili kulturnozgodovinski oris Goriške na začetku 18. stoletja. Tedanji vladar Svetega rimskega cesarstva, Karel VI. (1711–1740), je bil dejanski snovalec reformnih procesov, z Marijo Terezijo (1740–1780) so omenjene politike postale bolj prodorne in so se razširile na vsa polja družbenega življenja, z Jožefom II. (1780–1790) pa je prišlo do krize v odnosu med državo in lokalnimi skupnostmi. Gorica je bila v polni meri vključena v sočasno dogajanje, s to posebnostjo, da je bila mejno območje. Neprekosljiv vir za razumevanje Goriške v tem obdobju še vedno ostaja Carlo Morelli

Podobica s Svete Gore iz druge polovice 18. stoletja.

(1730–1792), ki poskuša predstaviti vzroke tedanje krize.

V svojem predavanju je Jože Škofljanec osvetlil obdobje po letu 1566, ko so bili svetišče in romarji zaupani v varstvo in oskrbo Frančiškovim manjšim bratom province sv. Križa. Redovna družina na Sveti Gori je bila ena največjih v provinci, zato je zagotavljala zadostno število spovednikov in sposobnih pridigarjev. Samostanu so določili obsežno območje kolekture, s katerega je prejemal darove za preskrbo prebivalcev samostana, hkrati pa nudi pastoralno pomoč krajevnim duhovnikom. Svetogorski samostan je večji del 17. in 18. stoletja gostil študij filozofije. Lektorji in kleriki so bistveno prispevali tudi k slovesnejši podobi liturgičnih slavij v Marijinem svetogorskem svetišču.

V 20. stoletju se je trdno zasidralo prepričanje, da je imela svetogorska cerkev iz 16. stoletja na istem mestu svojo predhodnico, prav tako posvečeno Devici Mariji. Iz te cerkve naj bi izhajala znamenita ornamentirana kamnita plošča z besedami angelskega pozdrava. Svetišče naj bi v drugi polovici 15. stoletja porušili Turki. Toda Vojko Pavlin je predstavil in z dokazi podkrepil drugačno domnevo. O srednjeveški Marijini cerkvi pri Gorici nad Solkanom sicer nesporno pričajo štirje zgodovinski viri iz 14. stoletja, ki jih je pred okoli sto leti obelodanil zgodovinar Franc Kos. Kljub temu se porajajo utemeljeni dvomi o tem,

ali je ta cerkev stala na vrhu Skalnice, saj bi jo nedvomno lahko locirali tudi drugam.

Pavla Jarc je v svojem prispevku umetnostnozgodovinsko opredelila v prvi svetovni vojni porušeno cerkev na Sveti Gori ter izpostavila vpliv njenega arhitekturnega tipa in prostorske zasnove na nekatere triladijske cerkve na Primorskem in Notranjskem. Cerkev je bila s svojo tipično arhitekturo prehodnega značaja in bogato opremo pomemben umetnostni spomenik, ki je dobro nakazoval težnje arhitekture srede 16. stoletja. Ta je še vedno živela iz srednjeveške tradicije in poznogotske dvoranske arhitekture, hkrati pa se je že bogatila z dosežki renesanse. Opazen je tudi delež domačih mojstrov, dedičev tradicionalne kamnoseške tradicije, ki je na tem področju živela še daleč v 18. stoletje.

O kronanju Marijinih podob je spregovoril p. Silvin Krajnc. V evangelijih ni zapisa o kronanju Jezusa ali Marije, je pa prisotno v tradiciji Cerkve in v liturgiji. Tako Bernard iz Clairvauxa primerja nevesto iz Visoke pesmi z Marijo, ki kot Kraljica vstopa v Kraljevo palačo, da bo prejela krono. Še več opisov kronanja najdemo v apokrifih. Misel na kronanje je povezana z vero, da je bila Marija po smrti podobno kot Kristus obujena in vzeta v nebesa. Krona v posvetni ikonografiji pomeni moč, zdravje in zmago. Najzgodnejše upodobitve kronanja Marije so vklesane v kamen gotskih katedral. Slikarske upodobitve pa poudarjajo predvsem njeno materinstvo. Marija v gesti ponižnosti podaja krono novorojenemu Jezusu.

Renato Podbersič je odkril nove podatke o svetogorskem gvardijanu p. Romualdu Sitarju in nje-

Alegorična podoba kronanja iz 18. stoletja.

govi vlogi pri kronanju. Pater Romuald se je rodil 8. oktobra 1664 v Ročinju. K frančiškonom je vstopil februarja 1685 v Ljubljani. Med sobrati je užival velik ugled zaradi svoje podjetnosti. Vrsto let je bil profesor bogoslovnih ved, najprej, od leta 1692, kot profesor filozofije na provincialnem študiju na Sveti Gori, od leta 1696 pa kot profesor teologije na generalnem študiju v Ljubljani. Leta 1707 je prvič postal gvardijan na Sveti Gori, ko pa je leta 1714 drugič nastopil isto mesto, je dokončal prenovo samostana na južni strani cerkve in zgradil novo prenočišče za romarje. Obenem je v Rim naslovil prošnjo za kronanje milostne podobe in spomladi 1717 prejel pozitiven odgovor.

Svetogorska milostna podoba *Materae Božje z Jezusom med prerokom Izaijo in sv. Janezom Krstnikom*, ki se ji je posvetil vodilni specialist za zgodnjerenesansno beneško slikarstvo Anchise Tempestini, je po tipologiji pobožnosti namenjena podoba z dopasnimi figurami. Tovrstne tabelne slike so v velikem številu izdelovali v Benetkah in v takratnem beneškem ozemlju. Kompozicija je zelo podobna delom slikarjev da Santacroce, ki izhajajo iz kraja v bližini San Pellegrino Terme in ki so delovali tudi v Benetkah. V našem primeru gre za eno od slik, ki so jih umetnostni zgodovinarji, od prvega predloga Giuseppeja Fiocca leta 1916, pripisovali Francescu Rizzo da Santacroce, dejansko pa gre, kot je predavatelj prepričljivo pokazal s primerjalno analizo, za delo Filippa da Verona.

Kot je ugotovil Alessandro Quinzi, je bilo kronanje milostne podobe svetogorske Materae božje leta 1717 zunanji povod za obeležje pomenljivejših dogodkov iz življenja Urške Ferligojeve in njenega videnja na Skalnici. Prizori so se ohranili predvsem na božjepotnih podobah, po kvaliteti izstopa oljna slika neznanega avtorja iz 18. stoletja, po dimenzijah pa sliki Goričana Clementeja Delnerija (1865–1943) iz začetka 20. stoletja. Sliki sta sedaj v kapeli prikazanja v svetogorski baziliki in vsebinsko dopolnju-

jeta kiparsko podobo Marije z otrokom; na njenem podstavku je napis o prikazanju leta 1539 in kiparski kulturni podobi, ki je bila čaščena do izgradnje svetišča leta 1544.

Zlati kroni, iz osmih unč zlata, okrašeni z dragocenimi kamni, je podarila kranjska rojakinja Ana Katarina Schell pl. Schellenburg, rojena Hofstätter (1662–1732), katero je predstavila Katra Meke. Omenjena darovalka je bila soproga Jakoba Schella pl. Schellenburga (1652–1715), znanega in uspešnega trgovca, ki ga lahko označimo tudi za enega največjih mecenov svojega časa na Kranjskem. Med njegovimi najbolj reprezentativnimi naročili izstopa gradnja nove uršulinske cerkve sv. Trojice v Ljubljani. Po njegovi smrti jo je leta 1726 dokončala prav Ana Katarina, ki je s finančnim vložkom omogočila tudi začetek zidave glavnega oltarja. Obenem se je izkazala s številnimi drugimi darovi in naročili.

Predmeti kulturne dediščine, kot je v svojih raziskavah spoznal Miha Jeršek, so v Sloveniji sorazmerno redko okrašeni z naravnimi dragulji in krona Svetogorske Materae Božje je v tem pogledu ena redkih izjem. Pri diamantih so v krono vdelane najpreprostejše oblike brusov. Med barvnimi kamni izstopajo smaragdi v dokaj intenzivni zeleni barvi. Rdeči rubini v klasični barvi so relativno majhni, vendar je to v normi. V osrednjem delu krone je ametist, saj je vijoličasta barva vladarjev. Biseri so naravni, nepravilnih oblik in so dobro ohranjeni. Vrsta, oblika in vključki plemenitih kamnov iz svetogorske krone kažejo na to, da so diamanti zelo verjetno iz Indije ali Brazilije, rubini iz Mjanmara, smaragdi pa iz Kolumbije.

Prispevki bodo objavljeni v znanstveni publikaciji, ki bo predvidoma izšla v drugi polovici leta 2018, v skupnem projektu Znanstvene založbe Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani in Založbe Brat Frančišek Slovenske frančiškanske province Sv. Križa.

Monika Osvald
Renato Podbersič

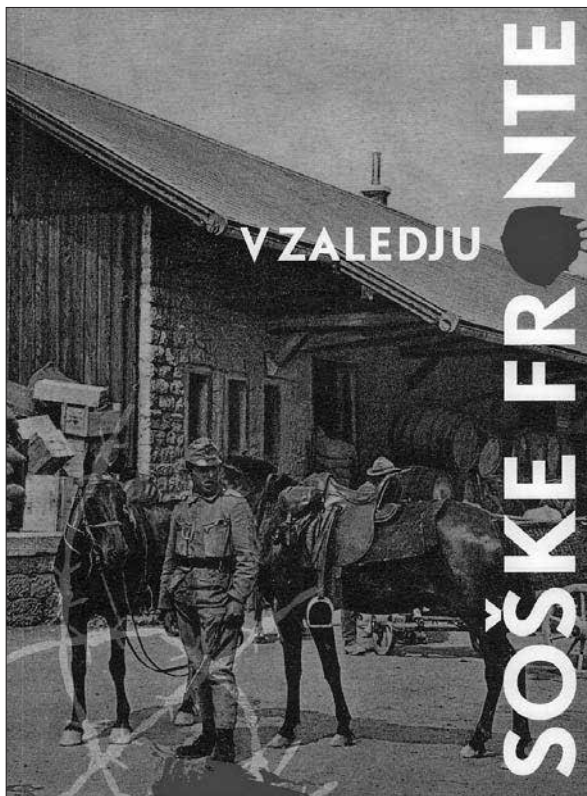
Po razstavah

V zaledju soške fronte (razstava in katalog). Ljubljana: Zgodovinski arhiv Ljubljana s partnerji, 2015–2017, 60 strani.

Ob 100. obletnici odprtja soške fronte, največjega in najbolj krvavega vojaškega spopada na našem ozemlju, je prišlo do sodelovanja petih kulturnih ustanov. Zgodovinski arhiv Ljubljana, Pokrajinski arhiv Koper, Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, Gornjesavski muzej Jesenice in Tolminski muzej so se združili v projektu *V zaledju soške fronte*, katerega rezultat sta razstava in katalog z enakim naslovom. Projekt so pade s stoletnico soške fronte (1915–1917) in predstavlja nadaljevanje razstave *Kuge, lakote in vojske, reši nas, o Gospod*, ki jo je pripravil Zgodovinski arhiv Ljubljana in se je osredotočila na prvo leto velike vojne na Kranjskem.

Skupina avtorjev razstave in kataloga *V zaledju soške fronte*, ki je aktivno sodelovala pod organiza-

Naslovnica kataloga *V zaledju Soške fronte*.

cijskim vodstvom arhivistke Zgodovinskega arhiva Ljubljana Judite Šega, je leta 2015 javnosti predstavila usklajen izdelek. Razstava je potovala širom Slovenije (Kranjska Gora, Nova Gorica, Logatec, Kranj, Ljubljana, Novo mesto, Škofja Loka, Idrija, Tolmin, Koper, Kamnik, Kočevske Poljane, Stična, Železniki, Celje).

Razstava kaže soško fronto v novi luči, saj gleda v zaledje fronte in opozarja na velik pomen, ki ga je imelo za vojaške akcije na frontni črti. Hkrati predstavlja različne vplive, ki jih je imela fronta na življenje na obsežnem zalednem območju. O tem pričajo arhivski dokumenti in muzejski predmeti, od katerih so nekateri predstavljeni prvič.

Prebivalci zaledja so se prvo leto z vojno srečevali le posredno, saj so se vojaki bojevali daleč stran v Galiciji in na Balkanu. Z vstopom Italije v vojno in odprtjem fronte ob Soči pa so se spopadi prenesli na slovenska tla ter korenito spremenili življenje ljudi ob frontni črti in v njenem zaledju.

Razstava je sestavljena iz več vsebinsko raznolikih sklopov, ki prehajajo drug v drugega in skupaj tvorijo zaključeno celoto. V izbranih dokumentih se zrcali pestra in raznolika vojna problematika. V prvem delu je predstavljen potek soške fronte, ki se je na 90 km dolgem pasu od Bovške kotline do izliva reke Timave v morje zajedla v slovensko etnično ozemlje in ga razdelila na dva dela: območje pod italijansko zasedbo na desnem bregu Soče in območje na levem bregu, ki je ostalo v okviru Avstro-Ogrske in so ga njeni vojaki krčevito branili. Italijani so takoj po zasedbi uvedli svojo upravo in italijanski jezik ter več kot 10.000 tamkajšnjih domačinov pregnali v begunska taborišča po vsej Italiji. Le redkim je še pravi čas uspelo pobegniti na avstrijsko stran, kjer je bilo celotno dogajanje podrejeno materialni oskrbi frontnih položajev, iz izpraznjenih primorskih vasi pa so sprejemali ranjence, begunce in ujetnike.

Begunci in vojni ujetniki so za potrebe fronte gradili ceste in železnice ter postavljali taborišča. Tovarne so postale del vojne – na Jesenicah in Javorniku so izdelovali bajonete in bodečo žico. Tudi zaledju so grozili bombni napadi, ljudje so živeli v hudem pomanjkanju, vojska je plenila vse ... Leta 1917 so skoraj iz vseh cerkva pobrali bronaste zvonove, ki so jih pretopili ter izdelali topove in orožje.

Kjer streliva, vode in živeža ni bilo mogoče prepejati po železnici ali cesti, so gradili tovarne žičnice.

Razvejani sistem železnic, cest in žičnic, zgrajenih za potrebe soške fronte, je na razstavi predstavljal poseben zemljevid.

Potrebam vojske je bilo prilagojeno celotno gospodarstvo. Industrijski obrati na Jesenicah, v Ljubljani, Idriji, Škofji Loki in drugje so se preusmerili v proizvodnjo orožja, streliva, obleke, obutve idr., surovine zanje pa so zaradi pomanjkanja vedno pogosteje pridobivali z različnimi nabiralnimi akcijami; zbirali so celo kosti, ki so jih uporabljali pri izdelovanju mila.

Ker je domače moške delovne sile primanjkovalo, so za dela v vojaških delavnicah, na poljih in pri gradnji infrastrukture zaposlovali italijanske in ruske ujetnike. Ruski vojni ujetniki (10.000) so gradili tudi vršiško cesto, ki je bila ključnega pomena za oskrbovanje frontnih položajev ob Soči.

Naslednji sklop govori o tisočih primorskih beguncev, ki so novi dom našli pri sorodnikih in prijateljih na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem ter v begunskih taboriščih v današnji Avstriji in Češki. Posebno pozornost so namenili številnim ranjencem, ki so za bolnišničnimi zidovi vsaj za nekaj časa našli težko pričakovani mir in si pozdravili rane, ki so jih povzročile sovražnikove krogle in granate. V večjih mestih v zaledju skoraj ni bilo šole, samostana, dvorane ali tovarne, ki je ne bi v celoti ali vsaj delno spremenili v vojaško bolnišnico.

Na razstavi je predstavljeno tudi vojaško sodišče v Ljubljani, ki je delovalo od marca 1915 dalje in je 23 oseb obsodilo na smrt zaradi veleizdaje, žaljenja cesarja in države ter raznih hudodelstev.

Ob vseh tragičnih dogodkih na fronti je kosila tudi bela smrt, kot so imenovali snežne plazove, ki so že prvo zimo vojne zahtevali okoli 600 žrtev. Žr-

tve bele smrti so bili tudi ruski ujetniki na gradbišču vršiške ceste.

Razstavo V zaledju soške fronte zaključuje sklop dokumentov in fotografij o opustošenju, ki je ostalo za vojaki po preboju pri Kobaridu (čudež pri Kobaridu) jeseni 1917. Takrat se je fronta premaknila globoko v Padsko nižino, ljudje ob Soči pa so po dveh letih in pol neprestanih obstreljevanj spet začutili mir in začeli razmišljati le o vsakdanjih opravilih, obnavljati domove in spet obdelovati polja.

Razstava je v digitalni obliki že predstavljena na portalu Sistory.

Zadnja postaja razstave je bila v Celju z otvoritvijo 14. septembra 2017, ob stoletnici bojev enajste soške bitke (od skupaj dvanajstih). Razstavo smo dopolnili z izvirnimi dokumenti (izbor je opravil dr. Bojan Himmelreich), ki jih hranimo v fondih in zbirkah Zgodovinskega arhiva Celje. Tudi v Celju in okolici so močno čutili vpliv vojne, kljub temu da na tem območju neposrednih spopadov ni bilo. S pomočjo izbranega arhivskega gradiva smo izpostavili najširše vplive vojne na civilno prebivalstvo.

Naj predstavim dokumente, ki govorijo le o treh od mnogih tegob, ki jih je prva svetovna vojna prinesla civilnemu prebivalstvu na Štajerskem in se navezujejo na tematiko razstave:

1) Z območja soške fronte pobegli ali pregnani so bivali tudi v Celju, o čemer priča pregled beguncev po številu in narodnosti na območju mestne občine Celje.¹ 2) Po odprtju soške fronte so ozemlje Kranjske razglasili za vojno območje in za potovanje tja so prebivalci potrebovali dovoljenje vojaških oblasti. O tem npr. priča dovoljenje za potovanje iz Dola pri Hrastniku v Ljubljano in nazaj.² 3) Ob razpadu Avstro-Ogrske so se oblasti v Ljubljani zavedale težav, ki bi lahko nastale, če množic s soške fronte umikajočih se vojakov iz vseh krajev države ne bi čim hitreje odpravili preko slovenskega ozemlja; to ponazarja telegram z navodilom poverjenika za notranje zadeve Narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani glede ravnanja prebivalstva ob umiku vojaštva s soške fronte ob koncu vojne.³

Razstava je opomin in hkrati apel, naj znanje in tehnika služita človeku. Kako bo človek uporabil znanje, je odvisno predvsem od njega samega. Tudi to, za kakšen namen bo uporabil nož, je odvisno od njega. Naj z njim odreže kruh in ga ponudi sočloveku ter tako gradi mostove.

S pomočjo arhivskih dokumentov in muzejskih predmetov smo spoznali vso bedo in gorje vojne, ki problemov, zaradi katerih se je začela, ni rešila. Prinesla pa je velika dodatna bremena, strahove in travme, ki so se zarezale v celice več generacij. Na pragu

Z otvoritve razstave V zaledju Soške fronte v Zgodovinskem arhivu Celje, 14. 9. 2017. Z leve proti desni: dr. Borut Batagelj, direktor Zgodovinskega arhiva Celje; Judita Sega, koordinatorka projekta; mag. Mitja Sadek, direktor Zgodovinskega arhiva Ljubljana, in dr. Bojan Himmelreich, Zgodovinski arhiv Celje (foto: Celje.Info (Robert Gorjanc)).

¹ SI_ZAC/0024 Mestna občina Celje, šk. 195, sign. 11.311/18.

² SI_ZAC/0031 Občina Hrastnik-Dol, šk. 28, sign. 376.

³ SI_ZAC/0011 Okrajno glavarstvo in sresko načelstvo Brežice, šk. 52, sign. E-76.

K. u. k. 5. A. K. / Generalstabsabteilung (Psch).
Psch. Nr. 54068.

Passierschein

für ~~Herrn~~ ~~Frau~~ ~~Fräulein~~ *Maria Sentiuc*

Stand: *v.*

Staatsangehörigkeit: *öster.*

Wohnhaft in *Dol*

Alter: *28* Jahre.

Reiseroute: von *Dol bei Hravstnigg*
über *~*
nach *Laibach*
und zurück nach *Dol*

Reisezweck: *Konsultierung des Angehör.*

Antrittstag ab: *6. (sechsten) September 1916.*

Gültig bis *15. fünfzehnten September 1916.*

Unterschrift des Inhabers des Passierscheines:
Maria Sentiuc
5. September 1916.

Auf Befehl:
Unterschrift des Ausstellers:
Wagner

Der Passierschein ist ohne ein Ausweispapier einer Zivilbehörde (Reisepaß, Legitimationskarte, etc.) ungültig.
Bemerkung: Bei Eisenbahnfahrten ist dieser Passierschein vor Antritt der Hin- und Rückreise bei der Personenkassa mit dem feuchten Zugstempel oder dem Stations- und Datumstempel versehen zu lassen.

2654 16

*Dovoljenje za potovanje iz Dola pri Hrastniku v Ljubljano in nazaj
(SI_ZAC/0031 Občina Hrastnik-Dol, sk. 28, sign. 376).*

stoletnice zaključka prve svetovne vojne imamo priložnost, da odpustimo, da gremo naprej v duhu sodelovanja, spoštovanja in zaupanja. Če želimo doseči spravo s preteklostjo, jo moramo najprej dobro poznati. Tudi predstavljen projekt *V zaledju soške fronte* je dodal kamenček v mozaik celotne slike. Vsem sodelujočim v projektu gre zahvala za premikanje meja. To so Judita Šega, Elizabeta Eržen Podlipnik, Mira Hodnik, Marija Kos, Barbara Pešak Mikec, Barbara Žabota, Teja Krašovec, Lilijana Vidrih Lavrenčič in dr. Marko Mugerli. Za celostno podobo projekta je poskrbela Barbara Bogataj Kokalj.

Ob razstavi je poleg kataloga izšla tudi zloženska *V zaledju soške fronte*, in sicer v slovenskem, nemškem, angleškem, italijanskem in ruskem jeziku, ki zgoščeno ter z izborom fotografij in arhivskih dokumentov povzame vsebino kataloga in razstave ter osvetli dogodke na soški fronti (Odprtje soške fronte, Gradnja vojaških železnic, cest in žičnic, Gospodarstvo in industrija v službi države, Izredni dogodki, Begunci in ujetniki, Zdravstvena oskrba, Sprostitve in zabava, Zaključni boji na soški fronti).

Bojana Aristovnik

3 KRONIKA²⁰¹⁴62

časopis za slovensko književno zgodovino

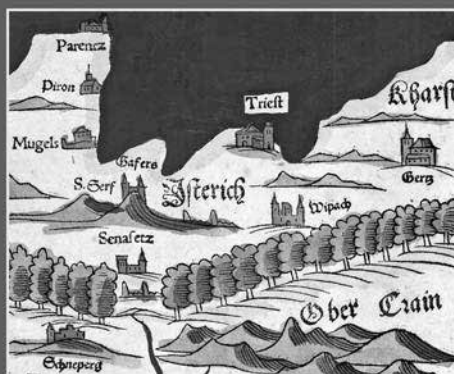
IZ ZGODOVINE DOBRNE

3 KRONIKA²⁰¹⁵63

časopis za slovensko književno zgodovino

IZ ZGODOVINE KRASA

3 KRONIKA²⁰¹⁶64

IZ ZGODOVINE ZGORNJE GORENJSKE

3 KRONIKA²⁰¹⁷65

IZ ZGODOVINE SPODNJE SAVINJSKE DOLINE

Ocene in poročila

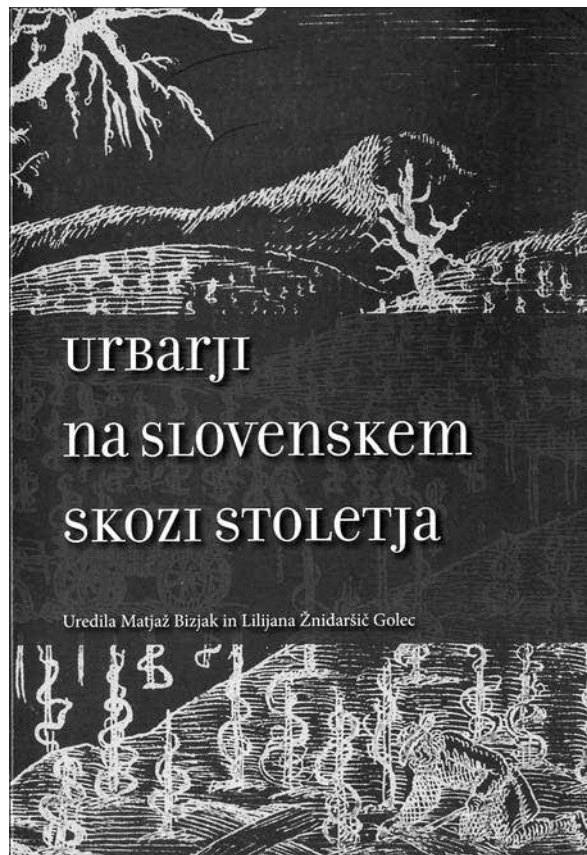
Urbarji na Slovenskem skozi stoletja (uredila Matjaž Bizjak in Lilijana Žnidaršič Golec). Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2016, 247 strani.

Urbarji so popisi dohodkov in pravic zemljiškega gospostva in s tem povezanih obveznosti podložnikov v času fevdalizma. Na slovenskem ozemlju so urbarji nastajali sedem stoletij, od druge polovice 12. stoletja do zemljiške odveze leta 1848. Za to obdobje so urbarji in urbarialni registri (popisi posameznih obveznosti) pomemben vir za preučevanje agrarne zgodovine, pa tudi družbene, demografske, pravne, jezikovne in okoljske zgodovine in historične topografije. So dragoceno arhivsko gradivo, ki pa je na začetku celo poklicnim zgodovinarjem in še bolj ljubiteljskim preučevalcem težko razumljivo. Znanstvena monografija *Urbarji na Slovenskem skozi stoletja* prinaša deset prispevkov zgodovinarjev in arhivistov. Prispevki v monografiji bodo olajšali uporabo urbarjev vsem, ki se z urbarji pri svojem delu spoznavajo ali želijo razširiti njihovo poznavanje. V pomoč bodo tistim, ki jih zanima, ali bi bilo smiselno za svoje raziskave uporabiti tudi urbarje. Marsikdo pa bo monografijo pogosto vzel v roke zaradi izčrpnega seznama literature. Prispevki opisujejo urbarje srednjega veka, zgodnjega novega veka, reformirane urbarje deželno knežjih posestev in urbarje zadnjega stoletja pred zemljiško odvezo in analizirajo nekatere primerke teh urbarjev. Dva prispevka osvetlujeta urbarje kot vir za neagrarno in za okoljsko zgodovino, dva pa opisujeta urbarje skrajnega zahodnega in vzhodnega dela Slovenije: Tolminskega in Prekmurja.

Lilijana Žnidaršič Golec je napisala uvodni prispevek z naslovom *Poti preučevanja urbarjev na Slovenskem*. Ugotavlja, da prvo mesto pri preučevanju nedvomno pripada objavam urbarjev, kjer je ledino orala zbirka Srednjeveški urbarji za Slovenijo. Te objave urbarjev obsegajo transkripcijo in uvodno študijo, ki olajša razumevanje urbarialne vsebine. V prispevku so našete tudi druge objave urbarjev, nekatere odstopajo od zgornje sheme, npr. prevod urbarja gospostva Mirna 1563–1570 (F. Baraga) ali faksimile, transkripcija in prevod urbarja J. V. Valvasorja iz leta 1680 (B. Golec). Pomemben pripomoček uporabnikom urbarjev so vodniki po urbarjih s popisi urbarjev in njihovih nahajališč v arhivskih fondih. Do sedaj so izšli trije vodniki po urbarjih Arhiva RS (Žnidar-

šič Golec in Juričič Čargo) in vodnik po urbarjih v štajerskih arhivih. Prispevek opozarja med drugim tudi na nekatere manj izkoriščene možnosti uporabe urbarjev v imenoslovnih, jezikovnih in pravnih raziskavah, na odprta terminološka vprašanja o urbarjih, na povezavo urbarjev s staro zemljiško knjigo, pa tudi na problem zanesljivosti urbarialnih podatkov.

Štirje prispevki predstavljajo urbarje srednjega veka in zgodnjega novega veka do terezijanskih reform v sredini 18. stoletja. Najstarejše obdobje opisuje Matjaž Bizjak v prispevku *Urbarji srednjega veka*. Opisan je razvoj urbarjev iz tradicijskih knjig (zapisi o posestnih pridobitvah) in iz sumarnih popisov posesti in njihovih dajatev, ki so nastali ob določenih priložnostih (na primer ob vizitaciji zemljiškega gospostva). Prvi sistematični temeljni urbarji so nastali med tretjim desetletjem 13. stoletja in sredino 14. stoletja. Urbarji so nastajali večinoma po večjih spremembah zemljiške posesti, na primer po zaključeni

kolonizaciji, za deželnoknežje posesti po prehodu oblasti ali pri povečanju ali zmanjšanju zemljiške posesti. Na koncu 14. stoletja so začeli uporabljati prirodne urbarje, ki so jih napisali na podlagi temeljnih in so vanje zapisovali poravnane obveznosti in dolgove. V 15. stoletju so v urbarje pričeli vpisovati imena podložnikov in njihove obveznosti, pred tem so vpisane le vasi in število kmetij in obveznosti za tipično kmetijo.

Janez Mlinar zaključuje srednji vek s prispevkom *Povednost srednjeveških urbarjev. Primer belopeškega urbarja iz leta 1498*. Gospostvo Bela Peč je nastalo v času Friderika II. Celjskega (1379–1454), ki je postavil grad nad fužinarskim naseljem Bela Peč. Gospostvo je obsegalo večji del Zgornjesavske doline. Po izumrtju grofov Celjskih je prešlo v deželnoknežjo posest. Urbar je nastal med reformo cesarja Maksimilijana I. in spada med reformirane urbarje. Avtor je s pomočjo urbarja razjasnil vrsto vprašanj družbenega in gospodarskega razvoja Zgornjesavske doline. Kolonizacija je bila tukaj leta 1498 večinoma zaključena, rovti so postali samostojne posesti, nekatere kmetije so bile razdeljene na manjše enote. Na podlagi urbarja je Mlinar rekonstruiral tudi organizacijske oblike železarskih obratov, ki so bili takrat na Planinah pod Golico in v Beli Peči.

Pregled urbarjev in urbarialnih registrov v zgodnjem novem veku je naslov prispevka Dejana Zadravca. V pregled je vključil urbarje, nastale od konca 15. do sredine 18. stoletja ali od nastanka t. i. reformiranih deželnoknežjih urbarjev do t. i. rektificiranih urbarjev iz časa vladanja Marije Terezije. Urbarji iz tega obdobja obsegajo okrog štiri petine vseh urbarjev v arhivskih fondih. Vzrok za veliko število urbarjev je predvsem veliko novih lastnikov zemljiške posesti. Tudi vsebinsko so urbarji tega obdobja bogatejši kot starejši in mlajši urbarji. Urbarji so po vsebini temeljni in prirodni oziroma urbarialni registri. Zdravec podrobneje opiše izjemno bogat temeljni urbar komende Velika Nedelja iz leta 1723, ki je bila v lasti Nemškega viteškega reda. V tem urbarju so poleg podrobnih opisov posesti tudi risbe zemljišč, ki so prave predhodnice map franciscejskega katastra. V zgodnjem novem veku so nastajali tudi popisi, naslovljeni kot šiftni registri. Med zgodovinarji ni enotnega mnenja o njihovi vlogi. Avtor prispevka ugotavlja, da imajo vsi pregledani šiftni registri – poleg drugih obveznosti – vpisane tudi davčne obveznosti podložnikov, to je denarne dajatve deželi. Šiftni registri naj bi torej bili davčni registri, domnevo pa je potrebno potrditi s pregledom drugih primerkov. Prispevek se zaključuje z oceno točnosti urbarskih podatkov. Primerjava z drugimi sočasnimi viri pokaže, da so temeljni urbarji bolj točni kot prirodni, predvsem v urbarje niso sproti vpisovali vseh zamenjav podložnikov.

Izjemno pomembna skupina urbarjev je opisana v prispevku Danijele Juričić Čargo *Reformirani ur-*

barji deželnoknežjih posestev (na ozemlju pod upravo kranjskega deželnega vicedoma). Reformirani urbarji v habsburških dednih deželah so nastajali od konca 15. do prvih desetletij 17. stoletja in se odlikujejo po povednosti in točnosti. Urbarji prve in druge reforme pod cesarjema Maksimilijanom I. in Ferdinandom I. se imenujejo reformirani urbarji. Urbarji tretje in četrte reforme pod nadvojvodo Karlom II. in cesarjem Ferdinandom II. pa so znani kot novoreformirani urbarji. Kranjski vicedom je upravljal posestva deželnega kneza v deželi Kranjski s priključenimi gospostvi (Slovenska marka, Metlika, Istra in Kras), Trst in Goriško (z delom Furlanije). S tega ozemlja je ohranjenih 13 reformiranih urbarjev in 41 novoreformiranih urbarjev. V prispevku je opisan postopek zbiranja podatkov in pisanja reformiranih in novoreformiranih urbarjev. Novoreformirani urbarji imajo uvodni del, kontekst in sklepni del. Kontekst sestavljajo sezname podložnikov in njihovih dajatev, sezname drugih uživalcev posestnih enot, popisi odvetščine, desetine, gornine, sezname drugih zemljišč in dodatni členi, ki so navodila za upravljanje gospostev. Avtorica analizira drugi del kontekstov novoreformiranih urbarjev. V analizi so zapisi razdeljeni na pravnoformalne, zapise o posebnih dajatvah, pravicah in tlaki, zapise o zemljiščih in posebnih kategorijah podložnikov, zapise o gospodarski dejavnosti in druge zapise.

Dva prispevka opisujeta uporabo urbarjev za preučevanje neagrarnih panog in okoljske zgodovine. Čeprav so tovrstni podatki v urbarjih skopi, so urbarji zaradi velikega števila ohranjenih primerkov tudi na teh področjih pomemben zgodovinski vir. Boris Golec opiše uporabo urbarjev kot vira za neagrarno gospodarstvo slovenskega prostora. Neagrarno gospodarstvo (obrt, trgovina, promet) je predmet skoraj vsakega urbarja, čeprav pogosto komaj opazno ali samo posredno. Največ podatkov je v urbarjih od konca 15. stoletja do začetka 17. stoletja, predvsem v temeljnih urbarjih in reformiranih urbarjih deželnoknežjih gospostev. Avtor v prispevku izpostavlja (1) tipične primere pojavljanja neagrarnih dejavnosti v urbarjih, (2) izjemne primere celovitega prikaza neagrarnih dejavnosti in (3) primere, pri katerih so urbarji ključni ali celo edini vir o obstoju neke dejavnosti. V urbarjih se pojavljajo kovaška obrt, mlini, žagarstvo, papirništvo, fužine, glažute, gostilne in vinotoči, usnjarji, mesarji. Trgovina in promet sta zastopana z zapisi o kramarjih, določilih o sejnih, sejmski in tranzitni trgovini in rečnem prometu. Kot primer uporabe urbarjev navedimo v prispevku opisan razvoj Litije, ki se je iz trga z 19 usnjarji po urbarju iz leta 1618 do leta 1752 navezala na rečno plovbo po Savi in usnjarstvo v celoti prepustila kmečkim okoličanom.

Žiga Zwitter je avtor prispevka *Urbarji iz 16. in 17. stoletja kot vir za okoljsko zgodovino*. Avtor ugotavlja, da so v urbarjih zapisani podatki o okoljskih

razmerah in spremembah in človekovih posegih v okolje. V prispevku se je omejil na zapise o gozdovih, vremenu, podnebnju, naravnih nesrečah in vodah. Okoljskih podatkov urbarji ne navajajo sistematično. Navedeni so predvsem tisti, ki se nanašajo na podložniške pravice in dolžnosti. Avtor navaja številne zanimive zapise in opozarja na napake v urbarjih in možnosti napak pri interpretaciji urbarskih podatkov.

Sledita dva prispevka o zadnjem stoletju urbarjev. V tem času je država od kmeta poskušala pobrati čim več davščin. Z nadzorom nad dajatvami kmetov zemljiškim gospodom je dosegla, da ti niso izčrpavali kmetov. Mojca Horvat v prispevku *Urbarji in urbarialni registri v stoletju pred zemljiško odvezo* osvetljuje stoletje pred zemljiško odvezo leta 1848, ko je centralizirana država urejala zapletena urbarialna razmerja med kmetom in zemljiškim gospodom. Avtorica predstavi navodila Johanna Tschinkowitza iz leta 1827 upraviteljem gospostev. Podrobno analizira štiftno, urbarialno, tlaške in desetinske registre gospostva Negova in zasleduje npr. vpliv inflacije na denarne dajatve, tlaške obveznosti, prevedbo naturalnih obveznosti v denarne. Ugotavlja, da upravitelj gospostva Negova ni upošteval vseh patentov, predpisov in navodil.

Gordana Šövegeš Lipovšek je avtorica prispevka *Terezijanski urbarji za Prekmurje*. V Prekmurju kot delu Ogrske pred terezijanskimi reformami niso poznali urbarjev. Novo urbarialno ureditev so vpeljali med letoma 1767 in 1774 in predstavlja prvi pregled ter sistemizacijo obveznosti podložnikov na Ogrskem. Z uvedbo urbarjev je dunajski dvor dosegel nadzor nad zemljiškimi gospostvi. Za urbarje so uporabili natisnjene formularje, v katere so vpisali podatke za posamezno naselje in tam živeče podložnike. V vaseh s pretežno slovenskim prebivalstvom so bili naslovi poglavij urbarja pisani v prekmurskem jeziku. Sestavljavci urbarjev so v vsaki vasi podložnikom najprej zastavili devet vprašanj o njihovi vasi, kmetijah in obveznostih. Vprašanja in odgovori nanje v prekmurskem jeziku so pomemben zgodovinski vir.

Drago Trpin zaključuje monografijo s prispevkom *Gospostvo Tolmin in njegovi urbarji (od druge polovice 13. do srede 19. stoletja)*. Tolminsko gospostvo je bilo pod svetno oblastjo oglejskega patriarha (do 1420), beneške republike (do beneško avstrijske vojne 1508–1516), nato pod Habsburžani. Pogosto so se menjavali tudi imetniki gospostva. Vse te spremembe skupaj s spremembami dolžnosti podložnikov in notranjo kolonizacijo v 16. in 17. stoletju so bile med razlogi za nastavljanje, obnavljanje in reformiranje urbarjev. V prispevku je kronološki seznam 55 urbarjev od prvega iz leta 1377 do zadnjih iz let pred zemljiško odvezo. Avtor štiri urbarje uvršča med temeljne (med njimi je tudi reformiran urbar iz leta 1523 ali 1524), drugi pa so priročni urbarji ali urbarialni registri. Nekateri se nanašajo na posamezne dele gospostva ali določeno vrsto zemljišč, npr. novine.

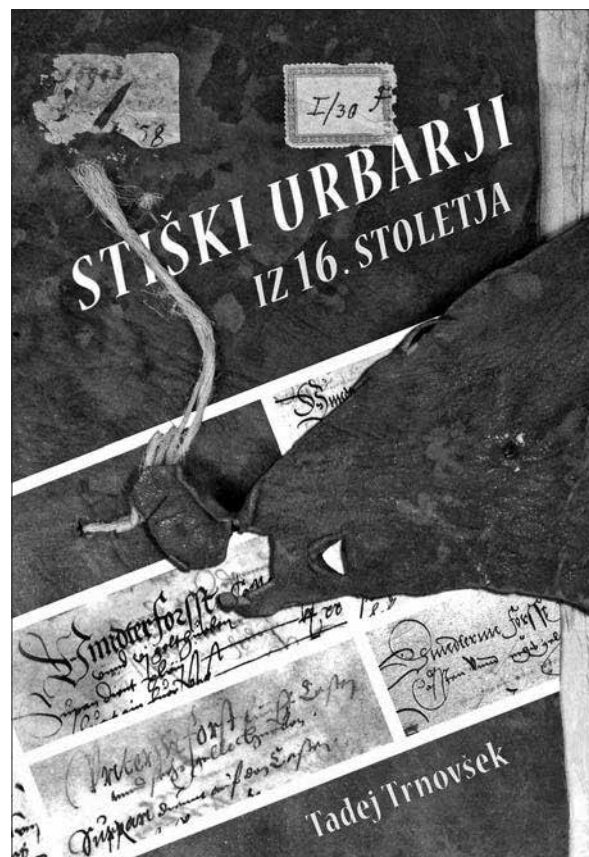
Teme prispevkov v monografiji *Urbarji na Slovenskem skozi stoletja* so premišljeno izbrane in dajejo bralcu dober vpogled v nastanek urbarjev in njihovo strukturo, možnosti uporabe v zgodovinskih raziskavah in odprta vprašanja. Vsi prispevki so na visoki strokovni ravni. Zato bodo monografijo s pridom uporabljali vsi, ki se z urbarji srečujejo pri svojem poklicnem ali ljubiteljskem raziskovanju zgodovine.

Alojz Demšar

Tadej Trnovšek: Stiški urbarji iz 16. stoletja. Stična: Muzej krščanstva na Slovenskem, 2017, 530 strani.

V decembru 2017 je v Stični izšla knjiga o stiških urbarjih iz 16. stoletja izpod peresa Tadeja Trnovška in odlično zapolnila vrzeli na tem področju. Opis obširne posesti stiškega cistercijanskega samostana, ustanovljenega v letu 1136, se je sicer pričel že v začetku 18. stoletja (stiški kronist pater Pavel Pucelj), v 19. stoletju pa so pričeli s preučevanjem številnih originalnih listin (Franz Schumi). V 20. stoletju so se Metod Mikuž, pater Maver Grebenc in Jože Mlina-

rič lotili raziskave starejše stiške posesti tudi na osnovi nekaterih stiških urbarjev.

Tadej Trnovšek, prof. zgod in univ. dipl. soc. kult., višji kustos v Muzeju krščanstva na Slovenskem (MKS), ki se nahaja v prostorih stiškega samostana, se je že v letu 2006, ob pisanju diplomske naloge s področja rodoslovja, seznanil s stiški urbarji, kot nam pojasni v Predgovoru h knjigi. Urbarji so mu odprli vstop v svet tedanjih podložnikov – kmetov, ki so bili, kljub temu da so predstavljali temelj obstoja fevdalnega sistema, povsem zapostavljeni, v teh knjigah pa so predstavljeni z imeni, ponekod tudi s priimki, poklici, telesnimi lastnostmi ipd. V letu 2009 je Tadej Trnovšek pričel, že na delovnem mestu kustosa, digitalizirati zbirko stiških urbarjev, ki jih hrani Samostanski arhiv Stična (SAS) in MKS. Do leta 2012 je bilo digitaliziranih 34 urbarjev, ki jih hrani SAS, in dva urbarja, ki se hranita v MKS. V Arhivu Republike Slovenije (ARS) hranijo še 19 nedigitaliziranih stiških urbarjev in urbar gospostva Klevevž iz časa, ko je to pripadalo samostanu. Vsi urbarji so bili popisani po veljavnih načelih in elementih, ki jih predpisuje *Vodnik po urbarjih Arhiva Republike Slovenije* (avtorici Danijela Juričič Čargo in Lilijana Žnidaršič Golec), so primerno zavarovani in pripravljeni za nadaljnje preučevanje. V letu 2013 je sledila transkripcija obeh urbarjev v hrambi MKS. Tako sta se ta dva urbarja (1572 in 1575) pridružila delno transkribiranemu najstarejšemu urbarju iz leta 1505 izpod peresa patra Mavra Grebenca, ki ga hrani ARS.

Danes je ohranjenih 56 urbarjev in urbarialnih registrov samostana Stična, številni drugi pa so izgubljeni. Tadej Trnovšek je v prispevku »Poskus rekonstrukcije 'fonda' urbarjev in urbarialnih registrov samostana Stična in vprašanje njegove hrambe skozi čas« (*Arhivi* 38, 2015, str. 353–361) iz obstoječih urbarjev in iz arhivskih virov poskusil rekonstruirati celoten fond urbarjev. Ugotovil je, da ohranjenih 56 urbarjev predstavlja približno 35,5 % od vseh, v Stični sestavljenih urbarjev.

Knjiga obravnava šest najstarejših ohranjenih stiških urbarjev in je razdeljena v poglavja, ki so na kratko predstavljena v nadaljevanju.

V poglavju o posesti samostana Stična je opisanih osem uradov na Kranjskem, ki jih je imel samostan za lažje upravljanje svojih obširnih posesti. Glavni upravnik samostanske posesti je bil glavar, neposredno podrejen opatu, za poslovanje posameznega urada so bili zadolženi oskrbniki. Uradi so bili razdeljeni na župe, ki so jih vodili župani. Župa je lahko obsegala eno ali več vasi. Pri opisu vsakega urada je priložen geografski prikaz vasi, ki so spadale pod ta urad. Pri vsakem uradu je zapisan njegov naziv v originalu in v katerem urbarju je naveden. Poglavje o vrsti zemljišč na samostanski posesti nam razkriva zanimivo posebnost, da so bile stiške hube v 16. stoletju razdeljene na manjše dele le v 5 odstotkih (59 hub od 1073), kar je podložnim kmetom omogočalo malce

boljše preživetje kot na številnih drugih gospostvih. Izvemo tudi podatke o natančnem popisu opustelih hub in o številnih mlinih v lasti samostana pa o kajžarjih – gostačih, najnižjem sloju prebivalstva, ki se je pojavil šele v drugi polovici 16. stoletja. Zito so oddajali v škafih, starih štamfih, mernikih, menzurah ipd., pač odvisno od tega, za kakšno dajatev je šlo. V poglavju o denarnih enotah avtor ugotavlja, da so pretežno služile kot računске enote, dejansko so stiški podložniki plačevali v šilingih in krajcarjih ter seveda tudi v žlahtnejših valutah, renskih in ogrskih goldinarjih, dukatih ipd. Iz nekaterih urbarjev so razvidni tudi menjalni tečaji. Vsekakor je to poglavje še posebej zanimivo in odpira možnosti za nadaljnje preučevanje valutnih razmerij, navedenih v urbarjih.

Obširno poglavje o dajatvah samostanu obravnava vse možne dajatve podložnikov, zapisane v urbarjih in odmerjene na osnovi hube kot enote za odmero dajatev. Izvemo, da je velika večina stiških podložnikov (95 odstotkov) svoje dajatve v določenem obdobju 16. stoletja odplačevala izključno v denarju – denarna pravda. Med drugimi dajatvami je bil žitni cenzus, ki je obsegal pšenico, oves, rž, proso, ječmen in povesmo prediva. Med dajatvami so navedeni še mala pravda (pri stiških podložnikih le v žitu), tlaka in robotnina, tovorjenje, pravda sv. Jurija, prašiček, jagnje in številne druge. Pri vseh dajatvah so navedeni originalni izrazi iz določenega urbarja v nemščini. Vse dajatve podložnikov pa niso pripadale samostanu. To so bile dajatve deželi (davek in puntarski krajcar), deželskemu sodišču v Višnji Gori (polagáj) in različnim zemljiškim gospodom ali cerkvenim ustanovam (odvetščina in desetina).

Poglavje o imenih in priimkih, posebej zanimivo za rodoslovce, odkriva, da se v stiških urbarjih nahaja kar 5445 poimensko navedenih podložnikov, pri čemer je ime vsakega izmed njih upošteevano le enkrat. Značilno je, da je v letu 1575 priimek imelo le 44 % stiških podložnikov, žensk kot nosilk hub pa je bilo le 1,6 % (90). Našteta so tudi najpogostejši imena in priimki. Avtor je v poglavju o poklicih poskusil razrešiti v urbarjih navedene poklice, ki se dostikrat lahko enačijo s priimki. V 16. stoletju so se priimki šele začeli oblikovati in dostikrat ni jasno, ali pomeni navedba poleg imena priimek ali samo poklic, saj so se nekateri priimki kasneje izoblikovali prav iz poklicev.

V nadaljevanju so natančno in z vseh vidikov opisani v knjigi obravnavani urbarji. Najstarejši ohranjeni urbar sega v leto 1505, sledi opis urbarialnega registra za leto 1544, nato Glavni urbar za leto 1558, Glavni urbar za leto 1572, Stiški urbar za leto 1574 in Glavni urbar za leto 1575.

Avtor pojasni tudi edicijska načela, ki jih je uporabil pri predstavitvi vsebine urbarjev. Zaradi večjega števila obravnavanih urbarjev se je odločil za tabelarni prikaz, ki bralcu »omogoča lažje sledenje podatkom o določeni vasi ali posameznem podložniku«. To seve-

da zahteva določene prilagoditve glede na zapise v urbarjih. Sledi razlaga načina zapisovanja vasi, ki so navedene v nemškem originalu in v prevodu, imena podložnikov pa so zapisana v originalu. Vse datjave so tu navedene le v slovenščini. V poglavju so navedene tudi kratice merskih enot, valut in opomb.

Na koncu uvodnega dela knjige sledi povzetek zgornjih poglavij v angleščini.

Sledi obširna predstavitev vsebine urbarjev, kar je bil osnovni namen tega pomembnega dela. Uporabljeni so bili štirje od šestih urbarjev iz 16. stoletja, in sicer za leta 1505, 1544, 1558 in 1572. Urbarja za leti 1574 in 1575 nista bila uporabljena, ker se po vsebini skoraj ne razlikujeta od urbarja za leto 1572. Natančna navodila za branje tabelarnega dela nam omogočijo, da se brez težav sprehodimo skozi številne vasi, navedene po abecednem redu, in spoznamo njihove prebivalce, stiške podložnike ter njihove datjave samostanu in drugi gosposki.

Seznam virov in literature omogoča bralcu, da še poglobi svoje znanje o Stični, urbarjih, dosedanjih raziskavah s tega področja in še mnogo več, v krajevnem kazalu pa so v slovenščini navedeni vsi kraji, ki jih vsebujejo obravnavani stiški urbarji iz 16. stoletja.

S knjigo *Stiški urbarji iz 16. stoletja* je bilo opravljeno ogromno delo, avtor je poleg natančne in poglobljene analize urbarjev uporabil tudi številne dopolnilne vire in literaturo ter originalne stiške listine in tako vsako poglavje ponuja še dodatna pojasnila k osnovni vsebini urbarjev – predstavitvi samostanskih vasi, podložnikov in njihovih datjatev. Knjiga uspešno zapolnjuje praznino na tem področju zaradi doslej skoraj spregledanih stiških urbarjev in hkrati ponuja neskončne možnosti rodoslovcem pri iskanju njihovih prednikov s tega, predvsem dolenskega območja, pa tudi vsem tistim, ki si želijo poglobiti znanje o tem, kako je v 16. stoletju živel pretežni del prebivalstva v naših krajih. Upajmo, da bo temu delu kmalu sledilo nadaljevanje. Stiških urbarjev je še kar lepo število!

Lidija Slana

Pavel Car: Slovenci – junaki avstrijskih armad in njihova odlikovanja: (od 1757 do 1918). Ljubljana: Signum Laudis, 2017, 460 strani.

V tem času, ko obeležujemo 100. obletnico prve svetovne vojne, so številne slovenske in tuje založbe izdale knjige, ki obravnavajo vojno tematiko. Temu se je pridružila tudi ljubljanska založba Signum Laudis z izdajo dela Pavla Carja.

Avtor na začetku poudari, da je vse v knjigi »že bilo enkrat napisano nekje drugje«, a to ne zmanjšuje

njenega pomena za slovensko vojaško in vojno zgodovino pisje ter še posebej za faleristiko.

Po začetnem uvodu, v katerem avtor povzame zgodovino in razvoj odlikovanj, je prvi del namenjen pregledu falerističnih podrobnosti o odlikovanjih: kako so se nosila in na kakšen način so bili napisani predlogi zanje; piše tudi o spremljajočih diplomah in medijski pozornosti, ki so je bili odlikovanci deležni.

Naslednji deli so razdeljeni po posameznih odlikovanjih. Najprej je obdelano najvišje avstrijsko vojaško odlikovanje – vojaški red Marije Terezije. Predstavljeni so trije slovenski prejemniki tega odlikovanja (Jurij Vega, Žiga Jožef Novak in Andrej Čehovin) ter tisti, ki so bili odlikovani zaradi dejanj na soški fronti.

Medtem ko so lahko vojaški red Marije Terezije prejeli le častniki, so medalje za hrabrost namenili vojakom in podčastnikom, ki so se izkazali v boju proti sovražniku. Predstavljenih je 31 vovakov, ki so prejeli eno izmed treh stopenj tega odlikovanja; to »je kmalu postalo najpopularnejše odlikovanje v Habsburški monarhiji«.

Zatem monografija na podoben način predstavi pet odlikovancev z avstrijskim cesarskim Leopoldovim redom, osem prejemnikov avstrijskega cesarskega reda železne krone, peterico častnikov z vojaškim zaslužnim križcem, tri prejemnike reda Franca Jožefa ter sedem odlikovancev z vojaško zaslužno medaljo.

Sledi predstavitev različnih spominskih medalj, pri čemer se je avtor osredotočil le na »tiste najpo-

gostejše oziroma tiste, ki so bile blizu našemu prostoru in Slovenem»: armadni križec 1813–1814, spomenica vojnega pohoda proti Danski leta 1864, vojna medalja 1873, spominska medalja pomorskega potovanja 1892–1893, jubilejna spominska medalja 1898, jubilejna dvorna medalja, jubilejni križec 1908, bosansko-hercegovska spominska medalja, spominski križec za mobilizacijo 1912–1913 in Karlov četni križec. Tudi tu avtor pri posameznih odlikovanjih predstavi življenjske zgodbe odlikovancev, še posebej dejanja, zaradi katerih so si odlikovanje prislužili.

Zatem avtor na podoben način obdela zaslužne križce, oznake za vojaško službo, medaljo za 40-letno verno službo, častni znak za zasluge Rdečemu križu, vojni križec za civilne zasluge, ranjeniško medaljo in duhovniški zaslužni križec. V tem delu je predvsem zanimiva predstavitev Slovencev in Slovenk, civilistov, ki so prejeli odlikovanje za zasluge (tako v miru kot med vojno), ter nekaterih vojaških duhovnikov. Ta del avtor zaključuje z dvema visokima odlikovanjema (red zlatega runa in kraljevski ogrski red sv. Štefana). Prek življenjskih zgodb nekaterih Slovencev, ki so služili na drugih frontah oz. sodelovali z zavezniškimi vojskami, predstavi nekatera tuja (neavstro-ogrsko) odlikovanja, ki so se zbleščala na prsih slovenskih vojakov in častnikov: pruski železni križec, pruska vojaška zaslužna medalja in red Pour le Mérite, bavarski red za vojaške zasluge in vojaški zaslužni križec, turški železni polmesec ter bolgarski red za vojne zasluge in red za hrabrost.

V naslednjem delu avtor navede še nekatera druga častna priznanja in počastitve. Tako predstavi kratko zgodovino najbolj znanega slovenskega polka – 17. pešpolka – in njegove imejtelje, prejemnike častnih naslovov in titul ter povzdige v plemiški stan. Status priznanja in velike časti so imela tudi cesarjeva lastnoročno napisana pisma, ki so jih prejeli tudi nekateri Slovenci.

Zadnji faleristični del knjige je namenjen pregledu vojaških oznak, znakov in značk, ki so označevale usposobljenost in pripadnost. Knjigo zaključuje pregled vojn, v katere je bila Avstro-Ogrska vpletena med letoma 1848 in 1914, ter pregled organiziranosti avstro-ogrskih oboroženih sil.

Avtor z uporabo arhivskega gradiva, pregledom sodobnih časopisnih člankov in medvojnih fotografij odlikovancev ter s fotografijami odlikovanj, diplom in sorodnih predmetov na nazoren način zajame in predstavi eno najpomembnejših obdobij v slovenski vojaški in vojni zgodovini.

Monografija klasične predstavitve odlikovanj na edinstven način povezuje z (avto)biografijami odlikovancev, zaradi česar si zasluži prostor na policah vseh ustanov, raziskovalcev ter zbirateljev s področja slovenske vojaške zgodovine in faleristike.

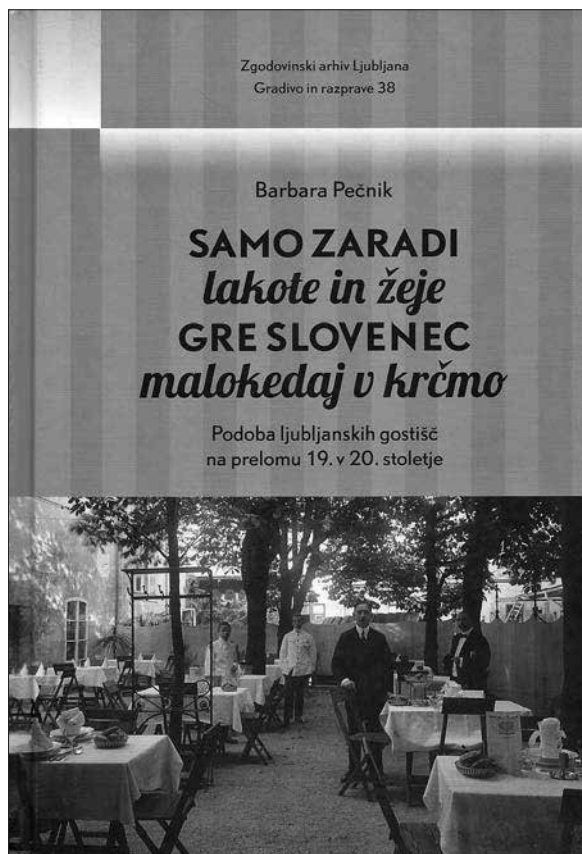
Klemen Kocjančič

Barbara Pečnik: Samo zaradi lakote in žeje gre Slovenec malokedaj v krčmo: podoba ljubljanskih gostišč na prelomu 19. v 20. stoletje. Ljubljana: Zgodovinski arhiv Ljubljana, 2017, 380 strani.

Zgodovinske raziskave, ki se dotikajo različnih vidikov zgodovine vsakdanjega življenja oz. t. i. »zgodovine od spodaj«, so v zadnjih desetletjih na Slovenskem doživele močan vzpon. Pri tem je bilo največ pozornosti posvečene obdobju druge polovice »dolgega 19. stoletja«, t. j. času od ustavne dobe do začetka 1. svetovne vojne. Razlog za zanimanje lahko najprej iščemo v dejstvu, da je prav v tem obdobju prišlo do najočitnejšega vdora različnih pojavov modernosti v slovenski prostor. Nacionalizem, industrializacija, demokratizacija in drugi sorodni procesi so tako v sorazmerno kratkem obdobju temeljito preoblikovali vsakdanje življenje tukajšnjega prebivalstva. Hkrati je za zgodovinopisje bistveno, da lahko te spremembe oz. razvoj natančno rekonstruiramo zahvaljujoč velikemu številu ohranjenih zgodovinskih virov. Raziskava Barbare Pečnik o ljubljanskih gostiščih se torej uvršča v že dobro uveljavljeno tradicijo historično-antropoloških raziskav v slovenskem zgodovinopisju.

Monografija je nastala kot rezultat avtoričinega dolgotrajnega raziskovanja zgodovine ljubljanskih

gostiln. Iz tega tematskega področja je namreč Barbara Pečnik leta 2003 diplomirala, 2014 pa magistrirala. Predstavljeno delo pravzaprav predstavlja knjižno izdajo njene magistrske naloge z istim naslovom. Na tem mestu velja izpostaviti, da knjižna izdaja predstavlja dodatno obogatitev ne le zaradi lažjega dostopa, temveč tudi zaradi zelo posrečenega oblikovnega vidika dela; izstopa predvsem bogat slikovni material, kjer prevladujejo razglednice z motivi ljubljanskih gostišč iz zbirke dr. Walterja Lukana. Oblikovalska ekipa ter založnik si vsekakor zaslužijo posebno pohvalo, saj je branje ali tudi zgolj listanje po delu iz estetskega stališča pravi užitek.

Vsebinsko se delo deli na dva glavna sklopa. V prvem se avtorica posveča kulturni in socialni zgodovini gostiln in gostilničarstva na prehodu iz 19. v 20. stoletje. Drugi sklop je bolj pozitivistično naravn, saj je posvečen sistematičnemu pregledu različnih tipov gostišč v centru Ljubljane in pridruženih predmestjih (nekoliko nenavadno je, da je avtorica iz obravnave izpustila Vodmat, čeprav je bil slednji že leta 1896 priključen ljubljanski občini). Obravnava ljubljanskega gostilniškega miljeja je vsekakor temeljita; avtorica je uporabila bogat spekter primarnih virov (arhivsko gradivo iz Zgodovinskega arhiva Ljubljana, objavljene adresarje, zakonike, časopisno gradivo ipd.) in že obstoječe sekundarne literature. Katere so torej glavne ugotovitve raziskave?

Spričo dejstva, da je 19. stoletje čas uveljavitve stroge delitve med javnim in zasebnim, so gostilne kot tipični javni prostori v tedanjem družbenem kontekstu igrale pomembno vlogo. V napetem odnosu z drugim tipičnim javnim prostorom, cerkvijo, so predstavljale najpomembnejši institucionalizirani javni prostor, kjer so različne socialne in/ali ideološko-nacionalne skupine prihajale v stik in zadovoljevale ne le svoje potrebe po hrani in pijači, temveč tudi po stikih, sprostitvi ipd. Barbara Pečnik v delu prepričljivo pokaže, kako se je spričo centralnega pomena gostišč kot tipičnih javnih prostorov tega časa v njih odražala tedanji družbeni red. Gostilniška kultura je namreč odražala spolne, razredne, nacionalne in politične delitve, ki so bile značilne tudi za širšo družbeno sliko tega časa. Dostopnost gostinskih lokalov je bila tako povezana s socialnim položajem, poleg tega pa so se spričo čedalje pomembnejše nacionalne in kasneje še politične diferenciacije gostilne delile še na tej podlagi. V Ljubljani so tako obstajala gostišča, ki so bile znana kot narodna oz. slovenska; taki sta bili npr. gostilni Sokol Pred škofijo (na današnjem Ciril-Metodovem trgu) ter Pri Zvezdi na Cesarja Jožefa trgu (današnji Krekov trg). V narodnih gostilnah so se zbirala stalna omizja slovenskih politikov in kulturnih delavcev. Krog okrog Frana Levstika je tako običajno sestankoval v Permetovi gostilni v Špitalski ulici, staroslovensko omizje Janeza Bleiweisa pa v Schreyerjevi hiši ob Tromostovju. Nasprotno so ljubljanski Nemci imeli svoje družabno središče v Ka-

zini na današnjem Kongresnem trgu. Kazina je kot nekakšen simbol ljubljanskega nemštva bila večkrat tarča slovenskih demonstracij, ki so nekajkrat kulminirale tudi v fizično nasilje, ko je začela množica stavbo obmetavati s kamenjem. Spričo naraščajočih ideoloških nasprotij v slovenskem taboru so se gostilne kmalu začele deliti tudi na liberalne in klerikalne. Sloves klerikalne gostilne je imel npr. Rokodelski dom na Komenskega ulici, pa tudi Katoliški dom na Turjaškem trgu. Nasprotno so se liberalci zbirali v Zvezdi na Kongresnem trgu ter Hafnerjevi pivarni na Sv. Petra cesti. Obe politični skupini sta skušali propagirati obisk njim naklonjenih gostiln ter svoje pristaše odvracati od obiska »konkurence«. Pri tem je potrebno dodati, da so se socialne in nacionalne opredelitve večkrat prekrivale. Nemški obiskovalci Kazine so bili tako predvsem pripadniki najvišjih družbenih slojev v tedanji Ljubljani.

Družbene razmere so se v gostilnah odražale tudi v neenakem položaju moških in žensk. Gostilne so bile za ženske dvojno omejene. Po eni strani so bile meščanske ženske v gostilnah kot tipičnem prostoru moške družabnosti načeloma nezahelene (v gostilne in restavracije so zahajale kvečjemu v spremstvu mož), po drugi pa so ženske tudi redko delovale kot nosilke gostilničarske obrti, čeprav so obstajale tudi določene izjeme. Do takega položaja so prišle kvečjemu kot vdove oz. dedinje, ki so vodile obrt do polnoletnosti otrok oz. do ponovne poroke. Ženske poleg tega običajno niso bile lastnice gostilniške koncesije, temveč so jo imele zgolj v najemu od moških. Dvojna morala meščanske družbe se je kazala v tem, da so bile lepe natakarike predvsem v gostilnah (drugače je bilo v bolj elitnih kavarnah) zelo zaželene, številni lastniki so jih celo raje zaposlovali kot natakarje, saj so si na njihov račun obetali povečati obisk oz. zaslužek.

Pravkar skicirano spolno delitev so utrjevali tedanji bontoni, ki so poleg tega opredeljevali tudi ostale vidike obiskovanja gostiln ter lepega vedenja v njih. Spričo množice nevarnosti za moralno življenje, ki je pretila obiskovalcem gostiln, so pisci bontonov in moralisti poudarjali zmernost oz. omejitve pri samem obiskovanju gostiln. Največja nevarnost je bila dostopnost alkohola oz. pijančevanje, ki je hitro lahko pripeljalo do preteпов, iger na srečo in seveda plesa. Slednji je predvsem pri katoliških piscih veljal za eno največjih nevarnosti zoper spodobnost, zato so na nevarnost plesa številni pisci znova in znova opozarjali. Tudi bolj liberalno usmerjeni pisci, kot npr. plesni učitelj Edvin Rozman, so ples dopuščali le ob upoštevanju številnih omejitev, ki so obsegale tako primeren kraj za ples (nujna je bila dovolj osvetljena dvorana) kot tudi sam način plesanja (plesalec ne sme dame nikakor preveč privijati k sebi). Ples je končno omejevala tudi državna zakonodaja.

V drugem vsebinskem sklopu se avtorica posveča položaju gostilniške obrti v Ljubljani ter socialnemu položaju gostilničarjev. Gostilničarstvo je bilo v

Ljubljani vseskozi dobro razvito; na to je vplivala že sama lega mesta na križišču pomembnih prometnih poti. Prometna povezanost z drugimi deli habsburškega imperija je bila dobra, posebno po dokončanju Južne železnice. Razvoj prometa ter pojav prostega časa sta vplivala na hiter razvoj potovalne in počitniške kulture, posredno pa tudi na razvoj in specializacijo gostilniške ponudbe. V Ljubljani so bili zastopani vsi tipi gostinskih lokalov, od elitnih hotelskih restavracij, kavarn in gostiln, do manj uglednih vinotočev in zanikrnih beznic, kjer so točili ceneno žganje. Do začetka 20. stoletja sta po številu gostinskih obratov prednjačili Kapucinsko in Šentpetsko predmestje, kasneje se je težišče premaknilo proti železniški postaji, močno se je razvila Dunajska ulica kot najpomembnejša vpadnica. Skladno s tem je Ljubljana premogla številne gostilničarske družine. Gostilničarstvo je bilo namreč večinoma družinska obrt, ki se je običajno prenašala od očeta na sina. V nekaterih primerih so jo, kot je bilo že omenjeno, prevzele tudi vdove. Skladno s pravkar skicirano hierarhijo gostilniških obratov je tudi med gostilničarji veljala določena hierarhija. Na vrhu so stali hotelirji in kavarnarji ter nekatere stare gostilničarske rodbine, na dnu pa lastniki manj uglednih krčem in beznic. Ne glede na notranje razlike so gostilničarji načeloma uživali visok družbeni ugled ter bili materialno dobro preskrbljeni. Dober materialni položaj se kaže tudi iz strukture njihovih gospodinjstev, ki so bila praviloma številna, poleg ožje družine so jih pogosto sestavljali tudi drugi sorodniki, ki so pomagali pri obrtnih opravilih, ter hišni posli. Tradicionalna sestava gostilničarskih gospodinjstev se je v Ljubljani v veliki meri ohranila še vse do prve svetovne vojne.

Barbari Pečnik je skratka uspelo temeljito predstaviti položaj ljubljanskega gostilničarstva na prelomu iz 19. v 20. stoletje. Položaj ljubljanskih gostilničarjev je zajet iz kulturno-, socialno- in gospodarsko-zgodovinskega vidika. Pozitivistična predstavitev najpomembnejših ljubljanskih gostiln oz. gostilničarskih rodbin se uspešno prepleta z njihovo umestitvijo v sočasni družbeni kontekst oz. predstavitev vloge, ki so jo gostilne odigrale kot eden najpomembnejših javnih prostorov tega časa. Pri tem bo bralca, ki bi se želel seznaniti predvsem s teoretičnimi koncepti zmotilo, da so slednji obdelani bolj kot ne rudimentarno. Predstavitev razdelitve na javno in zasebno sfero kot tipična značilnost 19. stoletja je tako npr. povzeta zgolj po klasičnem konceptu Jürgena Habermasa, vpliv Katoliške cerkve na položaj ženske v družbi 19. stoletja pa je obdelan na vsega strani in pol. Bralec si zgolj na tej podlagi žal ne more ustvariti dovolj kompleksne slike o omenjenih fenomenih. Čeprav soočenje s temi vprašanji ni primarni namen dela, bi bila nekoliko podrobnejša obdelava oz. vključitev širšega spektra relevantne sekundarne literature dobrodošla. Ne glede na to raziskava predstavlja sistematičen in dobro utemeljen pregled zgodovine ljubljanskega gostilničarstva. Monografija Barbare Pečnik bo zato brez dvoma postala ena od referenčnih točk za vse nadaljnje raziskave te tematike, spričo privlačne snovi, berljivega sloga ter bogatega slikovnega gradiva pa bodo po njej brez dvoma pogosto segali tudi ljubiteljski raziskovalci preteklosti.

Matic Batič

Navodila avtorjem

* **Kronika** – časopis za slovensko krajevno zgodovino – je osrednja slovenska revija za lokalno zgodovino. Izdaja jo Zveza zgodovinskih društev Slovenije.

* **Prispevki**, ki jih objavlja Kronika, so v slovenskem jeziku. Njihov obseg je praviloma ena avtorska pola in pol, to je do 24 strani običajnega tipkopisa. Članek naj bo lektoriran. Avtorji morajo poslati:

članek – vsebinska razčlenitev naj bo pregledna in logična;

podatke o avtorju – ime in priimek, akademski naslov, poklic in delovno mesto, ustanovo, kjer je zaposlen, in njen naslov, naslov elektronske pošte in telefonsko številko, kjer je avtor dosegljiv;

povzetek – predstavi naj glavne rezultate prispevka in naj, razen v izjemnih primerih, ne presega ene strani (30 vrstic);

izvleček – kratek opis prispevka (do 10 vrstic);

ključne besede;

spisek uporabljenih virov in literature;

priloge – slikovno gradivo, kopije dokumentov, zemljevidov ipd. Fotografije naj bodo označene z legendo. Na iztisu članka označite, kje naj bi bila posamezna priloga objavljena.

* **Opombe** – morajo biti pisane enotno. Avtorji naj uporabljajo opombe pod črto (footnote) in ne opombe med tekstem (v oklepaju) ali na koncu (endnote). V opombah uporabljamo krajše navedbe, ki morajo biti skupaj s kraticami razložene v poglavju viri in literatura. Pri arhivskih virih uporabljamo uveljavljene kratice za arhiv, nato navedemo kratico fonda ali zbirke, signaturo oziroma številko fascikla ali škatle in številko arhivske enote ali ime dokumenta. Pri literaturi navedemo priimek avtorja, smiselno skrajšani naslov (ne letnice izdaje) in številke strani.

* Poglavje **Viri in literatura** – v njem morajo biti sistematično navedeni vsi viri in vsa literatura, ki smo jo navedli v opombah. Ločeno navedemo arhivske vire, literaturo, po potrebi tudi časopise, ustne izjave ipd. V teh sklopih je treba gradivo navajati po abecednem vrstnem redu. Najprej navedemo skrajšano navedbo, ki smo jo uporabljali v opombah, in nato celotno navedbo vira ali literature.

Arhivski viri – navedemo: arhiv, ime fonda ali zbirke, po potrebi še številke fasciklov ali škatel.

Primer: AS 231 – Arhiv Republike Slovenije, Fond Ministrstvo za prosveto Ljudske republike Slovenije, 1945–1951 (po potrebi še številke škatel). V opombi zadostuje, če navedemo: AS 231, š. (številka škatle), (številka ali ime dokumenta).

Primer: ZAP, MOP (kot navajamo v opombah) – Zgodovinski arhiv Ptuj, Fond Mestna občina Ptuj (po potrebi še številke škatel ali fasciklov). V opombi zadostuje, če navedemo: ZAP, MOP, š. (številka škatle), (številka ali ime dokumenta).

Literatura – monografije – navedemo: priimek in ime avtorja: *naslov (in podnaslov) dela (v ležečem tisku)*. Kraj: založba in leto izida.

Primer: Gestrin, Ferdo: *Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem*. Ljubljana : Slovenska matica, 1991.

Literatura – članki – navedemo: priimek in ime avtorja, naslov članka. *Naslov periodike ali zbornika (v ležečem tisku)*, za periodiko še letnik, leto, številko in strani, za zbornik (ime urednika), kraj in leto izida in strani.

Primer za periodiko: Slana, Lidija: Iz zgodovine gradu in gospostva Snežnik na Notranjskem. *Kronika*, 48, 2000, št. 1–2, str. 20–41.

Primer za zbornik: Melik, Vasilij: Ideja Zedinjene Slovenije 1848–1991. *Slovenija 1848–1998 : iskanje lastne poti* (ur. Stane Granda in Barbara Šatej). Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1998, str. 15–20.

* Prispevke naj avtorji pošljejo na sedež uredništva Kronike (Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana) ali odgovornemu uredniku Kronike (Miha Preinfalk, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Novi trg 2, p.p. 306, 1000 Ljubljana). Prispevke lahko pošljete tudi po elektronski pošti na naslova odgovornega urednika (mpreinfalk@zrc-sazu.si)

ali tehnične urednice Barbare Šterbenc Svetina (barbara.svetina@zrc-sazu.si).

* Članki naj bodo napisani v običajnih računalniških programih. Na poslanem gradivu naj bodo upošteevane zgoraj navedene zahteve. Ime besedila (file) naj bo ime avtorja članka. Priporoča se oddaja slikovnega gradiva v obliki fotografij, diasov ali podobno, če pa je skenirano, mora imeti ločljivost najmanj 300 dpi. Biti mora v približni velikosti objave v reviji ter shranjeno v tif formatu brez kompresije.

* Za prevode povzetkov in izvlečkov v tuje jezike (v nemščino in angleščino) poskrbi uredništvo revije. Slikovno gradivo vrnemo po izidu prispevka.

* Za trditve in za znanstveno korektnost odgovarjajo avtorji člankov. Prispevki so strokovno recenzirani, recenzentski postopek je anonimen.

Uredništvo Kronike

KRONIKA

časopis za slovensko krajevno zgodovino

NAROČILNICA

- želim postati naročnik *Kronike, časopisa za slovensko krajevno zgodovino* z letom _____ naprej
 Naročam _____ izvod(ov) *Kronike* letnik/številka _____

Cena:

Letna naročnina:

za posameznike 25,00 EUR

za upokojence: 18,00 EUR

za študente: 18,00 EUR

za ustanove: 30,00 EUR

Ime: _____

Priimek: _____

Naslov: _____

Pošta: _____

Status: zaposlen študent upokojenec ustanova

Telefon: _____

e-pošta: _____

Datum: _____

Podpis: _____

Naročilnico lahko pošljite na naslov ali fax:

Barbara Šterbenc Svetina
Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU
Novi trg 2, p.p. 306
1000 LJUBLJANA

fax: ++386 1 4257 801

Darja Mihelič
Žiga Oman
Ana Lavrič
Damir Globočnik
Matevž Šlabnik
Peter Mikša
Matic Batič
Mirjana Kontestabile
Majda Cencič
Milan Dolgan
Neva Makuc

KRONIKA

10,00 €

ISSN 0023-4923